

ΣΚΟΥΠΑ

ΓΙΑ ΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΖΗΤΗΜΑ

Τεύχος 5
Ιούλιος 1981

ΣΚΟΥΠΑ

ΓΙΑ ΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΖΗΤΗΜΑ

Ιούλιος 1981, τεύχος 5, δρχ. 100

Περιεχόμενα

Τῆς Σύνταξης	3
Τό κυνήγι τῶν μαγισσῶν	5
Γυναικεῖες σπουδές καί ἐπιστήμη	
Ποιός ξέρει νά ὑπολογίσει τίς συνέπειες τῶν ιδεῶν;	13
«Γυναικεῖες σπουδές» καί οἱ παγίδες ἐνσωμάτωσης	18
Διατύπωση ἑνός ἐπιστημονικοῦ Παραδείγματος γυναικείου γένους	20
Ἡ Κοκκινোসκουφίτσα στήν προφορική παράδοση	25
Christa Wolf	40
Ἔργασία: λύση τῶν προβλημάτων ἢ ἀφετηρία τῶν προβλημάτων;	50
Γιατί δέν ὑπάρχουν μεγάλες καλλιτέχνιδες;	55
Ἡ φωνή τοῦ κυρίου τους	69
Τριάντα χρόνια μετά τήν ἔκδοση τοῦ <i>Δευτέρου Φύλου</i> :	
Μία φεμινιστική συνάντηση στή Νέα Ὑόρκη	73
Τά δημοψηφίσματα γιά τήν ἔκτρωση στήν Ἰταλία	84
Ἐνα γράμμα ἀπό τό Βέλγιο	87
Χρονικό	90
Ὁμάδα Νομικῆς	97

Ἐκδίδεται ἀπό συντακτική ἐπιτροπή: Ἐφη Ἀβδελά, Φανή Ζιώζια, Μαριάννα Κονδύλη, Λήδα Μοσχονά, Μαριλίζα Μητσού-Παππά, Γεωργία Παπαγεωργίου, Μαρίνα Παναγιαννάκη, Ἴντα Φλωρεντίν, Ἄννα Φραγκουδάκη, Ἀγγελίκα Ψαρρά.

Υπεύθυνη σύμφωνα μέ τό νόμο: Φανή Ζιώζια, Ἑπτανήσου 2, Ἀθήνα 801, τηλ. 8221651.

Συνδρομές ἐσωτερικοῦ δρχ. 400

Συνδρομές ἐξωτερικοῦ δρχ. 600

Ταχυδρομικές ἐπιταγές: Ἐφη Ἀβδελά, Θεοδόμαντος 9, Ἀθήνα 622.

Κεντρική διάθεση:

Ἀθήνα: ΥΠΟΔΟΜΗ, Γ' Σεπτεμβρίου 22, τηλ. 5234790.

Θεσσαλονίκη: Μ. Κοτζιάς καί Σία, Τσιμισκή 78, τηλ. 229720.

Φωτοστοιχειοθεσία: «Πορεία» Ἀγ. Ἰσιδώρου 6, τηλ. 3630896.

Ἐκτύπωση: «Μπαλίδης καί Υἱοί Ο.Ε.»

Φωτογραφική ἐπιμέλεια: Κατερίνα Ἀλεξίου.

ΕΙΜΑΙ ΞΕΧΤΕΝΙΣΤΗ
ΘΑΘΕΛΑ ΝΑ ΧΤΕΝΙΣΤΩ
ΓΙΑ ΝΑ ΧΤΕΝΙΣΤΩ ΧΡΕΙΑΖΟΜΑΙ ΜΙΑ ΧΤΕΝΑ
ΧΡΕΙΑΖΟΜΑΙ ΜΙΑ ΧΤΕΝΑ
ΑΛΛΑ ΔΕΝ ΕΧΩ ΧΤΕΝΑ
ΔΙΚΑΙΟΥΜΑΙ ΜΙΑ ΧΤΕΝΑ
ΘΕΛΩ ΜΙΑ ΧΤΕΝΑ!

Πρίν από δνόμοι περίπου χρόνια τό πρώτο τεύχος τής «Σκούπας» ἔφτανε στό τυπογραφείο κι ἐμεῖς^ε προσπαθοῦσαμε νά διατυπώσουμε τήν τελευταία στιγμή καί μέσα σέ λίγες ἀράδες τίς προθέσεις μας, τίς ἐπιθυμίες μας, τή σχέση μας μέ τό γυναικεῖο κίνημα. «Γιά τήν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ», γράφαμε στό εἰσαγωγικό ἐκείνο σημείωμά μας, «συνεργάστηκαν ἑννέα γυναῖκες πού ἀποτελοῦν τή συντακτική του ἐπιτροπή. Ἡ ἐπιτροπή συστάθηκε ἀπό τήν ἀρχή μέ ἀποκλειστικό σκοπό τήν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ καί δέν εἶχε ποτέ τό χαρακτήρα ὁμάδας γυναικῶν πού θά συζητοῦσε καί θά ἐπεξεργαζόταν διάφορα θέματα σχετικά μέ τό γυναικεῖο ζήτημα. Τό περιοδικό ἀποτελεῖ τή μόνη σχετική μέ τό θέμα δραστηριότητά μας. Δέν ἀποτελεῖ δηλαδή ἔκφραση κάποιου κινήματος, ἀλλά μορφοποίηση μιᾶς ἐπιθυμίας τῶν συγκεκριμένων γυναικῶν πού δούλεψαν γιά τήν ἔκδοσή του».

Κάπως ἔτσι βλέπαμε τά πράγματα πρίν από δνόμοι χρόνια... Ἡ ἀπόφασή μας νά λειτουργήσουμε σάν κλειστή συντακτική ἐπιτροπή ἑνός περιοδικοῦ ἦταν μία συνειδητή ἐπιλογή, ἔκφραση τῆς ἀνάγκης μας νά κρατήσουμε κάποια ἀπόσταση ἀπό ὅ,τι θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε «κλίμα τῆς ἐποχῆς»: Ὑπαρξη ἑνός ἀπελπιστικά μικροῦ ἀριθμοῦ γυναικῶν ὁμάδων, παντοκρατορία τῶν γυναικῶν κομματικῶν ἢ παρακομματικῶν φορέων, ἀπόψεις πού δέ διατυπώνονταν ρητά, ἀλλά πού διαπερνοῦσαν ὅλες τίς «καταξιωμένες» γυναικεῖες πρακτικές, παρουσίαση τῆς «διαστρεβλωμένης» φεμινιστικῆς προβληματικῆς μέσα ἀπό τόν παραμορφωτικό καθρέφτη τῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης... Σέ συνθήκες ἀνυπαρξίας κινήματος, πιστεύαμε ὅτι τό περιοδικό θά μπορούσε νά προσφέρει τή δυνατότητα καταγραφῆς κάποιων πρώτων ἐρεθισμάτων, νά ἀποτελέσει ἕνα χώρο γιά ἀνταλλαγή ἀπόψεων.

Ὁ καιρός, ὅμως, πέρασε καί ἡ εἰκόνα τῶν πραγμάτων ἄρχισε νά ἀποκτᾷ καινούρια χαρακτηριστικά: Δημιουργήθηκαν πολλές αὐτόνομες ὁμάδες φεμινιστικοῦ καθαρά χαρακτήρα, μέ ἀποτέλεσμα νά ξεκινήσει ἡ διατύπωση κάποιων πρώτων ἀπόψεων καί νά προκύψει ἡ ἀνάγκη ἑνός οὐσιαστικοῦ συντονισμοῦ.

Παράλληλα —καί ἴσως σέ σχέση μέ τίς ἐξελίξεις—, ἡ λειτουργία τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς «Σκούπας» ἀποδείχθηκε στήν πορεία κάπως διαφορετική ἀπό ὅ,τι τή φανταζόμαστε στήν ἀρχή. Ἐνῶ ἡ ὑπαρξη τῆς ἐπιτροπῆς συνδεόταν πάντοτε στενά μέ τό προϊόν της (τό περιοδικό), δέν ἄργησε νά παρατηρηθεῖ καί μία σχετική αὐτονομήσῃ της ἀπό αὐτό. Οἱ ρυθμοί ἔκδοσης τοῦ περιοδικοῦ ἄρχισαν νά γίνονται ἀργοί κι ἐμεῖς ξεκινούσαμε στά μεσοδιαστήματα συζητήσεις πού μπορεῖ νά εἶχαν σάν ἀπώτερο στόχο τή συγγραφή συλλογικῶν κεμένων-ἀφιερωμάτων, ἀλλά πού μᾶς ἐνδιέφεραν ἰδιαίτερα, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν πιθανή χρησιμοποίησή τους στό ἐπόμενο τεύχος. Οἱ συζητήσεις αὐτές λειτουργοῦσαν πάντοτε ἐνοποιητικά γιά τήν ὁμάδα καί δέν καταγράφονταν ποτέ ἢ, ὅταν καταγράφονταν, φτώχαιναν καί μᾶς ἀπογοήτευαν.

Μέ άλλα λόγια, ή συντακτική επιτροπή μεταμφιέζεται σέ ομάδα καί ή ομάδα μεταμφιέζεται σέ συντακτική επιτροπή, όταν πλησιάζει ό καιρός τής έκδοσης ενός τεύχους: Ή ομάδα τής «Σκούπας» αποκτᾷ ἕνα διττό χαρακτήρα πού από τή μιά τήν προσεγγίζει καί από τήν ἄλλη τήν απομακρύνει από τίς ὑπόλοιπες γυναικεῖες ομάδες. Γιατί ἂν κάποιες στιγμές μπορούμε νά μιλήσουμε γιά αὐτονόμηση από τό ἀντικείμενο τής δουλειᾶς μας, εἶναι ἀδύνατο νά ἀμφισβητήσουμε τήν τεράστια ἐμπλοκή μας μέ αὐτό. Τό περιοδικό δημιουργεῖ πολύ μακροχρόνιες ἐπενδύσεις, προσφέρει ἐρεθίσματα γιά γράψιμο, μᾶς δίνει τή δυνατότητα νά ἀνταλλάσσουμε ἀπόψεις καί νά ἐκφραζόμαστε συλλογικά καί ἀτομικά...

Ὁ διττός χαρακτήρας τής λειτουργίας μας μᾶς ὁδήγησε σέ πολύ ἀργούς ρυθμούς καί σέ ἕναν τρόπο δουλειᾶς πού δύσκολα θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ σάν ἰδιαίτερα παραγωγικός. Περάσαμε ἕνα μεγάλο διάστημα μέσα στήν ἀντίφαση τής ἀνειλημμένης ὑποχρέωσης (= οἱ συνδρομητοῖές μας περιμένουν...) καί τής ἀνάγκης γιά ἐμβάθυνση τής συζήτησης, γιά πραγματική λειτουργία ομάδας. Κι ἔφτασε μιά στιγμή πού τά αὐτονόητα ἔπαφαν νά λειτουργοῦν καί πού οἱ ἀμφιβολίες ἀντικατέστησαν τίς βεβαιότητες...

Ὀνομάσαμε κρίση (πῶς ἄλλιῶς;) τήν τελευταία αὐτή περίοδο τής ἀδυναμίας, τής σιωπῆς, τῶν ἀδιεξόδων. Πιστεύουμε ὅτι παρά τίς τεράστιες —ὑποκειμενικές— δυσκολίες βρισκόμαστε πιά στή φάση τής στοιχειοθέτησής της (ἐρμηνείας της).

Τό κυνήγι τῶν μαγισσῶν

(16ος-17ος αἰῶνας)

Τό κυνήγι τῶν μαγισσῶν εἶναι ἓνα ἱστορικό γεγονός πού καλύπτει σχεδόν δύο αἰῶνες: τόν 16ο καί τόν 17ο. Ἀφορά τήν καταδίωξη, ἀπό τήν ἐπίσημη Καθολική Ἐκκλησία, τῆς «σατανικῆς σχέχας» πού ἀπειλοῦσε τήν ἀνθρωπότητα. Συγκεκριμένες κοινωνικές καί ἱστορικές συνθήκες ὁδήγησαν στήν πυρά ἑκατοντάδες χιλιάδες ἄτομα μέ τήν κατηγορία τοῦ σοβαρότερου ἁμαρτήματος: «τῇ συνθήκῃ μέ τό Διάβολο, μέ στόχο τόν ἀφανισμό τοῦ Χριστιανισμοῦ». Τό φαινόμενο ὀνομάζεται «κυνήγι τῶν μαγισσῶν» γιατί τό 80% τῶν κατηγορουμένων γιά μαγεία ἦταν γυναῖκες. Ἡ χρονική περίοδος πού καλύπτει συμπίπτει ἱστορικά μέ τήν ἐποχή πού ὀνομάζουμε Ἀναγέννηση, μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν καί τήν ἐδραίωση τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ὁργανώνεται ἀπό τήν ἐπίσημη καθολική ἐκκλησία καί βρίσκει μαζική λαϊκή ὑποστήριξη. Ἡ θεωρητικοποίηση, ἡ ὀργάνωση καί ἡ ἐκτέλεση αὐτῆς τῆς μαζικῆς καταδίωξης ἀπό τήν ἐπίσημη ἐκκλησία, ἀφοροῦν στήν προσπάθεια ἐπικράτησης τοῦ καθολικισμοῦ στήν ὑπαιθρο, σέ μιά ἱστορική στιγμή συγκέντρωσης τῆς ἐξουσίας καί ἀλλαγῶν στήν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας. Ἐχει ἀπασχολήσει μερικούς ἀπό τούς σημαντικότερους εὐρωπαϊούς ἱστορικούς, πού δέν ἔχουν ὠστόσο κατορθώσει νά δώσουν ἱκανοποιητική ἀπάντηση στό ἐρώτημα: **γιατί εἰδικά τίς γυναῖκες;**

Στήν Ἑλλάδα τό φαινόμενο εἶναι σχεδόν ἄγνωστο (ἐκτός ἀπό κάποιες σποραδικές ἐμφανίσεις του σέ περιοχές μέ καθολική ἐπίδραση, π.χ. Κέρκυρα). Γιά λόγους πού δέν ἀφοροῦν τόσο στήν ἀνεκτικότητα τῆς, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δέν χρησιμοποίησε παρόμοιες μεθόδους ἐπιβολῆς.

Στό κείμενο πού ἀκολουθεῖ θά ἐπιχειρήσουμε μιά σύντομη παρουσίαση τοῦ φαινομένου. Τό ἐνδιαφέρον του βρίσκεται, κατά τή γνώμη μας, σέ δύο, διαφορετικά μεταξύ τους, δεδομένα: α) στό γεγονός ὅτι τό κυνήγι τῶν μαγισσῶν ἀναφέρεται κυρίως στίς γυναῖκες, ἀποτελεῖ μιά στιγμή τῆς ἱστορίας τους καί ἀντανάκλᾳ τίς κυρίαρχες ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς ὡς πρός τή φύση τους καί τόν

κοινωνικό τους ρόλο· β) στή χρησιμοποίηση τοῦ φαινομένου, μέ τή μορφή τοῦ μύθου, ἀλλά θετικά καί διεκδικητικά, ἀπό τό γυναικεῖο κίνημα, κυρίως στήν πρώτη φάση τῆς ἀνάπτυξής του.

Θά ἔπρεπε πρώτα νά κάνουμε τή διάκριση ἀνάμεσα στό συγκεκριμένο ἱστορικό φαινόμενο πού μᾶς ἀπασχολεῖ καί στίς γενικότερες λαϊκές —μέ ἀγροτική προέλευση— δοξασίες γύρω ἀπό τή μαγεία. Δέν πρόκειται ἐδῶ γιά τίς ἀνοργάνωτες καί ρευστές ὑπερφυσικές δοξασίες πού πλάθουν οἱ ἄνθρωποι γιά νά ἐξηγήσουν καί νά γιαντρέψουν τίς ὁυσυχίες τῆς ζωῆς τους, γιά ἓνα φαινόμενο, δηλαδή, πού διαπερνᾷ μέ διαφορετικές μορφές τούς αἰῶνες. Πρόκειται, ἀντίθετα, γιά μιά συνεκτική καί καταδιωκτική **δαμονολογία**, ἓνα θεωρητικό σύστημα τῆς ἐπίσημης καθολικῆς ἐκκλησίας, δηλαδή γιά ἓνα φαινόμενο ἱστορικά πεπερασμένο.

Στόν πρῶτο Μεσαῖωνα οἱ δοξασίες γύρω ἀπό τήν ὑπαρξη μαγισσῶν-μάγων θεωροῦνται παγανιστικά κατάλοιπα καί σάν τέτοια πολεμοῦνται. Ἡ ἐκκλησία ἀπαγορεύει αὐστηρά νά καίγονται οἱ μάγισσες. Τό ἐπίσημο δόγμα γύρω ἀπό τό θέμα διατυπώνεται τόν 10ο αἰῶνα σέ μιά συλλογή κανόνων, τό *Canonī Episcopī*, σύμφωνα μέ τό ὅποιο ὅποιος πιστεύει ὅτι ὑπάρχουν μάγισσες, ὅτι πετᾷ τή νύχτα ἢ ὅτι μεταμορφώνονται, εἶναι «ἀναμφίβολα ἄπιστος καί παγανιστής».

Ἡ ἀνατροπή αὐτοῦ τοῦ δόγματος ἀρχίζει στούς ἐπόμενους αἰῶνες. Σταδιακά ἀλλά σταθερά χτίζεται ἡ νέα θεωρία πού ὄχι μόνο δέν ἀρνεῖται τήν ὑπαρξη τῶν μαγισσῶν, ἀλλά ἀντιμετωπίζει σάν αἰρετική τήν ὅποιαδήποτε ἀμφιβολία γύρω ἀπό τίς καταστροφικές δυνάμεις τους καί τόν κίν-

δουνο πού αντιπροσωπεύουν για τό Χριστιανισμό.

Γύρω στά τέλη του 15ου αιώνα, ή νέα θετική θεωρία —τό δόγμα για τή μαγεία—, παίρνει τήν τελική της μορφή. Από δώ και πέρα είναι θέμα εφαρμογής: νά βρεθούν και νά εξοντωθούν οί μάγισσες πού ή όργάνωσή τους σέ στρατιά του Διαβόλου θεωρείται ότι απειλεί τήν ύπαρξη της εκκλησίας. Τήν εκστρατεία αναλαμβάνουν οί Δομινικανοί μοναχοί, επιστρατευμένοι ήδη στην καταπολέμηση των αϊρέσεων, και ή 'Ιερά 'Εξέταση.

'Επίσημη άρχή του κυνηγιού των μαγισσών θεωρούνται δύο γραπτά κείμενα:

— Τό παπικό διάταγμα του 1484 πού κρούει τόν κώδωνα του κινδύνου και καλεϊ σέ μία συντονισμένη εξόντωση του κακού.

— Τό πρώτο επίσημο έγχειρίδιο Δαιμονολογίας, τό *Malleus Maleficarum*. Γραμμένο από τούς Δομινικανούς Istitoris και Sprenger τό 1485, τό *Malleus* διατυπώνει μέ λεπτομέρειες τήν επίσημη άποψη για τό ποιές είναι, πώς γίνονται και τί κάνουν οί μάγισσες. Δίνει οδηγίες για τήν ανακάλυψη τους, για τή διαδικασία της ανάκρισης και της δίχης τους, καθώς και για τήν τιμωρία τους. Θά αποτελέσει για δύο αιώνες τό βασικό έγχειρίδιο «νομολογίας» κάθε δικαστή αλλά, ταυτόχρονα, συμπυκνώνει όλες τίς αντιλήψεις της εκκλησίας γύρω από τή φύση της γυναίκας. 'Η πρωτοτυπία του βρίσκεται στό γεγονός ότι, για πρώτη φορά, επιστρατεύει στην καταδίωξη των μαγισσών εκτός από τήν εκκλησιαστική και τήν κοσμική εξουσία.

'Εκλαϊκευτικό άνάγνωσμα μέ έντυπωσιακό αριθμό εκδόσεων για τήν εποχή του, τό *Malleus* αποτελεί τήν εφαρμογή του παπικού διατάγματος και σημειώνει τήν άπαρχή της μεγάλης εξέπλωσης του κυνηγιού. 'Εξάπλωση πού πήρε διαστάσεις καταδιωκτικής μανίας και κράτησε δύο αιώνες.

Τό δεύτερο μισό του 15ου αιώνα είναι μία περίοδος μέ πολλά αντιφατικά χαρακτηριστικά. Οί άλλες πού, άργά αλλά σταθερά, σημειώνονται στην κατανομή των ρόλων στίς κοινωνικές δομές είναι βαθιές και ριζικές: ή κεντρική εξουσία έντείνεται και δυναμώνει, ένω, παράλληλα, άνεβαίνει κοινωνικά ή τάξη των εμπόρων. 'Η οικονομική άνανέωση συμβαδίζει μέ μία έντονη δημογραφική πτώση. Οί άγροτικές εξεγέρσεις έχουν πνιγεί στό αίμα κι ένα κλίμα φόβου επικρατεί στην ύπαιθρο. 'Οπλισμένες συμμορίες διασχίζουν τήν Εύρώπη, λεηλατούν και καταστρέφουν. 'Η καταστολή των εξεγέρσεων, οί επιδημίες, οί πόλεμοι μειώνουν τόν πληθυσμό. 'Ο «χορός του θανά-

του» γίνεται τό κλασικό εικονογραφικό θέμα της εποχής. 'Η πείνα, ή δυστυχία μαστίζουν τόν κόσμο και ιδιαίτερα τήν ύπαιθρο. 'Ενα βαθύ αίσθημα άνασφάλειας, ένας φόβος πραγματικών ή φανταστικών «άπανταχού παρόντων» κινδύνων δημιουργεί ένα κλίμα ύστερικού συλλογικού φόβου πού άναζητεί διεξόδους.

'Η 'Εκκλησία επηρεάζεται και αυτή από τή γενική άνασφάλεια. Αισθάνεται μετέωρη μπροστά σέ μία πληώρα αλλαγών πού αδυνατεί νά παρακολουθήσει και πού τήν ξεπερνούν. Γι' αυτήν διασαλεύεται ή αιώνια τάξη πραγμάτων. 'Ετσι, μετά τήν καταστολή των μεγάλων αϊρέσεων των δύο προηγούμενων αιώνων, ή 'Εκκλησία προσπαθεί νά έδραιώσει τήν κυριαρχία της παντού. Τήν προσοχή της συγκεντρώνουν όρισμένες όρεινές περιοχές —'Αλπεις, Πυρηναια—, παραδοσιακά άντρα αϊρέσεων, πού είναι και οί τόποι έναρξης του κυνηγιού των μαγισσών.

Οί ιστορικοί συμφωνούν πώς οί δοξασίες γύρω από τίς μάγισσες προέρχονται από όρεινές περιοχές. Σέ όλο τό Μεσαίωνα τά βουνά διατηρούν όρισμένες ιδιαιτερότητες σέ σχέση μέ τίς πεδινές περιοχές: στην κοινωνική όργάνωση κι έπομένως, στά ήθη, στίς συνήθειες και στίς δοξασίες πού άπορρέουν άπ' αυτήν και πού τήν καθιερώνουν μέ τήν πάροδο των αιώνων. 'Η φεουδαρχία δέν ένωματώνει ποτέ άρκετά τούς όρεινούς πληθυσμούς. Ούτε ή 'Εκκλησία ριζώνει σά θεσμός και εύκολα μεταβάλλεται σέ αίρεση. Τά βουνά είναι τόποι πρωτόγονων θρησκευτικών μορφών, αντίστασης στίς νέες όρθοδοξίες, μαγείας. Στους «αίρετικούς» πληθυσμούς των όρεινων περιοχών οί άγροτικές δεισιδαιμονίες άποκτούν επικίνδυνο, για τήν 'Εκκλησία, χαρακτήρα και παίρνουν περίεργες, υπερβολικές μορφές.

Τό κυνήγι των μαγισσών συνδέεται άμεσα μέ τούς όρεινούς πληθυσμούς, άν άντιμετωπιστεί σάν συνεχές κοινωνικό φαινόμενο πού άφορά, όχι μεμονωμένα άτομα, αλλά κοινωνίες όλόκληρες. Μέ τή μορφή καταδίωξης των αϊρέσεων και μέ σαφή χαρακτήρα μη κοινωνικής άνοχής σχετικά μέ όποιαδήποτε έτεροδοξία, ή μανία της καταδίωξης των μαγισσών άπλώνεται άπειλητικά σ' όλόκληρη τήν Εύρώπη.

'Η επιστράτευση των τοπικών δικαστηρίων και ή έκταση του κυνηγιού μαρτυρούν μία λαϊκή ύποστήριξη πού έπαιξε άποφασιστικό ρόλο στην ένταση και τή διάρκεια του φαινομένου. Οί Δομινικανοί μοναχοί μπορεί νά ήταν αυτοί πού όργάνωσαν τήν προπαγάνδα μίσους έναντια στίς μάγισσες, αλλά τό έδαφος ήταν ήδη πρόσφορο. 'Η κοινωνική καταδίωξη δέν όργανώνεται χωρίς λαϊκή ύποστήριξη.

Εύκολα, ωστόσο, μπορεί νά διακρίνει κανείς τις διαφορές στά αίτια και στους στόχους ανάμεσα στο κυνήγι της επίσημης Έκκλησίας και στη λαϊκή καταδίωξη των μαγισσών. Οί μόνες γραπτές μαρτυρίες της εποχής σέ σχέση μέ τό θέμα, τά πρακτικά των δικών, αποδεικνύουν εύκολα τή διαφορετική «γλώσσα» πού χρησιμοποιούν οί μάρτυρες και οί δικαστές. Οί μάρτυρες μιλούν γιά μιιά λαϊκή μαγεία πού σχετίζεται άμεσα μέ τίς φροντίδες τους και τά καθημερινά τους προβλήματα. Τό δαιμονολογικό σύστημα μέ κεντρική του σύλληψη τή στρατιά των μαγισσών στήν ύπηρεσία του Άρχοντα του σκότους δέν άγγίζει καθόλου τούς φόβους και τίς άνησυχίες τους. Άλλα είναι γψ' αὐτούς τά προβλήματα πού αντιμετωπίζουν. Καί είναι καινούρια.

Μέσα στό γενικότερο κλίμα φόβου και άνασφάλειας, μέ τίς εκατόμβες, τήν πείνα και τίς επιδημίες, νέα στοιχεία διασαλεύουν τήν οίκεία τάξη πραγμάτων στήν ύπαιθρο. Οί κοινωνικές διαφοροποιήσεις της εποχής έχουν σάν άποτέλεσμα τή δημιουργία ομάδων εύκατάστατων χωρικών, ένωμένων μέ τά κοινά τους συμφέροντα άπέναντι σέ κάθε επιβουλή. Τά προβλήματα γεινιάσης μέ φτωχότερους χωρικούς, ό θάνατος ενός ζώου, ή άρρώστια κάποιου ανθρώπου είναι φαινόμενα δυσεξήγητα πού μόνο μέ μαγεία μπορούν νά έρμηνευθούν. Τό κακό σέ βρίσκει γιατί κάποιος τό έπιδιώκει, γιατί σέ ζηλεύει, θέλει νά σ' έκδικηθεί ή ακόμα σέ φοβάται. Οί ύποψίες εύκολα συγκεντρώνονται σέ κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο, ή ένταση βρίσκει διέξοδο και τό έξιλαστήριο θύμα έπωμίζεται όλο τό βάρος της εύθύνης.

Οί παγανιστικές δοξασίες είναι βαθιά ριζωμένες στήν ύπαιθρο και μέχρι τόν 15ο αιώνα ό μάγος ή ή μάγισσα παίζουν τό ρόλο γιατρού/γιάτρισσας μέ σαφή κοινωνική ύπεροχή. Σιγά σιγά όμως, οί άλλες στίς κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές και θρησκευτικές σχέσεις της εποχής προκαλούν μιιά μεταστροφή της νοοτροπίας των άγροτών: ή παλιά μαγική ισορροπία, μέ κεντρικό άπαραίτητο, διαμεσολαβητικό πρόσωπο τό μάγο/θεραπευτή, άμφισβητείται πιέζοντας τά άτομα, αλλά και κοινωνίες όλόκληρες, νά άναζητήσουν ένα έξιλαστήριο θύμα γιά νά ξορκίσουν τά καινούρια και πολλαπλά προβλήματά τους.

Η πίστη στίς παγανιστικές δοξασίες διατηρείται παρά τίς καταδικαστικές αποφάσεις της Έκκλησίας. Οί θρησκευτικές ένοχές πού δημιουργούνται στους ανθρώπους από αὐτή τήν άπαγορευμένη πίστη παραμερίζονται μέ τήν καταδίκη κάποιου άλλου: της μάγισσας.

Στήν πραγματικότητα οί χωρικοί συμμετέχουν στό κυνήγι των μαγισσών στή βάση μιās παρεξήγησης: Τούς καταδείχνουν τίς μάγισσες σάν τήν αίτία όλων των κακών· γι' αὐτούς, ωστόσο,

οί βασικές άνησυχίες δέν άφορούν τό Διάβολο, αλλά πιό άμεσα και συνηθισμένα φαινόμενα, τήν άλληλουχία των πολλαπλών δεινών τους στά πλαίσια της καθημερινής τους ζωής. Δέχονται πώς ή μάγισσες είναι επικίνδυνες και πρέπει νά έξοντωθούν, αλλά διατηρούν από τό δαιμονολογικό σύστημα μόνο ό,τι άφορά τήν καθημερινή τους δυστυχία. Έτσι οί χωρικοί παίρνουν μέρος στό παιχνίδι της πολιτικής και της θρησκευτικής έξουσίας γιά δικούς τους λόγους, γιά νά λύσουν μέ τό κυνήγι τά δικά τους προβλήματα. Η λαϊκή διάσταση της καταδίωξης των μαγισσών είναι θεμελιακό στοιχείο γιά τήν κατανόηση της βίας, της διάρκειας και της έκτασης του φαινομένου. Μέ τήν ενεργό συμμετοχή του άγροτικού κόσμου οί μάγισσες βρέθηκαν παγιδευμένες άνάμεσα σέ δυό κόσμους πού έβλεπαν σ' αὐτές τό χειρότερο έχθρό τους, μέσα από τίς διαφορετικές, αλλά όχι άντιθετικές, έμμονές τους.

Άς δοϋμε τώρα συνοπτικά ποιές κατηγορίες βάραιναν τίς μάγισσες και πώς μεθοδεύτηκε ή έξόντωσή τους.

Σύμφωνα μέ τήν επίσημη θεωρία της δαιμονολογίας, χιλιάδες γυναίκες —οί άντρες πού κατηγορούνταν γιά μαγεία ήταν θύματα γυναικών—, γριές και νέες, έχουν κάνει μυστική συμφωνία μέ τό Διάβολο. Ό Πρίγκιπας του Σκότους πού παρουσιάζεται σάν μεγάλη πνευματική δύναμη έλέω Θεού, έχει στόχο νά επανακτήσει τή χαμένη αυτοκρατορία του. Οί μάγισσες είναι ή μυστική στρατιά του. Κάθε νύχτα αὐτές οί γυναίκες, μέ τή βοήθεια μαγικών αλοιφών, γλυστρούν από καμινάδες και κλειδαρότρυπες και πετούν, καβάλα σέ σκουπόξυλα, στους μακρινούς τόπους των διαβολικών συναντήσεων γιά τό «σαμπά» των μαγισσών. Έκεί κάθε μιιά συναντά γνωστούς και γείτονες πού ποτέ πρίν δέν έχει ύποψιαστεί γιά μαγεία. Μαζί τους βρίσκονται στρατιές δαιμόνων, οί έραστές τους, μέ τούς όποιους δένονται στήν κολασμένη συνθήκη. Καί πάνω άπ' όλους ό θεός της λατρείας τους, ό Διάβολος, πού όλοι τόν προσκυνούν και άναγνωρίζουν σάν άφέντη. Τήν άποτρόπαιη τελετουργία ακολουθούν μακάβριοι χοροί και σεξουαλικά όργια ώσπου τά πρώτα σημάδια της αύγής τους τρέπουν όλους σέ άτακτη φυγή.

Στό διάστημα άνάμεσα στίς συναντήσεις, οί μάγισσες καταγίνονται μέ τά καταστροφικά έργα τους. Αὐτά στοχεύουν κυρίως στό νά διαταράξουν τήν εύλογημένη από τήν έκκλησία άρμονία στό γάμο. Μέ έπτά τρόπους, σύμφωνα μέ τούς θεωρη-

τικούς της δαιμονολογίας, παρεμβαίνουν οι μάγισσες στη νόμιμη σεξουαλική πράξη και στον καρπό της: 1) παρασέρνοντας τους άντρες σε άλλο γο πάθος, τρελό έρωτα ή παράλογο μίσος· 2) επηρεάζοντας τη γενετήσια ικανότητά τους· 3) εξαφανίζοντας με μαγικά τη φύση τους· 4) μεταμορφώνοντας τους άντρες σε ζώα· 5) καταστρέφοντας τη γονιμότητα των γυναικών· 6) προκαλώντας αποβολές στις έγκυες γυναίκες· 7) προσφέροντας, σαν μαίες, τά νεογέννητα παιδιά στο Διάβολο. Άλλα έργα των μαγισσών ήταν οι ξαφνικές καταιγίδες που κατάστρεφαν τις σοδειές, ό θάνατος των ζώων, ή άρρώστια των ανθρώπων κ.λ.π.

Σύμφωνα με τό δόγμα, αυτή ή σφρατιά πιστών σε μία δαιμονική θρησκεία που είναι ό αντίποδας του χριστιανισμού και που επιδιώκει την καταστροφή του, πρέπει νά εξολοθρευτεί με κάθε θυσία. Τό κακό διατάρσσει τό σύμπαν και όσοι δέν πιστεύουν σ' αυτό και στην ανάγκη αντιμετώπισής του, γίνονται αιτία για την εξάπλωσή του. Η άρνηση συμμετοχής στην απομάκρυνση του κινδύνου αποτελεί αποδεικτικό στοιχείο ένοχής για άνοχη στην ιεροσυλία.

Τό θεωρητικό δόγμα που στήριζε τό κυνήγι των μαγισσών βασίζεται στην άναζωπύρωση άσυστηματοποίητων μαγικών δοξασιών αιώνων. Η συγκέντρωσή τους από μορφωμένους ανθρώπους σ' ένα παράξενο αλλά συνεκτικό διανοητικό σύστημα, έδωσε σ' αυτές τις δοξασίες, σε συγκεκριμένη ιστορικά καθορισμένη στιγμή, μία κεντρικά κατευθυνόμενη, έπίσημα εύλογημένη καταδιωκτική δύναμη. Στο όνομα του άγώνα για την επικράτησή της, ή Έκκλησία έπιστρατεύει τά συστατικά στοιχεία του ίδιου του παγανισμού που αντιμεμάχεται, διαρθρωμένα σε μία έπεξεργασμένη θεωρία.

Οί λεπτομέρειες της θεωρίας για τό βασίλειο του Σατανά με την ιεραρχία δαιμόνων και μαγισσών στηρίζονταν στις όμολογίες των ένόχων. Δέν είναι ίσως άσχοπο εδώ νά θυμηθούμε πώς οι δύο αιώνες κυνηγιού των μαγισσών συμπίπτουν με την άλλαγή του δικαστικού-ποινικού συστήματος στην Εύρώπη, δηλαδή με την θεσμοποίηση των δικαστικών βασανιστηρίων.

Ό τοπικός δικαστικός μηχανισμός έμπαινε άμέσως σε λειτουργία με τις πρώτες ένδείξεις. Άλλωστε, σ' έναν κλειστό κοινωνικό χώρο όπως τό χωριό, εύκολα οι ύποψίες συγκεντρώνονται σε κάποιο πρόσωπο, κυρίως αν αυτό παρουσιάζει όρισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τό κάνουν κοινωνικά άπροσάρμοστο ή άπλά παράξενο, ι-διόρρυθμο. Μία γριά γυναίκα μόνη, φτωχή, χωρίς συγγενείς, σε μία κοινωνία βαθιά πατριαρχική, που δέν άναγνωρίζει καμιά όντολογική ύπόσταση στις γυναίκες αλλά αντίθετα, σύμφωνα με τό έπί-

σημο δόγμα, τις θεωρεί έξ' όρισμού διεφθαρμένες και εύκολη λεία του Σατανά, μία τέτοια γυναίκα λοιπόν παρουσιάζει όλα τά παραδοσιακά χαρακτηριστικά της μάγισσας και μπορεί νά γίνει τό πρώτο έξιλαστήριο θύμα. Η ύποπτη συλλαμβάνεται και ή άνάκριση άρχίζει. Μάρτυρες οι συγχωριανοί της, κυρίως γείτονες και μάλιστα οι εύκατάστατοι, που την θεωρούν ύπεύθυνη για τις συμφορές που τυχόν τους βρήκαν. Οί δικαστές από την μεριά τους, που μάχονται την σατανική σχέση, φάχουν για τρία πράγματα:

1. Τό σημάδι του διαβόλου στο σώμα του νέου όπαδού, που μαρτυρά την ύπαρξη της ιερόσυλης συμφωνίας μαζί του. Για νά βρεθεί τό σημάδι ή ύποπτη ύπόκειται στην δοκιμασία της βελόνας. Ό «δημόσιος δοκιμαστής» φάχνει στο γυμνό και ξυρισμένο σώμα της τό ή τά σημεία που ή έίσοδος της μακριάς βελόνας του δέν θά προκαλέσει ούτε πόνο ούτε αίμορραγία. Ό έντοπισμός ενός τέτοιου σημείου σε όποιοδήποτε μέρος του σώματος άκόμη και μετά από επανειλημμένες δοκιμασίες άποτελεί άδιάσειστο στοιχείο ένοχής για μαγεία.

Άλλες γνωστές δοκιμασίες όπως του νερού — αν τό δεμένο θύμα έπιπλεύσει είναι άθώο, αν όχι ένοχο — ή της φωτιάς — αν καεί ή ύποπτη είναι ένοχη, αν όχι άθώα — δέν θεωρούνται άποτελεσματικές και ή Έκκλησία άποφεύγει την χρησιμοποίησή τους.

2. Την όμολογία της ύποπτης για συμμετοχή στο «σαμπά» —τή συνάντηση των μαγισσών— και την περιγραφή των καθημερινών σχέσεων της με τό δαίμονα που την προστατεύει και την καθοδηγεί, τον έραστή της. Επίσης, τά όνόματα των γνωστών της που συνάντησε στις μαγικές συναντήσεις.

3. Τή διήγηση των πράξεων μαγείας, τις μαγγανείες, τις βασκανίες, όλες τις συμφορές για τις όποιες είναι ύπεύθυνη.

Για νά πετύχει τους δύο τελευταίους στόχους του ό δικαστής έπιστρατεύει τά σωματικά βασανιστήρια. Οί όμολογίες είναι άπαραίτητες για την στήριξη κατηγορίας και την καταδίκη. Αν δέν όμολογήσει ή ύποπτη, δέν άθωώνεται αλλά και δέν έκτελείται. Έξορίζεται σε άλλο τόπο με τό βάρος της κατηγορίας στους ώμους.

Ό δικαστής ώφείλει νά χρησιμοποιήσει όλα τά έπιτρεπτά μέσα για νάνάποσπάσει την όμολογία που είναι ό βασικός στόχος της δίχης. Κι αυτό γιατί την όμολογία την ακολουθεί ή πυρά, δηλαδή ό έξαγνισμός. Τό *Malleus Maleficarum* δίνει λεπτομερειακές οδηγίες για τά τεχνάσματα που πρέπει νά δοκιμάσει ό δικαστής ώστε νά άποσπάσει την όμολογία. Η άγράμματα και πανικόβλητη «μάγισσα» γίνεται εύκολη λεία στα χέρια του επιδέξιου, καλλιεργημένου δικαστή: οι γλωσσικές παγίδες, ή πραότητα, ή άπειλή, ή σαγήνη, τά βα-

σανιστήρια αποτελούν τά όπλα του. Ή ύπεροχή του είναι σίγουρη. Τίς περισσότερες φορές ό πόνος αναγκάζει τά θύματα νά δεχτούν όποιαδήποτε κατηγορία. Συχνά όμως οί όμολογίες αποσπώνται από πρίν. Είτε πιστεύοντας πώς έτσι θά γλυτώσουν τίς δοκιμασίες καί ίσως τήν πυρά, είτε μέσα από πολυδαίδαλες ψυχοπαθολογικές διαδικασίες, οί ύποπτες έπινουσιν όλες τίς λεπτομέρειες τής μαγικής τους δραστηριότητας. Ή ύστερία, οί ταυτίσεις μέσα από τήν ανάγκη κάποιας ψυχολογικο-κοινωνικής όντότητας, ακόμα καί ή θρησκευτική κατάληψη βρίσκονται συχνά στή βάση των όμολογιών αλλά καί των κατηγοριών.

Ένα πάθος οδηγεί τίς γυναίκες: ή ζήλεια. Ή γυναίκα ή άγαπά ή μισεί· δέν ξέρει τρίτο δρόμο. Μιά γυναίκα πού κλαίει, ύποκρίνεται. Μιά γυναίκα πού σκέφτεται μόνη της, σκέφτεται τό κακό.

Άλλοι λόγοι πού κάνουντίς γυναίκες πιό έπιρρεπείς στίς δεισιδαιμονίες:

— Είναι πιό εύπιστες. Έτσι ό δαίμονας πού προσπαθεί νά διαφθείρει τήν πίστη, αυτές πλησιάζει πρώτα.

— Οί γυναίκες από τή φύση τους έντυπωσιάζονται εύκολότερα καί είναι πιό πρόθυμες νά δεχτούν τίς αποκαλύψεις των πνευμάτων.

— Είναι φλύαρες: ό,τι μαθαίνουν σέ σχέση μέ τή μαγεία, δύσκολα τό κρατούν κρυφό από τίς άλλες.

— Είναι αδύναμες κι έτσι έπιζητούν τήν εκδίκηση πιό πολύ μέ τήν κρυφή μαγική τέχνη.

— Άστατες στήν ύπαρξή τους, είναι άστατες καί στίς πράξεις τους.

— Οί ψυχικές καί σωματικές τους δυνάμεις είναι άνεπαρκείς, δέν είναι λοιπόν περίεργο πού σκέφτονται νά μαγέψουν αυτούς πού μισούν.

— Ή έπιπολαιότητα τής σκέψης τους τίς κάνει νά μοιάζουν μέ μικρά παιδιά.

— Είναι από τή φύση τους πιό αίσθησιακές από τους άντρες. Αυτό έχει σχέση μέ τό γεγονός ότι ή γυναίκα έχει πλαστεί από ένα πλευρό, λυγισμένο καί σάν αντίθετο του άντρα. Άπ' αυτό τό μειονέκτημα απορρέει τό γεγονός ότι σάν άτελές ζωντανό όν, απογοητεύει πάντοτε.

— Ή έτυμολογία τής λέξης γυναίκα (femina) αποδεικνύει τή μικρή της πίστη: Feminus=Femina. Ή κακή γυναίκα από φύση άμφιβάλλει εύκολα γιά τήν πίστη, αλλά καί εύκολα, πάλι από φύση, δέχεται τήν πίστη κι αυτό είναι βασικό γιά τίς μάγισσες.

— Ή βασική αίτία του πολλαπλασιασμού των μαγισσών είναι ή όδυνηρή διαμάχη ανάμεσα στίς άνύπαντρες καί στίς παντρεμένες γυναίκες άπό τή μιá μεριά, ανάμεσα σ' όλες τίς γυναίκες καί στους άντρες από τήν άλλη.

— Έόσο ή περιορισμένη τους έξυπνάδα, όσο

καί τά άτακτα καί έντονα πάθη τους κάνουν τίς γυναίκες νά χάνουν εύκολα τήν πίστη τους καί νά ζητούν εκδίκηση μέ όλα τά μέσα.

— Έό βασικότερο διανοητικό τους έλάττωμα είναι ότι δέν θέλουν νά καθοδηγούνται αλλά νά άκολουθούν τίς έπιθυμίες τους χωρίς χαλινό: αυτό τίς άπασχολεί πιό πολύ άπ' όλα.

— Έέλος, ή άρχή όλων των κακών βρίσκεται στον σαρκικό πόθο του κορμιού τους.

Συμπέρασμα: Έό σαρκικό πάθος πού είναι στίς γυναίκες άκόρεστο, τίς κάνει νά έπιδίδονται στή μαγεία. Έά νά ίκανοποιηθούν τά πάθη τους άκολουθούν τό δαίμονα. Γι' αυτό ή εκκλησία μιλά γιά αίρεση μαγισσών.

Ποιές γυναίκες είναι πιό έπιρρεπείς στή μαγεία; Έρία, κυρίως, έλαττώματα κυριαρχούν τίς κακές γυναίκες: ή άπιστία, ή φιλοδοξία καί ή λαγνεία. Οί γυναίκες πού κυριαρχούνται άπ' αυτά είναι καί οί πιό έπιρρεπείς. Οί χειρότερες όλες είναι οί μαίες.

Αυτή είναι συνοπτικά ή έπίσημη άποψη γιά τίς γυναίκες. Ή γυναίκα θεωρείται έξ όρισμού διεφθαρμένη καί λεία του Σατανά καί οί σχέσεις της μέ τήν εκκλησία θεωρούνται άσταθεις. Είναι έπικίνδυνη γιατί προκαλεί τόν άπαγορευμένο πόθο. Ή μάγισσα συμπυκνώνει όλα τά χαρακτηριστικά πού, δυνάμει, ένυπάρχουν σέ κάθε γυναίκα. Είναι ό άπαραίτητος διαμεσολαβητής γιά τή δράση του Διαβόλου.

Έό μισογυνισμός τής Έκκλησίας σχετίζεται άμεσα μέ τό φύλο των θυμάτων του κυνηγιού. Άλλά ύπάρχουν καί άλλα δεδομένα.

Ή μαγεία σχετίζεται στενά μέ άπωθημένα πολιτιστικά σχήματα. Έό μάγος, ή μάγισσα ύπήρξαν πάντοτε άγροτικά πρόσωπα, ξένα πρós μιá κουλτούρα τής πόλης. Καί ή γυναίκα συγκεντρώνει συχνά τήν προσοχή τής κοινωνικής ομάδας γιά πολλούς λόγους: Γιατί συχνά βρίσκεται στό περιθώριο λόγω του φύλου, τής ηλικίας, των άσχυριών της· γιατί διατηρεί τίς παλιές παραδόσεις· γιατί αντίστέκεται συχνά στίς καινούριες σεξουαλικές έπιβολές, στίς νέες κοινωνικές αξίες.

Μακριά από τή ρομαντική εικόνα του Michelet, ή μάγισσα βρίσκεται παγιδευμένη στήν τελευταία μεγάλη σύγκρουση δύο κόσμων, δύο πολιτισμών: του παγανισμού καί του χριστιανισμού. Οί γυναίκες, συλλογικοί φορείς παραδοσιακών δοξασιών, τελευταία στηρίγματα του παγανισμού στήν ύπαιθρο, έκφραστές μιáς πανάρχαιης λαϊκής κουλτούρας, συντρίβονται, χωρίς δυνατότητα αντίστασης ή διαφυγής, χωρίς νά συνειδητοποιούν ποτέ τή σύγκρουση στήν όποία βρίσκονται έμπλεγμένες.

Οί μύθοι έχουν την ικανότητα να κινητοποιούν τεράστιες κοινωνικές δυνάμεις. Τό σύνθημα που άρχισε να άντηχεί στις άρχές της δεκαετίας του '70, στους δρόμους των μεγάλων ιταλικών πόλεων «Γρέμετε, τρέμετε, οί μάγισσες ξαναγύρισαν», στηρίχτηκε σ' ένα μύθο: στη διυλισμένη από τή ρομαντική όπτική του Michelet εικόνα της μάγισσας, σύμβολο του άγώνα των γυναικών για αὐτοδιάθεση του κορμιού τους, για λαϊκή ιατρική και για αντίσταση στο πατριαρχικό κατεστημένο.

Φωνάζοντας «έμεϊς είμαστε οί μάγισσες» οί γυναίκες σ' ολόκληρο τό δυτικό κόσμο κατάδειξαν, μέ ήθελημένη πφοκλητικότητα, τήν τεράστια ανατρεπτική δύναμη του συλλογικού άγώνα τους και τήν ιστορική συνέχεια της καταπίεσής τους.

Άλλά τό γυναικείο κίνημα είναι πρώτα άπ' όλα κίνημα πολιτικό. Καί σάν τέτοιο καθορίζει τήν προοπτική του μέ βάση τήν ανάλυση της συγκεκριμένης κοινωνικής πραγματικότητας. Άνά-

λυση πού προϋποθέτει μία έπιστημονική αντίληψη του ρόλου των γυναικών στην ιστορία, παίρνοντας ύπόψη τίς ιδιαιτερότητες της κάθε ιστορικής στιγμής της καταπίεσής του.

Η ά-ιστορική χρήση ενός μύθου, όπως ή ανάδειξη των μαγισσών σέ σύμβολα αντίστασης, μπορεί νά έπηρέασει άποπροσανατολιστικά τίς πολιτικές επιλογές του κινήματος. Κι αυτό γιατί του περιορίζει τή δυνατότητα έρμηνείας των μορφών της καταπίεσης, μέ βάση τίς συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες κάθε ιστορικής στιγμής.

Είναι τυχαίο πού καμιά γυναίκα ιστορικός δέν έχει άσχοληθεί μέ τίς μάγισσες; Πού τό βιβλίο του Michelet έγινε, έναν αιώνα μετά τή συγγραφή του, έγχειρίδιο ιστορίας του φεμινισμού;

Η γυναικεία καταπίεση στηρίχτηκε σέ μύθους. Η ανατροπή της μπορεί νά στηριχτεί σέ αὐταπάτες;

Έφη Άβδελά

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

CASTAN Yves: *Magie et Sorcellerie à l' époque moderne*, 1979.

EHRENREICH Barbara & ENGLISH Deirdre: *Sorcières, sages-femmes et infirmières*, 1976.

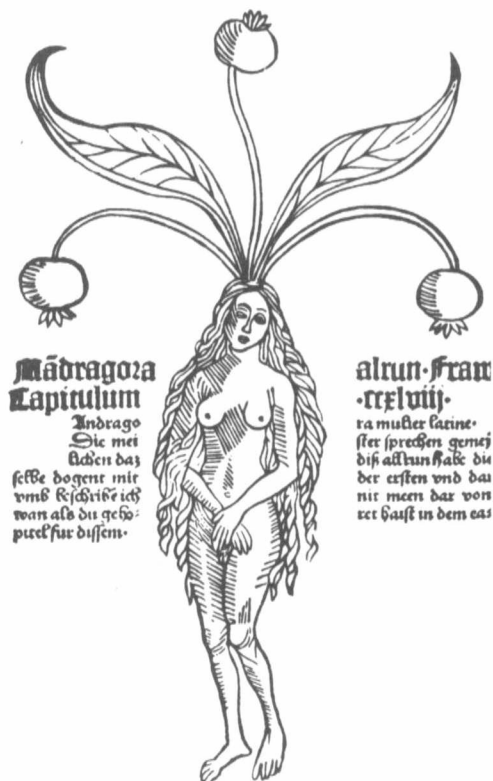
INSTITORIS Henry - SPRENGER Jacques: *Malleus Maleficarum*, εισαγωγή, μετάφραση από τά λατινικά Amand DANET, 1973.

MICHELET: *La Sorcière*, 1966.

MICHEMBLED Robert: *La sorcière au village*, (XVe - XVIIIe s.), 1979

MURANO Luisa: *La singora del gioco*, 1977

TREVOR-ROPER H. R.: *The european witch-craze of the 16th and 17th centuries*, 1978

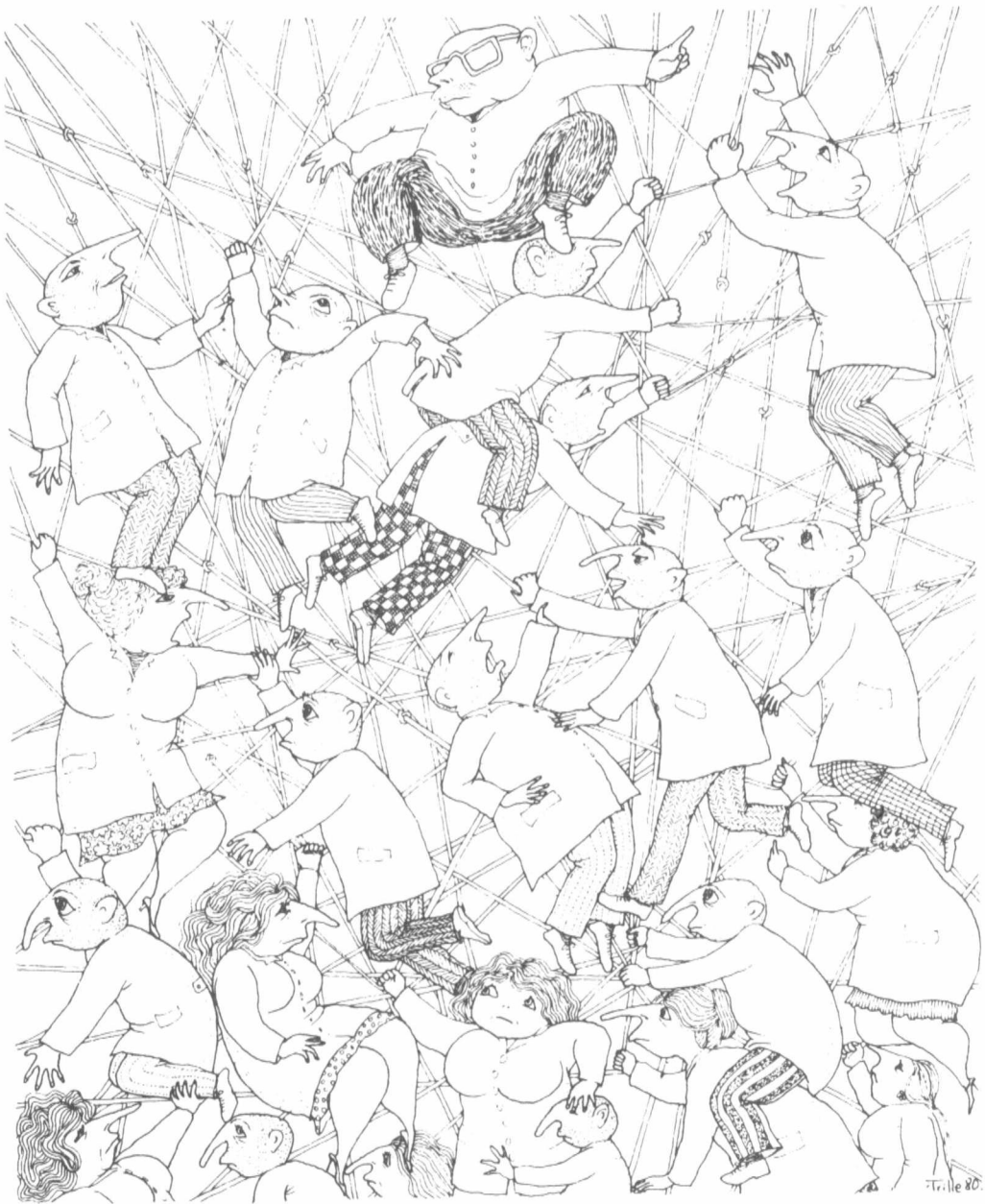

**Mādragoza
Capitulum**

Indrigo
Sie mei
Aachen das
selbe dozent mit
vmb Rischide ich
wan als du gebo:
pueß für diffem.

**alrun·fram
·cēlvij·**

ra mufter lachne:
ster sprechen gemej
dih allkun habe du
der ersten vnd dau
nit meen dar von
et hauff in dem eas

Γυναικείες σπουδές και έπιστήμη

(τρεις απόψεις)

Αν επιχειρούσαμε να εξετάσουμε τα σημερινά χαρακτηριστικά του γυναικείου κινήματος, θά μπορούσαμε εύκολα να διαπιστώσουμε μία υποχώρηση των διεκδικητικών/πολιτικών γυναικείων αγώνων και μία έξαρση των αντίστοιχων θεωρητικών επεξεργασιών. Πολλά είναι τα στοιχεία που μαρτυρούν ότι βρισκόμαστε σε μία φάση αναδίπλωσης, κοινή σε όλες τις χώρες που ανέπτυξαν τα περασμένα χρόνια έντονο γυναικείο κίνημα, ότι οι γυναίκες έχουν τον τελευταίο καιρό την τάση να περιορίζονται σε μικρές ομάδες, μέσα στις οποίες επιχειρούν να συστηματοποιήσουν και να προχωρήσουν παραπέρα τα θέματα που είχαν απλώς θιγεί μέχρι σήμερα.

Πιστεύουμε ότι τα κείμενα που διαλέξαμε και μεταφράσαμε αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα του κλίματος που επικρατεί τον τελευταίο καιρό. Πρόκειται για τρία κείμενα από τρεις διαφορετικές ευρωπαϊκές χώρες που επιχειρούν —τό καθένα με τον τρόπο του— να δώσουν μία πρώτη απάντηση στα θεωρητικά ερωτήματα που απασχολούν σήμερα το κίνημα:

— Ποιά είναι η συμμετοχή των γυναικών στη διαμόρφωση της θεωρίας και ποιά η σχέση τους με τα ισχύοντα επιστημονικά εργαλεία;

— Μπορούν άραγε οι γυναίκες, χρησιμοποιώντας τους ίδιους κανόνες, να αντιπαραθέσουν μία δική τους γυναικεία θεωρία στην κυρίαρχη;

— Η ένταξη των γυναικών στους —πανεπιστημιακούς και άλλους— θεσμούς συνεπάγεται υποχρεωτικά την απώλεια της ανατρεπτικότητας των αγώνων τους και την ενσωμάτωσή τους στο κυρίαρχο ανδρικό πρότυπο;

Ποιός ξέρει να υπολογίσει τις συνέπειες των ιδεών;

Υπάρχει από πάντα, αν όχι μία αντινομία, τουλάχιστον μία σχηματική αντίθεση ανάμεσα στις ιδέες και την πραγματικότητα, τη σκέψη και τον κόσμο, την ιδέα και το φαινόμενο. Επειδή ο φεμινισμός είναι ρητά και αναμφίβολα αυτό το ιδώ του κόσμου, δεν είναι ούτε έννοια ούτε θεωρητικό σύστημα, αλλά μάλλον ένας τρόπος για να τοποθετηθείς μέσα στην πραγματικότητα, μία καθημερινή μάχη. Σ' αυτό έγκειται η δυσκολία ενός απολογισμού της φεμινιστικής θεωρίας.

Ίσως δεν μπορούμε να υπολογίσουμε την πρόοδο, παρά στο επίπεδο της καθημερινότητας: η φεμινιστική συνειδητοποίηση άλλαξε σίγουρα και τον καθημερινό τρόπο σκέψης μας και τον τρόπο που σκεφτόμαστε την καθημερινότητα των γυναικών. Έχουμε εδώ να κάνουμε με συνέπειες με ανυπολόγιστη έκταση: αλλαγές στα ήθη, στον τρόπο ζωής, στους τρόπους έκφρασης. Έχει τεθεί σε άμφισβήτηση όλη η γυναικεία ύπαρξη.

Πώς να συλλάβουμε και να μετρήσουμε όλα αυτά; Ίσως από τον αριθμό των γυναικείων ομάδων, από την εξέλιξη μιας κάποιας ιδιαίτερης γλώσσας του φεμινισμού και από νέες μορφές γραφής. Σήμερα μιλάμε πολύ για άφομοίωση του φεμινισμού, χωρίς να παίρνουμε υπόψη μας ότι αυτό ακριβώς μαρτυράει και την απήχηση που έχουν οι ιδέες αυτές.

Μέ τή συνεχή του εξάπλωση, ό φεμινισμός προκάλεσε αλλαγές πού εξακολουθούν νά διαφεύγουν από τίς απόπειρές μας γιά μία σφαιρική έννοιοποίηση.

Σέ ένα πιό θεωρητικό επίπεδο, τά πράγματα άπλοποιούνται πολύ, γιατί οί έρωτήσεις άμέσως πολλαπλασιάζονται.

Όπως ξέρουμε πολύ καλά, τό πνεύμα δέν ταιριάζει στά κορίτσια. Ιστορικά ή Γυναίκα έχει όριστεί —ύπέροχο αντιφατικό δημιούργημα— σάν κάτι πού βρίσκεται μετέωρο ανάμεσα στην καθαρή ύλη (καί έπομένως τή ζωώδη κατάσταση καί τή φύση) καί τόν όρθολογισμό ή τή λογική (θείκη εύφυία πού βιολογική άδεία ύπάρχει καί στόν άντρα). Η σιωπή των γυναικών στην ιστορία τής σκέψης περνάει μέσα από τή διάκριση ανάμεσα στην εύαισθησία ή τή συγκίνηση καί τό πνεύμα ή τή λογική.

Η σκέψη του Descartes, γιά παράδειγμα, είναι καί ό κατεξοχήν μεθοδικός τρόπος πού οδηγεί τόν άντρα στόν κυρίαρχο κοινωνικό του ρόλο, αποκλείοντας ότιδήποτε ανάγεται, μέ όποιοδήποτε τρόπο, στην ύλη.

Τό πρόβλημα έχει τεθεί μέ άνεπανάληπτα ξεκάθαρο τρόπο στό *Δεύτερο Φύλο*, όπου ή Simone de Beauvoir καταγγέλλει τό ιδεώδες τής λογικής καί του όρθολογισμού σάν τό κατεξοχήν έργαλειό τής άντρικής κυριαρχίας. Τό γυναικείο κίνημα προχώρησε αὐτή τή σκέψη παραπέρα, φθάνοντας στό σημείο νά υποστηρίξει ότι τό πρόνομιο τής θεωρητικής σκέψης δέν είναι τίποτε άλλο από μία πρόφαση πού επιτρέπει στούς άντρες φιλόσοφους καί ήθικολόγους νά συντάξουν τόν κατάλογο των γυναικείων άδυναμιών καί έτσι νά νομιμοποιήσουν τήν κυρίαρχη θέση τους. Τό κάθε στάδιο αὐτοῦ του προβληματισμοῦ ανάγεται στην εξέλιξη του γυναικείου κινήματος μέσα στην πολλαπλότητά του καί είναι άκριβώς αὐτό τό μίγμα του βιώματος καί τής σκέψης, του προσωπικοῦ καί του πολιτικοῦ, πού άποτελεῖ τή δύναμη τής φεμινιστικής σκέψης.

Η άνάλυση όμως των γυναικών προχώρησε πέρα από τήν άπλή διαπίστωση μιᾶς κατάστασης πραγμάτων καί ἐξελίχθηκε πρὸς μία περισσότερο διαυγή κριτική του καθιερωμένου θεωρητικοῦ λόγου, μία άνάλυση πού άντιτίθεται στην ύπεροχή μιᾶς κάποιας μορφῆς του όρθολογισμού.

Αὐτό οδηγῆσε στην κριτική των σχέσεων έξουσίας πού ύπολανθάνουν στην ίδια τήν έννοια του όρθολογισμού ή πεδίου τής λογικής. Σ' αὐτό άκριβώς τό επίπεδο ή συμμαχία ανάμεσα στό φεμινισμό καί τή σύγχρονη φιλοσοφία υπῆρξε γόνιμη: μολονότι βάδισε παράλληλα μέ τό κίνημα τής κριτικής ή άποδιοργάνωσης του όρθολογισμού, ό φεμινισμός άκολουθῆσε δικούς του στόχους. Η ιδιοτυπία τής συμβολῆς του φεμινιστικοῦ λόγου ἔγκειται στό ότι άνέτρεφε τήν άξίωση πού είχαν ή θεωρία καί ή λογική, νά ένσαρκώσουν τήν παγκοσμιότητα, τήν άντικειμενικότητα ή τήν καθαρότητα. Η φιλολογία πάνω στό θέμα είναι εύρύτατη: ή Luce Irigaray γιά παράδειγμα, αναπτύσσοντας ιδέες πού στηρίζουν τό σύγχρονο φεμινισμό, φέρνει τή φιλοσοφική καί ψυχαναλυτική σκέψη άντιμέτωπη μέ τήν άνάγκη ν' άποδεχθεῖ τόν άνδροκρατικό της χαρακτήρα. Φυσικά δέν πρόκειται παρά γιά μιάν άρχή γιατί τό πρόβλημα είναι σοβαρό καί οί διακλαδώσεις του βαθιές. Μετά τόν Hegel ξέρουμε ότι μία κάποια οίκονομία (καί έπομένως μία κάποια άσκηση τής έξουσίας) είναι άπαραίτητη γιά τήν έγκαθίδρυση μιᾶς λογικής τάξης. Μέ άλλα λόγια στό πεδίο του λόγου ή λογική επιβάλλεται κατακτώντας ένα πεδίο καί οίκειοποιούμενη ένα έπεξηγηματικό σχῆμα, γιά νά δικαιολογήσει τήν ύπαρξή της καί νά έγκαθιδρύσει τό βασίλειό της: τόν όρθολογισμό.

Στό πλαίσιο αὐτό, ή γυναίκα ως ό καθορισμένος από τόν άντρα «άλλος», θεωρεῖται ότι έχει άρκετό νοῦ ώστε μόλις καί μετά βίας νά διακρίνεται από τήν άψυχη ύλη, αλλά δέ διαθέτει τήν ιδιότητα του λογικοῦ ύποκειμένου. Μέ άλλα λόγια, ή γυναίκα άπορρίπτεται στό παιχνίδι τής έξουσίας πού συγκροτεῖ τήν έσωτερική δυναμική τής χρήσης τής λογικής.

Στό σημείο αὐτό ή φεμινιστική θέση είναι άρκετά σαφής: Οί άντρες δέν είναι κυρίαρχοι έπειδή είναι από τή φύση τους λογικοί, αλλά έπειδή άκριβώς είναι κυρίαρχοι έχουν ιδιοποιηθεῖ τή λογική ως διακριτικό τους γνώρισμα.

Όπως καί νά έχουν τά πράγματα, ή φεμινιστική σκέψη πρέπει νά εξετάσει άν αὐ-

τός ο αποκλεισμός, αυτή η υποτίμηση της γυναίκας μέσα σε ένα δυαδικό σύστημα σχέ-
σης —στό οποίο κατέχει (παρ' όλα αυτά) έναν από τους πόλους της αντίθεσης— πρό-
κειται για ένα οικουμενικό, όποτε μή ανατρεψίμο φαινόμενο, ή αν μπορεί να ξεπερα-
στεί.

Το βασικό έρώτημα πού θέτει ο φεμινισμός στη σύγχρονη σχέση είναι τό εξής:
Μπορούμε νά όρίσουμε τή διαφορά χωρίς νά τήν υποτιμήσουμε, νά διατυπώσουμε μία
αλήθεια μή ιεραρχική, μία λογική μή ήγεμονική; Μπορούμε νά αποδεσμεύσουμε τή
λογική από τό πολεμόχαρο πνεύμα πού τή διαπερνά; Τό έρώτημα αυτό συνθλίβει τούς
—ήδη βαρυφορτωμένους— ώμους τής μεταδιαλεκτικής σχέσης.

Αυτό, όμως, θέτει καί έρωτήματα άλλης τάξης για τό φεμινισμό: Ποιά είναι, τε-
λικά, ή αξία τής θεωρητικής εργασίας μέσα σε ένα πεδίο λόγου πού κυριαρχείται από
τήν όρθολογιστική σχέση; Καί ποιά είναι ή σημασία αυτής τής εργασίας σε σχέση με
τούς συγκεκριμένους άγώνες τών γυναικών; Τί τό ανατρεπτικά φεμινιστικό καί ιδιαί-
τερα γυναικείο ύπάρχει στη διεκδίκηση ενός μή ιεραρχημένου όρθολογισμού;

1. Θα έπρεπε έδω νά σημειώσουμε ότι ένα μέρος του κινήματος ήταν για ένα με-
γάλο διάστημα αντίθετο πρός τή θεωρητική εργασία, ή οποία είχε θεωρηθεί ένα τυπικά
άνδρικό προνόμιο. 'Αλλά τά πράγματα εξελίχθηκαν γρήγορα: 'Η πολιτική πραγματι-
κότητα του κινήματος, οι έρευνες τών γυναικών κοινωνιολόγων καί ιστορικών, καθώς
καί οι πιο άφηρημένοι προβληματισμοί για τή διατύπωση του «άλλου», εξερεύνησαν
τίς επιπτώσεις τής άπουσίας τών γυναικών από τό θεωρητικό επίπεδο (καί τούς θε-
σμούς) καί κατέληξαν στα εξής:

— Δέν ύπάρχει μία κατεστημένη πνευματική παράδοση τών γυναικών, γεγονός
πού συνεπάγεται ότι δέν έχουμε μία συνέχεια στην άνάλυση τών θεωρητικών μέσων
πού είναι άπαραίτητα για τήν υπεράσπιση τών πολιτικών καί κοινωνικών θέσεων μας.
'Ακόμη χειρότερα: πρέπει νά μάθουμε νά χρησιμοποιούμε τούς μηχανισμούς τής όρθο-
λογικής καί θεωρητικής σχέσης, ώστε νά τούς υποτάξουμε στις άπαιτήσεις μας, στη
δική μας λογική, στα δικά μας βιώματα. Είμαστε έπομένως ύποχρεωμένες νά δανει-
στούμε τά θεωρητικά εργαλεία τών άλλων καί νά τοποθετηθούμε θεωρητικά άπέναντί
τους.

— 'Ο πραγματικός αποκλεισμός τών γυναικών διαιωνίζεται στό επίπεδο του λό-
γου, γιατί ή ίδια ή θεωρία βασίζεται στη συντριβή του ενός πόλου τής αντίθεσης.

2. 'Η αντίσταση στη θεωρητική εργασία βασίζεται στη συμβατική διάκριση μετα-
ξύ δημιουργικότητας καί κριτικής σχέσης. 'Αν εξετάσουμε τά πράγματα από πιο κον-
τά, πρόκειται για μία ακόμη παραλλαγή τής δυάδας λογική - συναίσθημα πού μου
φαίνεται αστήρικτη στη σημερινή έποχή. Τά θεωρητικά έρωτήματα κατασκευάζονται
καί για νά τά κατασκευάσουμε πρέπει πρώτα νά ανακαλύψουμε τά προβλήματα καί
τίς κατάλληλες μεθόδους. Στη θεωρία, τόσο τό ύλικό όσο καί τά εργαλεία άποτελούν
τμήμα ενός κατά βάση άνδρικού όπλοστάσιου, όπου οι γυναίκες κινδυνεύουν νά έ-
γκλωβιστούν μέσα σε έχθρικές ύποθέσεις καί σε άνυπόφορα συμπεράσματα. 'Ωστόσο,
αυτή ή προσπάθεια διείσδυσης καί καταστροφής είναι ουσιώδης για νά ανοίξουν νέοι ό-
ρίζοντες στη σχέση τών γυναικών. Στην κριτική τής θεωρητικής σχέσης, οι φεμινί-
στριες έπιχειρούν άπλούστατα νά ώθήσουν τά όρια τής θεωρίας καί τής ίδιας τής
έννοιας σχέση, ώστε νά δημιουργήσουν ένα χώρο για τίς γυναίκες.

Έδω βρισκόμαστε για μία ακόμη φορά μπροστά στο πρόβλημα του μιμητισμού
μέ τίς χιλιάδες παγίδες του: Πρέπει νά ξέρεις νά ύποτάσσεις στους ύπάρχοντες
κανόνες για νά τούς ανατρέψεις, γιατί ο μόνος τρόπος για νά προχωρήσεις τή λογική
είναι νά τής άποσπάσεις τίς βάσεις πού τήν στηρίζουν.

Στό επίπεδο αυτό, ή διάκριση, μεταξύ δημιουργίας καί κριτικής γίνεται ιδιαίτερα
λεπτή: 'Η ιδέα τής φεμινιστικής σχέσης ως ανατρεπτικής παραλλαγής μπορεί νά δώσει
μία τεράστια σημασία στη φιλοσοφία. 'Ενας δηλαδή από τούς στόχους τής φεμινιστι-

κής σκέψης είναι να γραφεί εκ νέου το χρονικό του ορθολογισμού και η ιστορία της σκέψης, με έναν τέτοιο τρόπο, ώστε οι γυναίκες να είναι παρούσες και ζωντανές.

Η φεμινιστική σκέψη, λοιπόν, ακόμη και όταν διακρίνεται από ένα στοιχείο αντίδρασης, δεν παύει να δημιουργεί ακατάπαυστα τις δυνατότητες για την ανάδειξη του λόγου της γυναίκας. Και συχνά το πιο δημιουργικό και καταστρεπτικό ταυτόχρονα στοιχείο είναι το χιούμορ, παρόμοιο με εκείνο της Αλίκης που ανάγει την Αριθμητική σε Φιλοδοξία, Σαρκασμό κ.λ.π.

Άραγε το παράλογο των κοριτσιών θα μπορέσει να υπερβεί την αποπνικτική λογική των πρωτομαστόρων;

Αλλά ας συνοψίσουμε: Τη λογική, συστατικό στοιχείο της ανθρωπότητας, την οικειοποιήθηκε **δικαιωματικά** η ανδρική λογική για να συγκροτήσει ένα ορθολογιστικό σύστημα που αποκλείει ό,τι σχετίζεται με τη γυναικεία ύπαρξη. Κατά συνέπεια, οι φεμινίστριες προσπαθούν να αναπτύξουν μη ιεραρχημένους τρόπους για να θεωρητικοποιήσουν τους αγώνες τους και τη γυναικεία τους συνείδηση.

Ανάμεσα σε όλους τους κινδύνους που περικλείει αυτή η θέση, ο πιο ανησυχαστικός είναι χωρίς αμφιβολία ο κίνδυνος να υποστηρίξουμε την ιδέα ενός άντεστραμμένου υποκειμένου. Η ιδέα του υποκειμένου, ακόμα κι όταν πρόκειται για το έτοιμο-θάνατο υποκείμενο της δυτικής φιλοσοφίας, δεν παύει να μας προβληματίζει και ο προβληματισμός αυτός περικλείει τον κίνδυνο να τοποθετήσει τη γυναίκα/φεμινίστρια σε μία θέση προστάτιδας/ηγέτιδας ενός καινούργιου καθεστώτος λογικής που βασίζεται ακριβώς στην απουσία λογικής. Θα καταλήγαμε, λοιπόν, σε μία λογική που στηρίζει τη μη-γνώση, τελευταίο σταθμό της Γνώσης που ίσχυε μέχρι τώρα.

Για να αποφύγει αυτή την παγίδα, η γυναικεία σκέψη έκανε μία ιλιγγιώδη σττροφή: αντί να φάχνουμε για έναν τρόπο σκέψης ενάντια στη λογική / απόλυτη σκέψη, προτιμήσαμε τις ιδέες - στρατηγικές, τις ιδέες - πονηριές, εκείνες δηλαδή τις ιδέες που είναι επίκαιρες, ευκίνητες, πολλαπλές, ανολοκλήρωτες και που αντιστέκονται στη συνστηματοποίηση. Αντί να εξαπολύσουμε μετωπική επίθεση κατά των όχρων του ορθολογισμού, επεξεργαστήκαμε ιδέες που κυκλώνουν αυτά τα όχυρά, αποφεύγοντας την άμεση αντιπαράθεση. Όπως λέει ένας από τους κορυφαίους διανοητές της νέας γενιάς των φιλοσόφων, το πρόβλημα δεν είναι πια η ανακάλυψη σωστών ιδεών, αλλά —άπλά και μόνο— η ανακάλυψη ιδεών. Στο χαρακτηριστικό για την εποχή μας λόγο που αντιτίθεται στη λογική, ο φεμινισμός επέτρεψε μία ποικιλία πειραματισμών, κάνοντας μία τομή στον προβληματισμό μας γύρω από την πάλη των γυναικών. Δεν υπάρχει δηλαδή πια ένας μόνο τρόπος για να σκεφτούμε πάνω στη σεξουαλικότητα, την επανάσταση ή την απελευθέρωση: Υπάρχουν σημεία εκκίνησης, από τα οποία προχωρά ή σκέψη.

Αντί δηλαδή να καταρτίσει έναν κατάλογο των νέων, υποτιθέμενων «φεμινιστικών», ιδιοτήτων, ή να αναγάγει τη γυναίκα σε θεμελιακή ουσία, ο φεμινισμός θέτει «τις γυναίκες» ως υπόθεση εργασίας. Ο στόχος δεν είναι να κατορθώσει να όρισει αυτό το συλλογικό υποκείμενο δια μέσου μιας σειράς αλγεβρικών εξισώσεων ανάμεσα στην ιδιότητα και την ουσία, το αίτιο και το αποτέλεσμα, την έκφασή και το είναι, το βάθος και την επιφάνεια, αλλά να μπορέσει να διατυπώσει μία άμεση στρατηγική.

Ας πάρουμε για παράδειγμα την ακόλουθη πρόταση:

«Ας υποθέσουμε ότι οι γυναίκες δεν βρίσκονται περιορισμένες στο ρόλο του «άλλου», ανεπανόρθωτα αντιτιθέμενες στην ανδρική τάξη» ας υποθέσουμε ότι το Οιδιπόδειο δεν είναι οικουμενική κατηγορία, και ούτε η λογική αποτελεί έμμεση βιά — παλεύοντας για να αλλάξουμε τα πράγματα, ας προσπαθήσουμε να δούμε πώς μπορούμε να σκεφτούμε, να πούμε, να γράψουμε και να περιγράψουμε τις γυναίκες στο περιβάλλον τους».

Δεν πρόκειται εδώ για μία βολική κι ανεύθυνη πρόταση, γιατί δεν έμπεριέχει σε κανένα επίπεδο την αναστολή της δράσης και του διεκδικητικού αγώνα. Αντίθετα, μου φαίνεται μάλλον ίκανή να δώσει μεγάλη πνοή και φρεσκάδα στους θεωρητικούς

μας ορίζοντες.

Πρέπει επιπλέον να θεωρήσουμε ότι έχουμε καλή συντροφιά: 'Ο ίδιος ο Descartes, αφού κατάρτισε το σύστημά του του καθαρού και διακριτού λόγου, του αποκομμένου από τὰ πάθη των αισθήσεων, δεν βρήκε τίποτα καλύτερο για να συμφιλιωθεί με την πραγματικότητα — που δεν ήταν άλλωστε και πολύ ένθαρρυντική —, από το να δημιουργήσει μια «προσωρινή ήθική». Μέση λύση, περιμένοντας καλύτερες μέρες και σοφότερους ανθρώπους, χωρίς ωστόσο να εγκαταλείψει τις αρχές της φιλοσοφίας του.

Σήμερα θα μπορούσαμε να ονομάσουμε κάτι τέτοιο συμβατική σκέψη ή ιδέα-στρατηγική: είναι ένας τρόπος σκέψης που διαγράφει μια τροχιά χωρίς να εγκλωβίζεται σ' ένα καθορισμένο σύστημα με σοβαρές συνέπειες, μια σκέψη που χρησιμεύει στην ολοκλήρωση επίκαιρων προγραμμάτων και κυρίως στο να μας επιτρέπει να προχωρήσουμε τή δραστηριότητα μας στο πεδίο του λόγου και της πολιτικής.

Αυτό είναι σήμερα ή φεμινιστική σκέψη: ένας ανοιχτός δρόμος σε συνεχή μετατόπιση.

Πιστεύω πως έχουμε αρκετή συνείδηση του ουτοπιστικού χαρακτήρα του προγράμματός μας. Όπως έγραφε και η D. Ghighi στο περιοδικό *Histoires d'elles*:

«Σχεδιάζουμε, σε γενικές γραμμές ν' αλλάξουμε τον κόσμο. Πρόκειται για ένα τουλάχιστον φιλόδοξο σχέδιο, γι' αυτό ως μην έννευριζόμαστε κι ως κάνουμε ό,τι μπορούμε για να γίνουν τὰ πράγματα κάπως πιό βιώσιμα».

Πώς να γίνει ή σκέψη πιό βιώσιμη — να μιιά καλή έρώτηση. Τό ίδιο, νομίζω, κι όλες αυτές οι απόπειρες πειραματισμού γύρω από τή σκέψη: έρευνες σε υποθέματα της ιστορίας αντί σε μεγάλα καθιερωμένα θέματα, πράγμα που είναι τελικά μιιά στρατηγική για τήν επανεξέταση της θέσης των γυναικών στην ιστορία της σκέψης. Έρευνες που έχουν σάν μοναδική αρχή και κοινό συνδετικό νήμα τήν αναζήτηση μιās νέας ύποστασης της θεωρητικής δυνατότητας των γυναικών. Υπόσταση που θα εξαρτηθεί επίσης από όρισμένες κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές στη θέση των γυναικών. Όπως λέει η Adrienne Rich, πρέπει να ξαναβρούμε τις σωματικές ρίζες της θεωρητικής σκέψης είτε για να επανεκτιμήσουμε τή λειτουργία της ίδιας της σκέψης, είτε για να έγγράφουμε τό σώμα των γυναικών στην τάξη του λόγου.

«Σωματική σκέψη» — κόμβος και σταυροδρόμι για μιιά όλόκληρη σειρά έρωτημάτων που θέτει ό φεμινισμός: Τό έρώτημα της επιθυμίας και του σώματος και της σχέσης του με τή γραφή· ή ανάγκη να ξεπεραστεί ή διάκριση σώμα / πνεύμα κι έπομένως λογική- συναίσθημα / πάθος· ή κριτική του ήγεμονικού ρόλου της λογικής στο ανδρικό ορθολογικό σύστημα κλπ. κλπ.

Έρώτημα πάντοτε ανοιχτό.

Άλλά και πολιτικό έρώτημα: ό φεμινισμός προσπαθεί, στην πολλαπλότητα και συχνά μέσα στο φόβο, να γεννήσει έναν θεωρητικό κώδικα που θα άντλούσε όχι από τό σφυό κεφάλι ενός πατέρα-αφέντη αλλά από τήν καρπερή κοιλιά μιās μητέρας-γυναίκας.

Rosy Braidotti

(άπο τό περιοδικό *Pénélope*, φθινόπωρο 1980, σελ. 5-11).

«Γυναικείες σπουδές» και οί παγίδες ένσωμάτωσης

Έδω και έφτά χρόνια συμμετέχω ενεργά στο γυναικείο κίνημα. Τήν ίδια εποχή δουλεύω σάν ιστορικός στο Έλεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου. Έδω και τρία χρόνια ασχολούμαι μέ γυναικεία σεμινάρια. Τά γυναικεία σεμινάρια δημιουργήθηκαν τήν εποχή πού τό κίνημα θέλησε νά άρνηθει τήν έκμετάλλευση τών γυναικών στις πολλαπλές διαστάσεις τής οίκιακής έργασίας (οίκονομικές, ψυχικές, σεξουαλικές) και προσπάθησε νά κατακτήσει τίς πύό διαφορετικές έξωοικιακές θέσεις έργασίας και από τίς θέσεις αυτές νά θέσει σέ άμφισβήτηση τήν άδιόρατη, καθημερινή έκμετάλλευση τών γυναικών και τήν ιδεολογία τής «θηλυκότητας». Τό αίτημα για γυναικεία σεμινάρια, γυναικείες σπουδές και γυναικείες θέσεις άποτελεί μία μορφή τής επίθεσης κατά του άνδρικού Πανεπιστημίου, πού άποκλείει τίς γυναίκες από τίς καλοπληρωμένες θέσεις, από τήν έπιστημονική οργάνωση και από τόν καθορισμό του περιεχομένου τής δουλειάς. Η μορφή αυτή ήταν ή έπιφάνεια τών βαθύτερων άναγκών και άγώνων πού έγιναν τό άντικείμενο έντονων συζητήσεων κατά τά τελευταία χρόνια. Τό πρόβλημα ήταν άν (και μέ ποιόν τρόπο) ή πρωτογενής «άρμοδιότητα» τών γυναικών στον τομέα τής άναπαραγωγής και ή «έλλειψη αξίας» αυτής τής έργασίας καθορίζει και τή ζωή τών γυναικών στο Πανεπιστήμιο: σάν οίκιακή έργασία εκτός Πανεπιστημίου, σάν άναπαραγωγική έργασία και «διάκριση», δηλαδή σάν σχέση έξουσίας μεταξύ άνδρών και γυναικών μέσα στο Πανεπιστήμιο. Οί σχετικές πολιτικές συζητήσεις μπορούν νά συνοψιστούν σέ μία έρώτηση: Ποιά είναι ή σχέση του πανεπιστημιακού γυναικείου κινήματος μέ τό συνολικό αυτόνομο γυναικείο κίνημα, από τό όποιο δημιουργήθηκε και του όποιου ό στόχος είναι ή άπελευθέρωση τών γυναικών από τήν έξάρτηση και τήν άδυναμία;

Γυναικείες θέσεις: Πολύ γρήγορα καταλάβαμε ότι στον τομέα αυτόν τά πράγματα δέν ήταν τόσο άπλά. Οί γυναίκες - άλλοθι άποτελούν ένα σκέλος τής άντεπίθεσης κατά τών γυναικών. Η είσοδος μερικών γυναικών στον άνδρικό κόσμο του χρήματος και τής έξουσίας συνδυάζεται μέ τίς προϋποθέσεις εκείνες πού διακονίζουν τήν άδυναμία τών υπόλοιπων γυναικών.

Γυναικείες σπουδές: Η σχετική συζήτηση δέν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Τό πρόβλημα είναι άν οί σπουδές αυτές, πού κατακτήθηκαν μέ μία έντονη πίεση από τά κάτω, καταλήγουν τελικά στη δημιουργία μιās νέας «νομομοποιημένης» έπιστήμης, μιās έπιστήμης πού δέ θέτει πιά σέ άμφισβήτηση τόν τρέχοντα όρισμό τής έπιστήμης και συμβάλλει άνώδυνα στην ύποθετική επίλυση του «γυναικείου ζητήματος».

Γυναικεία σεμινάρια: Πρόκειται για σεμινάρια μέ «ειδικά» γυναικεία θέματα («Οί γυναίκες και...», «Οί γυναίκες σέ...»), ή (σχεδόν) κάθε θέμα μπορεί νά έρευνηθεί άπό τήν πλευρά (και μέ βάση τίς άνάγκες) τών γυναικών; Είναι σεμινάρια άποκλειστικά για τίς γυναίκες ή είναι γόνιμη μία έπιθετική άντιπαράθεση μέ τούς άντρες; Πρέπει οί άντρες νά άποκλειστούν από τήν άρχή ή μόνο τότε, όταν σέ μία στιγμή σύγκρουσης είναι δυνατό νά τούς άναλυνθεί ή άναγκαιότητα του άποκλεισμού τους; Ένα γυναικείο σεμινάριο δέ θά έπρεπε νά χαρακτηρίζεται από τόν ίδιο τόν τρόπο και τήν οργάνωση τής δουλειάς, από τό σημείο τής άφετηρίας του πού έχει σχέση μέ τίς ιδιαίτερες άνάγκες τών γυναικών και από τήν άναφορά του σέ προσωπικά βιώματα και έμπειρίες; Πώς, όμως, συνδυάζεται ένα σεμινάριο αυτού του τύπου μέ τήν άναγκαστική προετοιμασία για τίς καταπιεστικές έξετάσεις, μέ τήν προετοιμασία και τήν «έξειδίκευση» για μιιά ζωή καθόλου φιλική στους δύο τόπους δουλειάς (τόν οίκιακό και τόν έξωοικιακό);

Η «έξειδίκευση» στη δουλειά είναι ό στόχος του Πανεπιστημίου· ή «έξειδίκευση» στην άντίσταση κατά τής έκμετάλλευσης είναι ό στόχος του γυναικείου κινήματος. Η μεταλλασσόμενη συγκυρία, οί διακυμάνσεις τών γυναικείων σεμιναρίων και του συνολικού πανεπιστημιακού γυναικείου κινήματος είναι εκφράσεις αυτής τής

αντίφασης. Καί η αντίφαση οξύνεται, αφού η είσοδος του γυναικείου κινήματος στο Πανεπιστήμιο συνέπεσε με το αποκορύφωμα εκείνης της πολιτικής που επιχειρεί να αναπλάσει ολόκληρο τον τομέα της εκπαίδευσης με νέα κριτήρια αποτελεσματικότητας. Δύο από τις συνέπειες αυτής της πολιτικής έχουν ήδη διαφανεί: Από τη μία η υπερεργασία των γυναικών που επιχειρούν να αποκτήσουν και τις δύο «εξειδικεύσεις», από την άλλη η διάσπαση μεταξύ μη πανεπιστημιακού και πανεπιστημιακού γυναικείου κινήματος, εκ των οποίων το δεύτερο χρησιμοποιείται σαν τόπος στρατολόγησης των νέων «ρεφορμιστριών» στα γυναικεία ζητήματα (σύμφωνα με το αμερικανικό πρότυπο)

Υπερεργασία και διάσπαση: Οι καταστάσεις αυτές οδηγούν στο «ρεφορμισμό» και στην αποδυνάμωση. Πριν από λίγο καιρό, φοιτήτριες και ύφηγέτριες έκαναν άπεργία γιατί ο νέος νόμος - πλαίσιο τις έπληττε ιδιαίτερα σαν γυναίκες, αφαιρούσε από τη δουλειά τους τον ανατρεπτικό της χαρακτήρα και την εξομοίωνε με κάθε άλλη δουλειά που πραγματοποιείται σε ακαδημαϊκά πλαίσια. Σήμερα πολλές έχουν αναγκαστεί να εύχρηθούν την ένταξη του τομέα «γυναικείες σπουδές» στο πανεπιστημιακό κατεστημένο, πράγμα που τις αποσυνδέει από τους έξω πανεπιστημιακούς γυναικείους αγώνες. Με τον τρόπο αυτό παραμερίζονται οι συζητήσεις γύρω από μία «άλλη» επιστήμη γύρω από μία «άλλη» —ή απλά και μόνο λιγότερη— δουλειά.

«Εξειδικευμένες θέσεις» — συνδυασμός της ευχαρίστησης, της εργασίας και της οικονομικής ανεξαρτησίας: Η επαγγελία αποδεικνύεται άπατηλή, αν θελήσουμε να εξετάσουμε την «ισοτιμία» από πιο κοντά. Η «ισοτιμία» συνδέεται με μία κοινωνική ιεράρχηση, η οποία για την παραμικρή άνοδο προϋποθέτει την ανάληψη καθηκόντων ελέγχου και πειθάρχησης των άλλων. Για να αποφύγει μία γυναίκα τα «καθήκοντα» αυτά πρέπει να προσπαθήσει πολύ και να προσφέρει υπερεργασία, και μάλιστα υπερεργασία σχιζοφρενούς τύπου. Αυτό δεν αφορά μόνο το μέλλον των φοιτητριών, αλλά και το παρόν των καθηγητριών που διευθύνουν τα γυναικεία σεμινάρια. Οι αντιφάσεις είναι άξεπéραστες. Η συρρόκνωση των φεμινιστικών θέσεων που είναι κατάκτηση σκληρών γυναικείων αγώνων σε «έγκυρη» επιστημονική γνώση και «χρήσιμο» εξεταστικό υλικό, αλλοιώνει το περιεχόμενό τους και αναιρεί την ανατρεπτική τους δύναμη.

Η αποποίηση των θέσεων ελέγχου από τις γυναίκες, δέ σημαίνει αποδοχή της αδυναμίας τους. Με άλλα λόγια: πρέπει να ξεκαθαρίσουμε για τί τύπου ισχύ αγωνιζόμαστε, όταν αγωνιζόμαστε κατά της αδυναμίας μας. Με τους όρους του κινήματος αυτό σημαίνει: αγώνας για αυτοπροσδιορισμό της ζωής μας, για αυτονομία.

Η αυτονομία αυτή αποδεικνύεται συχνά άπατηλή: Στα προβλήματα που αναφέρονταν ήδη μπορεί να προστεθούν τα προβλήματα της ίδιας μας της αναπαραγωγής που στην περίπτωση των γυναικών δεν είναι δυνατό να εξεταστούν χωριστά από τα προβλήματα της επαγγελματικής εργασίας. Μέσα από την προσπάθεια να «τά βγάλουμε πέρα» με αυτά τα «προβλήματα», βρισκόμαστε παγιδευμένες από το μηχανισμό των κοινωνικών σχέσεων εξουσίας. Εκείνο που προτείνει το κράτος, αλλά και η άριστερά, στίς γυναίκες που θέλουν να εγκαταλείψουν το ρόλο της απλήρωτης νοικοκυράς, ήταν και είναι η υπερεργασία και/ή η ανάληψη θέσεων ελέγχου. Όσο διαφορετική και αν είναι η συγκεκριμένη θέση (κατάσταση) κάθε γυναίκας, όσο και αν έχει καταβάλει κάποια γυναίκα το αντίτιμο της ταύτισής της με την κρατική εξουσία, είναι αδύνατο να αποκοπεί από ό,τι ορίζουμε ως κοινό κοινωνικό ρόλο όλων των γυναικών. Στο σημείο, όμως, αυτό πρέπει να αναρωτηθούμε κατά πόσον είναι δυνατή μία «εξουσία» που προκύπτει από τους αυτόνομους αγώνες των γυναικών. Μόνο κάτω από τη σκοπιά αυτή μπορεί να μετρηθεί και το μέλλον του πανεπιστημιακού γυναικείου κινήματος, αν δηλαδή (και πώς) μπορεί να αποτρέψει τη διαίρεση των γυναικών σε εύκολα ελεγχόμενα γκέτο διαφορετικής παραγωγικότητας για το κράτος (μητέρες, καθηγήτριες, παιδιά, φοιτήτριες κλπ.).

Gisela Bock

(από το περιοδικό *Alternative*, Ιούνιος - Αύγουστος 1978, σελ. 125-127).

Διατύπωση ενός επιστημονικού Παραδείγματος γυναικείου γένους

Όρίσαμε σάν δικούς μας τρόπους γνώσης και επικοινωνίας την «ταύτιση», τη «σωματικότητα», τό «άπτó», τό «άσυνείδητο», την «άμοιβαιότητα». Είχονες ισχυρές πού έδωσαν έμφαση σ' ό,τι τό θηλυκό στοιχείο δάνεισε στή θεωρία· αλλά τόσο ισχυρές πού κινδυνέψαμε νά γίνουμε έμείς οι ίδιες έγκάθετες αύτης τής συνεισφοράς (...) Άλλά αυτό τό πλήθος εικώνων δέν καταλήγει νά παραπέμπει σ' ένα Υποκείμενο, σέ μία Ένότητα, και συνεπώς, ακόμα μιά φορά σέ κάτι άλλο από έμάς τίς ίδιες; Δέν τοποθετεί ακόμα μιά φορά τήν ανάγκη ενός καθρέφτη; Δέν παραπέμπει σέ μιά γυναικεία λογική, σέ μιά γυναικεία ιστορία;(...)

Είναι πió ασφαλές νά δοθεί μιά συνθετική εικόνα των μορφών τής ζωής και τής έμπειρίας των γυναικών, νά ύπονοηθεί ή ιδιαιτερότητα πού τή συνοδεύει και τή δομεί, παρά νά αναζητηθεί τό άν και πώς εκδηλώνεται συγκεκριμένα στά διάφορα επίπεδα τής ζωής μας.

Τό σημείο πού μ' ενδιαφέρει αύτή τή στιγμή είναι τί ρόλο διαδραμάτισαν τά στοιχεία τής ρευστότητας, τής «σωματικότητας», τής ταύτισης στον τρόπο γνώσης, μελέτης, διδασκαλίας, στην ύπαρξή μας μέσα στους θεσμούς. Αυτοί δηλαδή οι ιδιαίτεροι, ιστορικοί πυρήνες πού τώρα μοιάζουν όλο και λιγότερο δικόι μας, πού τούς βρίσκουμε στις έμπειρίες των αποκλεισμένων, των μειοψηφιών τή στιγμή τής εμφάνισής τους στην ιστορία, και πού ανακαλύπτουμε νά υίοθετούν και οι άντρες στή συζήτηση περί νέων κοινωνικών υποκειμένων. Πώς νά ξεχωρίσουμε τά νέα κριτήρια από τίς διαστρεβλώσεις τής κοινοτοπίας, πώς νά κοιτάξουμε τά περιεχόμενα τής νέας πρόσβασης, πού αποτελούν κι αυτά κομμάτι τής ιστορίας μας, για νά κατανοήσουμε καλύτερα τίς συγκεκριμένες διαδρομές; (...)

Στήν ιστορία τής επιστήμης τό Παράδειγμα είναι ένα αποτέλεσμα γνώσης πού γίνεται νόμος· όχι μόνο τό σύνολο των κανόνων, των τεχνικών, των αξιών μιās «σχολής» αλλά και ένα υπόδειγμα, ένα συγκεκριμένο πρωτότυπο πού προσανατολίζει τήν επιλογή των γεγονότων, άπελευθερώνει από τήν άνησυχία νά πρέπει νά ληφθεί υπόψη όποιοδήποτε φαινόμενο, διαβεβαιώνει για τήν αξία του αντικειμένου τής αναζήτησης. Τό κίνημα των γυναικών ίσως νά μήν αποδείχτηκε εκείνος ό άμεσος έμπνευστής πού

πιστέψαμε, άλλαξε όμως τις ψυχολογικές συνθήκες που καθιστούσαν αποτελεσματικές τις θεωρίες των άλλων, άορατη την «άνωμαλία» που αντιπροσώπευε τό πρόβλημά μας και που έπειθαν γιά τά ισχύοντα έπιστημονικά «παραδείγματα» και τή νομιμότητά τους. Μας έβαλε σέ συνθήκες νά τά παρατηρούμε από απόσταση, μάς έφοδιάσε μ' ένα μοντέλο κριτικής, δημιούργησε έναν έναλλακτικό κόσμο: Καί υπάρχει πάντα ή ανάγκη «ένός κόσμου όνείρου γιά ν' ανακαλύψουμε τούς χαρακτήρες του πραγματικού κόσμου μέσα στόν όποιο σκεφτόμαστε ότι ζούμε». Μου φαίνεται ότι αυτό αποτελεί ένα καλό παράδειγμα ίκανοποίησης των αναγκών.

(...)

Δέν πρόκειται νά καταπιαστώ μέ τις διάφορες ώραιες αναλύσεις που έγιναν από γυναίκες σχετικά μέ τήν έμπειρία τής αὐτογνωσίας, ούτε μέ τήν ανδρική έπιχειρηματολογία που τήν αποδέχεται και υπογραμμίζει τήν προσφορά της στό «σύνολο» (...)

Μου φαίνεται ότι ένα είδος «φεμινιστικού έπιστημονικού παραδείγματος» γεννήθηκε από τήν μετατόπιση τής συζήτησης περί «άμοιβαιότητας και ξεκινήματος από τόν έαυτό μας»: Άκριβώς δηλαδή εκείνων των πυρήνων γνώσης και γνωριμίας του έαυτού και έπικοινωνίας πάνω στους όποιους βρήκε γόνιμο έδαφος ή έμπειρία μιάς γυναίκας ιδιαιτερότητας.

Οί καινούργιες γνώσεις γιά τή σεξουαλικότητα, τό κορμί, τή μητρότητα αποτελούσαν πολλές έπιμέρους έπιστημονικές εξεγέρσεις, άρνήσεις τής συγκεντρωτικής, ταξινομημένης έπιστήμης προς χάριν μιάς γνώσης κομματιασμένης, δημιουργημένης «άπ' τά μέσα», μέ άμεσα μεταλλακτική δυναμική. Άλλά ή παράβαση δέν ήταν τόσο αποτέλεσμα τής «ήρωικής» σύγκρουσης μέ τό άλλο, όσο τό σύμπτωμα μιάς διάχυτης αλλαγής που σιγά-σιγά έτεινε νά ξεπεράσει τό διπολικό σχήμα κανόνας - παρέκκλιση.

Τό «άπολυτήριο» του κινήματος, ή εξειδίκευσή του ήταν ή αποκρατάλλωση έκείνης τής έμπειρίας σέ μοντέλο, ή αναβίβασή της σέ νόμο ήθικοπολιτικό και γνωστικό. Δημιουργήθηκε μία ιεράρχηση τής πραγματικότητας στήν όποία μερικά προβλήματα ήταν εξέχοντα —οί κανόνες τής αὐτογνωσίας— μερικά άλλα «δυσκολοπρόφερα» —ή σχέση μέ τή μητέρα— και ακόμα εκείνα που μπήκαν στό περιθώριο, ή εργασία, ή πολιτική, ή παιδεία. Αυτά τά τελευταία μπορούσαν τό πολύ πολύ ν' αντιμετωπιστούν ατομικά, ριψοκινδυνεύοντας προσωπικά. Καθορίστηκε διά παντός ή μέθοδος: τό νά γίνεις καθρέφτης, ήχώ (όφθαλμαπάτη;) τής άλλης. Όρίστηκαν οί πρωταγωνίστριες τής γνωστικής έπιχείρησης, άκριβώς εκείνες που αποδεχόμενες αυτές τις άρχές δημιουργούσαν άρρητα ένα είδος πνευματικής, συναισθηματικής, πολιτικής κοινότητας.

Πιστεύω ότι μ' αυτό τόν τρόπο πραγματοποιήθηκε στήν ουσία κάτι παρόμοιο μέ τή διαδικασία άπλούστευσης που ακολουθούν όλες οί έπιστήμες στήν πορεία τής έπίσημης συγκρότησής τους : άπλούστευση του πεδίου έρευνας, τής γνωσιολογικής όπτικής, των κοινωνών.

Σ' αυτή τήν περίπτωση περιορίζω μέσα σέ λίγες γραμμές όλόκληρο τό φάσμα των έμπειριών, που είναι ποικιλόχρωμο.

Δέν παίρνω υπόψη μου καταστάσεις που διαφέρουν κατά πολύ μεταξύ τους. Πιστεύω όμως ότι βιώθηκαν από τις ίδιες τις γυναίκες σάν καταστάσεις πρωτοπορίας, μειοψηφίας, όριακές, μέχρι του σημείου νά μήν αναγνωρίζονται πιά μέσα στά πλαίσια του λεγόμενου μαζικού φεμινισμού.

Άμφιβάλλω όμως αν δέν υπήρξαν στιγμές που κάποιες γυναίκες δέν ένοχλήθηκαν από όρισμένες έκδοχές τής πραγματικότητας, όπου τά πάντα κλίνονται στό θηλυκό γένος, από εικόνες που δέν μπορούσαν πιά νά δραστηριοποιήσουν τό μηχανισμό ανταλλαγής έμπειριών, από σχέσεις ιεραρχίας που και σ' αυτή τήν περίπτωση κρύβονταν κάτω από τή μάσκα τής ισότητας, από άναφορές σέ μία «φεμινιστική όλότητα», που δέν αίσθάνθηκε πώς τά μέσα άνάγνωσης που μάς προμηθεύσανε μεταμορφώνονταν από εργαλείο κατανόησης τής πραγματικότητας σέ ένα έννοιολογικό πλέγμα, μέσα στό όποιο θά 'πρεπε νά τήν χωρέσουμε διά τής βίας.

Ποιές ήταν οί ένδείξεις και ή έκφρασή τους στό δικό μας επαγγελματικό πεδίο;

Διεκδικήθηκε ή «ιδιαιτερότητα» μέσα από τό τραύλισμα, από τήν άταξία, από τή φλυαρία, από τήν άλογη σκέψη· ακόμα και μέσα από τό καλλιεργημένο τραύλισμα, από τήν επιτηδευμένη άταξία.

Σίγουρα επρόκειτο για μία άρνηση τής υπεροχής τής Σκέψης, για μία αποδέσμευση από τήν πανάρχαιη γυναικεία κατωτερότητα. Όμως μου φαίνεται επίσης ότι είχαμε πέσει στην παγίδα του νά ταυτίζουμε έμμεσα τόν άνδρικό λόγο (δημιουργημένο από άνδρες) με τήν τάξη, τήν καλοδιατυπωμένη σκέψη, τόν όρθολογισμό και νά βρισκόμαστε υποχρεωμένες νά προωθήσουμε τό αντίθετό του.

(...)

Ύπηρξε μία φάση αναζήτησης σημείων έκκίνησης πλούσια και διασκεδαστική, με έναν όμως όρίζοντα ίσως υπερβολικά όρισμένο από διάφορους κανόνες: νά συνδέσουμε καλύτερα τή σχέση φεμινισμού - επαγγελματικής εργασίας, νά θεμελιώσουμε καλύτερα τό διανοητικό μας όπλοστάσιο. Ήταν ή ανάγκη για σιγουριά, για νομιμοποίηση και στο επαγγελματικό πεδίο, ή άρρητη αναβίβαση —αντιπροσώπηση τών γυναικών στον πολιτισμικό χώρο; (...)

Βλέπω ακόμα και μία δική μας αξιολόγηση τής αποδεκτής και άνειλημμένης αντιπροσώπησης σ' αυτό τό επίπεδο όπου ό καλλιεργημένος λόγος —λογική συζήτηση και φέλλισμα— άπλως σηματοδοτούσε τή διαφορά ανάμεσα σε ποικίλες συνθήκες, έπαιρνε έναν έμμεσα διακανονιστικό χαρακτήρα, κατήγγελλε τήν αντιπροσώπηση σάν θεσμό και τήν αναφορά στο κίνημα σάν υποκριτική τελετή.

Μήπως ή διαφορετική όπτική γωνία με τήν όποία προσπαθούσαμε νά κατευθύνουμε τήν πορεία μας μέσα στην πραγματικότητα —ένα παρατηρητήριο κινητό, μεταβατικό, συνεχώς επαναοριζόμενο— δέν μεταμορφώθηκε ακόμα και για μās τίς ίδιες σε μία «λογική» πού επικυρώνεται μέσα από τήν περίφημη «θηλυκή όλότητα»;

Έντέλει δέν προσπαθήσαμε ν' αντιπαραθέσουμε μία θεωρία έστω και άνορθόδοξη, σε μία άλλη θεωρία, αναπαράγοντας τό ιστορικό σχήμα σύμφωνα με τό όποιο ένα σύστημα μπαίνει σε κρίση όχι άπ' τό καινούργιο φαφνόμενο, αλλά από ένα άλλο σύστημα, από ένα άλλο πλέγμα είρμών;

Ένώ για τίς γυναίκες ήταν άκριβώς τό γεγονός —τό νά μήν είμαστε πιά καθρέφτης, αντικείμενο— πού είχε διαταράξει τήν καθεστηκυία τάξη, τό ότι μπήκαμε στο όρόμο μιας θηλυκής θεωρίας μās επάνεφερε αντίθετα σ' ένα είδος γνωστικής ασφάλειας.

Μήπως τό σχέδιο ήταν υπερβολικά φιλόδοξο και θά 'πρεπε νά πάψουμε ν' άνησυχούμε για τό γεγονός ότι ή γνώση τών γυναικών φαίνεται νά γίνεται όλοένα και πιό συσσωρευτική, δηλαδή προστίθεται σ' ό,τι υπήρχε μέχρι τώρα, χωρίς νά τό μεταλλάξει;

(...)

Σ' εκείνη τήν αντίληψη τής ιδιαιτερότητας, σ' εκείνη τή θηλυκή λογική πού ήταν σχεδόν μία πρωύτερη απεικόνιση τής πραγματικότητας, ένιωσα ότι βρίσκονταν και οι ρίζες όλης τής έντασης και τής άγωνίας πού είχαν σχέση με τή συγκεκριμένη δουλειά. Όπως π.χ. όταν ανακαλύπταμε μία αντίθεση πολύ καθαρή ανάμεσα στο άποτέλεσμα τής έρευνας και τίς προσδοκίες μας, όταν ανακαλύπταμε τήν άδυναμία έγχάραισης τής δικιάς μας «πολιτισμικής» συλλογιστικής.

Ίσως αυτό νά είναι και τό άποτέλεσμα μιας έξαιρετικά συναισθηματικής φόρτισης στην όποία κάτι —σ' αυτή τήν περίπτωση ό φεμινισμός— λειτουργεί πάντα σάν τρομερή μητέρα, άνικανοποίητη κι επιπλέον κακή συμβουλάτορας. Άλλά ή αίσθηση τής άπελευθέρωσης, τήν όποία πολλές από μās αίσθάνονται σάν συνέπεια τής αποδέσμευσης από τήν έσωτερική και έξωτερική πίεση πού άσκούσαν οι νόρμες, με κάνει νά σκέφτομαι ότι τό πρόβλημα υπήρξε, υπάρχει, για όλες.

(...)

Πιστεύω ότι σ' αυτό τό επίπεδο ισχύουν πολλά απ' όσα έχουν ήδη είπωθει γύρω από τή δυνατότητα ν' ακούσουμε περισσότερο ή μία τήν άλλη, νά επικοινωνήσουμε μέ διαφορετικούς τρόπους, νά αποκτήσουμε περισσότερα παρατηρητήρια· αλλά ισχύουν άλλο τόσο καί οί κίνδυνοι, τά όρια, οί έξαναγκασμοί, κυρίως ή ανάγκη επαγρύπνησης, όσο κι αν προσπαθούμε νά είμαστε «άνενδοίαστες καιροσκόποι» μπροστά στό κύρος τών διαφόρων επιστημονικών καθεστώτων.

Σίγουρα θά 'πρεπε ν' αναρωτηθούμε ποιά «επιστημονικά καθεστώτα» υπάρχουν σήμερα, ποιά είναι ή έγκυρότητά τους καί πόσο μετρούν στίς διάφορες πολιτικές επιλογές. Είναι αλήθεια ότι πολλά σημεία αναφοράς έξανεμίστηκαν, οί συνδιαλεγόμενοι δέν είναι πιά οί ίδιοι, οί θέσεις διευρύνθηκαν: ό μαρξισμός πρώτα απ' όλα έπαψε νά έξασκει τόν ήγεμονικό ρόλο μέ τή μορφή πού τόν διεξήγαγε στό παρελθόν.

Βρισκόμαστε σέ κρίση καί όχι σ' ένα σύστημα αξιών κοινά αποδεκτών. 'Αλλά οί υποψηφιότητες για τή θεμελίωση νέων επιστημονικών δογμάτων —καί ή άκαμψία τών άρχών στό έσωτερικό τών διαφόρων «σχολών»— δέν έχουν καθόλου έξαντληθεί.

Η αίσθηση μεγαλύτερης έλευθερίας ή ή άφάνεια τών συνδιαλεγομένων, πιστεύω ότι προέρχεται κυρίως από μία μεταβολή τής όπτικής μας γωνίας. Τά τελευταία χρόνια διανύσαμε μία πολύ ταχεία πορεία: πήραμε τίς άποστάσεις, όρίσαμε καινούργιες άρχές, μετά πήραμε τίς άποστάσεις καί απ' αυτές, ένα είδος άπελευθέρωσης πού μπορεί νά προκαλέσει είτε άνακούφιση είτε καί τά δυό μαζί. Μία φορά, καθώς έρχομουν στό Μιλάνο σέ μία συνάντησή μας, μου συνέβη νά διαπιστώσω ότι δέν ήξερα καλά ποιό ήταν τό κεντρικό πρόβλημα τής συζήτησης ούτε αν υπήρχε ένας όρισμός του προβλήματος. Ίσως νά ήταν μόνο ένα γαϊτανάκι από άφορμές καί εικόνες. Καί κατάλαβα ότι δέν άνησυχούσα πολύ, ξέροντας ίσως ότι μέσα από ένα παιχνίδι από συστηματοποιήσεις, συνεχείς προσεγγίσεις, άνακατατάξεις, θά έπρεπε όπωσδήποτε νά γεννηθεί ή άρχή μιάς λογικής συζήτησης, νά όριστεί τό πρόβλημα εκ τών ύστερων. Καί μέ γοήτευε ή σκέψη ότι αυτή τή φορά δέν ήταν ή περίπτωση τής λύσης πού περιέχεται στό πρόβλημα, αλλά τό πρόβλημα πού κατά κάποιον τρόπο όριζόταν σιγά σιγά, μέσα από δυνατός ή λιγότερο δυνατός πειραματισμούς επίλυσης.

Anna Bravo

(άπό τό *Doppia Presenza: Lavoro intellettuale e lavoro per sé*, Griff, Franco Angeli 1981, σελ. 108-122)

(μεταφράσεις τής συντακτικής επιτροπής)

Ἡ Ζίγκριντ Μάτσεν-Στέκερτ, 41 ἐτῶν, αὐτοκτόνησε τὸν περασμένο Ὀκτώβριο, πέφτοντας στὶς γραμμές τοῦ τρένου, στὸν κεντρικὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τοῦ Ἀμβούργου. Ἡ Ζίγκριντ δίδασκε ἀπὸ πολλὰ χρόνια στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Ἀμβούργου. Ἦταν ἱστορικός, εἰδικευμένη στὴ σύγχρονη ἱστορία. Τὸ πρῶτο ἐξάμηνο τῆς ἀκαδημαϊκῆς χρονιάς 1977/78, ἡ Ζίγκριντ ἄρχισε γιὰ πρώτη φορά στὴ σταδιοδρομία της νὰ ἐρευνᾷ τὴ γερμανικὴ ἱστορία κάτω ἀπὸ ἓνα διαφορετικὸ πρίσμα: Πῶς ζοῦσαν οἱ γυναῖκες κατὰ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιον πόλεμο, τὴν ἐποχὴ τῆς Δημοκρατίας τῆς Βαϊμάρης, κάτω ἀπὸ τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ καθεστῶς; Οἱ φοιτήτριες ἔτρεχαν στὸ σεμινάριό της κατὰ ἑκατοντάδες. «Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ φοιτητόκοσμου ἦταν τεράστιο», θυμᾶται σήμερα μία ἀπὸ τίς ἀκροάτριες τοῦ μαθήματός της. «Κανεῖς πρὶν ἀπ' αὐτὴν δὲν εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ τὸν τομέα τῆς ἱστορίας τῶν γυναικῶν». Ἀλλὰ οἱ καθηγητές δὲν ἔδειχναν ἰδιαίτερα εὐχαριστημένοι. «Τί εἶναι αὐτὰ τὰ πράγματα; Πρόκειται γιὰ ἐπιστημονικὲς ἀσχήσεις ἢ γιὰ ἐσπερίδες κυριῶν;» ξέσπασε ἓνας καθηγητὴς κατὰ τὴ συνεδρίαση τοῦ συμβουλίου ποῦ θὰ ἀποφάσσει ἂν ἔπρεπε νὰ ἀνανεωθεῖ ἡ σύμβαση τῆς Ζίγκριντ Μάτσεν-Στέκερτ γιὰ ἓνα ἀκόμη ἐξάμηνο. Μετὰ ἀπὸ πολὺχρονη συνεργασία, οἱ συνάδελφοί της δὲν ἐμπιστεύονταν πιά τὴν Ζίγκριντ καὶ ἐπιχειροῦσαν νὰ προκαλέσουν τὴν ἀπόλυσή της. Κι ὅταν ἀπέτυχαν, χάρη στὴν ἔντονη ἀντίδραση τῶν φοιτητῶν, κατέφυγαν σὲ μία ἀποτελεσματικότερη μέθοδο, τὸν πόλεμο νεύρων: Ἀκατάπαυστη κριτικὴ, δυσφημιστικὰ σχόλια, ἀπειλητικὰ τηλεφωνήματα μετὰ τὰ μεσάνυχτα. Ἡ Ζίγκριντ ζοῦσε καθημερινὰ μὲ τὴν ἀπειλὴ τῆς ἀπόλυσης. Τῆς ἀπαγόρευσαν νὰ συνεχίσει τὴν ἐρευνα καὶ τὴ διδασκαλία της καὶ τῆς ὑποσχέθηκαν μία ἀσήμαντὴ θέση σὲ ἓνα πρόγραμμα μελέτης σχετικὸ μὲ τίς γυναῖκες. Αὐτὰ συνέβαιναν τὸν Μάιο τοῦ 1980. Τὸν Ὀκτώβριο ἡ Ζίγκριντ Μάτσεν-Στέκερτ ἔπεφτε στὶς γραμμές τοῦ τρένου. Μετὰ τὸ θάνατό της, ὁ Πρόεδρος τοῦ Πανεπιστημίου δήλωσε ὅτι «τὸ Πανεπιστήμιο λυπᾶται ποῦ ἔχασε τὸ κουράγιο της καὶ τὸν αὐθόρμητο —ἂν καὶ κάπως ἐνοχλητικὸ— συναισθηματισμὸ της».

Ἡ Κοκκινোসκουφίτσα στήν προφορική παράδοση

Ἡ ξεχασμένη γιαγιά

Τό παραμῦθι τῆς Κοκκινোসκουφίτσας στή σημερινή, πασίγνωστη μορφή του συνοφίζεται οὐσιαστικά στό ἐξῆς ἐπιμῦθιο: κοριτσάκι, μήν ἀπομακρύνεσαι ἀπό τό μονοπάτι, γιατί παραφυλάει ὁ λύκος γιά νά σέ φάει! Στήν πραγματικότητα αὐτό τό ἡθικό διδάγμα βασίζεται σέ δυό κύριες ἐκδοχές τοῦ παραμυθιοῦ πού ἔχουν ἐπισκιάσει ὅλες τίς ἄλλες. Ἡ πρώτη —μέ τό κακό τέλος— μάς παραδίδεται ἀπό τόν Charles Perrault στά τέλη τοῦ 17ου αἰώνα· ἡ διήγηση τελειώνει μέ τή φοβερή φράση: «Καί λέγοντας αὐτά τά λόγια ὁ λύκος ὤρμησε πάνω στήν Κοκκινোসκουφίτσα καί τήν ἔφαγε», πού συνοδεύεται συνήθως ἀπό τήν ἀντίστοιχη μιμική τοῦ γονέα-ἀφηγητῆ καί τά γέλια τῶν παιδιῶν. Ἡ δευτέρη ἐκδοχή —μέ τό αἴσιο τέλος— μεταγράφηκε ἀπό τοὺς ἀδελφούς Grimm στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ.· τή λύση τοῦ δράματος τή δίνει ὁ ἐρχομός τοῦ καλοῦ κυνηγοῦ πού μέ τό φαλίδι του ἀνοίγει τήν κοιλιά τοῦ κοιμισμένου λύκου καί ἐλευθερώνει τίς δυό γυναῖκες. Πρῶτη πετάγεται ἔξω ἡ Κοκκινোসκουφίτσα φωνάζοντας: «Θεοῦλη μου, πόσο φοβήθηκα! Ἦταν τόσο σκοτεινά μέσα στήν κοιλιά τοῦ λύκου!»· ἔπειτα ξεπροβάλλει ἡ γιαγιά, πολύ πιό ταλαιπωρημένη ἀπό τήν περιπέτεια: «Μόλις πού μπορούσε ἀκόμη νά ἀναπνέει!». Χωρίς νά χάσουν καιρό ὁ κυνηγός μέ τήν Κοκκινোসκουφίτσα γεμίζουν τήν κοιλιά τοῦ λύκου μέ πέτρες πού, καθῶς σηκώνεται βαρὺς μετά τόν ὕπνο, σωριάζεται χάμω καί πεθαίνει. Ἐτσι ἡ Κοκκινোসκουφίτσα γυρίζει ἄφοβα πιά στό σπίτι της.

Ἐσὸς οἱ προφορικές παραδόσεις σέ πολλές ἐπαρχίες τῆς Γαλλίας συνθέτουν μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ ἱστορία. Αὐτές οἱ ἐκδοχές, πού ἄρχισαν νά καταγράφονται στά τέλη τοῦ 19ου αἰ. μέ βάση αὐθεντικές ἀφηγήσεις, περιέχουν ὀρισμένα μοτίβα ἀνύπαρκτα στή γραπτὴ παράδοση. Ὡς γραπτὴ (λογοτεχνικὴ) παράδοση θά ἐννοοῦμε στό ἐξῆς τὴ συλλογὴ τοῦ Perrault δεδομένου ὅτι, κατὰ τὰ

φαινόμενα, ἡ ἐκδοχὴ τῶν ἀδελφῶν Grimm ἔχει γαλλικὴ προέλευση καί, ἀκόμη, ὅτι προφορικὴ παράδοση τῆς Κοκκινোসκουφίτσας δέν ἔχει ἐπισημανθεῖ σέ καμιὰ περιοχὴ τῆς Γερμανίας, ἀλλὰ μόνο σ' ἓνα τμήμα τοῦ ἰταλικοῦ Τυρόλου.

Δυὸ ἰδιαίτερα ἐπείσῳδια χαρακτηρίζουν ἀποκλειστικὰ τὴν προφορικὴ παράδοση. Τό πρῶτο ἀφορᾷ τὴν ἐκλογὴ τοῦ μονοπατιοῦ: ὅταν ὁ λύκος συναντᾷ στό δάσος τὸ κοριτσάκι, τοῦ προτείνει νά διαλέξει ἀνάμεσα στό «μονοπάτι μέ τίς καρφίτσες» καί στό «μονοπάτι μέ τίς βελόνες». Αὐτὸ τό στοιχεῖο, μολονότι ἐπαναλαμβάνεται σταθερὰ σ' ὅλες τίς γνωστὲς ἐκδοχές, ἔχει ἐρμηνευθεῖ μέχρι σήμερα ὡς λεπτομέρεια «παιδική» (δηλαδὴ παιδαριώδης) καί ἀσήμαντη γιὰ τὴν πλοκὴ τοῦ παραμυθιοῦ. Ἐνδεικτικὰ, στήν ἐκδοχὴ τοῦ Perrault ὁ λύκος ρυθμίζει μόνος του τὸ ζήτημα διαλέγοντας ὁ ἴδιος τὸ μονοπάτι του καί καλώνοντας τὴν Κοκκινোসκουφίτσα νά ἀκολουθήσει τὸ ἄλλο. Οἱ μελετητές πού ἐπεξεργάστηκαν τὴν προφορικὴ παράδοση θεώρησαν λοιπόν πῶς τὸ πρόβλημα πού θέτει ὁ λύκος δέν εἶναι παρὰ ἓνα παιχνίδι λέξεων, ἀπ' αὐτὰ πού διασκεδάζουν ἰδιαίτερα τὰ μικρὰ παιδιά, ἀλλὰ δέν ἔχουν κανένα ἀπολύτως νόημα γιὰ τοὺς μεγάλους: τί νόημα θά μπορούσε νά ἔχει ἓνα (ψευδο)δίλλημμα ἀνάμεσα σέ δυὸ ἐπιλογές ἐξίσου ἀρνητικές, μιὰ καί ἡ ἐπαφὴ μέ καρφίτσες ἢ μέ βελόνες εἶναι τὸ ἴδιο δυσάρεστη; Αὐτὴ ἡ ἀποψη ἀγνοεῖ βέβαια τὴν οὐσιαστικὴ λειτουργία πού καλύπτουν τὰ γλωσσικὰ παιχνίδια (αἰνίγματα μέ διπλὸ νόημα, λογοπαίγνια κτλ.) στήν προφορικὴ παράδοση καί προϋποθέτει ὅτι τὰ παραμύθια ἀπευθύνονται μόνο στὰ παιδιά. Ἐχει ὅμως ἀποδειχθεῖ ὅτι μόνο ἂν πάρει κανεὶς στὰ σοβαρὰ αὐτὰ «τὰ παράλογα μονοπάτια» καί ἐπικαλεστεῖ δεδομένα τῆς Ἐθνογραφίας, θά μπορέσει νά ξεδιαλύνει τὸ νόημα, δηλαδὴ νά κατανοήσῃ τὴ γλῶσσα τῆς καρφίτσας καί τῆς βελόνας.

Τὸ δεύτερο μοτίβο, πού ἐπίσης παραλείπεται στήν ἐκδοχὴ τοῦ Perrault ἐνῶ ἀναπτύσσεται σέ ὁλόκληρη τὴν προφορικὴ παράδοση, εἶναι τὸ κα-

θαρά καννιβαλικό γεύμα του μικρού κοριτσιού. Στο σπιτάκι του δάσους ο λύκος, μεταμφιεσμένος σε γιαγιά, προσκαλεί το κορίτσι να δειπνήσει προσφέροντάς του τη σάρκα και το αίμα της πεθαιμένης γιαγιάς. Παρά τη μυστική «φωνή» που το προειδοποιεί για τον πραγματικό χαρακτήρα του γεύματος, εκείνο δεν κατορθώνει ποτέ να συλλάβει το μήνυμα. Αυτή τη φορά οι μελετητές κάνουν λόγο για ωμότητα και «πρωτογονισμό», που χαρακτηρίζουν την πρώιμη μορφή του παραμυθιού, και σπεύδουν να δικαιολογήσουν τον Perrault. Δεν εξηγούν βέβαια γιατί ο ίδιος συγγραφέας στην *Ωραία κοιμωμένη του δάσους* δεν παραλείπει το εξίσου «ωμό» και «άπάνθρωπο» μοτίβο της ανθρωποφαγίας στην περίπτωση της βασίλισσας-μητέρας που ζητάει απ' τον άρχιμάγειρα να της μαγειρέψει την καρδιά και το σπρώτι των εγγονών της.

Τέλος, ενώ μερικές εκδοχές της προφορικής παράδοσης έχουν, όπως η εκδοχή του Perrault, τραγικό τέλος — ο λύκος θριαμβεύει έχοντας καταβροχθίσει και τη γιαγιά και την Κοκκινোসκουφίτσα —, πολλές δίνουν στην ιστορία μία ευχάριστη λύση, πολύ διαφορετική όμως από αυτήν που επινόησαν οι αδελφοί Grimm κατά το πρότυπο ἱσως του παραμυθιού *Ο λύκος και τα έπτά κατσικάκια*. Η διαφορά είναι σημαντική γιατί ο λύκος δεν προλαβαίνει καν να φάει το κοριτσάκι. Αφού ή μικρή ξαπλώσει δίπλα στο λύκο και διεξαχθεί ο γνωστός διάλογος, εκείνη του ζητάει να βγει έξω για τις «ανάγκες» της· ο λύκος της δίνει την άδεια αφού της δώσει στο πόδι ένα σκονί (χορδόνι, σπάγγο ή νήμα). Η Κοκκινোসκουφίτσα κατορθώνει να απαλλαγεί από το δεσμό και να το σκάσει. Όταν πιά ο λύκος αντιλαμβάνεται το τέχνασμα είναι πολύ αργά για να την προφτάσει. Άς μετρήσουμε λοιπόν τους νεκρούς: λύκος και Κοκκινোসκουφίτσα είναι μία χαρά, μόνο ή γιαγιά έχει πεθάνει για τα καλά, δυο φορές θύμα των επιζώντων. Μερικές φορές ή ιστορία συνεχίζεται: το κορίτσι τρέχει, ο λύκος το καταδιώκει· φτάνοντας στο ποτάμι μερικές γυναίκες που κάνουν μπουγάδα απλώνουν ένα σεντόνι πάνω απ' το νερό και το βουτηθούν να περάσει· ο λύκος επιχειρεί να κάνει το ίδιο αλλά οι γυναίκες αφήνουν τις τέσσερις άκρες του σεντονιού που αυτόματα γίνεται το σάβανό του: ο λύκος πέφτει στο νερό και πνίγεται. Ο απολογισμός αυτή τη φορά περιέχει άλλο ένα θύμα· ή Κοκκινোসκουφίτσα γλιτώνει από τα δόντια του λύκου ενώ ή μοίρα της γιαγιάς είναι αναπότρεπτη.

Από την άλλη μεριά, υπάρχει ένα μοτίβο χαρακτηριστικό της εκδοχής του Perrault που δεν απαντάται ποτέ στη λαϊκή παράδοση: αναferομαι στο περίφημο κόκκινο σκουφάκι του κοριτσιού. Σ' αυτή τη λεπτομέρεια έχουν βασιστεί

πολλές έρμηνειες αναζητώντας τό συμβολικό νόημα του παραμυθιού: ή μυθολογική θεωρία του Hyacinthe Husson ότι «ή έφηβος στεμμένη με τις άκτίνες του πρωινού φωτός αντιπροσωπεύει την αύγή που καθώς πορεύεται προς τη γιαγιά της, δηλαδή τις προηγούμενες αuggές, άφομοιώνεται από τον άδηφάγο ήλιο με τη μορφή ενός λύκου»· ή θέση του Saintyves που χρησιμοποιεί τό κόκκινο σκουφάκι ως τεκμήριο για να ονοματίσει την κοπέλα «Βασίλισσα του Μάη», προσωποποίηση της άνοιξης, σε αντίδιαστολή με τό λύκο, σύμβολο του χειμώνα, και να συνδέσει όλόκληρο τό παραμύθι με την πανάρχαια τελετουργία της άνοιξης· ή ψυχαναλυτική έρμηνεία του E. Fromm πως τό κόκκινο βελούδο δηλώνει τά έμμηνα του κοριτσιού. Αντίθετα οι μελετητές της λαϊκής παράδοσης αντικρούοντας όλες τις υποθέσεις ισχυρίζονται πως τό κόκκινο σκουφάκι είναι ένα «δευτερεύον γνώρισμα που διακρίνει την εκδοχή Perrault» και όχι ένα γενικό γνώρισμα ώστε να αποτελέσει τη βάση οποιασδήποτε έρμηνείας του παραμυθιού.

Αν όμως εξαλείψουμε τό μοτίβο του κόκκινου σκουφου ως «δευτερεύον», τό στοιχείο του μονοπατιού με τις καρφίτσες ή τις βελόνες ως «παιδαριώδες», τη λεπτομέρεια του καννιβαλικού γεύματος ως «ωμή και πρωτόγονη», τί άρχε άπομένει; Μία άχρωμη Κοκκινোসκουφίτσα, ένα παραινετικό παραμύθι, ένας λύκος-φόβητρο για τά ανυπάκουα παιδιά, μία άπλή ιστορία λύκου — συμπεραίνουν οι μελετητές. Ο θετικισμός τούς οδηγεί κάποτε στο σημείο να υποστηρίξουν ότι ο λύκος δεν είναι παρά ένας αληθινός λύκος με σάρκα και όστά, από εκείνους που έχουν πράγματι άπαγάγει και καταβροχθίσει τόσα παιδιά. Ωστόσο ο ίδιος ο Perrault στον επίλογο του παραμυθιού του δεν αφήνει καμιά άμφιβολία για τη φύση του τέρατος: ο λύκος, διευκρινίζει, δεν είναι πάντοτε ο ίδιος· υπάρχουν και λύκοι προσηνείς, άθόρυχοι και φιλικοί που γεμάτοι φροντίδα συνοδεύουν τις μικρές δεσποινίδες στα στενά όρομάρια και στα σπίτια. Άλίμονο, όμως, όλοι ξέρουν πως οι μελίχνοι λύκοι είναι οι πιο επικίνδυνοι!

Ανατρέχοντας στις εκδοχές της προφορικής παράδοσης διαπιστώνουμε ότι στις περισσότερες περιπτώσεις τό κορίτσι ξεφεύγει από τά άρπακτικά χέρια του λύκου, ενώ ή γιαγιά καταβροχθίζεται πάντοτε, όχι μόνο από τό λύκο αλλά (κυρίως) και από την Κοκκινোসκουφίτσα: οι άφθονες λεπτομέρειες για την έτοιμασία του γεύματος υπογραμμίζουν τη σημασία της σκηνής. Άπ' αυτή την άποψη, τό παραμύθι επικεντρώνεται μάλλον στις δυό γυναικείες μορφές παρά στο λύκο και στην Κοκκινোসκουφίτσα. Το τέρας στην ιστορία μοιάζει να είναι τό κοριτσάκι· γιατί σε τελευταία ανάλυση, ο λύκος φέρεται σαν σωστός λύκος. Όσο για

τή γιαγιά, αυτή είναι σίγουρα τό πραγματικό θύμα της περιπέτειας, ἴσως μάλιστα ἡ πραγματική ἥρωίδα τῆς ἱστορίας· πράγματι μερικές ἐκδοχές ἐπιγράφονται *Τό παραμῦθι τῆς γιαγιάς*. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ μελετητές τῆς προφορικής παράδοσης, ἐπηρεασμένοι ἀπό τὰ γραπτά κείμενα ἢ, ποιός ξέρει, γοητευμένοι ἀπό τό λύκο, ξέχασαν τελείως τή γιαγιά.

Οἱ καρφίτσες καί ἡ συμβολική τους λειτουργία

Ἄς ἀκούσουμε λοιπόν ἐξαρχῆς τό παραμῦθι ἀκολουθώντας τίς ἐκδοχές τῆς προφορικής παράδοσης. Χωρίς τό χαρακτηριστικό κόκκινο σκουφάκι ἡ «Κοκκινოსκουφίτσα» γίνεται ἕνα ἀνώνυμο κορίτσι χωρίς ἐνδυματολογικά γνωρίσματα. Θά σημειώσουμε ὅτι σέ τρεῖς μόνο περιπτώσεις ἐμφανίζεται νά φοράει σιδερένια ρούχα ἢ σιδερένια παπούτσια πού πρέπει νά τά λιώσει γιά νά φτάσει στό σπίτι τῆς μητέρας ἢ τῆς γιαγιάς· αὐτό τό (σπάνιο) ἐνδυματολογικό στοιχεῖο ἀποκτᾷ νόημα μόνο ἂν συσχετισθεῖ μέ τό μοτίβο τοῦ μονοπατιοῦ. Πράγματι σ' ὅλες τίς ἐκδοχές τῆ στιγμῇ πού συναντᾷ τό λύκο ὑποχρεώνεται ἀπ' αὐτόν νά διαλέξει ἀνάμεσα στό μονοπάτι μέ τίς καρφίτσες καί στό μονοπάτι μέ τίς βελόνες. Ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ ὅποια ἐπιλογή μοιάζει νά γίνεται τυχαία, ἀφοῦ τά μονοπάτια καλύπτονται ἀπό ἀντικείμενα ἐξίσου αἰχμηρά καί ἐπικίνδυνα. Ἐξάλλου, μιά στατιστική καταμέτρηση τῶν λύσεων πού δίνονται κατά περίπτωσιν δέν φωτίζει ἰδιαίτερα τό πρόβλημα. Σέ ὀρισμένες ἐκδοχές ἡ μικρὴ αἰτιολογεί τήν ἐπιλογή τῆς προβάλλοντος τούς ἐξῆς λόγους: διαλέγει τό μονοπάτι μέ τίς καρφίτσες γιά νά προσφέρει μερικές στή γιαγιά της· γιατί μέ τίς καρφίτσες μιά κοπέλα μπορεῖ νά στολιστεῖ ἐνῶ μέ τίς βελόνες πρέπει νά δουλέψει· διαλέγει τίς βελόνες γιά νά μπάλώσει τό φόρεμά της πού ἔχει τρυπήσει· γιατί θέλει νά μαζέψει βελόνες μέ μεγάλες τρύπες γιά τή γιαγιά της πού δέν βλέπει πιά καλά. Σέ τί παραπέμπουν ὅμως αὐτές οἱ ἐξηγήσεις πού ἀναφέρονται ταυτόχρονα σέ λειτουργίες τόσο διαφορετικές ὅσο ἡ συλλογή καί ἡ προσφορά ἀντικειμένων, ὁ στολισμός καί τό μπάλωμα, ἢ ἀκόμη στήν ἐξασθενημένη ὄραση τῆς γιαγιάς;

Αὐτές οἱ λεπτομέρειες δέν εἶναι διόλου «παράλογες» γιατί συγκροτοῦν ἕναν ὁλόκληρο κώδικα τῆς ραπτικής πού βέβαια κατανοεῖται μόνο ἂν ἐπανεταχθεῖ στό ἐθνογραφικό πλαίσιο τῆς ἀγροτικής κοινωνίας στά τέλη τοῦ 19ου αἰ., δηλαδή στόν πολιτισμικό περίγυρο αὐτῶν τῶν ἐκδοχῶν. Ἦα σύνεργα τῆς ραπτικῆς κατεῖχαν πράγματι σημαντική θέση στήν ἐκπαίδευση τῶν κοριτσιῶν. Ἀπό ἐθνογραφικές μελέτες μαθαίνουμε ὅτι σέ ἡλικία δέκα πέντε ἐτῶν τὰ κορίτσια περνοῦσαν ἕνα

χειμῶνα κοντά στή ράφτρα. Τό νόημα τῆς μαθητείας δέν ἦταν μόνο νά μάθουν τή «δουλειά», τή ραπτική, δηλαδή νά χρησιμοποιοῦν τίς βελόνες, ἀλλά κυρίως νά «ἐξευγενισθοῦν», νά εὐπρεπισθοῦν, νά μάθουν νά καλλωπίζονται· ἡ συνηθισμένη ἐκφραση τῆς ράφτρας γιά τίς νεαρές μαθητευόμενες ἦταν ἀκριβῶς: «μάζευαν καρφίτσες». Αὐτή ἡ παραμονή δίπλα στή ράφτρα τό χειμῶνα τῶν δέκα πέντε τοῦ χρόνων σήμαινε τήν πρόσβαση στή ζωή τῆς «κοπέλας», τήν ἄδεια νά πηγαίνουν στούς χορούς, νά ἔχουν ἐραστές, πού τό σύμβολό τους ἦταν, καθὼς φαίνεται, ἡ καρφίτσα. Παλιότερα οἱ νεαροὶ πρόσφεραν στίς κοπέλες τοῦ ντουζίνες ἀπό καρφίτσες γιά νά δηλώσουν τήν ἐρωτική τους πρόθεση, ἐνῶ οἱ κοπέλες προσπαθοῦσαν νά ἐξασφαλίσουν τόν ἐραστή τους ρίχνοντας καρφίτσες στή βρύση τοῦ χωριοῦ. Τέλος, ἡ καρφίτσα συνδέεται μέ τό βιολογικό φαινόμενο τῶν ἐμμήνων πού μετατρέπει τό κορίτσι σέ γυναίκα· οἱ ἰδιότητες πού ἔχουν οἱ καρφίτσες (στερεώνουν καί εἶναι σύνεργα τῆς ἐρωτικῆς προσήλωσης, ἀλλά συνάμα τρυποῦν καί μετατρέπονται εὐκολά σέ ἀμυντικό ὄπλο κατά τῶν ἐνοχλητικῶν ἀγοριῶν) σχετίζονται μέ τίς ἰδιότητες πού ἀπέδιδαν στό αἷμα τῶν ἐμμήνων, συστατικό τῶν ἐρωτικῶν φίλων ἀλλά καί ἐμπόδιο στίς σεξουαλικές σχέσεις. Ἔτσι ἡ «ἐπίγαμος κόρη» ὀρίστηκε ὡς αὐτή πού «κομίζει» καρφίτσες. Ὅσο γιά τήν «τρυπημένη» βελόνα, ὁ σεξουαλικός συμβολισμός της εἶναι ὁλοφάνερος. Ἀνάμεσα σέ καρφίτσες καί σέ βελόνες δέν μπορεῖ νά γίνει σύγχυση.

Μοιάζει λοιπόν αὐτονόητο ὅτι στίς περιοχές, ἀπ' ὅπου συλλέχθηκαν αὐτές οἱ ἐκδοχές, ἡ γλώσσα τῆς καρφίτσας καί τῆς βελόνας ἦταν ἀπόλυτα κατανόησιμη, ὅτι ἡ καρφίτσα μπορούσε κάλλιστα νά ἐννοεῖται ὡς σύμβολο τῆς πρόσβασης στήν ἐφηβεία, στή ζωή τῆς νεαρῆς γυναίκας. Σέ ἀρκετές ἐκδοχές ἐξάλλου ὑπάρχουν ἐνδείξεις πού ἐπιβεβαιώνουν τήν ἡλικία τῆς Κοκκινოსκουφίτσας: τό κορίτσι εἶναι «μισθωμένο» ἢ «σέ δουλειά», ἀπουσιάζει ἐπτά χρόνια ἀπό τό πατρικό του καί φεύγοντας ἀμείβεται γιά τίς ὑπηρεσίες του. Ὅταν ὑπάρχει αὐτό τό στοιχεῖο, διαλέγει πάντοτε τό μονοπάτι μέ τίς καρφίτσες ἢ ἀναγκάζεται νά φορέσει σιδερένια στολή (πανοπλία τῆς παιδικῆς «ἀθωότητος») πού τό λιώσιμό της θά σήμανε τή στιγμή τῆς συνάντησης μέ τή μάνα ἢ τή γιαγιά (ἢ μήπως τῇ στιγμῇ τῆς ἀναχώρησης ἀπό τό σπίτι;) Εἶναι γνωστό ὅτι στά χωριά οἱ γονεῖς «μίσθωναν» τὰ παιδιά σέ ἡλικία ἐπτά ἐτῶν καί ὅτι ἡ θητεία τοῦ βοσκοῦ/τῆς βοσκοπούλας —ἡ παιδική ἡλικία— ὁλοκληρωνόταν συνήθως στά δέκα τέσσερα, δηλαδή στήν ἀρχή τῆς ἐφηβείας· τήν καινούρια περίοδο δῆλωναν, ἄλλωστε, καί ὀρισμένες ἀλλαγές στήν ἐμφάνιση: γόβες ἀντὶ γιὰ τσόκαρα, μαλλιά μαζεμένα σέ κότσο, πού προ-

μηνούσαν τό χειμώνα κοντά στή ράφτρα, πρώτη ρωγμή στήν «άθωότητά » τους.

Έπομένως τό μοτίβο του μονοπατιού μέ τίς βελόνες ή τίς καρφίτσες καταδηλώνει μάλλον τήν κατάσταση των προσώπων: ένα κορίτσι πού διαλέγει τό μονοπάτι μέ τίς καρφίτσες γιά νά στολιστεί, δηλαδή τό μονοπάτι τής έφηβείας του· μιά γιαγιά πού έχοντας ήδη περάσει άπ' αυτό τό στάδιο βρίσκει πιά στό δρόμο μέ τίς βελόνες, από εκείνες μάλιστα μέ τίς «μεγάλες τρύπες» γιατί «δέν βλέπει πιά καλά». Η ιστορία μπορεί λοιπόν νά διαβαστεί ως εξής: ένα κορίτσι ξεκινά γιά τό μονοπάτι μέ τίς καρφίτσες, δηλαδή νά μαθητεύσει κοντά στή ράφτρα, νά «άπαντήσει» τήν έφηβεία του. Οί καρφίτσες πού στολίζουν αντιπαρατάσσονται στίς βελόνες πού σχετίζονται μέ τή δουλειά, μέ τό μπάλωμα φθαρμένων ρούχων, και ακόμη περισσότερο στίς βελόνες μέ τίς μεγάλες τρύπες (πού είναι μεταχειρισμένες; πού έχουν ήδη χρησιμεύσει άρκετά;) των ήλικιωμένων γυναικών, των γιαγιάδων πού δέν βλέπουν πιά καλά. Η διευκρίνιση άφωρά τώρα τήν κατάσταση τής γιαγιάς, γιατί άν ή γλώσσα του μονοπατιού είναι, όπως πιστεύουμε, κατανοήσιμη, ή γλώσσα τής θράσης, του βλέμματος μπορεί επίσης νά έρμηνευθεί ένταγμένη στό ίδιο παραδοσιακό άγροτικό πλαίσιο: βλέπω (*voir*) σημαίνει «έχω περίοδο»; δέν βλέπω πιά (*ne plus voir*) σημαίνει «δέν έχω πιά περίοδο». Η ιστορία, μέ άλλα λόγια, διαδραματίζεται ουσιαστικά ανάμεσα σέ μιά νεαρή κοπέλα στήν άρχή τής έφηβείας της και σέ μιά ήλικιωμένη γυναίκα πού έχει περάσει τήν έμμηνόπαυση, ανάμεσα σέ μιά έγγονή (*petite-fille*) και στή γιαγιά της (*grand-mère*).

Έξετάζοντας τίς παραλλαγές στήν όνομασία του μονοπατιού καταλήγουμε στά ίδια συμπεράσματα: τά χαλίγια, τά άγκάθια, οί βάτοι —παραλλαγές τής καρφίτσας— γδέρνουν, κεντούν, πληγώνουν και συνδέονται άμεσα μέ τό συμβολισμό τής καρφίτσας· σέ όρισμένες περιοχές τά άγόρια πρόσφεραν ή έριχναν πετρούλες ή χαλίγια στίς κοπέλιές γιά νά δηλώσουν τό ένδιαφέρον τους. Άλλωστε, όταν τό μονοπάτι δέν καλύπτεται από αΐχμηρά άντικείμενα, υπάρχουν άλλες αναφορές στήν έφηβεία: τό κορίτσι μπορεί νά μαζεύει φράουλες ή λουλούδια (Grimm). Τό χαρακτηριστικό είναι πάντως ότι όλα αυτά (φράουλες, λουλούδια ή καρφίτσες) δηλώνει πώς θά τά προσφέρει στή γιαγιά του, λές και αυτό πού έχει σημασία είναι νά διακηρύξει μέ κάθε τρόπο τήν έφηβεία του. Δέν είναι λοιπόν λογικό νά σκεφθούμε πώς τό μοτίβο του κόκκινου σκούφου, όπως τό χρησιμοποιεί ό Perrault, έχει τό ίδιο νόημα μέ τίς καρφίτσες; Τά δυό μοτίβα, καθώς έγγράφονται στον ίδιο ένδυματολογικό κώδικα, εκφράζουν ταυτόσημα πράγματα και συνάμα άλληλοαποκλείονται.

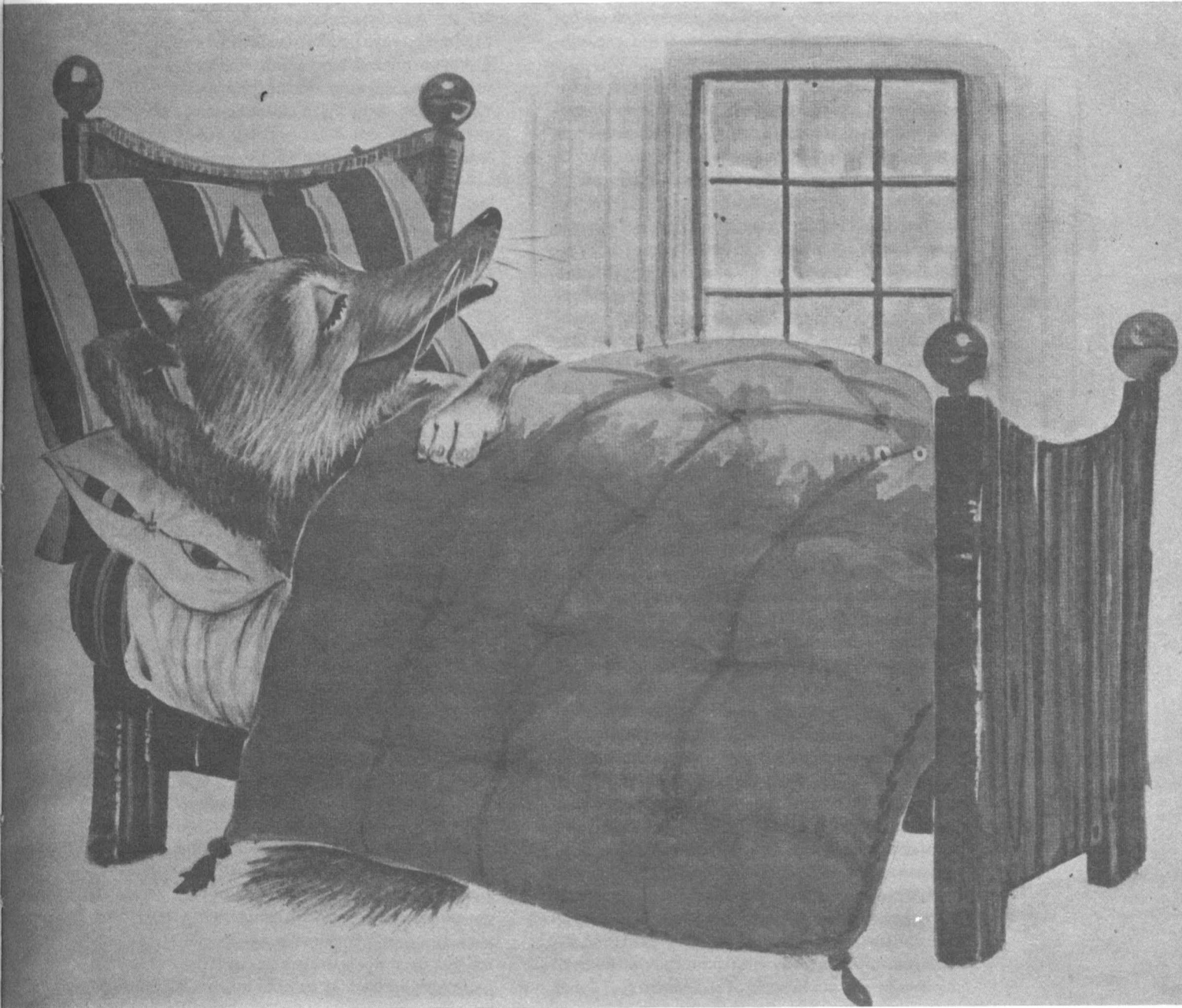
Τέίνουμε λοιπόν νά δικαιώσουμε τήν έρμηνεία του Saintyves πού συσχέτισε τό μοτίβο του κόκκινου σκούφου μέ τό ρόδινο στεφάνι, πού φορούν οί κοπέλες τό Μάη, και χαρακτηρίσε τήν Κοκκινισκουφίτσα «Βασίλισσα του Μάη», δηλαδή έφηβο, άφωυ ό Μάης είναι άφιερωμένος στήν έφηβεία των κοριτσιών.

Ένα δυναμωτικό γεύμα

Τό κοριτσάκι φτάνοντας στό σπίτι τής γιαγιάς προσκαλείται από τό λύκο νά δειπνήσει ή μάλλον δηλώνει μόνο του ότι πεινάει, ύστερα ότι διψάει (και ύστερα ότι νυστάζει). Ο λύκος λείε στή μικρή νά πάρει κρέας από τό ντουλάπι (τό έρμάρι, τό σεντούκι) και ένα ποτήρι κρασί. Η άτμόσφαιρα είναι έγχάρδια, οίκογενειακή· από τό κρεβάτι ό λύκος παρακολουθεί τήν προετοιμασία: εκείνη βγάξει τά άπαραίτητα σκεύη, στρώνει τό τραπέζι, ανάβει τή φωτιά, άνακατεύει τό φαγητό στήν κατσαρόλα. Μολονότι σ' όλες τίς έκδοχές είναι φανερό πώς ό λύκος τρώει τό μερίδιό του άπό τή γιαγιά, στήν περίπτωση του ή μαγειρική είναι άχρηστη μιά και σάν αυθεντικός λύκος άρκείται στό ώμό κρέας. Άντίθετα τό γεύμα του κοριτσιού παρουσιάζει όλα τά γνωρίσματα ενός γεύματος του Άτρέα: άκούσιος —ή τουλάχιστον μή συνειδητός— κανιβαλισμός και έπιμελημένη μαγειρική προετοιμασία.

Άς θυμηθούμε πρώτα τίς κινήσεις του λύκου: φτάνει στό σπίτι, σκοτώνει τή γιαγιά, τρώει ένα μέρος της, φυλάει τό αίμα χωριστά σ' ένα μπουκάλι (ή σέ ποτήρι, πιάτο, γαβάθα, δοχείο κτλ.) και τοποθετεί τή «σάρκα» (αυτός είναι ό όρος πού χρησιμοποιείται) μαζί μέ τά άλλα τρόφιμα στό ντουλάπι (στό έρμάρι, στό σεντούκι). Σέ όρισμένες έκδοχές οί λεπτομέρειες είναι ακόμη πιο μακάβριες: ό λύκος βάζει τό κεφάλι τής γιαγιάς σ' ένα πιάτο· ξεχωρίζει τά κόκαλα μέ τά όποια τό κορίτσι θά προσπαθήσει νά ανάψει τή φωτιά κρεμάει τά έντερα του θύματος στήν πόρτα αντί γιά σκονί και κρύβει στό μπουφέ τό αίμα, τά δόντια και τά σαγόνια τής γριάς. Στή συνέχεια, είτε προτείνει στή μικρή νά φάει αυτό πού ήδη πήνεται στήν κατσαρόλα είτε τήν προτρέπει νά μαγειρέψει μόνη της τό κρέας τής γιαγιάς πού βρίσκεται στό ντουλάπι. Από τήν πρώτη μπουκιά μιά φωνή τήν προειδοποιεί γιά τήν άποτρόπαιη πράξη της: «Τρώς τή σάρκα τής γιαγιάς σου!». Τό ίδιο γίνεται μέ τό αίμα: είτε τό πίνει σάν κρασί είτε τό τηγανίζει· και κάθε τόσο ή μυστική φωνή τής ψιθυρίζει: «Πίνεις τό αίμα τής γιαγιάς σου».

Τό χαρακτηριστικό σ' αυτό τό έπεισόδιο είναι ότι άποτελεί μιά μεταφορά του γαστρονομικού κώδικα πού χρησιμοποιείται στήν έτοιμασία

του χοιρινού, από τό σφάξιμο του γουρουνιού μέχρι τό μαγείρεμα. Τα καθήκοντα άλλωστε είναι αντίστοιχα καταμερισμένα: ανδρικός ρόλος —ό λύκος σκοτώνει, αφαιρεί τό αίμα, φυλάει τό κρέας σάν νά πρόκειται νά τό παστώσει· γυναικείος ρόλος— τό κορίτσι μαγειρεύει. Η τεχνική του φρικασέ πού περιγράφεται σέ όρισμένες έκδοχές (λ.χ. Fricon, fricasse/ Le sang de ta grantasse) ή τά λουκάνικα (λ.χ. Fricon, fricasse / Les bouidins de ta grantasse) παραμπέμπουν στους δυό μοναδικούς τρόπους μαγειρικής επεξεργασίας του χοιρινού αίματος· επιπλέον ό όρος «φρικασέ» παραδηλώνει τή χρησιμοποίηση όχι μόνο του αίματος ως βασικού υλικού αλλά και όρισμένων όργάνων: συγκεκριμένα του σηκωτιού και της καρδιάς.

Έτσι, μολοντί ό λύκος αναλαμβάνει τό έργο του θύτη εκπροσωπώντας τόν κύριο ένοχο του έγκλήματος, ή έμφαση δίνεται στό γεύμα του κοριτσιού, ένα γεύμα διττά διαμεσολαβημένο από τή χρήση των σκευών φαγητού και τό μαγείρεμα. Η σάρκα και τό αίμα δείχνουν ότι πρόκειται για μία πραγματική ένσωμάτωση: τήν ένσωμάτωση της γιαγιάς από τήν έγγονή. Είδαμε πώς τό αίμα άφομοιώνεται μέ τή μορφή κρασιού ή τηγανισμένο (φρικασέ). Για τή σάρκα υπάρχουν μερικές ένδιαφέρουσες ένδείξεις: σέ δύο έκδοχές ή φωνή προειδοποιεί τό κορίτσι ότι τρώει τους μαστούς της γιαγιάς της (λ.χ. Fricon fricasse / Les tetons de ta meirinnasse. Άν θεωρήσουμε λοιπόν ότι ό μαγειρικός κώδικας του χοίρου μοιάζει νά ύποδηλώνει πώς ή γιαγιά θυσιάζεται από τό λύκο για χάρη του κοριτσιού, τά μέρη του σώματος πού εκείνο άφομοιώνει, τό αίμα και οι μαστοί, όργανα της γυναικείας αναπαραγωγικής λειτουργίας, άσφαλώς άποσαφηνίζουν τό νόημα της θυσίας. Μετά τήν πρόσβαση στην έφηβεία, πού ύπνοείται στό μοτίβο του μονοπατιού μέ τις καρφίτσες, αυτή ή φάση του παραμυθιού άναφέρεται στην άπόκτηση της αναπαραγωγικής ικανότητας. Έπομένως, τό μοτίβο του μακάβριου γεύματος της Κοκκινουσκούφτσας μπορεί νά έρμηνευθεί σέ σύνδεση μέ τους τρεις χρόνους της γυναικείας «μοίρας»: έφηβεία, μητρότητα, έμμηνόπαυση, πού αντίστοιχούν σέ τρεις διαφορετικές γενιές: κόρη, μητέρα, γιαγιά. Ο κύκλος της αναπαραγωγής ολοκληρώνεται από κοινωνική άποψη όταν μία γυναίκα γίνεται μητέρα ενώ ταυτόχρονα ή μητέρα της γίνεται γιαγιά: τό παιχίδι προϋποθέτει, λοιπόν, τρία πρόσωπα. Το κορίτσι άρχίζει ήδη νά έξαλείφει τή μητέρα του τήν ήμέρα εκείνη πού σφραγίζει τήν άρχή της έφηβείας του, τήν έξαλείφει περισσότερο τήν ήμέρα πού πρωτογνωρίζει τή σεξουαλική πράξη, και όριστικά άν αυτή ή πράξη καταλήξει σέ τεκνοποιία, δηλαδή όταν επιβεβαιωθούν οι άναπαραγωγικές της ικανότητες. Τήν ίδια στιγμή όμως

μάς προτείνεται μία εικόνα συγκαινωνούντων δοχείων: ή έμφάνιση του αίματος στην κόρη —πρώτη προϋπόθεση της αναπαραγωγικής της μοίρας— ισουδυναμεί μέ τή διακοπή του στη μητέρα, πού στερείται έτσι τήν ικανότητά της νά άποκτήσει παιδιά. Το παραμύθι λείι μάλιστα κάτι ακόμη: ότι ή κόρη άποκτά αυτή τήν ικανότητα σέ βάρος της μητέρας, τήν άφαιρεί, τήν άπορροφά (μέ τήν κύρια σημασία του όρου) από τή μητέρα. Άς τημειωθεί ότι σέ μερικές έκδοχές στή θέση της γιαγιάς βρίσκεται πράγματι ή μητέρα, ή θεία ή ή νονά. Στην πρώτη περίπτωση θά έλεγε κανείς ότι ή σύγχυση των γενεαλογικών επιπέδων έξυπνερτεϊ τήν άμεσότητα του συμβολισμού. Στην περίπτωση της νονάς πάλι μοιάζει νά ύπογραμμίζεται ή κοινωνική και συμβολική διάσταση του παραμυθιού: γιατί ή νονά —στην άγροτική κοινωνία, ή γιαγιά ή ή θεία της κοπέλας— είναι άκριβώς ή γυναίκα πού φροντίζει για τήν εξέλιξή της, πού της χαρίζει τά σόνεργα της ραπτικής όταν γίνεται δέκα τεσσάρων χρόνων ή τήν παίρνει στό σπίτι της για νά της διδάξει τήν τέχνη της καρφίτσας και της βελόνας, πού της προσφέρει τά μαγειρικά σκεύη τήν ήμέρα του γάμου της. Κοινωνικό άπείκασμα της βιολογικής μητέρας, αναλαμβάνει νά της μεταβιβάσει τά γυναικεία «άγχη».

Τό παραμύθι άφηγείται λοιπόν τήν άναγκαιότητα των βιολογικών μεταμορφώσεων της γυναικας πού καταλήγουν στην κοινωνική διαγραφή των ήλικιωμένων από τις νεές: οι μητέρες αντικαθίστανται από τις κόρες τους, ό κύκλος ολοκληρώνεται όταν γεννηθούν τά παιδιά των παιδιών μου. Συμπέρασμα: οι γιαγιάδες γίνονται βόρα των κοριτσιών.

Τό κρυφτούλι

Τί θέση έχει όμως ό λύκος στην ιστορία; Φαίνεται ότι είναι παρών για νά καθοδηγεί, νά ένορχηστρώνει τό φόνο. Κατά τά φαινόμενα μπορεί νά καταβροχθίζει (νά πλαγιάζει μέ) όλο τόν κόσμο, τή γιαγιά, τήν κόρη. Όταν συνάντησε τήν Κοκκινουσκούφτσα και πληροφρήθηκε ότι πήγαινε νά έπισκεφθεί τή γιαγιά της, χαϊρόταν έκ των προτέρων —λένε μερικές έκδοχές— πού θά τις έτρωγε και τις δυό. Σέ αντίθεση μέ τις γυναικείες μορφές του παραμυθιού, ό λύκος δέν έχει συγκεκριμένη γενεαλογική ταυτότητα: είναι όμως ή προϋπόθεση για τήν πραγματοποίηση του πεπρωμένου τους. Το παραμύθι προειδοποιεί ρητά τά κορίτσια πώς θά «φαγωθούν» από τόν άνδρα, όν μονοκόμματο και μοναδιαίο (είναι πάντοτε ό λύκος) πού έχει ήδη καταβροχθίσει (ώμές, βέβαια, και χωρίς νά πολυμετράει τις διαφορές) τή μητέρα ή τή γιαγιά τους. Η σεξουαλική μύηση του κορι-

ταιού, πού —ας θυμηθούμε— μόλις έχει φάει τὰ γεννητικά ὄργανα τῆς μητέρας ἢ τῆς γιαγιάς διαγράφεται ξεκάθαρα ὅταν ὁ λύκος τῆς ζητᾷ νά βγάλει τὰ ρούχα της καί νά ξαπλώσει κοντά του. Ὁ λύκος ἐκπροσωπεῖ λοιπόν μόνο τόν ἄνδρα «ἐν ὑπηρεσίᾳ» σέ μιᾷ ἱστορίᾳ πού διαδραματίζεται βασιικά ἀνάμεσα σέ γυναῖκες; Τά πράγματα μοιάζουν νά περιπλέκονται στό κρεβάτι, ὅταν ἀρχίσει ὁ διάλογος.

Οἱ ἐρωτήσεις ἢ τὰ ἐπιφωνήματα τοῦ κοριταίου ἀφοροῦν σχεδόν ἀποκλειστικά τήν τριχωτή ὄψη αὐτοῦ τοῦ περιέργου ὄντος μέ τό ὅποιο μοιράζεται τό κρεβάτι: «Ὁ γιαγιά, γιατί εἶσαι τόσο τριχωτή;». Ἡ: «Γιατί ἔχεις τόσο μακριά γένεια;». Ἡ ἀκόμη: «Γιατί ἔχεις τόσο μεγάλες τρίχες;», «Γιαγιά ὅλο τρίχες εἶσαι!», «Θεέ μου! Γιαγιά, τὰ πόδια σου εἶναι γεμάτα τρίχες!». Ὁ λύκος ἀπαντᾷ μονότονα: «Ἀπό τὰ γηρατεῖά, παιδί μου, ἀπό τὰ γηρατεῖά.» «Ὅπως θυμόμαστε, ὁ λύκος ἔχει φορέσει τὰ ρούχα τῆς γιαγιάς, τό σκοῦφο καί τὰ γυαλιά της παριστάνοντας τήν ἴδια τή γριά. Ἡ Κοκκινισκουφίτσα βρίσκεται λοιπόν μπροστά σέ μιᾷ γιαγιά ἐξαιρετικά τριχωτή, μ' ἕνα τυπικά ἀνδρικό σωματικό γνῶρισμα πού ἀποδίδεται στά γηρατεῖά. Ὁ διάλογος σέ μιᾷ ἰταλικῇ ἐκδοχῇ δίνει μερικές ἐξηγήσεις γι' αὐτή τή μεταμόρφωση:

Τό κοριτσάκι χώθηκε στό κρεβάτι. Ὅταν ἔνιωσε τό χέρι τῆς γιαγιάς πάνω του, εἶπε: «Γιαγιά, γιατί τό χέρι σου εἶναι τόσο χνουδωτό; — Ἀπό τὰ χρόνια πού μοῦ φόρτωσε ὁ ἄντρας μου». Ἐπειτα ἔνιωσε τὰ μπράτσα της: «Γιατί εἶναι τόσο τριχωτά; — Ἀπό τή πολλή δουλειά.» Ἐνιωσε τό στήθος της: «Γιατί ὅλες αὐτές οἱ τρίχες; — Ἀπό τοὺς θηλασμούς. — Καί αὐτή ἡ τριχωτή κοιλιά; — Γιατί ἔκανα πολλά παιδιά.»

Ἐδῶ ἡ τριχωτή ὄψη συνδέεται λοιπόν μέ τή φθορά τῶν γυναικείων ἀναπαραγωγικῶν λειτουργιῶν. Ἄν πάρουμε κατὰ γράμμα τὰ λόγια τοῦ λύκου, τότε στό πρόσωπό του ἀπεικονίζεται ἡ ἴδια ἡ γιαγιά πού ἀποστερημένη ἀπό τήν ἰκανότητά της νά τεκνοποιεῖ, ἀπ' ὅλα τὰ γυναικεῖα της γνωρίσματα —τό αἷμα τῶν ἐμμήνων, τοὺς μαστούς, τήν κοιλιά της— βρίσκεται καλυμμένη μέ τρίχωμα, γίνεται ἄνδρας ἢ ἄγριο ζῶο. Μ' αὐτή τήν ἔννοια, ἡ εἰκόνα πού δώσαμε ἀντρίστρέφεται καί ὁ λύκος μέ τή μορφή γιαγιάς γίνεται γιαγιά μέ τή μορφή λύκου. Αὐτή ἡ ὑπόθεση μοιάζει νά ἐπιβεβαιώνεται ἀπό δύο ἐκδοχές: στήν πρώτη τό κοριτσάκι συναντᾷ στή θέση τοῦ λύκου «έναν ἄντρα πολύ ἄσχημο πού ὁδηγεῖ μιᾷ μεγάλῃ γουρούνα», δηλαδή ἕναν ἄνδρα-γουρούνα, θά λέγαμε, πού ἰσοδυναμεῖ μέ τή γιαγιά-λύκο. Ἄν ὅμως τό ζῶο καί ἡ γιαγιά συνθέτουν τό ἴδιο πρόσωπο, τό «ζῶο» μετατρέπεται αὐτόματα σέ γνῶρισμα πού τήν προσδιορίζει καί καταλήγουμε ἔτσι στήν ἀρχική μας ὑπόθεση

ὅτι ἡ ἱστορία διαδραματίζεται ἀνάμεσα σέ δύο πρόσωπα: τό κορίτσι πού γίνεται γυναίκα καί τή γιαγιά πού χάνοντας τὰ γυναικεῖα χαρακτηριστικά της ἀρρενοποιεῖται ἢ τουλάχιστον «ἀγριεύει». Ἰπάρχει πράγματι μιᾷ ἐκδοχῇ μ' αὐτή τή μορφή, ὅπου μιᾷ μικρῇ ὀρφανῇ πηγαίνει νά ἐπισκεφθεῖ τή γιαγιά της πού ἀποκαλύπτεται πῶς εἶναι ἡ «ἄγρια γυναίκα» καί θέλει νά τή φάει. Αὐτή ἡ γιαγιά-λύκος, ὁ ἄνδρας-γουρούνα, ἡ ἄγρια γυναίκα διακατέχονται λοιπόν ὅλοι ἀπό τήν καννιβαλική ἐπιθυμία νά καταβροχθίσουν τὰ ἐγγόνια τους. Ἔτσι ἡ ἀνάλυση μᾶς ὑπαγορεύει ἕνα μοτίβο ἀντίστροφο ἀπό ἐκεῖνο πού ἐπισημάναμε στήν ἀρχή: τό μοτίβο ὅτι οἱ γιαγιάδες, ἂν τίς ἀφηναν, θά ἦταν πρόθυμες νά καταβροχθίσουν τὰ ἐγγόνια τους, ὅπως συμβαίνει στήν *Ὠραία κοιμωμένη τοῦ δάσους*. Τό παραμῦθι συνοψίζεται ἐπομένως σ' ἕνα διττό σχῆμα: οἱ ἐγγονές πρέπει νά φάνε τίς γιαγιάδες τους γιατί οἱ γιαγιάδες θέλουν νά τίς φάνε.

Ὡστόσο, θά ἦταν ἴσως ὑπερβολικῇ ἀφέλεια νά παρασυρθοῦμε ἀπό τό παιχνίδι τοῦ λύκου —θυματοποιοῦ καί νά ἀγνοήσουμε ἐντελῶς τό ρόλο του· γιατί μολονότι τό παραμῦθι μοιάζει μερικῆς φορές νά τόν ταυτίζει μέ τή γιαγιά, δέν σημαίνει ὅτι ἡ παρουσία του ἐξαλείφεται. Ἔστω καί σάν πρόσωπο πού δέν δείχνει ποτέ τήν ἀληθινή του ὄψη, πού παίζει κρυφτούλι, μεταμφιέζεται, μεταμορφώνεται, ἀλλάζει τή φωνή του σέ σημείο νά γίνεται ἄορατο, δέν παύει νά εἶναι παντοχρῶ παρῶν φορώντας τό προσωπεῖο του σέ κάθε μεταλλαγή τῆς Κοκκινισκουφίτσας. Στό δάσος, ὅταν ἐκεῖνη διχάλεγει τό μονοπάτι μέ τίς καρφίτσες, ὁ λύκος εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἐπιλογῆς· μπροστά σ' αὐτόν, κάτω ἀπό τό βλέμμα του καί ἀκολουθώντας τίς ὁδηγίες του «ἐνσωματώνει» τή γιαγιά της καί ἀφαιρεῖ τὰ ρούχα της. Μ' ἄλλα λόγια, ὁ λύκος διευθύνει τήν παράσταση καί καθοδηγεῖ τό κορίτσι: σέ κάθε φάση τῆς γυναικεῖας μοίρας του πού πραγματοποιεῖται ἄλλωστε πάντα σέ σχέση μ' αὐτόν. Κάθε φορᾷ ὁ λύκος ἐπιστρατεύει τίς ἰκανότητές του ὡς ἡθοποιοῦ καί παίζει κωμωδία: παιγνιδιάρης σάν νεκρός πού ἐρωτοτροπεῖ, ὅταν τό κορίτσι διχάλεγει τό μονοπάτι μέ τίς καρφίτσες, μιμεῖται τέλεια τή γιαγιά στή δεύτερη συνάντησή τους. Χωρίς πρόσωπο, μέσα ἀπό τοὺς πολλαπλοῦς ρόλους του, κατορθώνει νά κρυφτεῖ, νά μὴ γεννήσει υποψίες. Πράγματι ἡ ἀληθινή του φύση, ἡ φύση ἑνός ἄγριου καί ἐπικίνδυνου λύκου ἀποκαλύπτεται μόνο στή σκηνή τοῦ κρεβατιοῦ πού εἶναι, θά λέγαμε, μιᾷ δοκιμασίᾳ ἀλήθειας. Σ' αὐτή τήν ἄμεση ἐπαφή ὁ λύκος δέν μπορεῖ πιά νά ξεγελάσει κανένα· τό τρίχωμα, ἡ γούνα πού καλύπτει ὁλόκληρο τό σῶμα του τόν προδίνει: ὅταν πέσει τό προσωπεῖο, ὁ λύκος εἶναι «γυμνός», τό κοριτσάκι «βλέπει» τό λύκο.

Ἡ διπροσωπία τοῦ λύκου εἶναι λοιπόν συνο-

λική. 'Απ' όλα τά άγρια ζώα είναι τό πιο κοντινό στον άνθρωπο, αυτό που του μοιάζει περισσότερο στη συμπεριφορά, στην πανουργία, στά ήθη, άκόμη και στον τρόπο που τόν πολεμά· οί άνθρωποι άλλωστε του τό ανταποδίδουν άφου τό κυνήγι του παίρνει τή μορφή σωστού πολέμου: τόν κυνηγούν όχι ως θήραμα, όχι για τό κρέας ή τό δέρμα του αλλά άπλά και μόνο για τό τομάρι του. Αυτή άκριβώς ή διπροσωπία τόν προσεγγίζει λοιπόν στον άνθρωπο, και αυτό τό παιχνίδι τής μάσκας, άν ταιριάζει στό λύκο, ταιριάζει έξίσου και στον άνθρωπο. "Ας θυμηθούμε μόνο από τή μυθολογία του λύκου τίς παμπάλαιες τελετές στις όποιες κυρίως οί νέοι μεταμφιέζονταν σέ λύκους (Καρναβάλι κτλ.). "Η άκόμη σέ όρισμένες περιοχές τό θρύλο του λυκάνθρωπου, του άνδρα ή τής γυναίκας που τή νύχτα μεταμορφώνονται σέ λύκο και καταβροχθίζουν όσα ζωντανά πλάσματα βρίσκουν στό δρόμο τους.

Αυτό τό παιχνίδι σταυρωτής αντίθεσης άνάμεσα στον άνθρωπο και στό λύκο καθορίζει τήν ιδιότητά του ως έχθρου, ένας έχθρου έσωτερικού (δέν τόν βρίσκουν συχνά μέσα στό μαντρί;) που στό πρόσωπό του καθρεφτίζεται ή σκληρότητα των ανθρώπινων σχέσεων γενικά —homo homini lupus. Ειδικότερα όμως στην περίπτωση τής Κοκκινουσκουφίτσας είναι ό «έχθρός-άποκαλυπτής», αυτός που τής άποκαλύπτει τήν πραγματική της φύση, τή γυναικεία μοίρα της. 'Ο λύκος τήν παίρνει από τό χέρι για νά τής δείξει τό δρόμο, και εκείνη αφήνεται στην καθοδήγηση όχι σαν θύμα αλλά συγκατανεύοντας άνυποφίστα, σαν τή νύφη μέ τά δεμένα μάτια, στην άνακάλυψη του πεπρωμένου της· πεπρωμένο σφραγισμένο από τή μορφή του λύκου και ώμά φανερωμένο, που φέρνει τίς γυναίκες σέ αντιπαράθεση και σέ άνταγωνισμό, τίς κάνει νά άλληλοτρώνονται, για νά τίς ρίξει στό τέλος άναπότρεπτα στό στόμα του λύκου.

Τό σπίτι μέσα στό δάσος

'Απ' όσα είπαμε μέχρι τώρα μοιάζει νά προκύπτει τό συμπέρασμα ότι ή Κοκκινουσκουφίτσα πηγαίνει στό σπίτι τής γιαγιάς για νά κατακτήσει τή θηλυκότητά της, νά γνωρίσει τούς νόμους του πεπρωμένου της. Θέμα λοιπόν του παραμυθιού είναι ή μύηση στη σεξουαλικότητα; "Ας παρακολουθήσουμε ξανά τήν πορεία του κοριτσιού από τή στιγμή που φτάνει στό σπίτι τής γιαγιάς μέσα στό δάσος, εκεί που τελειώνει τό μονοπάτι μέ τίς καρφίτσες· άς παρακολουθήσουμε τήν πορεία του σταματώντας αυτή τή φορά στους χώρους που τήν πλαισιώνουν. 'Τό σπίτι του δάσους είναι σκοτεινό, σύμφωνα μέ τίς περισσότερες έκδοχές· ή πόρτα

του άνοίγει μέ δυσκολία ή τουλάχιστον μ' ένα περίπλοκο σύστημα που μόνο ή γιαγιά γνωρίζει τό μηχανισμό του· τό κορίτσι ξαναβγαίνει συνήθως ζωντανό από τήν ίδια πόρτα έχοντας έπιτελέσει μία σειρά συγκεκριμένες έέργειες. "Η διαδικασία τής εισόδου και τής έξόδου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, μία και στοιχειοθετείται από δεδομένα που σταθερά επαναλαμβάνονται. Για νά μπει μέσα στό σπίτι τό κορίτσι άναγκάζεται πάντα νά άνοίξει μόνο του τήν πόρτα ακολουθώντας τίς προφορικές οδηγίες τής γιαγιάς - λύκου που ξαπλωμένη στό κρεβάτι, άρρωστη, δέν μπορεί, όπως διατείνεται, νά σηκωθεί για νά τής άνοίξει. Σέ μία έκδοχή μάλιστα τό κορίτσι ύποχρεώνεται νά γλυστήρει μέσα από ένα μικρό άνοιγμα τής πόρτας «περνώντας πρώτα τά πόδια» και ύστερα τό κεφάλι. "Αλλά ή έκφραση «περνά πρώτα τά πόδια» στη συμβολική γλώσσα παραπέμπει σέ μιάν αντίστροφη γέννηση, στην είσοδο στον κόσμο των νεκρών. Αυτός ό παράξενος και τόσο εύγλωττος τρόπος εισόδου πρέπει νά συσχετισθεί μέ τόν τρόπο διαφυγής από τό σπίτι. Μέ τό πρόσχημα ότι θέλει νά κάνει τίς «ανάγκες» της ή μικρή άποσπά από τό λύκο τήν άδεια νά βγει έξω μ' ένα νήμα ή ένα σκοινί δεμένο στό πόδι της για νά μήν τό σκάσει. Μόλις διασκελίζει τό κατώφλι φροντίζει νά άπαλλαγεί από τό νήμα: τό δένει σ' ένα δέντρο ή τό σπάει μέ τά χέρια ή άκόμη τό κόβει μ' ένα φαλίδι όπως κόβουν τόν όμφάλιο λώρο ενός νεογέννητου. Μετά τήν είσοδο που θυμίζει θάνατο, ή έξοδος δέν θά μπορούσε νά παραλληλιστεί μέ γέννηση; 'Τό έπεισόδιο τής έξόδου μερικές φορές επαναλαμβάνεται προσεγγίζοντας μάλιστα περισσότερο τό τυπικό τής γέννησης, όπως συνθίζεται στην παραδοσιακή άγροτική κοινωνία. Πράγματι, παρατηρήσαμε ήδη ότι σέ μερικές έκδοχές ή ιστορία συνεχίζεται. 'Ο λύκος όταν αντιλαμβάνεται τό τέχνασμα καταδιώκει τό κορίτσι. 'Εκείνο πάλι συναντά στό δρόμο του ένα ποτάμι που δεν μπορεί νά τό διαβεί. "Αλλά οί πλύστρες που κάνουν τή μπουγάδα τους άπλώνουν ένα σεντόνι πάνω από τό νερό και τό κορίτσι γλιτώνει. "Όταν έρχεται ή σειρά του λύκου, αφήνουν τίς άκρες του σεντονιού και ό λύκος πέφτει στό ποτάμι και πνίγεται. Αυτός ό διπλός ρόλος των γυναικών που πλένουν —σώζουν τό κοριτσάκι, του χαρίζουν τή ζωή ενώ αφήνουν τό λύκο νά πνιγεί, τόν οδηγούν στό θάνατο — συνδέεται στενά μέ τό ρόλο που παίζουν οί πλύστρες (laveuses) νστην κοινωνική πραγματικότητα του χωριού. Είναι γνωστό ότι σέ όρισμένες περιοχές τό ίδιο πρόσωπο «βοηθά» τά παιδιά νά γεννηθούν και «βοηθά» τούς γέροντες νά παρθάνουν· πρόκειται πάντα για μία ήλικιωμένη γυναίκα, μία γυναίκα που μπορεί νά χρησιμοποιήσει έξίσου τά σπάργανα και τό σάβανο, που πλένει τά μωρά αλλά και τούς νεκρούς και που

ταυτίζεται με την «πλύστρα». Τά ίδια αυτά πρόσωπα, οι πλύστρες, οδηγούν τό λύκο στο θάνατο και τό κορίτσι στη ζωή.

Έτσι ή διαμονή στο σπίτι της γιαγιάς παρουσιάζει όλα τά χαρακτηριστικά μιās μύησης, όπως δηλώνουν οι τρόποι εισόδου και εξόδου: είσοδος βιωμένη ως θάνατος, έξοδος βιωμένη ως γέννηση. Η Κοκκινισκουφίτσα πληροφορείται τό γυναικείο μέλλον της μέσα από μιā διαδοχή διαφορετικών εμπειριών: στο μονοπάτι μαθαίνει ραπτική πού συνδέεται με τά έφηβικά χρόνια της κοπέλας· στο σπίτι της μεταβιβάζονται οι αναπαραγωγικές ιδιότητες της γιαγιάς καθώς εισάγεται στη μαγειρική τέχνη, γνώση απαραίτητη σε μητέρες και συζύγους· ακολουθεί ή καθαυτό σεξουαλική μύηση στην άγκαλιά του λύκου. Τέλος, από τή συνάντησή της με τίς πλύστρες διδάσκεται μιάν άλλη θεμελιακή γυναικεία τεχνική: τήν πλύση, τεχνική του τοκετού, τεχνική των ήλικιωμένων γυναικών.

Ένας λύκος υπερβολικά δημοφιλής

Τό κορίτσι δέν έχασε λοιπόν τόν καιρό του πηγαίνοντας νά επισκεφθεί τή γιαγιά! Αφού μνηθεί στη γυναικεία μοίρα του, αφού διδαχθεί όλες τίς τέχνες της οικιακής ζωής, μπορεί νά επιστρέψει στο σπίτι. Τό γεγονός ότι «είδε» τό λύκο δέν μάς περιορίζει κατανάγκη στο ήθικό δίδαγμα πού προκύπτει από τή γραπτή έκδοχή του Perrault: γιατί ή γυναικεία μοίρα, όπως περιγράφεται στην προφορική παράδοση του παραμυθιού, δέν προϋποθέτει καθόλου ως αποκλειστικό συμπαίκτη τό λύκο.

Τό παραμύθι προβάλλει τό γεγονός ότι οι γυναίκες μεταβιβάζουν ή μιā στην άλλη τήν έντελώς σωματική ικανότητα της τεκνοποιίας, ενώ ταυτόχρονα ή τεράστια σημασία αυτής της μεταβίβασης φανερώνει τό συγκρουσιακό στοιχείο — τόν ανταγωνισμό πού φτάνει ως τή φυσική εξόντωση — των σχέσεων ανάμεσα στις γυναίκες. Οι γυναίκες, αν ταξινομηθούν σε αναφορά με τήν ωριμότητα του κορμιού τους, θά ξαναβρεθούν διχασμένες και άνισες. Σ' αυτό τό σημείο βρίσκεται λοιπόν ή βασική αίτία των τόσο σφοδρών τους συγκρούσεων; Πολλά παραμύθια αναφέρονται σ' αυτό τό καταστρεπτικό στοιχείο των σχέσεων ανάμεσα στις γυναίκες διαφορετικών γενιών: μητέρα και κόρη, πεθερά και νύφη, γιαγιά και έγγονή, γριές και νέες.

Είναι ενδιαφέρον, άλλωστε, νά σημειώσουμε ότι στο παραμύθι κάθε φάση της γυναικείας μοίρας (δηλαδή κάθε κατάκτηση μιās φυσιολογικής ικανότητας) σφραγίζεται από τήν εκμάθηση μιās τεχνικής πού γίνεται κλιμακωτά και σύμφωνα με τή σωστή σειρά σε σχέση με τήν κοινωνική πραγματικότητα: ραπτική για τήν έφηβεία, μαγειρική

για τήν καθαυτό αναπαραγωγική λειτουργία, πλύση για τόν τοκετό — δηλαδή γνώσεις και τεχνικές πού στην παραδοσιακή αγροτική κοινωνία κατέχονται μόνο από γυναίκες. Πραγματικά «πολιτισμικά αγαθά» πού στο παραμύθι αντιπαρατάσσονται στις «φυσικές» μεθόδους (ό λύκος τρώει τό κρέας ώμό), αυτές οι γνώσεις δίνουν στις γυναίκες τή δυνατότητα νά «θαμάσουν» οι ίδιες τίς μεταβάσεις από τό ένα στάδιο στο άλλο. Αυτή ή λειτουργία υπογραμμίζει ακόμη τήν παραδοσιακή αυτονομία και τόν έλεγχο των γυναικών πάνω στην ίδια τους τή μοίρα.

Αν όμως ή προφορική παράδοση μπορεί νά κατανοηθεί ως ένα βαθμό σε συσχετισμό με τήν κοινωνική ζωή του χωριού στις αρχές του αιώνα, πρέπει νά αναρωτηθούμε για τήν τύχη της έκδοχής πού κατέγραψε ο Perrault. Χωρίς νά παραβλέπουμε τό ρόλο του λύκου ως σταθερή αναφορά, μπορούμε δικαιολογημένα νά αντιπαραθέσουμε τήν υπογράμμιση των γυναικείων λειτουργιών στις προφορικές εκδοχές του παραμυθιού — υπογράμμιση πού αναμφισβήτητα υποδηλώνει τή μεγάλη σημασία τους στην παραδοσιακή αγροτική κοινωνία —, με άλλα λόγια, νά αντιπαραθέσουμε ένα παραμύθι επικεντρωμένο στις σχέσεις έσωτερικής μεταβίβασης ανάμεσα σ' ένα μικρό κορίτσι και στη γιαγιά του στο παραμύθι του Perrault πού πριμοδοτεί τό θέμα της αποπλάνησης του κοριτσιού από τό λύκο. Ποιοί ήταν οι λόγοι πού συντέλεσαν ώστε ή τελευταία αυτή έκδοχή νά γίνει τόσο δημοφιλής, ώστε τό παραμύθι αυτό, γραμμένο στά τέλη του 17ου αί. νά ένταχθεί σε μιā προοπτική έκφοβισμού και παραίνεσης των μικρών κοριτσιών («Κοριτσάκια, μήν έμπιστευέστε τό λύκο») και νά διατηρηθεί ανέπαφο ως τίς μέρες μας; Γιατί, αντίθετα, οι προφορικές εκδοχές, φορείς ενός άλλου διδάγματος («Γιαγιάδες, μήν έμπιστευέστε τίς έγγονές σας») έμειναν θαμμένες στα βουνά του Nivernais, του Forez, του Velay ή του Dauphiné, έντελώς άγνωστες στους εκδότες ή στους συντάκτες σχολικών προγραμμάτων, γιατί θεωρήθηκαν ιδιάζοντα προϊόντα μιās ύποτιμής κοινωνικής πραγματικότητας και «μή δημοφιλείς» από τή σκοπιά της σημερινής κοινωνίας;

Ας σημειωθεί πρώτα απ' όλα ότι αυτή ή μετάθεση της έμφασης δέν είναι μεμονωμένη. Για παράδειγμα, από τήν έκδοχή του ίδιου του Perrault για τήν *Ωραία κοιμωμένη του δάσους* — τήν ιστορία μιās κοπέλας πού στά δεκαπέντε της χρόνια τρυπήθηκε από ένα άδράχτι και αποκοιμήθηκε, ώσπου τήν ξύπνησε ένας πρίγκιπας πού αφού της έκανε δυό παιδιά εξαφανίστηκε αφήνοντας τήν με τήν πεθερά πού με τή σειρά της έπιχειρησε νά φάει τά έγγόνια και τή νύφη της — φαίνεται πώς τό τελευταίο έπεισόδιο έχει τελείως ξεχα-

στεί, αφού ή ιστορία τελειώνει μέ τήν εμφάνιση του 'Ωραίου Πρίγκιπα. Σ' αυτή τήν περίπτωση διαπιστώνουμε ότι δέν ακολουθήθηκε ούτε ό ίδιος ό Perrault. Επίσης, ποιός ξέρει σήμερα πιά τίς *Νεράιδες*, ένα άλλο παραμύθι του Perrault πού πραγματεύεται τό θέμα τής μύησης— μιά άλλη ιστορία πού διαδραματίζεται ανάμεσα σέ γυναίκες! Μ' άλλα λόγια, ή «δημοφιλία» των παραμυθιών του Perrault πρέπει ίσως νά έρμηνευτεί σέ αναφορά μέ τό μονοσήμαντο πρόσωπο του λύκου «άποπλανητή» καί τήν άλλη «μυθιστορηματική» του όψη, τόν 'Ωραίο Πρίγκιπα, σωτήρα των κοριτσιών. Φτάνουμε δηλαδή στό συμπέρασμα ότι από τόν 17ο αί. καί πέρα ή κοινωνία «άρρενοποιείται»; Ότι οί δυνάμεις καί τά μυστήρια του γυναι-

χείου σώματος πού έξυμνούνταν στίς παλιότερες άγροτικές κοινωνίες άρχισαν νά άμφισβητούνται από τήν καινούρια κοινωνία πού διαμορφώνεται; Το έρώτημα άφορά βέβαια τούς ιστορικούς. Η ύποκατάσταση μιās ιστορίας τής γιαγιάς από μιά ιστορία λύκου, ή διακοπή τής *Ωραίας κοιωμένης του δάσους* στή θριαμβευτική εμφάνιση του 'Ωραίου Πρίγκιπα δέν είναι πάντως μόνο μιά μικρή άπάτη, αλλά δείχνει, πιστεύω, ότι βρισκόμαστε σέ μιά κοινωνία διαφορετική από εκείνη όπου τά κοριτσάκια όφειλαν νά ακολουθήσουν τό μονοπάτι μέ τίς καρφίτσες καί νά καταβροχθίσουν τή γιαγιά τους.

Yvonne VERDIER

(Από τό περιοδικό *Débat* 3, Ιουλ-Αύγ. 1980. Έλεύθερη άπόδοση, Μαριλίτσα Μητσού-Παππά).

Μιά φορά ήταν μιά γυναίκα πού είχε φτιάξει ψωμί. Λέει λοιπόν στην κόρη της:
— Πάρε μιά ζεστή φραντζόλα καί ένα μπουκάλι γάλα νά τά πᾶς στή γιαγιά σου.
Μιά καί δυό ξεκίνησε τό κοριτσάκι νά πάει στή γιαγιά. Στό σταυροδρόμι συνάντησε τό λυκάνθρωπο πού τῆς εἶπε:

— Ποῦ πᾶς;
— Πηγαίνω μιά ζεστή φραντζόλα καί ένα μπουκάλι γάλα στή γιαγιά μου.
— Ποιό μονοπάτι θά πάρεις; ρώτησε ὁ λυκάνθρωπος, τό μονοπάτι μέ τίς Βελόνες ἢ τό μονοπάτι μέ τίς Καρφίτσες;
— Τό μονοπάτι μέ τίς Βελόνες, εἶπε τό κοριτσάκι.

— Καλά τότε! Ἐγώ θά πάρω τό μονοπάτι μέ τίς Καρφίτσες.
Τό κοριτσάκι διασκέδασε λίγη ὥρα μαζεύοντας βελόνες· στό μεταξύ ὁ λυκάνθρωπος ἔφτασε στό σπίτι τῆς γιαγιάς, τή σκότωσε, ἔβαλε τό κρέας της στό σεντούκι καί ένα μπουκάλι αἷμα πάνω στόν μπουφέ. Φτάνοντας τό κοριτσάκι χτύπησε τήν πόρτα.

— Σπρῶξε τήν πόρτα, εἶπε ὁ λυκάνθρωπος. Τήν ἔχω σφραγίσει μέ βρεμένο ἄχυρο.

— Καλημέρα γιαγιά, σοῦ φέρνω μιά ζεστή φραντζόλα καί ένα μπουκάλι γάλα.
— Βάλ' τα στό σεντούκι, παιδί μου. Πάρε τό κρέας πού θά βρεῖς ἐκεῖ καί ένα μπουκάλι κρασί ἀπό τόν μπουφέ.

Ὅσο ἔτρωγε, μιά γατούλα τῆς ἔλεγε:

— Οὐ! ... Βρωμιάρα, πού τρῶς τή σάρκα, πού πίνεις τό αἷμα τῆς γιαγιάς σου.
— Βγάλε τά ρουχα σου, παιδί μου, εἶπε ὁ λυκάνθρωπος, καί ἔλα νά ξαπλώσεις κοντά μου.

— Ποῦ νά βάλω τήν ποδιά μου;

— Ρίξ' τη στή φωτιά, παιδί μου, δέν θά τήν ξαναχρειαστεῖς.

Καί γιά ὅλα τά ἄλλα ρουχα, τόν κορσέ, τό φουστάνι, τό μεσοφόρι, τά βραχιά τόν ρώτησε ποῦ νά τά βάλει. Καί ὁ λύκος ἀπαντοῦσε: «Ρίξ' τα στή φωτιά, παιδί μου, δέν θά τά ξαναχρειαστεῖς.»

Ὅταν ξάπλωσε τό κοριτσάκι, τοῦ εἶπε:

— Ὡ! γιαγιά, γιατί εἶσαι τόσο τριχωτή;
— Γιά νά ζεσταίνομαι καλύτερα, παιδί μου!
— Ὡ! γιαγιά, γιατί ἔχεις τόσο μεγάλα νύχια;
— Γιά νά ξύνομαι καλύτερα, παιδί μου!
— Ὡ! γιαγιά, γιατί ἔχεις τόσο μεγάλους ὤμους;
— Γιά νά κουβαλῶ καλύτερα τό δεμάτι μέ τά ξύλα, παιδί μου!
— Ὡ! γιαγιά, γιατί ἔχεις τόσο μεγάλα αὐτιά;
— Γιά νά ἀκούω καλύτερα, παιδί μου!
— Ὡ! γιαγιά γιατί ἔχεις τόσο μεγάλα ρουθούνια;
— Γιά νά ρουφᾶω καλύτερα τό ταμπάκο μου, παιδί μου!
— Ὡ! γιαγιά, γιατί ἔχεις τόσο μεγάλο στόμα;
— Γιά νά σέ φάω καλύτερα, παιδί μου!
— Ὡ! γιαγιά, πόσο κατουριέμαι!
— Κάν' τα στό κρεβάτι, παιδί μου!
— Ὡ! ὄχι γιαγιά, θέλω νά πάω ἔξω.
— Καλά, πήγαινε. Ἀλλά γύρνα γρήγορα.

* P. Delarue, *Le conte populaire français*, Paris, Maisonneuve et Larose, 1976, τ. 373-374.

Ὁ λυκάνθρωπος τῆς ἔδεσε ἓνα νῆμα ἀπὸ μαλλί στό πόδι καί τήν ἄφησε νά φύγει.

Ὅταν τό κοριτσάκι βγῆκε ἔξω, ἔδεσε τήν ἄκρη τοῦ νήματος σέ μιὰ δαμασκηλιά. Ὁ λυκάνθρωπος ἀνυπομονοῦσε καί ἔλεγε: «Μά τί κάνεις τόσες ὥρες; Μά τί κάνεις τόσες ὥρες;»

Ὅταν κατάλαβε πὼς κανεῖς δέν τοῦ ἀπαντοῦσε, πῆδηξε ἀπὸ τό κρεβάτι καί εἶδε ὅτι τό κοριτσάκι τό εἶχε σκάσει. Τό κυνήγησε ἀλλά ἔφτασε στό σπίτι του τήν ὥρα πού ἡ πόρτα ἔκλεινε πίσω του.

Ἐκδόχῃ τοῦ Velay

Τό κορίτσι καί ὁ λύκος (E.25, Delarue)

Ἐνα κοριτσάκι ἦταν μισθωμένο σ' ἓνα σπίτι γιά νά φυλάει δυό ἀγελάδες. Ὅταν τέλειωσε τή θητεία του ζήτησε νά φύγει. Τό ἀφεντικό τοῦ ἔδωσε τότε ἓνα κεφαλάκι τυρί καί ἓνα καρβέλι ψωμί.

— Πάρ' τα μικρή μου νά τά πᾶς στή μητέρα σου. Μ' αὐτό τό τυρί καί μέ τό καρβέλι μπορεῖς νά δειπνήσεις ὅταν φτάσεις στό σπίτι.

Ἡ μικρή πῆρε τό τυρί καί τό καρβέλι. Καθώς προχωροῦσε μέσα στό δάσος συνάντησε τό λύκο πού τῆς εἶπε:

— Ποῦ πηγαίνεις μικρή μου;

— Πηγαίνω στή μητέρα μου. Ἡ δουλειά μου τελείωσε.

— Σέ πλήρωσαν;

— Ναί, μέ πλήρωσαν, μοῦ ἔδωσαν ἀκόμα ἓνα μικρό καρβέλι καί λίγο τυρί.

— Ποιό μονοπάτι θά πάρεις;

— Θά πάρω τό μονοπάτι μέ τίς καρφίτσες, καί ἐσύ ποιό μονοπάτι θά πάρεις;

— Θά πάρω τό μονοπάτι μέ τίς βελόνες.

Ὁ λύκος ἄρχισε νά τρέχει ὅσο πιό γρήγορα μπορούσε, πῆγε καί σκότωσε τή μητέρα καί τήν ἔφαγε, ἔφαγε τή μισή καί ἔβαλε τήν ὑπόλοιπη στή φωτιά νά ψηθεῖ καί ἔκλεισε καλά τήν πόρτα. Ἐπειτα ξάπλωσε στό κρεβάτι τῆς μητέρας.

Ἡ μικρή ἔφτασε στό σπίτι. Χτύπησε τήν πόρτα:

— Μητέρα, ἄνοιξε!

— Εἶμαι ἄρρωστη μικρή μου. Ἐχῶ ξαπλώσει καί δέν μπορῶ νά σηκωθῶ γιά νά σοῦ ἀνοίξω. Γύρνα τήν μπετούγια.

Ὅταν ἡ μικρή γύρισε τήν μπετούγια, ἄνοιξε τήν πόρτα, καί μπῆκε στό σπίτι, ὁ λύκος βρισκόταν στό κρεβάτι τῆς μητέρας.

— Εἶσαι ἄρρωστη, μητέρα;

— Ναί, εἶμαι πολύ ἄρρωστη. Ἐσύ ἔρχεσαι ἀπό τή Nostera;

— Ναί, ἀπό ἐκεῖ ἔρχομαι. Μοῦ ἔδωσαν ἓνα καρβέλι καί λίγο τυρί.

— Ὁραῖα, μικρή μου, δώσε μου ἓνα κομματάκι.

Ὁ λύκος πῆρε τό κομματάκι καί τό ἔφαγε καί εἶπε στό κορίτσι:

— Ἐχει κρέας στή φωτιά καί κρασί στό τραπέζι, ἀφοῦ φᾶς καί πιεῖς θά ἔρθεις νά ξαπλώσεις.

Τό αἷμα τῆς μητέρας ὁ λύκος τό εἶχε βάλει σ' ἓνα μπουνκάκι καί παραδίπλα εἶχε βάλει ἓνα ποτήρι γεμάτο ὡς τή μέση μέ αἷμα.

Τῆς λέει λοιπόν:

— Φάε τό κρέας, εἶναι μέσα στή χύτρα· ἔχει κρασί στό τραπέζι, νά τό πιεῖς!
Ὅσο ἡ μικρή ἔτρωγε τή μητέρα της, καθόταν στό παράθυρο ἕνα πουλάκι πού ἔλεγε:

— Ρί τίν τίν τίν τίν, τρῶς τό κρέας τῆς μητέρας σου καί τῆς πίνεις τό αἷμα, καί ἡ μικρή ρώτησε:

— Τί λέει, μητέρα, τό πουλάκι;

— Δέ λέει τίποτα, τρῶγε, ἔχει ὅλο τόν καιρό νά τραγουδήσει.

Ἡ μικρή ἔφαγε ἄλλη μιὰ μπουνκιά κρέας καί ἤπιε ἄλλη μιὰ γουλιὰ κρασί καί τό πουλάκι ὅλο φώναζε:

— Ρί τίν τίν τίν τίν, τρῶς τό κρέας τῆς μητέρας σου καί τῆς πίνεις τό αἷμα.

— Μητέρα, τί λέει τό πουλάκι;

— Δέ λέει τίποτα, τρῶγε, ἔχει ὅλο τόν καιρό νά τραγουδήσει.

Καί ὅταν ἔφαγε καί ἤπιε, ὁ λύκος εἶπε στή μικρή:

— Ἐλα νά ξαπλώσεις, μικρή μου. Ἐλα νά ξαπλώσεις. Ἀρκετά ἔφαγες μικρή μου, ἔλα τώρα νά ξαπλώσεις κοντά μου. Κρυώνουν τά πόδια μου, θά μοῦ τά ζεστάνεις.

— Θά ξαπλώσω μητέρα.

Ἐβγαλε τά ροῦχα της καί πῆγε νά ξαπλώσει δίπλα στή μητέρα της λέγοντας:

— Μητέρα, πόσο μαλλιαρή εἶσαι!

— Ἀπό τά γηρατειά παιδί μου, ἀπό τά γηρατειά.

Ἡ μικρή ἀκούμπησε τά πόδια τοῦ λύκου:

— Μητέρα, πόσο μεγάλα γίναν τά νύχια σου!

— Ἀπό τά γηρατειά παιδί μου, ἀπό τά γηρατειά.

— Μητέρα, πόσο μεγάλα γίναν τά δόντια σου!

— Ἀπό τά γηρατειά, παιδί μου, ἀπό τά γηρατειά. Τά δόντια μου τά ἔχω γιά νά σέ φάω.

Καί τήν ἔφαγε.

Ἐκδοχή τῆς Touraine (E.13, Delarue)

Μιά φορά ἦταν ἕνα κοριτσάκι πού δούλευε στούς ἀγρούς καί μιὰ μέρα ἄκουσε νά λένε πώς ἡ γιαγιά του ἦταν ἄρρωστη· ξεκίνησε λοιπόν τήν ἐπόμενη νά πάει νά τή δεῖ· ἀλλά ὅταν προχώρησε πολύ, βρέθηκε σ' ἕνα σταυροδρόμι μὴ ξέροντας ποιό μονοπάτι νά πάρει. Ἐκεῖ συνάντησε ἕναν ἄντρα πολύ ἄσχημο πού ὀδηγοῦσε μιὰ μεγάλη γουρούνα καί ἀφοῦ τοῦ εἶπε πώς πηγαίνει νά δεῖ τήν ἄρρωστη γιαγιά, τόν ρώτησε ποιό μονοπάτι νά πάρει. Πρέπει νά πᾶς ἀριστερά, τῆς εἶπε, εἶναι καλύτερο τό μονοπάτι καί πιό σύντομο καί θά φτάσεις γρήγορα στό σπίτι τῆς γιαγιάς. Τό κοριτσάκι τόν ἄκουσε· ἀλλά τό μονοπάτι αὐτό ἦταν τό πιό μακρὺ καί τό πιό δύσβατο καί ἔκανε πολλή ὥρα νά φτάσει στή γιαγιά του. Ὅταν μέ πολλές προσπάθειες κατάφερε νά φτάσει ἦταν πιά πολύ ἀργά.

Ὅσο ἡ μικρή Γιαννούλα προσπαθοῦσε νά ἀνοίξει δρόμο ἀνάμεσα στούς θάμνους, ὁ κακὸς ἄνθρωπος πού τήν εἶχε ξεγελάσει προχώρησε δεξιά ἀπὸ τό σύντομο μονοπάτι καί ἔφτασε στή γιαγιά πολύ πρὶν ἀπ' αὐτήν. Σκότωσε τήν καυμένη τή γυναῖκα, ἔβαλε τό αἷμα της μέσα στή σκάφη καί ξάπλωσε στό κρεβάτι. Ὅταν ἔφτασε ἡ μικρή στή γιαγιά της, χτύπησε τήν πόρτα, ἀνοίξε, μπῆκε μέσα καί ρώτησε:

— Πῶς εἶσαι γιαγιά μου;

— Τά ίδια κόρη μου, απάντησε κλαψιάρικα ο παλιάνθρωπος, καί αλλάζοντας τή φωνή του ρώτησε: Πεινᾶς;

— Ναί, γιαγιά, τί ἔχει νά φάω;

— Ἐχει αἷμα στή σκάφη, πάρε τό τηγάνι καί μαγεύρεψέ το νά τό φᾶς.

Ἡ μικρή ὑπάκουσε.

Ὅσο τηγάνιζε τό αἷμα, ψηλά στήν καμινάδα ἄκουγε φωνές σάν φωνές ἀγγέλων πού ἔλεγαν: «Ἄ! τό καταραμένο κορίτσι πού μαγεύει τό αἷμα τῆς γιαγιάς του!»

— Τί λένε, γιαγιά, αὐτές οἱ φωνές πού τραγουδᾶνε ἀπό τήν καμινάδα;

— Μήν τίς ἀκοῦς κόρη μου, πουλάκια εἶναι πού τραγουδᾶνε στή γλώσσα τους.

Καί ἡ μικρή συνέχιζε νά μαγεύει τό αἷμα τῆς γιαγιάς της. Ἀλλά οἱ φωνές ξανάρχισαν τό τραγούδι: «Ἄ! τό βρωμοκόριτσο πού μαγεύει τό αἷμα τῆς γιαγιάς του!». Ἡ Γιαννούλα εἶπε τότε:

— Δέν πεινάω, γιαγιά, δέ θέλω νά φάω αὐτό τό αἷμα.

— Καλά, ἔλα τότε στό κρεβάτι κόρη μου, ἔλα στό κρεβάτι!

Ἡ Γιαννούλα πῆγε στό κρεβάτι κοντά του. Ὅταν ξάπλωσε ἔβγαλε μιά φωνή:

— Ὡ! γιαγιά, γιατί ἔχεις τόσο μεγάλα χέρια;

— Γιά νά σ' ἀγκαλιάζω καλύτερα, κόρη μου, γιά νά σ' ἀγκαλιάζω καλύτερα.

— Ὡ! γιαγιά, γιατί ἔχεις τόσο μεγάλα πόδια;

— Γιά νά περπατάω καλύτερα, κόρη μου, γιά νά περπατάω καλύτερα.

— Ὡ! γιαγιά, γιατί ἔχεις τόσο μεγάλα μάτια;

— Γιά νά σέ βλέπω καλύτερα, κόρη μου, γιά νά σέ βλέπω καλύτερα.

— Ὡ! γιαγιά, γιατί ἔχεις τόσο μεγάλα δόντια;

— Γιά νά σέ φάω καλύτερα, κόρη μου, γιά νά σέ φάω καλύτερα.

Ἡ Γιαννούλα φοβήθηκε καί εἶπε:

— Ὡ! γιαγιά, πόσο κατουριέμαι!

— Κάν' τα στό κρεβάτι, κόρη μου, κάν' τα στό κρεβάτι.

— Σιχαίνομαι, γιαγιά μου, ἂν φοβᾶσαι πώς θά φύγω, δέσε μου ἓνα νῆμα στό πόδι, καί ὅταν κουραστεῖς νά μέ περιμένεις, θά τραβήξεις τό νῆμα καί θά δεῖς ὅτι εἶμαι ἀκόμα ἐκεῖ. Ἔτσι θά εἶσαι ἡσυχῇ.

— Δίκιο ἔχεις παιδί μου, δίκιο ἔχεις.

Καί τό τέρας ἔδεσε ἓνα νῆμα στό πόδι τῆς Γιαννούλας καί κράτησε τήν ἄκρη στό χέρι του. Ὅταν τό κορίτσι βγήκε ἔξω, ἔκοψε τό νῆμα καί τό ἔσκασε. Λίγο μετά, ἡ πεντογιαγιά ρώτησε:

— Ἐκανες, Γιαννούλα, ἔκανες;

Καί οἱ ἴδιες φωνές τῶν μικρῶν ἀγγέλων απάντησαν πάλι ἀπό τήν καμινάδα: «Ὅχι ἀκόμα, γιαγιά μου, ὄχι ἀκόμα!». Ἀλλά ἀφοῦ πέρασε πολλή ὥρα εἶπαν: «Τέλειωσα». Τό τέρας τράβηξε τό νῆμα ἀλλά στήν ἄκρη του δέν ὑπῆρχε πιά τίποτα.

Τότε ὁ διαβολάνθρωπος πετάχτηκε θυμωμένος ἀπ' τό κρεβάτι, καβάλησε τή μεγάλη γουρουνά του καί ἔτρεξε πίσω ἀπό τό κορίτσι νά τό προλάβει· ἔφτασε σ' ἓνα ποτάμι ὅπου μερικές πλύστρες ἔκαναν μπουγάδα καί τίς ρώτησε ἂν εἶχαν δεῖ ἓνα μικρό κοριτσάκι.

— Ναί, απάντησαν οἱ πλύστρες, ἀπλώσαμε ἓνα σεντόνι πάνω στό νερό καί πέ-
ρασε.

— Ἄ! εἶπε ὁ κακός ἄνθρωπος, ἀπλώστε λοιπόν ἓνα σεντόνι νά περάσω.

Οἱ πλύστρες ἄπλωσαν ἓνα σεντόνι πάνω στό νερό καί ὁ διαβολάνθρωπος πῆγε νά περάσει μέ τή γουρουνά του πού ἄρχισε ἀμέσως νά βουλιάζει. Ἐκεῖνος τότε τῆς φώναξε:

— Πιές, πιές, πιές, γουρουνά μου, ἂν δέν πιεῖς ὅλο τό νερό θά πνιγοῦμε καί οἱ δύο.

Ἀλλά ἡ γουρουνά δέν μπόρεσε νά πιεῖ ὅλο τό νερό, καί ὁ διάβολος πνίγηκε μέ τή γουρουνά του καί τό κορίτσι σώθηκε.

Christa Wolf

Ἡ Κρίστα Βόλφ γεννήθηκε στίς 19 Μαρτίου 1929 στό **Landsberg**, μιά μικρή πόλη κοντά στή Δρέσδη, καί ἔζησε ἀπό πολύ κοντά τή φρίκη τοῦ ναζισμοῦ. Τό 1945 ἐγκαταστάθηκε μέ τούς γονεῖς της στό **Gammelin** τοῦ **Mecklenburg** ὅπου παράλληλα μέ τίς γυμνασιακές της σπουδές ἐργαζόταν στό γραφεῖο τοῦ δημάρχου. Τελειώνοντας τό Γυμνάσιο τό 1949 σπούδασε στή Γιένα καί τή Λειψία γερμανική Φιλολογία καί ἐργάστηκε μετά, σάν ἐπιστημονική συνεργάτης, στήν **DSV** (Γερμανικός Σοσιαλιστικός Ἐκδοτικός Οἶκος) στό Βερολίνο, σάν διορθώτρια κειμένων στή *«Νέα Ζωή»* καί σάν συντάκτης καί ἐλεύθερη συνεργάτης στή *«Νέα Γερμανική Λογοτεχνία»* καί στόν Ἐκδοτικό Οἶκο τῆς Κεντρικῆς Γερμανίας. Ἀπό τό 1962 ἐγκαταστάθηκε μέ τό σύζυγό της στό **Kleinmachnow**, κοντά στό Βερολίνο, ὅπου ζεῖ καί γράφει. Ἐκτός ἀπό τήν πεζογραφία ἔχει ἀσχοληθεῖ καί μέ δοκίμια καί σενάρια ταινιῶν. Τό 1963 τιμήθηκε μέ τό βραβεῖο **Heinrich-Mann**, τό 1964 μέ τό Ἐθνικό Βραβεῖο Τέχνης καί Λογοτεχνίας τῆς **DDR** καί τό 1978 μέ τό Λογοτεχνικό Βραβεῖο τῆς Βρέμης.

Τό πρώτο της βιβλίο με τίτλο *Μοσχοβίτικη νουβέλα* (1961) αποτελεί βάση για την κατανόηση του περιεχομένου και των πειραματισμών που επιχειρεί η Κρίστα Βόλφ στα έπόμενα έργα της. Στο βιβλίο αυτό, που χαρακτηρίζεται από έναν υπέρμετρο ουμανισμό, αναλύει τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος πρέπει να μείνει άνθρωπος καθώς και την άποψή της για το ότι τα ανθρώπινα όντα μπορούν και πρέπει να γίνουν δημιουργοί της ιστορίας τους και όχι απλώς αντικείμενα της ιστορίας. Έδω ή Βόλφ ακολουθεί την παράδοση του μαρξιστικού ανθρωπισμού, βασισμένη στον ιστορικό υλισμό, όπως τον είδαν και τον ανέλυσαν ο Μάρξ και ο Ένγκελς και τον επεξεργάστηκε στις μέρες μας ο Έρνστ Μπλόχ. Και οι τρεις αυτοί φιλόσοφοι επηρέασαν βαθύτατα την άποψη της Βόλφ περί ανθρωπισμού.

Στό πρώτο της βιβλίο υπάρχουν δύο κόσμοι που συγκρούονται δύο διαφορετικά μοντέλα ανθρώπων μέσα στη σοσιαλιστική κοινωνία, στο πρόσωπο των δύο κεντρικών ηρώων, με κύρια χαρακτηριστικά την ελπίδα τη μετριασμένη όμως από την άκαμπτη λογική. Ο συνδυασμός των δυο αυτών χαρακτηριστικών σφραγίζει ολόκληρο το έργο της Κρίστα Βόλφ. Η νουβέλα γράφτηκε το 1960, στις αρχές της ανάπτυξης του κινήματος Μπίττερφελντ, που αποτέλεσε τότε τη μεγάλη υπόσχεση για περισσότερες πολιτιστικές ελευθερίες στην Ανατολική Γερμανία.

Ανάμεσα στα 1959 και 1962 η Κρίστα Βόλφ ζει στο Halle και εργάζεται τη μισή ημέρα σε ένα εργοστάσιο κατασκευής τραινών. Έδω μαζεύει υλικό για τη νουβέλα της *Ο Μοιρασμένος Ουρανός*, που δημοσιεύεται το 1963. Ακολουθεί, το 1969, το μυθιστόρημα *Nachdenken über Christa T.* (Σκέψεις για την Κρίστα Τ.), ένας πειραματισμός για νέες μορφές στο χώρο της λογοτεχνίας: απομάκρυνση από την παράδοση του σοσιαλιστικού ρεαλισμού και κριτική του προβλήματος της αποξένωσης και της πεζότητας της ζωής. Το 1971 δημοσιεύεται μία συλλογή δοκιμίων γραμμένων ανάμεσα στα 1964 και 1971. Είναι μία απάντηση της Βόλφ στην κριτική που της έγινε, ότι ασχολείται περισσότερο με το άτομο και λιγότερο με την ανάπτυξη στη σοσιαλιστική κοινωνία και ότι η γραφή της ήταν ψυχολογική και υποκειμενική.

Άλλα της έργα *Till Eulenspiegel* (1972), *Unter den Linden* (1974) και *Selbstversuch* (Αυτοπειραματισμός) μία κριτική της κοινωνικο-τεχνολογικής αποστερήσης του ανθρωπισμού και μία δριμύτατη ανάλυση της αντρικής συμπεριφοράς στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας.

Η νουβέλα *Ο Μοιρασμένος ουρανός*, δημοσιεύεται το 1963. Το έργο τοποθετείται στο Ανατολικό Βερολίνο και την εποχή πριν από το τείχος που έγινε τον Αύγουστο του 1961.

Σ' ένα μικρό δωμάτιο νοσοκομείου ή Ρίτα Σάιντελ συνέρχεται από την άφασία της. Αμέσως ζωντανεύει και πάλι μπροστά της ολόκληρο το παρελθόν. Θυμάται ξανά το «εργατικό ατύχημα» (αυτοκτονία) αλλά πάνω απ' όλα τον Μάνφρεντ Λέρφουρθ. Έχουν περάσει δύο χρόνια από τότε που ακολούθησε τον νεαρό χημικό στην πόλη για να αρχίσουν μαζί μία ευτυχισμένη ζωή. Πότε άρχισε ο χωρισμός τους; Είχε παραβλέψει μήπως τα πρώτα δείγματα μιας αποξένωσης; Η Ρίτα βασανίζεται από σκέψεις, προσπαθώντας να αναλύσει την παραμικρή λεπτομέρεια της ζωής της, καταγράφει όλα της τα βιώματα με τον Μάνφρεντ.

Κάποτε ο Μάνφρεντ πηγαίνει στο Δυτικό Βερολίνο σ' ένα συνέδριο χημικών και δεν επιστρέφει, πιστεύοντας ακράδαντα ότι η Ρίτα θα τον ακολουθήσει. Κι εκείνη, μπροστά στη μεγάλη απόφαση που πρέπει να πάρει, περνάει μία βαθιά κρίση.

Στην προσπάθειά της να θυμηθεί όλο το πλαίσιο της ιστορίας της τολμά να καταρρίψει με κριτικό μάτι τις σχέσεις που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στην ίδια, τον Μάνφρεντ και τους συντρόφους της. Μέσα από τις αναμνήσεις της Ρίτας ή Κρίστα Βόλφ τολμά μία ανοιχτή κριτική στις υπάρχουσες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις που επικρατούν στην Ανατολική Γερμανία του 1963.

Μεταφράσαμε δυο κεφάλαια από το βιβλίο *Μοιρασμένος ουρανός* που θεωρήσαμε χαρακτηριστικά.

Έννέα μήνες αργότερα τό καράβι βυθίστηκε. Βρίσκονταν σέ διαφορετικές ὄχθες. Κανένας δέν ἀπάντησε στά σινιάλα τους καί δέν παρατήρησε τήν ἀνάγκη τους;

Ἡ Ρίτα, πού στίς ὁμοιόμορφες, χλωμές ἐβδομάδες τοῦ νοσοκομείου πραγματο-ποιεῖ μιά δύσκολη, ἐσωτερική διεργασία, ἐπιστρέφει ὅλο καί πιό βασανιστικά καί ἐπίμονα στό σημείο αὐτό: Δέν εἶχε δεῖ ἡ ἴδια τόν κίνδυνο ἔγκαιρα; Ἐνστικτώδεια ἀ-ραδιάζει σκέψεις πού ἔχουν σχέση μ' αὐτήν καί τό γεγονός ἐκεῖνο, μιά καί δέν ἔχει καιρό στή διάθεσή της, καί τίς ἀπομακρύνει σιγά σιγά ἀπό τόν ἑαυτό της, γιά νά μπορέσει ν' ἀντιληφθεῖ τή σημασία τους ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος.

Τυχαῖα συνέπεσε ἡ βραδιά τῆς δεξίωσης, πού ἔγινε στό δημαρχεῖο τῆς πόλης γιά τοὺς κατασκευαστές τοῦ βαγονιοῦ —καί πού τή διοργάνωσαν ἐπειδή τό ἔργο, ἓνα ἀπό τά μεγαλύτερα τῆς περιφερείας, ἀνῆκε γιά δεκαπέντε χρόνια στό λαό— νά εἶναι τήν ἡμέρα ἀκριβῶς τῆς πρώτης ἐδῶ καί μήνες ὀλοκληρωμένης ἐκτέλεσης πλάνου. Ἐτσι στήν οὐσία γιόρταζαν αὐτό τό γεγονός. Μόλις τώρα ἀντιλαμβανόταν κανεῖς πόσο δύσκολες ἦσαν αὐτές οἱ τελευταῖες ἐβδομάδες. Διέκρινες σέ ὅλους μιά σφοδρή λαχτάρα γιά φῶς καί εὐθυμία.

Οἱ κομμωτές τῆς πόλης εἶχαν βάλει τά δυνατά τους. Στίς γκαρνταρόμπες πλανιόταν κιόλας ἓνα σύννεφο ἀπό ἀρώματα πάνω ἀπό τά κεφάλια τῶν γυναικῶν, πού βρίσκονταν σέ λίγο καλύτερη θέση ἀπό τοὺς ἄντρες, μέ τά ἄκαμπτα σκουῖρα κοστούμια τους.

Ὁ Μάνφρεντ εἶχε συνοδεύσει τή Ρίτα, ἀλλά μέ βαριά καρδιά. Δέν τοῦ ταίριαζε ὁ ρόλος τοῦ πριγκιπικοῦ συζύγου, ἄλλωστε οἱ δεξιώσεις εἶναι βαρετές.

«Γιά μένα ὄχι», ἀπάντησε ἡ Ρίτα. Εἶχε προετοιμαστεῖ ἐπιμελῶς γι' αὐτή τή βραδιά.

Στήν εἴσοδο τῆς μεγάλης αἴθουσας ὅπου συνωστιζόνταν ὅλοι, ἔπесαν πάνω στὸν Μέτερνάνγκελ καί τή γυναῖκα του, καί ὅταν ἐπιτέλους, ἔπειτα ἀπό πολλές χει-ραφίες, μπήκαν στήν αἴθουσα, στεκόταν ἐκεῖ, μέσα στή μέση, ὁ Χένσχεν, πάνω στό καλογναλισμένο παρκέτο, κάτω ἀπό τά κρυστάλλινα φῶτα τῶν χιλίων κηρίων, ἄκαμπτος μέσα στό κοστούμι τοῦ ἀνερχόμενου στελέχους καί ἔχοντας δίπλα του ἓνα πολὺ ὁμορφο, γοητευτικό κορίτσι, τουλάχιστον δυό χρόνια μεγαλύτερό του, πού ἔρι-χνε ζωηρά βλέμματα γύρω του.

«Τὴν ἔκοψε σίγουρα ἀπό κάρτ-ποστάλ!» εἶπε ὁ Μέτερνάνγκελ. Τό κορίτσι ὅμως ἦταν ἀπό σάρκα καί ὀστά, ἀφέθηκε νά παρασυρθεῖ μέ ἀξιοπρέπεια ἀπό τόν Χένσχεν στήν αἴθουσα, τό ὄνομά της ἦταν Ἀνίτα καί ἤξερε νά χρησιμοποιεῖ θαυμάσια τά με-γάλα κουκλίστικα μάτια της. Ἡ Ρίτα τήν κοίταξε σάν νά ἦταν ὀπτασία καί μετά πε-ριεργάστηκε τόν Χένσχεν, σάν νά τόν ἐβλεπε γιά πρώτη φορά. Ὅδρωνε προσπαθών-τας νά κυριαρχήσει τήν ἄγρια ταραχή πού ἔνιωθε μέσα του δείχνοντας κάτω μεταξὺ θανάσιμης ἀμηχανίας καί υπέρμετρης περηφάνειας. «Αὐτός μου ἀρέσει», ψιθύρισε ὁ Μάνφρεντ στό αὐτί τῆς Ρίτας. «Εἶναι ἓνα εἶδος πριγκιπικοῦ συζύγου κι αὐτός».

Ὁ Μάνφρεντ στεκόταν ἀλύγιστος δίπλα στή Ρίτα. Ἐγνεφε μέ τό κεφάλι ὅταν τή χαιρετοῦσαν καί ἀπόρησε γιά τό πόσους ἀνθρώπους γνώριζε. Περιδιάβασαν μιά φορά πάνω κάτω τήν αἴθουσα, ὅπως ἔκαναν οἱ περισσότεροι. Ἦταν ἡ ὥρα τῆς με-γάλης ἐπιθεώρησης πρὶν ἀρχίσει ἡ γιορτή, τῆς μεγάλης αὐτοεπίδειξης καί τῆς σύ-γκρισης τοῦ ἑνός μέ τόν ἄλλον.

«Δεσποινίς μου», εἶπε ὁ Μάνφρεντ. «Εἶσατε ἡ βασίλισσα τοῦ χοροῦ». Ἐκεῖνη κοκκίνισε γιατί τό εἶχε αἰσθανθεῖ καί ἡ ἴδια.

Φοροῦσε, ὅπως ἐκεῖνος τό ὄνειρευόταν πάντα, ἓνα κίτρινο φόρεμα σάν στάχυ, δῶρο δικό του. Πράγματι, κοίταζαν ὅλοι πρὸς τό μέρος της, ἄλλοτε κρυφά καί ἄλλο-τε φανερά. Τά πολλὰ ἀνδρικά βλέμματα τήν ζέσταιναν. Προσπαθοῦσε νά κρύψει πί-σω ἀπό τά ματόκλαδά της τή λάμψη στά μάτια της. Μέσα στήν ἀμηχανία της ἔπιασε τό μπράτσο του. Ὁ Μάνφρεντ τήν κοίταζε ἀτάραχα.

«Πῶς μποροῦσα, ἀλήθεια, νά βρίσκω βαρετή μιά δεξίωση;» εἶπε.

Στό μεταξύ, είχαν αρχίσει οι λόγοι δίπλα στά τεράστια, γεμάτα μέ πιατέλες από φαγητά και γαβάθες μέ σαλάτες, σιδερένια τραπέζια. Άξιοσέβαστοι άντρες έβγαζαν λευκά χαρτιά από τήν άριστερή έσωτερική τσέπη του σακάκιου τους και διάβαζαν αυτά πού βρίζοντας είχαν ύπαγορέψει τό ίδιο πρωί στη γραμματέα τους. Μέ σοβαρότητα άκουγαν οι καλεσμένοι τούς σοβαρούς λόγους, χωρίς όμως νά μπορούν νά κρύψουν έγκαιρα κάποιο γελάκι, όσο άραδιάζονταν τά προσεκτικά διαλεγμένα και όλο χιούμορ τσιτάτα. Φυσικά αυτός ή ό άλλος όμιλητής στηριζόταν σέ μία σκέψη του προηγούμενου όμιλητή, αλλά δέν ξεχνούσε ποτέ νά τό δηλώσει σαφώς, και έτσι όλα ήταν έντάξει.

Ό Χένσχεν στεκόταν στό ύψος της έπισημότητας μέ τά αυτιά τεντωμένα και κατακόκκινα και ό Μάνφρεντ είχε τούς λόγους του νά χαίρεται γι' αυτό. Η Ρίτα του πάτησε τό πόδι κι εκείνος σταμάτησε, ώσπου δόθηκε σήμα γιά ν' αρχίσει τό φαγητό. Μετακινήθηκε τότε επιδέξια πρós τό τραπέζι και γέμισε μέ μιās δύο πιάτα.

«Είναι δύσκολο νά κάνεις τόν έπίσημο όμιλητή», είπε μασουλώντας. «Κυρίως όταν τό κάνεις σάν πάρεργο. Άς υποθέσουμε γιά παράδειγμα: όλη τήν ήμέρα διευθύνεις ένα ύπουργείο, έστω και ένα μηχανουργείο, και τό βράδυ πρέπει νά κάνεις τόν έπίσημο όμιλητή. Τότε δέν σου έρχεται τίποτα, εκτός από ένα: «Κι έτσι έχουμε συνεχώς και μόνιμα...» ή «Και επομένως βαδίζουμε νικηφόρα...» Φρικτό».

«Στόν κόσμο άρεσε», είπε ή Ρίτα.

«Άρεσε; Σκέπτονται ότι θά πρέπει νά τό καταπιούν μέ σοβαρότητα και βαρεμάρα αλλά στόν τόνο πού απαιτεί ή στιγμή. Διαφορετικά, μεταξύ τους, θά προτιμούσαν νά είναι άναιδείς».

«Δώσε μου ακόμα λίγη σαλάτα», είπε ή Ρίτα. «Και σκέφον καλύτερα, όλοι οι άνθρωποι δέν είναι τό ίδιο άσεβείς όσο εσύ».

«Αυτό είναι αλήθεια», είπε ό Μάνφρεντ. «Ό Χένσχεν τουλάχιστον όχι».

«Ούτε ό Μέτερνάγκελ αλλά ούτε κι εγώ», είπε ή Ρίτα. Ύστερα δέν ξαναμίλησαν πιά γι' αυτό.

Στή διπλανή αίθουσα άρχισε νά παίζει ή μουσική. Τό συναίσθημα του νά είσαι φιλοξενούμενος μέσα στό ίδιο σου τό σπίτι, έκανε τούς ανθρώπους νά χαλαρώνουν όλο και περισσότερο. Στά πλάγια της αίθουσας κυκλοφορούσε ακόμα πάνω κάτω τό ρεύμα των περίεργων, αλλά άραίωνε συνεχώς όσο σχηματίζονταν στό κέντρο διάφορες ομάδες, μέ αποτέλεσμα νά γίνεται όλο και πιά δύσκολο γιά τά γκαρσόνια νά τή διασχίσουν φορτωμένοι μπουνάλια και ποτήρια. Στην αίθουσα του χορού ύπήρχαν λίγα νεαρά ζευγάρια. Ό Μάνφρεντ θαύμαζε τή Ρίτα, καθώς εκείνη, συνηθίζοντας πιά στά πολλά βλέμματα, έσερνε χαριτωμένα και περήφανα τά βήματά της πάνω στην πίστα του χορού άκουμπισμένη στό μπράτσο του. Δέν κοίταζε σέ κανέναν καθρέφτη άπ' όσους περνούσαν. Ήξερε ότι δέν χρειαζόταν παρά νά δείχνει αυτό πού ήταν γιά νά γοητεύσει τόν καθένα.

Ό Μάνφρεντ τή στροβίλιζε —πόσο μακριά ήταν τό βράδυ πού είχε χορέψει μαζί της ψυχρά και άλύγιστα!— και αυτό δέν της ήταν άρκετό. Τήν έπιασε σ' ένα στιγμιαίο βλέμμα θριάμβου, όταν στόν επόμενο χορό τήν πλησίασαν κάποιοι νεαροί άντρες. Εκείνος δέν χόρευε μέ καμιά άλλη, ενώ εκείνη, λάμποντας, μεταφερόταν από άγκαλιά σέ άγκαλιά. Τελευταίος τήν έσυρε πάνω στην πίστα και ό Χένσχεν.

Ό Χένσχεν ήταν δυστυχημένος. Αυτό μπορούσε νά τό προβλέψει κανείς, αλλά δέν μπορούσε και νά μή τόν λυπηθεί. Η Άνίτα είχε βρει ύποψήφιους θαυμαστές πού ταιρίαζαν καλύτερα από ό,τι ό Χένσχεν μέ τά μεγάλα της μάτια και τά μικρά, κοφτερά, άσπιλα δόντια της. Ό Χένσχεν όμολογούσε τώρα στη Ρίτα ότι είχε ξεκλέψει ειδικά γι' αυτή τή βραδιά τό κορίτσι από ένα φίλο του, πού ήταν ή φιλενάδα του. Επομένως δέν χρειαζόταν παρηγοριά. Η Ρίτα τά έβαλε μέ τήν Άνίτα, αλλά ό Χένσχεν καταλάβαινε πολύ καλά γιατί τόν παράτησε.

Όταν ή Ρίτα έμενε μία στιγμή ελεύθερη, ό Μάνφρεντ πήγαινε δίπλα της και τή ρωτούσε κοροϊδευτικά ποιές ήσαν οι προσταγές της. «Νά χορέψουμε!» του έλεγε κά-

θε φορά. Καί χόρευαν.

Δέν μπορούσαν καν νά μιλήσουν. Ήσαν έντελῶς μόνοι ανάμεσα σέ πολύ κόσμο καί αὐτό τό ἔλεγαν μεταξύ τους μέ χαμόγελα καί ματιές. Κι αὐτή ἡ γιορτή ἔχει κάποιον τέλος. Καί λοιπόν; Δέν θά ζήσουμε μήπως πολλές γιορτές ἀκόμα; Τά φῶτα τῆς αἴθουσας στριφογύριζαν μέσα στά μάτια τοῦ ἄλλου, ἔχανε κανεῖς τήν αἴσθηση τῆς κίνησης καί τῆς ἀκίνησας. Λαχανιασμένοι κάθισαν κάποτε σέ κάτι ξεχασμένες καρέκλες σέ μιὰ γωνιά τῆς αἴθουσας.

Ήταν ἡ ἀόρατη κρίσιμη στιγμή, μιᾶς ὁποιασδήποτε γιορτῆς, προτοῦ χλωμιάσουν τά πρόσωπα ἀπό τήν κούραση, προτοῦ θαμπώσουν οἱ κομμώσεις τῶν γυναικῶν καί ἀποκτήσουν ἓνα κουρασμένο χαμόγελο, προτοῦ οἱ σκιές ἀπό τό χάραμα, πού βρισκόταν κοντά, σβήσουν τή λάμψη τῶν πολυελαίων καί τά ἀπείραχτα φαγητά χάσουν ὁλότελα τή φρεσκάδα τους. Τά ποτήρια ἤχουσαν ἀκόμα καθαρά στό τσούγκρισμα, ὁ χορός ἦταν ἀκόμα ἐλαφρὺς, ἡ πνοή ἀπό τά ἀρώματα καί τό κρασί ἦταν ἀκόμα τρυφερή καί εὐχάριστη. Ἀλλά κάθε νέο χορευτικό βῆμα, κάθε γουλιὰ καί κάθε χαμόγελο πλησίαζε περισσότερο τό ὄριο ανάμεσα στήν εὐχαρίστηση καί τήν προσπάθεια, ανάμεσα στήν ἀνάταση καί τήν χυδαιότητα. Ἡ Ρίτα ἔκλεισε γιά μερικά δευτερόλεπτα τά μάτια. Ὅταν τά ἀνοιξε πάλι, στεκόταν μπροστά της ὁ Ἔρνστ Βέντλαντ. Προσπέρασε τή ματιά της ρίχνοντάς την στό πρόσωπο τοῦ Μάνφρεντ, πού μέσα σέ λίγες στιγμές εἶχε ἀλλάξει. Ήταν σιωπηλὸ καί κλεισμένο, σχεδόν δύσπιστο. Κοίταξε πρὸς τή μεριά τοῦ Βέντλαντ μ' ἓνα δυσάρεστο προαίσθημα καί τρόμαξε. Ἀντελήφθη ἀμέσως τί εἶχε προηγηθεῖ: Ὁ Βέντλαντ, πού ἐπὶ ὥρες εἶχε τριγυρίζει μέσα στήν αἴθουσα, δίνοντας σέ ὅλους τό χέρι, πίνοντας μέ ὅλους σχεδόν, μέ τά νεύρα τεντωμένα ἀκόμα ἀπό τή συσσώρευση τῶν τελευταίων ἐβδομάδων - ὁ Βέντλαντ εἶχε δεῖ στό τέλος, κουρασμένος ὅπως ἦταν καί λαχταρώντας κάποια ἡσυχία, τή Ρίτα νά χορεύει καί τήν εἶχε ἀκολουθήσει τυφλά. Τόν Μάνφρεντ τόν προσπέρασε, χωρίς νά τόν προσέξει. Στεκόταν μπροστά της μ' ἓνα λυμένο χαμόγελο κι ἓνα βλέμμα πού εἶχε συνεφέρει τόν Μάνφρεντ καί τρόμαξε τή Ρίτα.

Ἡ ὀρχήστρα ἔπαιζε ἀκόμα τόν ἴδιο ρυθμὸ ἀλλά ὅλα εἶχαν ἀλλάξει. Ὁ Ἔρνστ Βέντλαντ ὑποκλίθηκε μπροστά στή Ρίτα καί τῆς ζήτησε νά χορέψουν. Ἐκείνη σηκώθηκε, κοίταξε διστακτικά τόν Μάνφρεντ πού ὅμως τήν κοίταξε σάν νά βαριόταν. Θύμωσε μαζί του καί ἄφησε τόν Βέντλαντ νά τήν ὀδηγήσει στήν πίστα.

«Σὰς εἶδα νά χορεύετε», τῆς εἶπε. Ἡ Ρίτα χάρηκε πού δέν τόν ἀκουσε καί δέν τόν ἔβλεπε ἄλλος ἐκτός ἀπ' αὐτήν. Ἐγινε ἀλύγιστη καί ἀδέξια στήν ἀγκαλιά του. Ὁ Βέντλαντ αἰσθάνθηκε ἀμέσως ὅτι προχώρησε πολύ. Ἀπό τή μιὰ στιγμή στήν ἄλλη ἐξαφανίστηκε τό διακριτικό γνώρισμα κάποιου ἐνθουσιασμοῦ στό πρόσωπό του, χάθηκε ἡ ἐντύπωση τῆς λαχτάρας ἀπό τά μάτια του. Ἡ μεταβολή του ἔκανε τή Ρίτα νά λυπηθεῖ. Πληγώθηκε ἀκούγοντας τον νά λέει μέ τή συνηθισμένη του φωνή: «Μιὰ ὥρα ῖα βραδιά ὕστερα ἀπό τόση προσπάθεια, δέν εἶναι ἔτσι;»

Τί εἶχε συμβεῖ; Τίποτα, σχεδόν τίποτα. Κάτι τόσο μικρό πού δέν ἄξιζε τόν κόπο νά μιλήσει κανεῖς γι' αὐτό, οὔτε τώρα οὔτε ἀργότερα, γιατί ἤδη κάθε ὑπαινιγμός θά ἔδειχνε ἀδεξιότητα καί μικροπρέπεια. Ἡ Ρίτα καί ὁ Μάνφρεντ ὅμως ἤξεραν καί οἱ δύο πολύ καλά αὐτό πού εἶχαν δεῖ. Ἦθελαν νά τό ξεχάσουν καί τό ξέχασαν κιόλας - ἂν ἔχει ξεχάσει κάποιος αὐτό πού δέν σκέπτεται πιά.

Ὅταν ἡ Ρίτα μέ τόν Βέντλαντ πῆγαν πάλι κοντά στόν Μάνφρεντ, ἐκεῖνος σηκώθηκε καί ἀπάντησε κοροϊδευτικά στήν ὑπόκλιση τοῦ Ἔρνστ Βέντλαντ. Ἐπρόκειτο τώρα γιά ἓναν κανονικό χαιρετισμό: κάποιοι γνωστοί, πολύ εὐπρεπεῖς, συναντιόνταν σέ μιὰ δεξίωση. Ὁ Βέντλαντ πῆρε ἀπό ἓνα δίσκο τρία φλυτζάνια καφέ, κάθισαν μέ τά γόνατα ψηλά στίς χαμηλές καρέκλες, κρατώντας στό χέρι μέ προσοχή τά φλυτζανάκια, καί ἔπρεπε νά φροντίσουν νά τά βροῦνε μεταξύ τους.

Ὁ Μάνφρεντ ρώτησε τόν ἄλλον γιά τά καθήκοντά του σάν ἐργοδηγοῦ. Ἀρκετὴ εὐθύνη, δέν εἶναι ἔτσι; Ναι, εἶπε ὁ Ἔρνστ Βέντλαντ. Ἀλλά συνηθίζει κανεῖς.

«Φυσικά», εἶπε ὁ Μάνφρεντ, σέ πιό σαρκαστικό τόνο ἀπ' ὅσο ἐπέβαλε ἡ περί-

σταση. «Σ' αυτό άλλωστε βασίζεται όλη ή ιστορία μας, στό νά συνηθίσει ό άνθρωπος».

«Εϊσαστε σίγουρος;» ρώτησε μόνο ό Βέντλαντ. Ήταν ξεθεωμένος καί δέν έφαχνε άφορμή γιά καβγά.

Ήταν μιά περίεργη συζήτηση. Έκ τών ύστερων ή Ρίτα βλέπει ότι τότε, τυφλωμένη από τή θηλυκή της ματαιοδοξία («αυτοί τσακώνονται άπλως γιά χάρη μου»), δέν κατάλαβε άκριβώς τί συνέβαινε. Ήξερε βέβαια πόσο προσεκτικά ό Μάνφρεντ είχε παρακολουθήσει από μακριά τόν Βέντλαντ καί τώρα πού έκείνος καθόταν μπροστά του, είχε πεισμώνσει. Μέ μιά έκτενή έπιχειρηματολογία απέδειξε τήν άποψη του ότι ή ανθρώπινη ιστορία στηρίχτηκε στήν άδιαφορία. Δέν παρατήρησε καθόλου ότι κανείς δέν τόν άκουγε. Μιλούσε αδιάκοπα μέ βασανιστική θέρμη καί κάποτε τελείωσε μέ τή διαπίστωση: «Οί άνθρωποι πάντως είναι φτιαγμένοι όλοι στά ίδια μέτρα...»

Γιατί ξανοίγεται έτσι; σκέφτηκε ή Ρίτα. Ένωθε ότι έπρεπε νά μείνει σιωπηλή. Κάθε της λέξη θά τόν έρεθίζε τώρα περισσότερο.

«Στά ίδια μέτρα;» είπε ό Βέντλαντ. «Πιθανώς. Άν τό δεί κανείς από διαφορετική λογική...»

Ό Μάνφρεντ φάνηκε σάν νά περιέμενε άκριβώς αυτό τό έπιχείρημα. Γέλασε. Άλλά καί τό γέλιο του ήταν προσποιητό. «Εϊσαστε μαζί του! Ή λογική δέν ήταν ποτέ ένας παράγων πού έφτιαξε ή ιστορία. Άπό τότε ό άνθρωπος αισθάνεται εντυχιμένος μέ τή λογική; Καλύτερα νά μήν ύπολογίζει σ' αυτήν».

Ό Βέντλαντ χαμογέλασε, έτσι πού ή Ρίτα ένιωσε νά κοκκινίζει γιά λογαριασμό του Μάνφρεντ. «Έπομένως», είπε, «έγκαταλείπετε κάθε έλπίδα σχετικά μέ αυτήν;»

«Τήν έλπίδα ίσως όχι», είπε ό Μάνφρεντ. «Άλλά τήν ψευδαίσθηση σίγουρα».

Ήταν αυτή ή στιγμή, θυμάται ή Ρίτα, άφου γιά δεύτερη φορά ένιωσε κάτι σάν άνησυχία. Ναί, ήταν τότε. Δέν ήξερε μήπως ότι δέν έπρόκειτο πιά γιά ζήλια καί πληγωμένη φιλαρέσκεια; Έπρόκειτο άκριβώς γι' αυτό γιά τό όποιο μιλούσαν.

Ό Βέντλαντ πού τόν άφορούσαν λιγότερο όλα αυτά άπ' ό,τι τόν Μάνφρεντ, απέφυγε νά πει τήν τελευταία λέξη. Σηκώθηκε γιά νά ύποδεχτεί τόν Ρόλφ Μέτερνάγκελ πού έρχόταν διστακτικά πρós τό μέρος τους μαζί μέ τή γυναίκα του. Ή Ρίτα στενοχωρημένη από τήν πικρία του Μάνφρεντ (δέν θά είχε άπογοητευτεί άλήθεια πού ό Βέντλαντ δέν του άπάντησε;), συνέλαβε πάντως τί σήμαινε αυτή ή χειραψία πού πρόσφερε ό νέος στόν μεγαλύτερο.

«Λοιπόν, Ρόλφ;»

«Λοιπόν, Έρνστ; Δύσκολοι καιροί, έ;» Ό Μέτερνάγκελ γέλασε καί φωτίστηκε όλο του τό πρόσωπο καί ό Βέντλαντ άπάντησε σ' αυτό τό γέλιο. Αυτό πρέπει νά τό παραδεχτεί κανείς.

Δύσκολοι καιροί αλλά καταφέραμε ν' άνέβουμε τό βουνό, έ; - Λοιπόν άς πιούμε στήν υγεία μας.

Πήραν δυό ποτήρια σαμπάνια καί τσούγκρισαν μεταξύ τους. Μέ τή σαμπάνια δέν τσουνγκρίζουν ποτέ τά ποτήρια αλλά αυτό δέν σημαίνει τίποτα.

Άδειασαν τά ποτήρια τους καί τά άφησαν στήν άκρη, καί μετά έμειναν ακόμα γιά λίγο μαζί.

«Έχεις άκούσει γιά τό καινούριο μας βαγόνι;» ρώτησε ό έργοδηγός. Καί βέβαια είχε άκούσει γι' αυτό ό Μέτερνάγκελ! Πολύ έλαφρύτερο σέ τόνους άπό τό παλιό, καί μάλιστα - ένα βαγόνι άληθινό ποίημα.

«Φαντάζομαι», είπε ό Βέντλαντ, «ότι θά μπορούσες νά συμμετάσχεις».

«Έγώ;» ρώτησε ό Μέτερνάγκελ δύσπιστα. Συνήλθε όμως γρήγορα. «Άν τό νομίζεις, Έρνστ...»

«Ναί», είπε ό Βέντλαντ. «Μέ τήν πείρα σου. Έλα αύριο νωρίς τό πρωί πού συγκροτείται τό έπιτελείο τής παραγωγής».

Ό Μέτερνάγκελ έβαλε τό χέρι του στόν ώμο τής Ρίτας. «Λοιπόν, κοριτσάκι»,

είπε. «Τώρα λοιπόν θά πάμε με τούς έρευνητές. Τό άκουσες».

«Καλό αυτό για σένα Ρόλφ», είπε ή Ρίτα, όσο πιο ουδέτερα μπορούσε. «Εγώ όμως δέν έρχομαι μαζί. Ο χρόνος μου τελείωσε. Ή μήπως μπορώ νά μείνω μαζί σας περισσότερο;»

Ο Μέτερνάγκελ γέλασε καί ξαφνικά ή Ρίτα μπορούσε πάλι νά χαρεί.

Επέτρεψε στον Μάνφρεντ νά χορέψει μαζί της τόν τελευταίο χορό. Στην έπιστροφή μέσα στην ήσυχη σκοτεινή πόλη γραπώθηκε επάνω του. Ήσαν σιωπηλοί καί ευχαριστημένοι μέ τή βραδιά.

Λίγο καιρό μετά άρχισαν οί διακοπές. Μαζί —μέ τά πόδια καί μέ τό μικρό τους γκριζο αυτόκίνητο— έξερεύνησαν τά περικόχωρα του χωριού της Ρίτας, κολύμπησαν στά ρυάκια του δάσους καί βούτηξαν ως τό λαμό μέσα στον καθαρό, άμόλυντο άέρα καί τήν έλαφρότητα του καλοκαιριού. Ύστερα ό Μάνφρεντ πήγε για δύο εβδομάδες στη Βουλγαρία καί στη Μαύρη Θάλασσα μέ τούς μελλοντικούς του σπουδαστές καί όταν επέστρεψε, φρέσκος καί μαντισμένος από τόν ήλιο, έφερε στη Ρίτα μία μικρούλα καφετιά χελώνα. Τήν βάφτισαν Κλεοπάτρα καί τήν έβαλαν σ' ένα κοντί μέ άμμο μέσα στό ντούς της σοφίτας της Ρίτας όπου καί μετακόμισαν ξανά, λίγο πριν μπει τό φθινόπωρο, —αντίθετα μέ τά αποδημητικά πουλιά που μόλις έφευγαν από τά όρεινά πλάτη.

Ήσαν έρωτευμένοι καί περίμεναν γεμάτοι προσδοκία τό δεύτερο χειμώνα που θά περνούσαν μαζί.

Στη τζαμένια βεράντα ό κτύπος της σιωπής μέ τή βροχή άκούγεται πάνω στά τζάμια. «Ή βροχή υποχωρεί» λέει ό Σβάρτσενμπαχ. «Μπορώ νά πηγαίνω τώρα.»

Καί οί δύο όμως μένουν εκεί που είναι.

Ύστερα από λίγο ή Ρίτα λέει: «Καμιά φορά άναρωτιέμαι: Μπορεί κανείς αλήθεια νά μετρήσει τόν κόσμο μέ τά δικά μας μέτρα; Μέ τό καλό καί τό κακό; Δέν είναι μήπως απλά αυτός που είναι —τίποτα περισσότερο;»

Σκέφτεται: Καί τότε δέν θά είχε κανένα νόημα που δέν έμεινα μαζί του. Τότε κάθε θυσία δέν θά είχε κανένα νόημα. Όπως τό είπε: Τό παιχνίδι παραμένει πάντα τό ίδιο άλλωστε. Οί κανόνες αλλάζουν!

Ο Σβάρτσενμπαχ τήν κατάλαβε απόλυτα. Άλλά κι αυτός ακόμα δέν της άπαντά άμεσα.

«Ξέρετε γιατί ήλθα σήμερα σέ σās;» ρωτάει. «Ήθελα νά μάθω: Έχει νόημα νά λέει κανείς πάντα καί σέ όλες τίς περιστάσεις τήν αλήθεια που ό ίδιος γνωρίζει;»

«Αυτό θέλατε ν' άκούσετε από μένα;»

«Ναί», λέει ό Σβάρτσενμπαχ. «Τό άκουσα από σās.»

«Τί συμβαίνει λοιπόν;» λέει ή Ρίτα. «Γιατί άμφιβάλατε γι' αυτό;»

Τόν Σβάρτσενμπαχ δέν τόν πολυπειράζει νά δώσει μία ελικρινή άπάντηση. «Είχα άρχίσει νά άμφιβάλω», λέει. «Ξέρετε άλλωστε πώς είναι αυτά: Καμιά φορά έρχονται όλα μαζί.» Είχε γράψει ένα άρθρο στό παιδαγωγικό περιοδικό για τόν δογματισμό στην εκπαίδευση. Άνέφερε λαθεμένες μεθόδους δασκάλων, ακόμα καί από τό Ίνστιτούτο τους. Έγραφε: Όλο καί περισσότερο προσπαθούν κάποιοι νά ύπαγορεύουν αντί νά πείθουν. Δέν χρειαζόμαστε όμως παπαγάλους αλλά σοσιαλιστές.

«Ναί», λέει ή Ρίτα. «Καί που είναι ή άμφιβολία σ' αυτό;»

Ο Σβάρτσενμπαχ χαμογελάει. Έχει γίνει σχεδόν χαρούμενος. Τό άρθρο αυτό καί ό,τι επακολούθησε δέν τόν βασανίζει πιά. Βέβαια του είπαν για νά άποκρύψουν

ὅτι αἰσθάνθηκαν πῶς τοὺς ἀφοροῦσε: Πρέπει νὰ τὸ γράφεις αὐτὸ ἀκριβῶς τώρα; Δὲν βρισκόμαστε σὲ μιὰ ξεχωριστὴ θέση πού ἀπαγορεύει νὰ τὰ ἐκφράζει κανεὶς ὅλα;

Καὶ ὁ Μάνγκολντ ἐπέστρεψε πάλι στοῦ πλάνου.

Πίστεψε ὅτι ἔφτασε ὁ καιρὸς του. Ὁ Σβάρτσενμπαχ ἦταν πάντα ἐπιρρεπὴς στὸν πολιτικὸ φανατισμὸ, ἔλεγε.

Οἱ ἄνθρωποι πού τὸν ὑποπεύονται ἔχουν περισσότερὴ δύναμη ἀπὸ αὐτόν, σκέφτεται ἡ Ρίτα. Καὶ ὁ Σβάρτσενμπαχ, σάν νὰ μάντεψε τίς σκέψεις της λέει: «Μπορεῖτε θαυμάσια νὰ κάνετε μερικές ἀκόμα συνελεύσεις καὶ νὰ μέ βρίζετε. Θὰ σκεφτῶ πόσο διψᾶτε γιὰ εἰλικρίνεια. Θὰ πῶ: Βεβαίως, βρισκόμαστε σὲ μιὰ ξεχωριστὴ θέση. Γιὰ πρώτη φορὰ εἴμαστε ὥριμοι νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια κατὰ πρόσωπο. Νὰ μὴ παρερμηνεύουμε παρουσιάζοντας τὸ δύσκολο σάν εὐκολο, τὸ μαῦρο σάν ἄσπρο. Νὰ μὴ καταχρώμαστε τὴν ἐμπιστοσύνη. Εἶναι ὅ,τι πιὸ πολὺτιμο ἔχουμε κερδίσει. Τακτικὴ - φουσιὰ. Ἀλλὰ πάντως μόνο ἡ τακτικὴ πού ὁδηγεῖ στὴν ἀλήθεια.

Ὁ σοσιαλισμὸς —μὰ δὲν πρόκειται γιὰ κάποια μαγικὴ φόρμουλα. Καμιὰ φορὰ πιστεύουμε ὅτι θ' ἀλλάξουμε κάτι μὲ τὸ νὰ τὸ ἀποκαλοῦμε καινούριο. Σήμερα μοῦ ἐπιβεβαιώσατε: Ἡ γυμνὴ, καθαρὴ ἀλήθεια, καὶ μόνον αὕτη θὰ ἀποτελεῖ ἐπ' ἀπειρον τὸ κλειδί τῆς ἐπιτυχίας γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Γιατί θὰ πρέπει ν' ἀφήσουμε μὲ τὴ θέλησή μας νὰ μᾶς φύγει ἀπὸ τὰ χέρια αὐτὸ τὸ σημαντικὸ μας προνόμιο;»

«Ὅχι βέβαια», λέει ἡ Ρίτα σχεδὸν τρομοκρατημένη. «Δίνετε τεράστια σημασία στὴν ἀφήγησή μου».

Ὁ Σβάρτσενμπαχ γελάει. «Σᾶς κατάλαβα ἤδη», λέει.

Τώρα σηκώθηκε πιά. Ἐξῶ ἀπὸ τὸ παρᾶθυρο εἶναι ἤδη σκοτάδι. Μιὰ νοσοκόμα διασχίζει τὸ διάδρομο καὶ ἀνάβει τίς λάμπες. Κοιτάζει μέσα στοῦ δωμάτιο, κουνάει τὸ κεφάλι της καὶ φεύγει πάλι. Τώρα ἀκοῦνε πάλι καὶ οἱ δυὸ τὴ σιωπὴ νὰ πλανιέται στοῦ μεγάλου κτίριο. Τελικὰ ὁ Σβάρτσενμπαχ λέει: «Θὰ μέ πᾶτε ὡς τὸ λεωφορεῖο;»

Ἡ Ρίτα δὲν ἀπαντᾷ. Δὲν ἄκουσε τὴν ἐρώτησή του.

«Τώρα πρέπει νὰ πιοῦμε κρασί, ἔτσι;» εἶπε ὁ Μάνφρεντ. Ἡ Ρίτα κούνησε καταφατικὰ τὸ κεφάλι. Πρόσεξε πῶς πῆρε τὴν μπουκάλια ἀπ' τὸ χέρι τῆς σαστισμένης γκαρσόνας καὶ σέρβιρε μόνος του. Τὸ κρασί ἦταν κιτρινοπράσινο, τὸ ἄρωμά του καὶ ἡ στυφή του ἐλαφράδα ὑπῆρχαν ἤδη στοῦ χρώμα. Κρασί τῆς σελήνης, σκέφτηκε ἐκείνη. Κρασί τῆς νύχτας, κρασί τῆς ἀνάμνησης...

«Σέ τί θὰ πιοῦμε;» ρώτησε ἐκεῖνος. Καὶ καθὼς δὲν πῆρε καμιὰ ἀπάντηση σήκωσε τὸ ποτήρι του. «Σέ σένα. Στά μικρὰ σου σφάλματα καὶ στίς μεγάλες τους συνέπειες».

«Δὲν πίνω σέ τίποτα», εἶπε ἐκείνη. Δὲν ἔπινε σέ τίποτα πιά.

Ὅταν ἄδειασε ἡ μπουκάλια, ἐγκατέλειψαν τὸ καφενεῖο. Πῆραν τὸ δρόμο πρὸς τὰ κάτω, ὥσπου ἔφτασαν σὲ μιὰ μεγάλη στρογγυλὴ πλατεία πού ἦταν ἄδεια αὕτη τὴν ὥρα πιά ἀπὸ κυκλοφορία. Στάθηκαν στὴν ἄκρη της, σάν νὰ φοβήθηκαν μήπως πληγώσουν τὴ γαλήνη της. Μιὰ περίεργη ἀνακατεμένη μὲ πολλὰ χρώματα ἀπόχρωση, πού ἔπεφτε πάνω ἀπὸ τὴν πλατεία, τράβηξε τὴ ματιά τους ψηλά. Ἀκριβῶς ἀπὸ πάνω τους ἀπλωνόταν, κάθετα πάνω ἀπὸ τὴν πλατεία, τὸ ὀριακὸ σημεῖο ἀνάμεσα στὸν πρωινὸ καὶ νυχτερινὸ οὐρανὸ. Ἐνα πέπλο ἀπὸ σύννεφα ἐκτεινόταν ἀπὸ τὸ ἥδη γκριζο μισὸ τῆς νύχτας πέρα στὴ φωτεινὴ ἀκόμα πλευρὰ τῆς ἡμέρας, πού χανόταν μέσα σὲ ἀπόκοσμα χρώματα. Ἐκεῖ κάτω -ἢ μήπως ἐκεῖ πάνω;- ὑπῆρχε ἕνα διάφανο πράσινο, καὶ στά πιὸ βαθιὰ σημεία, ἀκόμα καὶ μπλέ. Τὸ κομματάκι γῆς στοῦ ὁποῖο εἶχαν σταθεῖ —ἕνα πέτρινο πλάτωμα πεζοδρομίου, ὄχι μεγαλύτερο ἀπὸ ἕνα τετραγωνικὸ μέτρο- στρεφόταν πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς νύχτας.

Ἄλλοτε τὰ ἐρωτημένα ζευγάρια ἀναζητοῦσαν πρὶν ἀπὸ τὸν χωρισμὸ τους ἕνα ἀστéρι γιὰ νὰ μποροῦν τὰ βράδια νὰ συναντιῶνται πάνω του τὰ βλέμματά τους. Ἐμεῖς τί πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε;

«Τόν οὐρανό τουλάχιστον δέν μποροῦν νά τόν κομματιάσουν», εἶπε κοροϊδευτικά ὁ Μάνφρεντ.

Τόν οὐρανό; Ὅλον αὐτό τό θόλο τόν διάσπαρτο μέ ἐλπίδα καί λαχτάρα, μέ ἀγάπη καί θλίψη; «Κι ὅμως», εἶπε ἐκείνη σιγανά. « Ὁ οὐρανός κομματιάζεται πρὶν ἀπ' ὅλα».

Ὁ σταθμός ἦταν κοντά. Μπήκαν σέ μιά στενή πάροδο καί βρέθηκαν μπροστά του. Ὁ Μάνφρεντ στάθηκε. «Τή βαλίτσα σου!» Εἶδε ὅτι δέν ἐπρόκειτο πιά νά γυρίσει πίσω. «Θά στή στείλω». Ὅ,τι χρειαζόταν τό εἶχε στή τσάντα της.

Βρέθηκαν μέσα στήν κοσμοσυρροή τῆς νύχτας. Τούς ἔσπρωχναν, τούς πίεζαν, τούς χώριζαν. Ἐκεῖνος ἔπρεπε νά τήν κρατάει σφιχτά γιά νά μή τή χάσει ἀπό τώρα. Τήν ἔπιασε ἐλαφρά ἀπό τό μπράτσο καί τήν ἔσπρωχνε μπροστά του. Δέν ἔβλεπαν ὁ ἓνας τό πρόσωπο τοῦ ἄλλου ὥσπου σταμάτησαν στήν αἶθουσα τοῦ σταθμοῦ.

Τώρα ὅ,τι δέν εἶχαν ἀποφασίσει, δέν μποροῦσαν πιά νά τό ἀποφασίσουν. Τώρα ὅ,τι δέν εἶχε εἰπωθεῖ, δέν μποροῦσαν πιά νά τό ποῦν. Τώρα ὅ,τι δέν ἤξεραν ὁ ἓνας γιά τόν ἄλλον, δέν θά τό μάθαιναν πιά.

Τούς ἀπόμεινε μόνο αὐτή ἡ μετέωρη ἀμυδρή στιγμή πού δέν εἶχε πιά τή χροιά τῆς ἐλπίδας ἀλλά οὔτε ἀκόμα καί τῆς ἀπελπισίας.

Ἡ Ρίτα πῆρε μιά κλωστούλα ἀπό τό σακάκι του. Ἐνας πλανόδιος ἀνθοπώλης, πού εἶχε μελετήσει πολύ καλά πότε μπορεῖ νά ἐνοχλεῖ τά ἐρωτευμένα ζευγάρια τῇ στιγμή τοῦ ἀποχωρισμοῦ τούς πλησίασε. «Θέλετε ἓνα μπουκετάκι;» Ἡ Ρίτα κούνησε ἀρνητικά τό κεφάλι. Ὁ ἄντρας ἀπομακρύνθηκε. Πάντα μαθαίνει κανείς.

Ὁ Μάνφρεντ κοίταξε τό ρολόι. Ὁ χρόνος τούς ἦταν μέ ἀκρίβεια μετρημένος. «Πήγαινε τώρα», εἶπε. Προχώρησε μαζί της ὡς τήν μπάρα. Ἐκεῖ στάθηκαν πάλι. Δεξιά τραβοῦσε τό ρεῦμα πρὸς τήν ἀποβάθρα τοῦ σταθμοῦ, ἀριστερά τό ρεῦμα πρὸς τήν πόλη. Δέν μποροῦσαν νά μείνουν γιά πολύ στή νησίδα τους. «Πήγαινε», εἶπε ὁ Μάνφρεντ. Συνέχισε νά τόν κοιτάει.

Ἐκεῖνος χαμογέλασε (τόν βλέπει νά χαμογελάει ὅταν τόν σκέπτεται). «Γειά σου, μελαχροινάκι», εἶπε ἐκεῖνος τρυφερά. Ἡ Ρίτα ἀκούμπησε γιά ἓνα δευτερόλεπτο τό κεφάλι της στό στήθος του. Γιά ἐβδομάδες μετά αἰσθανόταν αὐτή τήν ἐλαφριά σάν πούπουλο πίεση ὅταν ἔκλεινε τά μάτια του.

Ἐπρεπε μετά νά περάσει ἀπό τήν μπάρα καί ν' ἀνεβεῖ τή σκάλα. Καί πρέπει νά ταξιδέψει μ' ἓνα τραῖνο πού θά τήν ἔφερνε στό σωστό σιδηροδρομικό σταθμό. Δέν τῆς ἔκανε ἐντύπωση πού τώρα ὅλα ἔγιναν εὐκόλα καί γρήγορα. Τό τραῖνο τῆς βρισκόταν κιόλας ἐκεῖ, χωρίς πολύ κόσμο. Χωρίς νά βιάζεται ἐπιβιβάστηκε, ἔπιασε θέση καί μετά ξεκίνησαν. Ἔτσι ἔπρεπε νά γίνει.

Νά ξεπεράσει τό παραμικρό ἐμπόδιο, νά πάρει ὁποιαδήποτε ἀπόφαση ὅσο ἀσήμαντη κι ἂν ἦταν, θά ἦταν τώρα πέρα ἀπό τίς δυνάμεις της.

Δέν κοιμήθηκε, ἀλλά δέν εἶχε κιόλας πλήρως τίς αἰσθήσεις της. Τό πρῶτο πράγμα πού συνειδητοποίησε ὕστερα ἀπό πολλή ὥρα ἦταν μιά ἥσυχη φωτεινή λίμνη μέσα στή σκούρα γῆ. Εἶχε συγκεντρώσει τό λιγοστό φῶς πού ὑπῆρχε ἀκόμα στόν οὐρανό καί τό ἀντανάκλουσε μέ δύναμη.

Περίεργο, σκέφτηκε ἡ Ρίτα. Τόσο πολύ φῶς σέ τόσο πολύ σκοτάδι.

(παρουσίαση - μετάφραση, Λήδα Μοσχονά, Γεωργία Παπαγεωργίου)

Έργασία: λύση τῶν προβλημάτων ἢ ἀφετηρία τοῦ προβληματισμοῦ;

Θελήσαμε νά ἐξετάσουμε τή σχέση μας μέ τήν ἐργασία, γνωρίζοντας ὅτι τό θέμα αὐτό οὐδέποτε ὑπῆρξε ἓνα ἀπό τά προνομιακά ἀντικείμενα τῆς φεμινιστικῆς ἀναζήτησης. Ἡ ἐργασία, καλυμμένη πίσω ἀπό τήν ὑποτιθέμενη ἐλευθερία τῆς ἀτομικῆς ἐπιλογῆς ἢ —πολύ περισσότερο— ἀπό τό ταμπού τῆς «λύσης ἐπιβίωσης», ἀφηνε πάντοτε ἐλάχιστα περιθώρια γιά ἐντοπισμό καί ἀνταλλαγή τῶν κοινῶν ἐμπειριῶν καί γιά ἀμφισβήτηση τῶν δεδομένων.

Μέ ὑπερτονισμένα —ἐκ τῶν πραγμάτων— τά κοινωνικά της χαρακτηριστικά, ἡ ἐργασία δέν μπορούσε νά προσφέρει τήν ἡρεμία τοῦ περιθωρίου ἢ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου πού διαπερνοῦσε τά προνομιακά θέματα τῆς συζήτησης. Κι ἔπειτα, οἱ μὴ φεμινιστικοῦ τύπου διεκδικήσεις πού καθορίζουν τό χῶρο τῆς ἐργασίας, περιέπλεκαν ἀκόμη περισσότερο τά πράγματα. Ὁ πειρασμός ἦταν —καί εἶναι— μεγάλος, νά ἀνατεθοῦν ὅλα αὐτά τά προβλήματα στούς μικτούς συνδικαλιστικούς φορεῖς ἢ στίς παραδοσιακές γυναικεῖες ὁργανώσεις πού παλεύουν πάντα γιά τούς ἴσους μισθοὺς ἢ γιά τήν ἀξιοπρέπεια τῶν ἐργαζομένων.

Ἡ διαπίστωση τῆς ἀντίφασης δέν ἄργησε νά παρουσιαστεῖ: Ἐκτός ἐργασίας, οἱ φεμινίστριες ἀμφισβήτησαν τίς σχέσεις ἐξουσίας, τίς ἱεραρχικές δομές, τή φυλετική καταπίεση. Στό χῶρο τῆς ἐργασίας, ἡ καθεμιὰ ἀπό μᾶς τά ζεῖ — ἀδιαμαρτύρητα; — καθήμερινά.

Ἡ σχέση μας μέ τήν ἐργασία μπορεί νά χαρακτηριστεῖ ἀπό μιά συμπεριφορὰ ἀγάπης καί μίσους. Ἀντιφατική καί ἀμφίλογη. Κι αὐτό ξεκινάει κυρίως ἀπ' τή συνείδηση μιᾶς βαθιάς ἀναγκαιότητας: ἡ κοινωνική ἐργασία γιά τίς γυναῖκες ἀποτελεῖ μιά μορφή κοινωνικῆς ἀναγνώρισης κι ἡ ἄρνησή της μᾶς ἐπαναφέρει στόν ὀρισμό τῆς νοικοκυρᾶς.

Ὁ κεντρικός ρόλος τῆς ἐργασίας στήν κοινωνία δημιουργεῖ μιά συστηματοποίηση πού βασίζεται στό ἐξῆς σχῆμα: Ὁ ἄντρας ταυτίζεται ἐξ ὀρισμοῦ μέ μιά ἀπ' τίς κατηγορίες ἐργαζομένων καί πάντως τό ἀντιθετικό σχῆμα εἶναι ἡ ἄνεργια. Γιά τίς γυναῖκες τά «οἰκοκυρικά» κι ἡ μητρότητα, τό λειτούργημα καί τό ἱερό καθῆκον, δηλαδή ἡ μὴ ἐργασία τίθεται σάν διαχρονικός, ἀναμφισβήτητος ὅρος ὕπαρξης.

Βέβαια τώρα πιά θά ἔπρεπε νά θεωροῦμε σάν δεδομένη τήν οἰκονομική χειραφέτηση τῶν γυναικῶν. Ἡ ἐξοδός τους ἀπό τό σπίτι, ἡ ἀναζήτηση ἐργασίας κι ἡ τάση ξεπεράσματος τῶν παραδοσιακῶν ρόλων τῆς μάνας-νοικοκυρᾶς παραπέμπουν σέ κοινωνικές ἀνακατατάξεις. Κι ἐφ' ὅσον τό ἴδιο τό οἰκονομικό σύστημα ἐπιβάλλει τή γυναικεῖα ἐργασία σέ παραγωγικούς τομεῖς, οἱ γυναῖκες ἀνταποκρίνονται ἄδηλα, ἄτυπα, προσπαθώντας νά ἐνταχθοῦν χωρὶς νά θέσουν δικούς τους ὅρους.

Ἡ διεκδίκηση τῆς κοινωνικῆς ὀντότητας, τῆς ταυτότητας, τῆς ἀναγνώρισης μας σάν ἄτομα μέ ὅλα(;) τά δικαιώματα καί ὑποχρεώσεις συμπίπτει μέ τή διεκδίκηση τῆς ἰσοτιμίας, εἴτε ἰσότητα μισθῶν γιά ἴση ἐργασία λέγεται αὐτό, εἴτε κατάδειξη

του διπλού ρόλου —έργασία στο σπίτι και στην παραγωγή—, είτε απαίτηση πρόσβασης σε επαγγέλματα που δεν προσidiaζαν στη γυναικεία φύση.

Ταυτίζεται ακριβώς με τη συνειδητοποίηση της θέσης κατωτερότητας, της χρησιμοποίησης των γυναικών σαν έφεδρικό στρατό μέσα στην παραγωγή, παρά τη συνέχιση της ταύτισης της γυναίκας με τη μητέρα, παρά τη συνεχή απόκρυψη του κοινωνικού τους προϊόντος. Η φυγή προς την έξωοικιακή εργασία σηματοδότησε τη διεκδίκηση μίας διαφορετικής στάσης σε σχέση με το σύζυγο, με το μητρικό ρόλο, με την κοινωνική οργάνωση συνολικά. Διεκδίκηση κι ανατροπή πειθαναγκαστική, διαδικασία πάντως προσέγγισης της αυτοτέλειας και του ιστορικού γίνεσθαι.

Ακόμα όμως κι αυτή την «ένταξη» πρέπει να την κατακτήσουμε. Αίσθανόμαστε παρείσακτες, πρέπει να επιδειξουμε ικανότητα και αποτελεσματικότητα και στους δύο ρόλους, να παραμείνουμε με επιδεξιότητα στο σπίτι, φύλακες άγγελοι της αναπαραγωγής, με αποδοτικότητα στην εργασία, «συμφέρουσα» εργατική δύναμη στην παραγωγή. Και στον τομέα εργασία, διπλός μόχθος: δουλειά αλλά και ικανότητες αντίστασης στη σύγκρουση και στη χλεύη των άρσενικών συναδέλφων.

Η «ίσοτήτά» μας περνά μέσα από τους ισχύοντες κανόνες της επιλογής, δικαιολογείται μόνο μετά από την απόδειξη της ικανότητας κατάκτησης των μη παραδεγμένων. Κι όμως η αξιοκρατία στην περίπτωση μας λειτουργεί πρωθύστερα: π.χ. η διεκδίκηση εισόδου των γυναικών —όχι μόνο απ' τις ίδιες αλλά και απ' τις συνδικαλιστικές οργανώσεις— έρχεται αργά, αφού οι εργάτριες έχουν απασχοληθεί στους πιο βαρείς παραγωγικούς τομείς.

Και πώς θα μπορούσε να έρμηνευθεί ή άγροτική απασχόληση, ή βιοτεχνική, ή σπιτική «με το κομμάτι» εργασία, ασχολίες συννυφασμένες με τη γυναίκα, αν όχι με τη συστηματική παραγνώριση του γυναικείου παραγωγικού προϊόντος. Η διαδικασία επιλογής έχει έσωτερικευθεί απ' τις γυναίκες. Νιώθουν χαμένες αν δεν είναι καλές μαθήτριες, ξέρουν ότι έφ' όσον δεν «παίρνουν τά γράμματα» πρέπει να υποταχθούν στη γαμήλια αγορά, στη μοίρα τους. Φυσικά για κάποιες άλλες υπάρχουν κι άλλες δυνατότητες: οίκιακή βοηθός, μοδίστρα, κομμώτρια, δακτυλογράφος, γραμματέας, νοσοκόμα, αξιοπρεπείς τρόποι για να βγάξεις τό ψωμί σου ντύνοντας, στολίζοντας, νοικοκυρεύοντας, βοηθώντας, τακτοποιώντας τ' αποτελέσματα της τύρβης των άλλων, καλύπτοντας άβλεπτες άλλων, θεραπεύοντας τις πληγές μαχών που έδωσαν άλλοι, διεκπεραιώνοντας τη ρουτίνα που οι άλλοι αποφεύγουν, επαναλαμβάνοντας άέναα τη λεπτομέρεια και τά «άνευ σημασίας». Κι όταν ακόμα κι αυτά τά φυσικά εμπόδια ξεπερνιούνται, η δυσπιστία παραμένει. Η αίτηση διαπιστευτηρίων και τίτλων είναι απαραίτητη ακόμα για τη γυναίκα-γιατρό, τη γυναίκα-δικηγόρο, τη γυναίκα-αρχιτέκτονα.

Ακόμα και τό να όρίζομαστε σαν άνεργες και όχι πιά σαν «οίκοκυρές» δεν άποτελεί ένα «ποιοτικό άλμα»;

Προσπαθήσαμε να ξεπεράσουμε την ένδεια που μās κληροδότησε ή θέση μας. Άκολούθησαμε την πορεία του «άλφαριθμητισμού», προσπαθήσαμε να καλύψουμε τις «βιολογικές» και «πνευματικές» ανεπάρκειες, να γίνουμε εύφεις, άποδοτικές, όργανωμένες. Η επιχείρηση στάθηκε τραυματική· έμφανίστηκε σαν αναπόδραστο στοιχείο της ή παραβολή με τό άντρικό στερεότυπο (πατέρας=επαγγελματισμός), προκειμένου να άποποιηθούμε τό ρόλο της μητέρας (=οίκογένεια). Άν θέλαμε να θεωρηθούμε επιτυχημένα άτομα έπρεπε να καλυφθούμε με τη μάσκα του εργαζόμενου, να άποδεχθούμε τους κανόνες χωρίς άντιρρήσεις, να καλύψουμε τις παρα-

δρομές και τίς παρεκκλίσεις, νά συναινέσουμε στην πειθαρχία. Ίσως όπως κάθε εργαζόμενος. Υπάρχει όμως μιά διαφορά: εμείς θα 'μαστε άνικανες, προορισμένες νά εξισορροπούμε μέ τή θηλυκότητά μας τίς ανεπάρκειές μας.

Άλλου, άλλες στιγμές, στό σπίτι, στή συντροφιά, ξαναενδύμαστε τή θηλυκότητά μας επιστρέφουμε στην αιώνια γυναίκα, τέρψη οφθαλμών και γλυκιά μητέρα.

Παραλίγο νά ξεγελαστούμε κι οί ίδιες απ' τό παιχνίδι, νά πιστέψουμε ότι οί αποκραυγαλές τών μεταμφίσεων στίς όποιες οί άλλοι κι εμείς οί ίδιες μās αναγκάζουμε, τό πνίξιμο τής ατομικότητας, ή συγκάλυψη, ή άμυνα, ή επίθεση, αλλά και τό παιχνίδι μέ τούς ρόλους, θά μπορούσαν νά αποτελέσουν πιά σταθερές τής παρουσίας μας.

Κύριο μέλημά μας είναι νά ξεφύγουμε απ' τή μονιμότητα τών ρόλων, ακόμα κι απ' τήν ανάγκη τους. Διαπιστώνουμε μιά πιεστική τάση αναζήτησης τής ένότητας και τής συνέπειας στή συμπεριφορά μας, κάποιο είδος νόρμας πού θά μās κατατάξει στά αυτοελεγχόμενα άτομα, πού θά μās επιτρέψει νά αντιμετωπίσουμε τόν κόσμο από ένα σταθερό σημείο. Ένα έφαλτήριο γιά τήν αναζήτηση τής περιπόθητης γυναικειάς μας ταντότητας.

Όταν ή συγχώνευση του διπλού ρόλου δέν είναι ικανοποιητική και ίσορροπημένη, μās κρίνουν και κρίνουμε έμās τίς ίδιες σάν σχολαστικές, αφαιρετικές, άρρενωπές, ή αντίθετα, συγχυσμένες, ανεξέλεγκτες, άνοργάνωτες, υπερβολικές, άμφιθυμικές.

Τί ρόλο έπαιξε σ' αυτό ό έπαγγελματισμός;

Πόσο έδωσε απάντηση στό πρόβλημα πού δημιουργεί ή άνευ όρων ένταξη; Δημιούργησε ίσως σταθερό έδαφος, μās έδωσε τήν αίσθηση ότι ανήκουμε κάπου, ότι μπορούμε πιά νά ορίζουμε τή ζωή και τίς ιδέες μας.

Λίγες όμως ένιωσαν ότι τό έπάγγελμα τίς ώθησε σέ ένα σχέδιο ζωής. Η έπαγγελματική κατοχύρωση δέν έδωσε τήν ικανοποίηση πού προσδοκούσαμε. Η ατομική δικαίωση συγκροτήθηκε τίς περισσότερες φορές από ενεργοποίησή μας σ' άλλους χώρους, συμπληρωματικά ή ακόμα και σ' αντιπαράθεση μέ τήν εργασία.

Η φεμινιστική συνειδητοποίηση μās ταλάνισε: ή μόνη άρχή στην όποία μās παραπέμπει είναι ή άρνηση τών ρόλων, ή απόρριψη τής ένσωμάτωσης τών κοινωνικών όριοθετήσεων. Κάποιες γυναίκες ιδιοποιήθηκαν μιά συμπεριφορά «προσιδιάζουσα» στή γυναικεία φύση, ξαναφόρεσαν γυναικεία άμφίεση, αποποιήθηκαν τή βία και τήν έξουσία, άπέρριψαν τήν κοινωνική εργασία, υιοθέτησαν τόν υπαινιγμό και τή φαντασίωση, ιδεολογικοποίησαν τή διαίσθηση, προμοδότησαν τό περιθώριο, έπλασαν ένα θηλυκό κόσμο, παγιδεύτηκαν σέ μιά νέα γυναικεία φύση.

Παρακολουθούμε τώρα πιά μιά όρατή τάση άμφισβήτησης του κεντρικού ρόλου τής εργασίας από τίς νέες γενιές. Γιά τίς γυναίκες ή κοινωνική εργασία ίσχυε πάντα αλλά μέ τρόπο μή αναγνωρισμένο, μέ λανθάνον είδικό βάρος. Δέν είχαμε ποτέ έπωμισθει τά προϊόντα εκείνων τών ιστορικών διαδικασιών πού γιά τούς άντρες άποτελούν δεδομένα γιά τήν επανεκτίμησή τους. Γιά μās κρίση τής εργασίας θά σήμεινε κρίση της σάν άφειτηρία γιά τήν άνατροπή τών διακρίσεων. Θά επιστρέψαμε σέ συνθήκες άποδοχής τής φυλετικής μας κατωτερότητας ή τής φυσικής μας άγνότητας κι άποχής από τή μισθωτή εργασία: παλινδρόμηση σέ σχέση μέ τό μή αντίστροφικό πιά στοιχειώδες βήμα τής οικονομικής ανεξαρτησίας. Κι ή έπιλογή τής κοινωνικής μας συμμετοχής, όσες άντιφάσεις κι άμφιθυμίες κι αν έμπεριέχει, αποτελεί πρωταρχικό σημείο έκκίνησης γιά τή διερεύνηση τών όρων συμμετοχής μας και αναζήτησης τών τρόπων πρόσβασής μας στά κοινά.

Άκόμα κι ή έπαγγελματική ένασχόληση διανοουμένων γυναικών στά πανεπιστήμια ή στά μέσα ένημέρωσης μέ τό φεμινισμό, ή σύζευξη έπαγγέλματος και γυναι-

κείου κινήματος, δέ φαίνεται νά ἔχει ἄρει τίς ἀντιφάσεις. Χρειάστηκε νά συνδυνα-
σουν τό πνευματικό τους ὄπλοστάσιο, κατακτημένο μέσα ἀπό ἕναν ἐπαγγελματι-
σμό, μέ τό νέο «πολιτιστικό» πόλο τοῦ φεμινισμού, νά ἐλιχθοῦν ἀνάμεσα στίς βαριές
νόρμες τῆς ἐργασίας μέ ἕνα καινούργιο ἀντικείμενο. Αὐτός ὁ συμβιβασμός μόνο
φαινομενικά πρόσθεσε δύναμη καί κύρος στό ἀντικείμενο. Ἐφησύχασε τή συνειδηση
δίνοντας μία ἐπί ἀσφαλούς ἐδάφους ἐπαγγελματικότητα, περιορίζοντας τήν «ἄλλο-
τρίωση» καί τίς ἐξουσιαστικές σχέσεις, καθαγιαζόντάς τις μέσα ἀπό τό περιεχόμενο
τῆς ἀπασχόλησης. Ὅμως κατάλαβαν ὅτι σ' ὁποιαδήποτε περίπτωσι, ἀκόμα κι ἂν
δέν τίς ἐκμεταλλεύονται, τίς χρησιμοποιοῦν.

Τό πραγματικό πρόβλημα εἶναι νά δοῦμε ἐμεῖς οἱ ἴδιες σέ ποιό βαθμό ἡ οἰκονο-
μική ἀνεξαρτησία ἀποτελεῖ συγχρόνως βάση γιά ἀτομικές διεκδικήσεις καί τί τύπου.
Μέ ποιούς ὅρους ἀνατρέπει τή γυναικεία μοῖρα. Γιατί ἡ ἰσοτιμία κατάφερε μέσα σι'
ἄλλα νά δείξει καί τό ἀδιέξοδο τῆς ταύτισής μας μέ τό ἀντρικό πρότυπο, δηλαδή τήν
τυπική ἐξίσωσή μας μέ ἕνα σταθερό παρανομαστή διαφορετικό ἀπό μᾶς, ἀλλά δέν
μόρσεσε νά δημιουργήσῃ κανόνες γιά τήν ἀτομική καί κοινωνική ἀναζήτηση ταυτό-
τητας. Τοποθέτησε ἀρνητικά τό πρόβλημα τῆς διάκρισης σέ βάρος τῶν γυναικῶν,
χωρίς νά ἐπιλύσει τό οὐσιαστικό θέμα τῆς γυναικείας καί τῆς ὑποκειμενικῆς διαφο-
ρᾶς. Ἡ πρόκληση στόν «ἄντρα», ἡ ἄρνηση τοῦ νά ὀρίζεται ἡ ζωή μας μέ ὕλικούς καί
ἰδεολογικούς ὅρους ἀπό τούς «ἄλλους», λειτούργησε συχνά μόνο στό πρῶτο της σκέ-
λος: φυγή ἀλλά ὄχι ἄφιξη.

Πόση προτεραιότητα ἀπέκτησε, παραδείγματος χάριν, ἡ ἰσοτιμία σ' ὅ,τι ἀφορᾷ
τό περιεχόμενο τῆς ἐργασίας, οἱ διαπροσωπικές σχέσεις καί οἱ ἐπιπτώσεις της στήν
ὑπόλοιπη ζωή;

Πόσο καταφέραμε νά μετατρέψουμε τή βιωμένη ἐμπειρία τῆς κοινωνικῆς πα-
ραγωγῆς σέ ὀριστική ἐπιλογή ἐπαγγέλματος μέ στόχους ἱκανοποίησης μέσα ἀπό τό
περιεχόμενό της.

Δέν εἶναι εὐκόλο νά ἀναπαραστήσουμε τά ὑποχρεωτικά περάσματα, ν' ἀπο-
μονώσουμε τίς μυθεύσεις, νά ἀναλύσουμε τά ἐπαγγέλματα καί τούς νόμους τους,
τήν κοοπτάσια, τή θέση πού μᾶς ἀπένειμαν, ἐκεῖνα πού κερδίσαμε.

Εἶναι δύσκολο νά ὀρίσουμε μιᾶ συνολική γυναικεία ἰδιαιτερότητα». Τά προσω-
πικά βιώματα κι ἐμπειρίες δέν ὀδηγοῦν στή διαμόρφωση ἑνός συστήματος γενικῆς
ἀξιολόγησης.

Διαπιστώνουμε ὅτι ὑπάρχει μιᾶ τάση γιά πλήρη ἀφομοίωση τῶν γυναικῶν ἡ
ἀντίθετα ὑπογραμμίζεται ἡ γυναικεία «διαφορά»: καί στίς δύο περιπτώσεις ὑπάρχει
μιᾶ διαφορετική ἐρμηνεία τοῦ φυλετικοῦ ρόλου καί ἄρα διαφορετικοί τρόποι ἐντοπι-
σμοῦ τῶν στοιχείων τῆς ἐργασίας σάν παράγοντα μεταλλαγῆς τῆς ταυτότητάς μας.

Αὐτή ἡ συνειδητοποίηση τῆς θέσης μας καί τοῦ περιβάλλοντος, τῶν συνθηκῶν
πού ἰσχύουν κάθε στιγμή ὀρίζοντάς μας, τῶν καθημερινῶν «ἐπιλογῶν» πού διαπερ-
νοῦν τή ζωή μας, ἀποτελοῦν τώρα πιά κοινά δεδομένα ἀνάμεσα σέ πολλές ἐργαζό-
μενες, ἔστω καί σέ διαφορετικούς ἐπαγγελματικούς χώρους. Σταθερά ψήγματα μιᾶς
πορείας συνειδητοποίησης πού πολύ ἀπέχουν ἀπό τό νά δημιουργήσουν μιᾶ «φεμινι-
στική θεωρία» περί ἐργασίας.

Κι ἀκόμα ἀνάγκες γιά ἕναν ἐπαγγελματικό χώρο πού νά προσφέρει ἱκανοποίη-
ση, ἡ διάθεση τοῦ χρόνου σέ συνάρτηση μέ τίς βιοτικές καί προσωπικές ἀνάγκες, ἡ
ἐπιλογή χώρων γιά τόν ἑαυτό μας πού δέν μποροῦν νά εἶναι οὔτε οἱ οἰκιακές ἀσχο-
λίες οὔτε οἱ ἐπαγγελματικές ἀπασχολήσεις. Πρόκειται γιά ἀνάγκες πού δέν χαρα-
κτηρίζουν μόνο ἐμᾶς.

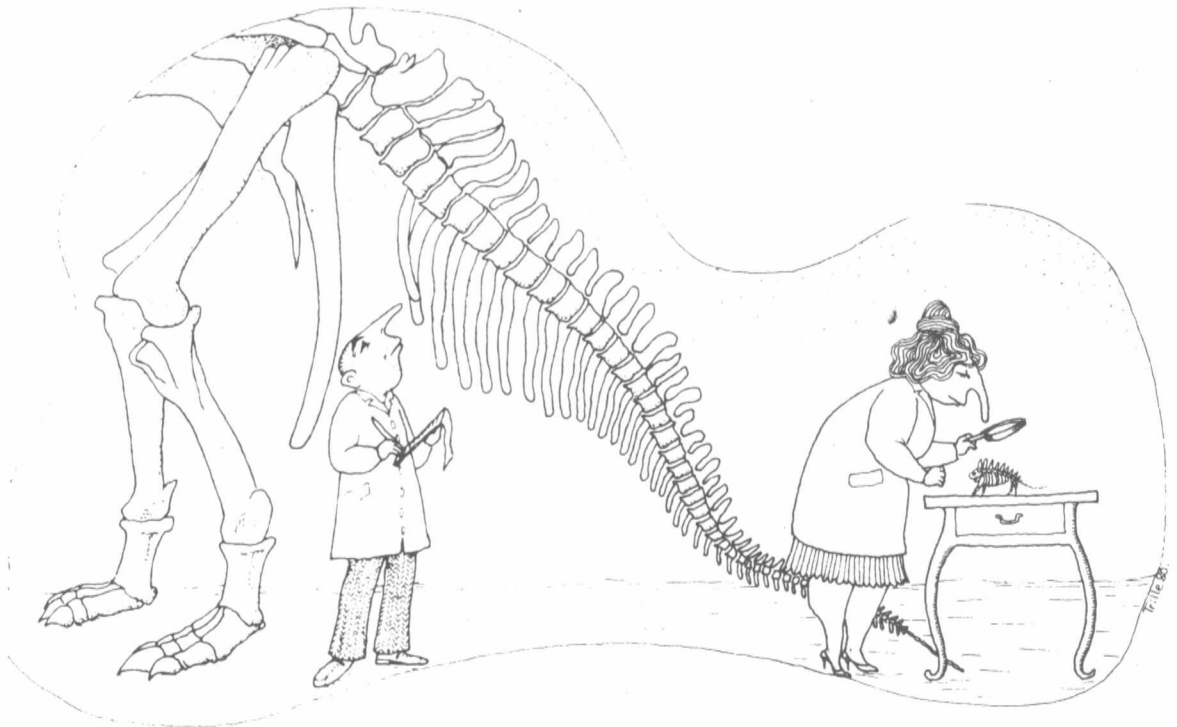
Τῶς ὅμως αὐτό πού μᾶς διαφοροποιεῖ ἀπ' τούς ἄλλους ἐργαζόμενους νά βρί-
σκεται ἐπίσης στό γεγονός ὅτι μᾶς λείπει ὁ ὀρισμός τῆς σειρᾶς προτεραιότητος τῶν
ἐπενδύσεων καί τῶν ἐνεργειῶν στούς διάφορους τομεῖς τῆς ζωῆς μας.

Ἀντιδρώντας στήν ἰσοπέδωση τῶν ἐνεργειῶν μας, λέμε ὅτι ὁ αὐτοπροσδιορι-
σμός συνίσταται στή δημιουργία αὐτῆς τῆς σειρᾶς προτεραιοτήτων. Πού σημαίνει,

πιό συγκεκριμένα, ότι αρνιόμαστε τήν ένταξη μέ όρους ύποτέλειας, τήν άποδοχή τών σχημάτων καί τών άρχών του έργατικού κινήματος άπομονώνοντας τά φυλετικά μας γνώρίσματα, ότι προσπαθούμε ν' αντιδράσουμε στήν τάση έξομώωσης μέ τήν κυρίαρχη «άρσενική» φιγούρα.

Σημαίνει προσωπική ανάγκη έκφρασης καί μέσα από τήν έργασία, συνειδητή έμπλοκή στο περιεχόμενό της, δύναμη πού δημιουργεί ή συμμετοχή στά κοινά καί τό ίζημα τής έμπειρίας από τούς αιώνες τής «ιδιώτευσής» μας. Είμαστε πεισμένες ότι δέν μπορούμε νά ύλοστούμε τούς μηχανισμούς έκμετάλλευσης ξεκλέβοντας μερικούς «άγνους» χώρους ή διαπραγματευόμενες μερικούς όρους. Ή προνομιακή μεταχείριση στίς γυναίκες εργαζόμενες πληρώθηκε από τίς ίδιες πολύ άκριβά, τούς «θύμιζε» κάθε στιγμή ότι είναι προστατευόμενο είδος.

Δέν πρόκειται μόνο για διαδικασία συνειδητοποίησης αλλά καί για προσπάθειες νά πάρουμε τήν τύχη μας στά χέρια μας. Μέσα στο κοινωνικό σύνολο, μέσα άπ' τό φεμινισμό, μαζί μέ τίς άλλες γυναίκες κι ή κάθε μία για λογαριασμό της.

Γιατί δέν υπάρχουν μεγάλες καλλιτέχνιδες;

Γιατί δέν υπάρχουν μεγάλες καλλιτέχνιδες; Τό ερώτημα είναι κρίσιμο όχι μόνο για τις γυναίκες και όχι μόνο για ήθικους και κοινωνικούς λόγους αλλά και για καθαρά διανοητικούς. "Αν, όπως σωστά υπέδειξε ο John Stuart Mill, έχουμε την τάση να δεχόμαστε ότι υπάρχει ως «φυσικό», αυτή ή τάση ισχύει εξίσου στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων και στη σφαίρα της θεωρητικής έρευνας: ή σκοπιά του λευκού δυτικού άντρα, πού γίνεται ασύνειδα αποδεκτή ως ή (μόνη δυνατή) σκοπιά του ιστορικού της τέχνης, αποδέχεται ανεπαρκώς. Σε μία εποχή όπου όλοι οι επιστημονικοί κλάδοι αποκτούν μεγαλύτερη αυτοσυνείδηση —άνιχνεύοντας τις ίδιες τις προϋποθέσεις τους όπως καταγράφονται στις γλώσσες και στη δομή τους— ή κοινή, άβασάνιστη αποδοχή του «υπάρχοντος» ως «φυσικού» μπορεί να είναι ολέθρια από διανοητική άποψη. Όπως ακριβώς ο Mill θεωρούσε την κυριαρχία του άρσενικού μία από τις κοινωνικές άδικίες πού πρέπει άπαραίτητα να καταργηθούν για να μπορέσει να έγκαιδρωθεί ένα πραγματικά δίκαιο κοινωνικό καθεστώς, έτσι πρέπει να θεωρήσουμε την (άσύνειδη) κυριαρχία του άντρικού υποκειμενισμού μία από τις τόσες διανοητικές διαστρεβλώσεις πού πρέπει άπαραίτητα να καταγγελθούν για να φτάσουμε σε μία πληρέστερη και άκριβέστερη σκοπιά της ιστορίας.

Μέ αυτή την έννοια, άπαιτείται μία φεμινιστική κριτική στην ιστορία της τέχνης, μία κριτική πού να υπερβαίνει τους πολιτισμικούς-ιδεολογικούς περιορισμούς για να αποκαλύψει τις βασικές προκαταλήψεις και ανεπάρκειες σε σχέση με τό συγκεκριμένο πρόβλημα της γυναικείας συμμετοχής στην ιστορία της τέχνης και, πολύ περισσότερο, στη διατύπωση όλων των κρίσιμων ερωτημάτων σ' αυτό τόν κλάδο. Έτσι τό λεγόμενο γυναικείο πρόβλημα όχι μόνο δέν μπορεί σε καμιά περίπτωση να θεωρηθεί δευτερεύον αλλά αντίθετα μπορεί να γίνει καταλύτης, ισχυρό διανοητικό εργαλείο για τόν έλεγχο των πιό θεμελιακών και

«φυσικών» προϋποθέσεων. Ένα άπλό ερώτημα του τύπου «Γιατί δέν υπάρχουν μεγάλες καλλιτέχνιδες;», αν άπαντηθεί ίκανοποιητικά, μπορεί να κλονήσει άλλες, περισσότερο αυτονόητες απόψεις στο χώρο της τέχνης, και, σε τελική ανάλυση, να θέσει σε άμφισβήτηση τους παραδοσιακούς διαχωρισμούς της θεωρητικής έρευνας.

Οι ύποθέσεις πού καλύπτονται πίσω από τό ερώτημα «Γιατί δέν υπάρχουν μεγάλες καλλιτέχνιδες;» ποικίλουν τόσο σε πειστικότητα όσο και σε ιδεολογική τοποθέτηση. Ξεκινούν από «έπιστημονικά» θεμελιωμένες αποδείξεις για την άνικανότητα ανθρώπινων όντων με μήτρα και χωρίς πέος να δημιουργήσουν αξιόλογο έργο και καταλήγουν στην έκφραση της σχετικά καλοπρωαίρετης έκπληξης όρισμένων γιατί οι γυναίκες παρά τά τόσα χρόνια πού απολαμβάνουν τους καρπούς των κατακτήσεων τους εξακολουθούν να μην προσφέρουν στην ιστορία κανένα καλλιτέχνημα μεγάλης αξίας.

Η πρώτη αντίδραση κάθε φεμινίστριας είναι να δαγκώσει τό δόλωμα και να άπαντήσει στο ερώτημα με τη μορφή πού της διατυπώνεται: δηλαδή να ανασύρει στην επιφάνεια παραδείγματα γυναικών πού τό έργο τους έχει παραγνωριστεί στην ιστορία της τέχνης· να άποκαταστήσει καριέρες ένδιαφέρουσες ίσως και παραγωγικές αλλά μικρού διαμετρήματος· να αναδείξει ξεχασμένες γυναίκες-ζωγράφους λουλουδιών ή μαθήτριες του David· να αποδείξει ότι στην πραγματικότητα ή Berthe Morisot έπηρεαζόταν λιγότερο από τόν Manet απ' ότι συνήθως πιστεύεται — μέ άλλα λόγια να αναλάβει ένα ρόλο πού δέν διαφέρει πολύ από την αντίστοιχη δραστηριότητα του μέσου μελετητή της ιστορίας της τέχνης, όταν προβάλλει τη σημασία του δικού του παραγνωρισμένου ή έλάσσονος καλλιτέχνη. Παρόμοιες προσπάθειες είτε γίνονται από φεμινιστική σκοπιά, όπως τό φιλόδοξο άρθρο για τις γυναίκες ζωγράφους πού δημοσιεύτηκε τό 1858 στην επίθεώρηση *Westminster Review*², είτε με τη μορφή των πρόσφατων

έπανεκτιμήσεων μεμονωμένων ζωγράφων, όπως ή Angelica Kauffmann ή ή Artemisia Gentileschi³, είναι βέβαια πολύτιμες στο μέτρο που εμπλουτίζουν τή γνώση μας για τά καλλιτεχνικά έργα γυναικών και γενικότερα για τήν ιστορία της τέχνης. Πολλά μόνον ακόμη νά γίνουν σ' αυτό τόν τομέα, δυστυχώς όμως αυτές οι συγκεκριμένες προσπάθειες δέν αντιμετώπιζουν ουσιαστικά τό έρώτημα «Γιατί δέν υπάρχουν μεγάλες καλλιτέχνιδες;» αντίθετα, μάλιστα, επιχειρώντας νά απαντήσουν μέ λαθεμένο τρόπο ένισχύουν άπλως τίς άρνητικές του συνέπειες.

Υπάρχει όμως και μία άλλη προσέγγιση του προβλήματος. Πολλές φεμινίστριες στίς μέρες μας ισχυρίζονται πώς τά κριτήρια για τήν αξιολόγηση της γυναικείας τέχνης είναι διαφορετικά από τά κριτήρια που χρησιμοποιούμε στην άντρική τέχνη. Υποστηρίζουν ότι υπάρχει μία ευδιάκριτη και άναγνωρίσιμη «θηλυκή» τεχνοτροπία που τά μορφικά και έκφραστικά της γνωρίσματα τή διαχωρίζουν από τήν τεχνοτροπία των άνδρων καλλιτεχνών και που καθορίζεται από τή μοναδικότητα της γυναικείας κοινωνικής θέσης και έμπειρίας.

Αυτή ή άποψη είναι άρχετα εύλογοφανής: γενικά, ή έμπειρία και ή θέση των γυναικών στην κοινωνία, έπομένως και στόν καλλιτεχνικό χώρο, είναι διαφορετική από τήν αντίστοιχη των άνδρων και, άσφαλώς, μία τέχνη που παράγεται από μία σκόπιμα συγκροτημένη ομάδα γυναικών που επιδιώκουν νά προβάουν τή συλλογική συνείδηση γυναικείων βιωμάτων θά μπορεί στυλιστικά νά άναγνωριστεί ως φεμινιστική, άν όχι θηλυκή τέχνη. Για τέτοια δυνατότητα υπάρχει ως προοπτική, αλλά δέν έχει μέχρι σήμερα πραγματοποιηθεί.

Δύσκολα θά μπορούσε κανείς νά προσδιορίσει κάποιο λεπτό «θηλυκό» γνώρισμα που νά διαπερνά έξίσου και χωρίς διάκριση τό έργο της Artemisia Gentileschi, της Mme Vigée-Lebrun, της Angelica Kauffman, της Rosa Bonheur, της Suzanne Valadon, της Kaethe Kollwitz, της Barbara Hepworth, της Georgia O' Keefe, της Sophie Taeuber - Arp, της Helen Frankenthaler, της Birdget Riley, της Lee Bontecou και της Louise Nevelson αλλά και της Σαπφούς, της Marie de France, της Jane Austen, της Emily Brontë, της George Sand, της George Eliot, της Virginia Woolf, της Gertrude Stein, της Anaïs Nin της Emily Dickinson, της Sylvia Plath και της Susan Sontag. Σέ κάθε περίπτωση οι γυναίκες καλλιτέχνιδες και συγγραφείς μοιάζουν νά συγγενεύουν περισσότερο μέ άλλους καλλιτέχνες και συγγραφείς της δικής τους εποχής και αντίληψης απ' ό,τι ή μία μέ τήν άλλη.

Μπορεί κανείς νά ισχυριστεί πώς οι γυναίκες ζωγράφοι είναι περισσότερο έσωστρεφείς, πώς φανερώνουν μία άπαλότητα και περισσότε-

ρες αποχώσεις στή χρήση των ύλικών τους. Ωστόσο, ποιά από τίς ζωγράφους που άναφέρουμε πιο πάνω είναι περισσότερο έσωστρεφής από τόν Redon, ποιά ξεπερνάει τόν Corot σέ άπαλότητα και σέ λεπτότητα αποχρώσεων στο χειρισμό του χρώματος; Ο Fragonard είναι περισσότερο ή λιγότερο «θηλυκός» από τήν Mme Vigée-Lebrun; Δέν πρόκειται μάλλον για μία «θηλυκότητα» που μπορεί νά άποδοθεί σ' όλόκληρο τό στύλ ροκοκό της Γαλλίας του 18ου αιώνα, άν τό κρίνουμε μέ τά δύο μέτρα και σταθμά της άρρενωπότητας και της «θηλυκότητας»; Άσφαλώς, άν ή κομψότητα, ή λεπτότητα και ή επιτήδευση πρέπει νά καταχωρηθούν στα διακριτικά γνωρίσματα μιας «θηλυκής» τεχνοτροπίας, δέν υπάρχει τίποτε τό εύθραυστο στο Άλογαπάζαρο της Rosa Bonheur. Άν σέ όρισμένες περιόδους γυναίκες ζωγράφοι άπεικόνισαν σκηνές οικογενειακής ζωής, παρόμοιες σκηνές ζωγράφισαν οι Φλαμανδοί μικροί Μαίτρ, ο Chardin και οι ιμπρεσιονιστές — Renoir και Monet — όπως ή Morisot και ή Cassatt. Άναμφίβολα, άλλωστε, ή άπλή έπιλογή όρισμένων θεμάτων δέν μπορεί νά έξισωθεί μέ τεχνοτροπία, πολύ περισσότερο μέ κάποια πεμπτουσία θηλυκής τεχνοτροπίας.

Τό πρόβλημα έχει τίς ρίζες του όχι τόσο στή «φεμινιστική» αντίληψη για τή «θηλυκότητα» στην τέχνη όσο στην παρανόηση του ίδιου του χαρακτήρα της τέχνης: στην άπλοϊκή ιδέα ότι ή τέχνη είναι ή άμεση, προσωπική έκφραση μιας άτομικής συγκινησιακής έμπειρίας — ή μεταγραφή της προσωπικής ζωής σέ όπτικούς όρους. Άλλά ή τέχνη, τουλάχιστον ή άληθινή τέχνη, δέν έχει ποτέ αυτόν τό χαρακτήρα. Η καλλιτεχνική δημιουργία προϋποθέτει μία γλώσσα της μορφής συνεπή προς τόν έαυτό της, περισσότερο ή λιγότερο έξαρτημένη, ή και άπαλλαγμένη από χρονικά καθορισμένες συμβάσεις, σχήματα, ή σημειογραφικά συστήματα που ο καλλιτέχνης πρέπει νά τά μάθει ή νά τά έπεξεργαστεί μέ μελέτη, μαθητεία ή μακρόχρονο άτομικό πειραματισμό.

Είναι λοιπόν γεγονός ότι όσο ξέρουμε, δέν υπάρχουν μεγάλες καλλιτέχνιδες, μολονότι υπάρχουν ένδιαφέρουσες φυσιογνωμίες που δέν άποτέλεσαν σχεδόν ποτέ άντικείμενο έρευνας και έκτίμησης — δέν υπάρχουν μεγάλες καλλιτέχνιδες όπως δέν υπάρχουν μεγάλοι λιθουανοί τζαζίστες ή έσκιμωοί τεννίστες. Αυτό τό γεγονός μπορεί νά είναι λυπηρό, αλλά κανένος είδους μεταποίηση των ιστορικών ή κριτικών μαρτυριών δέν θά αλλάξει τήν κατάσταση. Δέν υπάρχουν γυναίκες ίσης αξίας μέ τόν Μιχαήλ Άγγελο ή τόν Rembrandt, τόν Delacroix ή τόν Cézanne, τόν Picasso ή, τόν Matisse ή ακόμη στην εποχή μας, μέ τόν Willem de Kooning ή τόν Warhol. Άν υπήρχε πράγματι μεγάλος αριθμός αξιόλογων

γυναικῶν ζωγράφων πού ὁ ρόλος τους σκόπιμα ἀποσωπῆθηκε ἢ ἂν ἔπρεπε πράγματι νά ὑπάρχουν διαφορετικά ἀξιολογικά κριτήρια γιά τή γυναικεῖα τέχνη πού, σύμφωνα μ' αὐτή τήν ἀντίληψη, ἀντιτίθεται ριζικά στήν ἀνδρική —καί λογικά οἱ δύο αὐτές ὑποθέσεις δέν μποροῦν νά ἰσχύουν ἐξίσου— τότε γιατί ἀγωνίζονται οἱ φεμινίστριες; Ἄν οἱ γυναῖκες ἔχουν κατακτήσει στίς τέχνες μιὰ ἰσότημη θέση μέ τούς ἄντρες, τότε ἡ ἰσχύουσα κατάσταση δέν χρειάζεται καμιά ἀπολύτως ἀλλαγῇ.

Στήν πραγματικότητα ὅμως, ὅπως ξέρομε, τόσο στίς τέχνες ὅσο καί σέ πολλούς ἄλλους τομεῖς οἱ προοπτικές δέν εἶναι διόλου ρόδινες γιά ὅλα ἐκεῖνα τά ἄτομα πού, πρὸς κακή τους τύχη, δέν ἀνήκουν ἐκ γενετῆς στή λευκή φυλή, κατά προτίμηση στή μεσοαστική τάξη καί κυρίως στό ἀνδρικό φύλο. Τό κακό δέν προέρχεται ἀπό τό πεπρωμένο μας, τίς ὁρμόνες, τόν κύκλο τῶν ἐμμηνῶν μας ἢ τήν ἐσωτερική μας κενότητα ἀλλά ἀπό τούς θεσμούς καί τήν ἐκπαίδευσή μας — ἐκπαίδευση πού θεωροῦμε ὅτι περιλαμβάνει καί κάθε τι πού μᾶς συμβαίνει ἀπό τή στιγμή πού ἐρχόμαστε, προβάλλοντας πρῶτο τό κεφάλι, σ' αὐτό τόν κόσμο τῶν σημασιακῶν συμβόλων, σημείων καί σημάτων. Ἀντίθετα εἶναι ἓνα θαῦμα πού παρ' ὅλες τίς συντριπτικές ἀνισότητες σέ βάρος μας, τόσες γυναῖκες κατάκτησαν τήν ὑπεροχή —ἂν ὅχι τό ἄμετρο μεγαλεῖο— σ' αὐτά τά ὅχυρά τοῦ ἀνδρικοῦ φύλου πού ἀντιπροσωπεύουν ἡ ἐπιστήμη, ἡ πολιτική ἢ οἱ τέχνες.

Σέ ὀρισμένους τομεῖς πράγματι, οἱ γυναῖκες πέτυχαν τήν ἰσότητα. Ἐκὼ δέν ὑπάρχει καμιά μεγάλη μουσικοσυνθέτις, πολλές γυναῖκες ἔχουν διαπρέψει στό τραγούδι· ἂν δέν ἔχουμε θηλυκό Shakespeare, ἔχουμε ὅμως μιὰ Rachel, μιὰ Bernhardt καί μιὰ Duse. Ὅπου ἐκφράζεται θεσμικά μιὰ ἀνάγκη, ἀνοίγεται καί ἓνας δρόμος: ὅταν τό κοινό, οἱ συγγραφεῖς καί οἱ συνθέτες ζήτησαν περισσότερο ρεαλισμό καί μεγαλύτερη ποιικιλία ἀπ' ὅ,τι μποροῦσαν νά προσφέρουν ἀγόρια ντυμένα μέ γυναικεῖα ρούχα ἢ ὑψίφωνοι καστράτοι, βρέθηκε ἓνας τρόπος νά εἰσαχθοῦν καί γυναῖκες στήν ἐκτέλεση, ἔστω καί ἂν σέ μερικές περιπτώσεις θά ἦταν ἀναγκασμένες νά ἐκπορνευτοῦν καί λίγο γιά νά διαφυλάξουν τήν σταδιοδρομία τους. Τέλος, σέ ὀρισμένες τέχνες πού ἀπαιτοῦν ἐκτέλεση, ὅπως τό μπαλέτο, οἱ γυναῖκες ἔχουν κυριολεκτικά μονοπωλήσει τό μεγαλεῖο.

Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τό συνολικό κρίσιμο ζήτημα τῶν προϋποθέσεων πού ἀπαιτοῦνται γενικά γιά τή δημιουργία μεγάλης τέχνης ἔχει ἐλάχιστα διερευνηθεῖ ἢ ὅτι οἱ προσπάθειες διερεύνησης τόσο συνολικῶν προβλημάτων παραμερίζονταν μέχρι πρόσφατα ὡς μὴ ἐπιστημονικές, ἀχανεῖς ἢ ἀρμοδιότητα ἄλλων κλάδων, ὅπως

ἡ κοινωνιολογία. Ὡστόσο μιὰ ἀμερόληπτη, ἀπρόσωπη, κοινωνιολογικά προσανατολισμένη προσέγγιση θά ἀποκάλυπτε πὼς ὁλόκληρη ἡ ὑποδομὴ στήν ὁποία βασιζέται τό ἐπάγγελμα τοῦ ἱστορικοῦ τῆς τέχνης εἶναι ρομαντική, ἐλιτίστικη, πὼς ἐξυμνεῖ τό ἄτομο καί δέν μπορεῖ παρά νά παράγει μονογραφίες.

Πίσω ἀπὸ τό ἐρώτημα γιά τίς γυναῖκες καλλιτέχνιδες βρίσκουμε ἀτόφιο τό μῦθο τοῦ Μεγάλου Καλλιτέχνη —ἀντικείμενου ἑκατοντάδων μονογραφιῶν, μοναδικοῦ, ἡμίθεου— πού κρύβει μέσα του ἀπὸ τὴ μέρα πού γεννήθηκε μιὰ μυστηριώδη οὐσία.

Ἡ μαγική αὖρα πού περιβάλλει τίς εἰκαστικές τέχνες καί τούς δημιουργοὺς τους ἔχει ἀποτελέσει ἀπὸ τά πολὺ παλιὰ χρόνια τὸν πυρῆνα πολλῶν μύθων. Τίς ἴδιες μαγικές ιδιότητες πού ἀπέδιδε ὁ Πλίνιος στὸν Λύσιππο — τὴ μυστηριώδη ἐσωτερικὴ ἐπιταγὴ στήν παιδικὴ του ἡλικία· τὴ μαθητεία του κοντὰ στὴ Φύση, μοναδικό του δάσκαλο— τίς συναντᾶμε στὴ βιογραφία τοῦ Courbet πού ἔγραψε ὁ Max Buchon τὸν δέκατο ἔννατο αἰῶνα. Τό παραμῦθι τοῦ παιδιοῦ-θαύματος πού τό ἀνακαλύπτει ὁ φτασμένος καλλιτέχνης ἢ ὁ διορατικὸς προστάτης, συχνὰ μέ τὴν περιβολὴ ἑνὸς ταπεινοῦ νεαροῦ βοσκοῦ, εἶναι τό κλασικὸ μοτίβο στὴ μυθολογία τῆς τέχνης ἀπὸ τότε πού ὁ Vasari περιέγραψε πὼς ὁ μέγας Cimabue βρῆκε τὸν νεαρό Giotto νά σχεδιάζει πρόβατα πάνω σέ μιὰ πέτρα ἐνῶ φύλαγε τό κοπάδι του. Κατὰ μυστηριώδη σύμπτωση πολλοὶ μεταγενέστεροι καλλιτέχνες, ὅπως ὁ Domenico Beccafumi, ὁ Jacopo Sansovino, ὁ Andrea del Castagno, ὁ Andrea Mantegna, ὁ Francisco de Zurbarán καί ὁ Goya ἀνακαλύφθηκαν ὅλοι σέ ἀνάλογη βουκολικὴ ἀτμόσφαιρα. Ἄν πάλι ὁ Μεγάλος Καλλιτέχνης σέ μικρὴ ἡλικία δέν εἶχε τὴν εὐτυχία νά διαθέτει ὡς ἐφόδιο ἓνα κοπάδι πρόβατα, τό ταλέντο του θά εἶχε πάντως ἐκδηλωθεῖ πολὺ νωρὶς καί ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε ἐξωτερικὴ ἐνθάρρυνση: ὁ Filippo Lippi, ὁ Poussin, ὁ Courbet καί ὁ Monet, ὅπως ἀναφέρεται στίς βιογραφίες τους, ἀντὶ νά μελετοῦν τά μαθηματά τους, σκισάριζαν συνεχῶς στά σχολικά τους τετράδια. Ἀκόμη καί ὁ Michelangelo, σύμφωνα μέ τὴ μαρτυρία τοῦ Vasari, περισσότερο σχεδίαζε παρά μελετοῦσε στά παιδικὰ του χρόνια. Ὁ Picasso σέ ἡλικία μόλις δέκα πέντε ἐτῶν πέρασε μέσα σέ μιὰ μέρα ὅλες τίς εἰσγωγικὲς ἐξετάσεις τῆς Ἀκαδημίας τῆς Τέχνης στὴ Βαρκελώνη. (Ἀναρωτιέται βέβαια κανεὶς τί γίνεται μέ ὅλους ἐκείνους τοὺς νεαροὺς κακογράφους καί τά παιδιὰ-φαινόμενα πού κατέληξαν νά γίνουν μέτριοι ἢ καί ἀποτυχημένοι καλλιτέχνες.)

Ἐστω καί ἂν ὀρισμένες ἀπὸ αὐτές τίς θαυμάσιες ἱστορίες βασιζόνται σέ κάποιο πραγματικό γεγονός, τό νόημα πού τοὺς ἀποδίδεται λει-

τουργεί παραπλανητικά. 'Ωστόσο, πολύ συχνά οι ιστορικοί της τέχνης, ενώ είρωνεύονται αυτού του είδους τη μυθολογία για την ανάδειξη των μεγάλων καλλιτεχνών, τη χρησιμοποιούν ασύνειδα ως βάση των επιστημονικών τους υποθέσεων και παράλληλα υπαινίσσονται τη σημασία της κοινωνικής επιρροής, των ιδεών εκείνης της εποχής κ.τ.λ.. Ειδικότερα, στίς μονογραφίες ή ιδέα του Μεγάλου Καλλιτέχνη παίζει πρωτεύοντα ρόλο, ενώ οι κοινωνικές δομές και τά θεσμικά πλαίσια που τον ανέδειξαν παραμερίζονται ως δευτερεύουσες «επιρροές» ή στοιχειώδης «υποδομή». 'Η θεωρία της μεγαλοφυΐας βρίσκεται πάντοτε σέ ημέρησια διάταξη. Μέ αυτά τά δεδομένα, ή αδυναμία των γυναικών νά δημιουργήσουν μεγάλα έργα τέχνης μπορεί νά διατυπωθεί μέ τή μορφή συλλογισμού: αν οι γυναίκες είχαν τό ακριβό χάρισμα της μεγαλοφυΐας στήν τέχνη, τό χάρισμα τούτο θά φανεωνόταν. 'Αλλά δέν έχει ποτέ φανερωθεί. 'Αρα οι γυναίκες δέν έχουν τό ακριβό χάρισμα της μεγαλοφυΐας. ('Αν όμως ό Giotto, τό ταπεινό βοσκόπουλο, και ό Van Gogh μέ τίς κρίσεις του τά κατάφεραν, γιατί όχι οι γυναίκες;

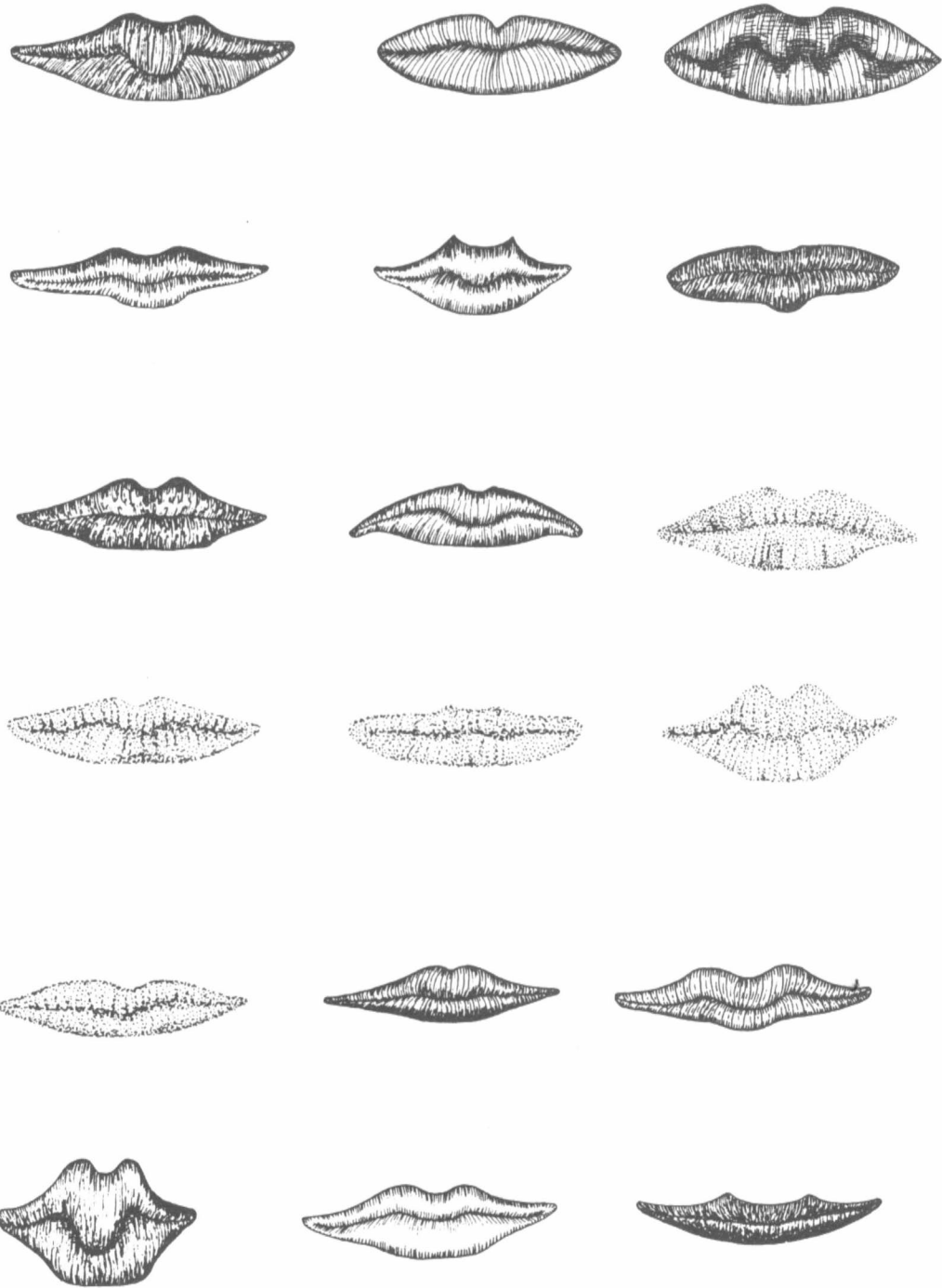
'Αν όμως θελήσει κανείς νά εξετάσει μέ ψυχραιμία τίς πραγματικές κοινωνικές και θεσμικές συνθήκες μέσα στίς όποιες γεννήθηκαν τά μεγάλα έργα σ' όλόκληρη τήν ιστορία της τέχνης, θά ανακαλύψει ότι τά γόνιμα και ουσιαστικά έρωτήματα που πρέπει νά θέσει ό ιστορικός είναι κάπως διαφορετικά. Θά έχει τήν τάση νά άναρωτηθεί λ.χ. σέ ποιές κοινωνικές τάξεις άνήκαν λίγο ως πολύ οι καλλιτέχνες στίς διάφορες περιόδους της ιστορίας της τέχνης — σέ ποιές κάστες και ύπομαδες; Σέ τί ποσοστό οι μεγάλοι καλλιτέχνες προέρχονταν από οίκογένειες όπου ό πατέρας ή άλλοι στενοί συγγενείς άνήκαν επίσης στόν καλλιτεχνικό χώρο; 'Ο Nikolaus Pevsner στό βιβλίο του για τή Γαλλική 'Ακαδημία τόν δέκατο έβδομο και τόν δέκατο όγδοο αιώνα⁴ τονίζει ότι ή μεταβίβαση του επαγγέλματος από πατέρα σέ γιό ήταν κάτι τό αυτονόητο. Παρά τίς αξιοσημείωτες και έντυπωσιακές περιπτώσεις των έξεγερμένων (révoltés) ενάντια στήν έξουσία του μεγάλου πατέρα στόν δέκατο έννατο αιώνα, είμαστε ύποχρεωμένοι νά δεχτούμε ότι σέ εποχές που θεωρείτο φυσικό νά ακολουθήσει ό γιός τά βήματα του πατέρα ή και του παππού του, ένα μεγάλο ποσοστό αξιόλογων καλλιτεχνών είχαν πατέρες καλλιτέχνες. 'Ας θυμηθούμε από τήν τάξη των μεγάλων καλλιτεχνών τούς Holbein, Dürer, Raphael και Bernini: ακόμη και στούς νεότερους χρόνους μπορεί κανείς νά αναφέρει τόν Picasso και τόν Braque ως γόνους καλλιτεχνών που πολύ νωρίς προσχώρησαν στό πατρικό επάγγελμα.

'Όσον άφορά τή σχέση της τέχνης μέ τήν

κοινωνική τάξη ένα ενδιαφέρον παράδειγμα για τό έρώτημα «γιατί δέν υπάρχουν μεγάλες καλλιτέχνιδες;» είναι τό έρώτημα: «γιατί δέν υπάρχουν μεγάλοι καλλιτέχνες άριστοκρατικής καταγωγής;» Δύσκολα μπορεί κανείς νά βρεί τό όνομα κάποιου καλλιτέχνη, τουλάχιστον πριν από τόν αντιπαραδοσιακό 19ο αιώνα, που νά προέρχεται από τήν άριστοκρατία: ακόμη και στό 19ο αιώνα ό Degas καταγόταν από τήν κατώτερη άριστοκρατία — που προσεγγίζει περισσότερο τήν άνωτερη άστική τάξη — και μόνο ό Toulouse-Lautrec που ή σωματική του παραμόρφωση τόν όδήγησε στό κοινωνικό περιθώριο προερχόταν από τά ύψηλότερα στρώματα της άνωτερης τάξης.

Μολονότι ή άριστοκρατία πρόσφερε άνεκαθεν στήν τέχνη τήν ύψηλή της προστασία και τό βασικό της κοινό, ελάχιστα, συνέβαλε στήν πραγματική δημιουργία της τέχνης, αν εξαιρέσει κανείς μερικές έρασιτεχνικές προσπάθειες, παρά τό γεγονός ότι οι άριστοκράτες όπως πολλές γυναίκες, ήταν προνομιούχοι ως πρός τήν εκπαίδευσή τους και τόν ελεύθερο χρόνο που διέθεταν. Πράγματι τούς ένθάρρυναν νά ασχοληθούν μέ τήν τέχνη, ακόμη και νά γίνουν αξιοσέβαστοι έρασιτέχνες, όπως ό εξάδελφος του Ναπολέοντα Γ', ή πριγκίπισσα Ματθίλδη που εξέθετε τά έργα της στά επίσημα Salons ή ή βασίλισσα Βικτωρία που μαθήτευσε μαζί μέ τόν πρίγκιπα 'Αλβέρτο κοντά στόν Landseer. 'Πρέπει λοιπόν κανείς νά συμπεράνει ότι ή μεγαλοφυΐα είναι άσυμβίβαστη μέ τή ψυχοσύνθεση των άριστοκρατών, όπως ακριβώς άπουσιάζει από τή γυναικεία ψυχή; 'Η μήπως οι κοινωνικές απαιτήσεις και προσδοκίες που προβάλλονταν τόσο στούς άριστοκράτες όσο και στίς γυναίκες — ό χρόνος που έπρεπε άπαραίτητα νά αφιερώνουν σέ κοινωνικά καθήκοντα, οι διαφόρων ειδών απαιτούμενες δραστηριότητες — καθιστούσαν άδύνατη τήν ολοκληρωτική τους άφοσίωση στήν τέχνη.

'Όταν τεθούν επιτέλους τά σωστά έρωτήματα σχετικά μέ τίς συνθήκες παραγωγής έργων τέχνης, και κατ' επέκταση μέ τήν παραγωγή μεγάλων έργων τέχνης, θά πρέπει άναμφίβολα νά εξεταστούν τά συνακόλουθα προβλήματα που άφορούν τή διάνοια και τό ταλέντο γενικά, και όχι μόνο τή μεγαλοφυΐα στήν τέχνη. 'Όπως έχει επισημάνει ό Piaget, αλλά και πολλοί άλλοι, ή ικανότητα ή ή διάνοια διαμορφώνεται σταδιακά, προοδευτικά από τήν παιδική ήλικία και πέρα και τά σχήματα της προσαρμογής -συμμόρφωσης έδραιώνονται τόσο νωρίς ώστε μπορεί νά φανούν σάν έμφυτα στά μάτια ενός άνυποψίαστου παρατηρητή. 'Γά συμπεράσματα αυτών των έρευνών υποδηλώνουν πώς οι έπιστήμονες πρέπει νά έγκριταλείψουν τή, ρητή ή ένδιάθετη, ιδέα της άτομικής μεγαλοφυΐας ως έμφυτου χαρίσματος.

Τό ζήτημα του Γυμνού.

Μπορούμε τώρα νά προσεγγίσουμε τό ἐρώτημα μας ἀπό μία πιό λογική σκοπιά. Ὡς ἐξετάσουμε λ.χ. τό ἀπλό ἀλλά κρίσιμο θέμα, κατά πόσο τό γυμνό μοντέλο ἦταν προσιτό στίς ἐπίδοξες καλλιτέχνιδες ἀπό τήν Ἀναγέννηση μέχρι τά τέλη τοῦ 19ου αἰώνα. Σ' αὐτή τήν περίοδο ἡ προσεκτική καί παρατεταμένη μελέτη τοῦ γυμνοῦ μοντέλου εἶχε πρωταρχική σημασία γιά τήν παραγωγή καθε μεγαλεπήβολου ἔργου καί γιά τήν ἴδια τήν οὐσία τῆς ἱστορικής ζωγραφικῆς πού τότε θεωρεῖτο ἡ ὑψηλότερη κατηγορία τέχνης. Ἡ πρακτική σχεδίου μέ γυμνά, συνήθως ἀνδρικά, μοντέλα κατεῖχε κεντρική θέση στά ἐκπαιδευτικά προγράμματα τῶν Ἀκαδημιῶν τῆς Τέχνης ἤδη ἀπό τήν ἰδρυσὶς τους στά τέλη τοῦ 16ου καί στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα. Ἐπιπλέον, ὁμάδες καλλιτεχνῶν καί μαθητῶν ὁργάνωναν συχνά ἰδιωτικές συναντήσεις στά ἐργαστήριά τους γιά νά ἐξασκηθοῦν στό σχέδιο γυμνοῦ. Ὡς σημειωθεῖ ὅτι ἐνῶ οἱ μεμονωμένοι καλλιτέχνες καί ὁρισμένες ἰδιωτικές σχολές χρησιμοποιοῦσαν συστηματικά γυναικεῖα μοντέλα, τό γυναικεῖο γυμνό ἦταν ἀπαγορευμένο σ' ὅλες σχεδόν τίς κρατικές σχολές καλῶν τεχνῶν ὡς τό 1850 καί ἀργότερα — γεγονός πού ὁ Pevsner πολὺ σωστά τό χαρακτηρίζει «σχεδόν ἀπίστευτο»⁵.

Λιγότερο ἀπίστευτο εἶναι δυστυχῶς τό γεγονός ὅτι τὰ γυμνά μοντέλα, ἀνδρικά ἢ γυναικεῖα, ἦταν ἐντελῶς ἀπρόσιτα στίς ἐπίδοξες καλλιτέχνιδες. Ὡς τό 1893 οἱ σπουδάστριες δέν γίνονταν δεκτές στίς αἰθουσες σχεδίου γυμνοῦ στήν ἐπίσημη ἀκαδημία τοῦ Λονδίνου καί ὅταν ἀργότερα ἄρχισαν νά γίνονται δεκτές, τό μοντέλο ἔπρεπε νά εἶναι «ἐνμέρει καλυμμένο»⁶.

Μία πρόχειρη μελέτη τῶν πινάκων πού ἀναπαριστοῦν μαθήματα σχεδίου γυμνοῦ τήν ἴδια ἐποχὴ ἀποκαλύπτει τήν ἐξῆς εἰκόνα: ἄνδρες σχεδιάζουν γυναικεῖο γυμνό στό ἐργαστήριό τοῦ Rembrandt· ἄνδρες σχεδιάζουν ἀνδρικό γυμνό σέ μία ἀκαδημία τοῦ 18ου αἰώνα· γυναικεῖο γυμνό στήν Ἀκαδημία τῆς Χάγης καί ἀνδρικό γυμνό στήν Ἀκαδημία τῆς Βιέννης (μέσα τοῦ 18ου αἰώνα)· ἄνδρες ξεσηκώνουν καθισμένο ἀνδρικό μοντέλο στόν πίνακα τοῦ Boilly πού ἀναπαριστᾷ τό ἐσωτερικό τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Houdon στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα· τέλος ὁ πίνακας τοῦ Mathies Cochereau *Ἐσωτερικό τοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ David* πού ἐκτέθηκε στό Salon τοῦ 1814 παρουσιάζει ὁμάδα νεαρῶν νά ἐργάζεται ἐπιμελῶς μπροστά στό ἀνδρικό γυμνό μοντέλο.

Ἡ πληθώρα «Ἀκαδημιῶν» —λεπτομερειῶν μελετῶν μέ γυμνό μοντέλο— ἀνάμεσα στά νεανικά ἔργα καλλιτεχνῶν ἀπό τήν ἐποχὴ τοῦ Seurat μέχρι καί τόν 20ο αἰώνα μαρτυρεῖ τή σημασία αὐτοῦ τοῦ τομέα σπουδῆς στήν ἐξέλιξη

τοῦ ταλαντούχου νεοδιδάκτου ζωγράφου. Τό ἐπίσημο πρόγραμμα τῶν ἀκαδημιῶν ὄριζε σέ πρῶτο στάδιο τήν ἀντιγραφή σχεδίων καί χαρακτικῶν, σέ δεῦτερο τό σχέδιο μέ βάση ὁμοιώματα διαστήμων ἔργων γλυπτικῆς καί σέ τρίτο στάδιο τό σχέδιο μέ γυμνό μοντέλο. Ὁ ἀποκλεισμός ἀπό αὐτό τό τελευταῖο ἐκπαιδευτικό στάδιο σημαίνει τόν ἀποκλεισμό ἀπό τή δυνατότητα δημιουργίας μεγάλης τέχνης — ἡ ἀπλούστερα, ὅπως στήν περίπτωση τῶν ἐλάχιστων ἐκείνων γυναικῶν πού φιλοδοξοῦσαν νά γίνουν ζωγράφοι, τόν περιορισμό τους στοὺς «ἐλάσσονες» ἢ ὑποδεέστερους τομεῖς τῆς προσωπογραφίας, ρωπογραφίας, τοπιογραφίας ἢ νεκρῶν φύσεων.

Ὅσο τουλάχιστον γνωρίζω, στοὺς πίνακες πού ἀναπαριστοῦν ζωγράφους ἐνῶ σχεδιάζουν μέ γυμνό μοντέλο δέν εἰκονίζονται γυναῖκες παρά μόνο στό ρόλο τοῦ μοντέλου — γεγονός πού δείχνει θαυμάσια πῶς λειτουργοῦν οἱ κανόνες τῆς εὐπρέπειας: δέν ὑπάρχει κανένα πρόβλημα στό νά ποζάρει γυμνή μία («ἐλαφρία» βέβαια) γυναίκα μπροστά σέ ὁμάδα ἀνδρῶν, ἀπαγορεύεται ὅμως σέ κάθε γυναίκα νά ἐξασκηθεῖ στή μελέτη καί ἀπομίμηση ἑνός ἀνδρικοῦ ἢ γυναικεῖου γυμνοῦ μοντέλου.

Σκόπιμα περιέγραφα τόσο ἀναλυτικά τό ζήτημα τοῦ γυμνοῦ μοντέλου, ἓνα μικρὸ παράδειγμα τῆς αὐτόματης, θεσμικῆς κατοχυρωμένης διάκρισης σέ βάρος τῶν γυναικῶν, γιά νά ἐπισημάνω τήν καθολικὴ τῆς ἰσχύς καί τίς συνέπειές της, καθὼς καί τόν θεσμικὸ καθορισμὸ μιᾶς μόνο ἀπὸ τίς βασικὲς προϋποθέσεις τῆς προετοιμασίας πού ἦταν ἀπαραίτητη γιά νά ἀποκτήσει κανεὶς στοιχειώδη ἐπάρκεια στήν τέχνη μιᾶς ὁρισμένης ἐποχῆς. Θὰ μπορούσα νά ἀναφερθῶ γιά τόν ἴδιον σκοπὸ σέ ἄλλες διαστάσεις αὐτοῦ τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου, ὅπως στό σύστημα μαθητείας, στό ἐκπαιδευτικὸ σχῆμα τῶν ἀκαδημιῶν, μοναδικὸ σχεδόν κλειδὶ ἐπιτυχίας —τουλάχιστον στή Γαλλία— πού προϋπέθετε κανονικὴ φοίτηση καί σειρά διαγωνισμῶν πού ἐπέτρεπαν στό νεαρό νικητὴ νά ἐργαστεῖ στή Γαλλικὴ Ἀκαδημία τῆς Ρώμης. Αὐτό τό σχῆμα ἀπέκλειε ἐκ τῶν πραγμάτων τίς γυναῖκες, ἀφοῦ δέν εἶχαν τό δικαίωμα νά διαγωνιστοῦν ὡς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, ὅποτε τό ἀκαδημαϊκὸ σύστημα εἶχε χάσει πιά τή σημασία του. Ἐτσι ἂν χρησιμοποιήσουμε ὡς παράδειγμα τὴ Γαλλία τοῦ 19ου αἰώνα (ὅπου σημειώνεται τό μεγαλύτερο ποσοστὸ γυναικεῖας συμμετοχῆς στήν τέχνη, καί μάλιστα στά ἐπίσημα Salons, σέ σύγκριση μέ ἄλλες χώρες) εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι «οἱ γυναῖκες δέν γίνονταν ἀποδεκτές ὡς ἐπαγγελματίες ζωγράφοι». ⁷ Στά μέσα τοῦ αἰώνα ἡ ἀναλογία γυναικῶν καί ἀνδρῶν στήν Τέχνη ἦταν μία πρὸς τρεῖς, ἀλλὰ ἀκόμη καί αὐτὴ ἡ σχετικὰ ἐνθαρρυντικὴ στατιστικὴ μᾶς ἀπογοητεύει, ὅταν

διαπιστώσουμε ότι καμιά από αυτές τις γυναίκες δεν έφτασε στην ανώτατη βαθμίδα της καλλιτεχνικής επιτυχίας, στην Ecole des Beaux Arts, μόνο επτά στίς εκατό κέρδισαν κάποιο μετάλλιο του Salon και καμιά δεν τιμήθηκε ποτέ με τη Legion d'honneur. Χωρίς ενθάρρυνση, εκπαιδευτικές διευκολύνσεις και επιβράβευση είναι σχεδόν άκατανόητο πώς έστω και μικρός αριθμός γυναικών ασχολήθηκε επαγγελματικά με τις τέχνες.

Αυτά τα δεδομένα εξηγούν επίσης γιατί στο χώρο της λογοτεχνίας οι γυναίκες είχαν τη δυνατότητα να συναγωνιστούν τους άνδρες με πιά ούρους — ακόμη και να παίξουν πρωτοποριακό ρόλο. Ένώ η καλλιτεχνική δημιουργία απαιτούσε παραδοσιακά την εκμάθηση συγκεκριμένων τεχνικών και την απόκτηση όρισμένης δεξιοτεχνίας — με καθορισμένη σειρά, σε θεσμικό περιβάλλον άλλο από τό σπίτι και εξοικείωση με τους ειδικούς κώδικες της εικονογραφίας και των μοτίβων —, για τόν ποιητή ή τό μυθιστοριογράφο οι ύροι είναι διαφορετικοί. Καθένας, ακόμη και μία γυναίκα, πρέπει να μάθει τη γλώσσα του, μπορεί να μάθει ανάγνωση και γραφή και να πειραματίζεται πάνω στο χαρτί, χωρίς να βγαίνει από τό σπίτι του. Υπεραπλουστεύω βέβαια τά πράγματα, αλλά πιστεύω πώς αυτές οι διαφοροποιήσεις εξηγούν γιατί υπήρξε μία Emily Dickinson ή μία Virginia Woolf και δέν υπήρξαν (τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα) αντίστοιχες προσωπικότητες στίς εικαστικές τέχνες.

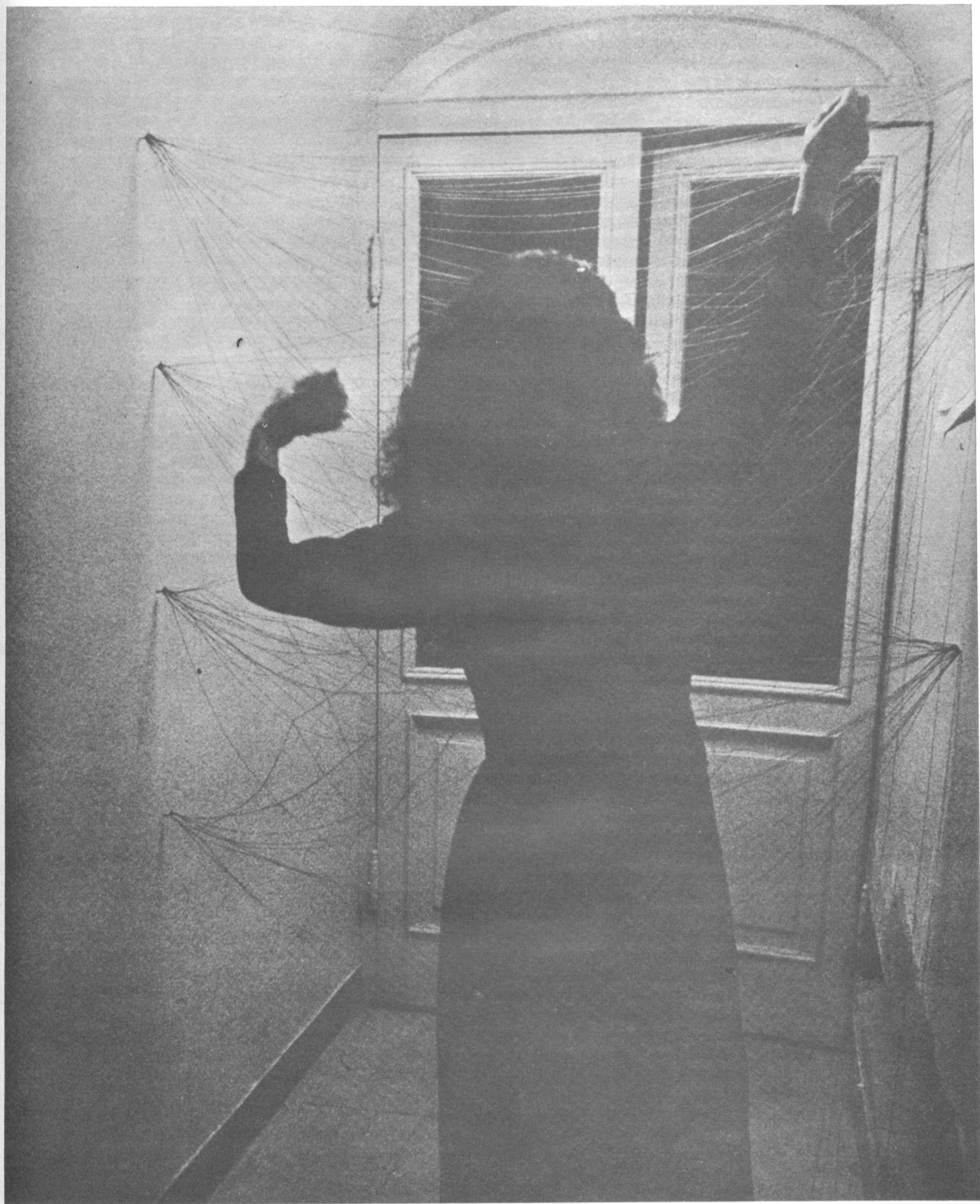
Δέν θίξαμε, βέβαια, καθόλου τίς «στοιχειώδεις» απαιτήσεις πού έπρεπε να αντιμετωπίσουν οι μεγάλοι καλλιτέχνες, απαιτήσεις στίς όποιες οι γυναίκες θά ήταν αδύνατο τόσο για σωματικούς όσο και κοινωνικούς λόγους να ανταποκριθούν. Στην Αναγέννηση αλλά και αργότερα ό Μεγάλος Καλλιτέχνης όχι μόνο συμμετείχε στίς υποθέσεις της ακαδημίας, αλλά έπρεπε ταυτόχρονα να συνδέεται και να ανταλλάσσει ιδέες με μέλη των ούμανιστικών κύκλων, να δημιουργεί καλές σχέσεις με τούς προστάτες της τέχνης, να ταξιδεύει ελεύθερα και κάποτε να εμπλέκεται στην πολιτική ζωή και στίς μηχανορραφίες. Ούτε μιλήσαμε για τίς οργανωτικές ικανότητες πού απαιτούσε ή λειτουργία ενός μεγάλου ατελιέ-έργοστασίου, όπως ήταν λ.χ. τό εργαστήριο του Rubens. Ένας μεγάλος chef d'école έπρεπε να είναι εξοπλισμένος με άπέραντη αυτοπεποίθηση και κοσμική άνεση, καθώς και μ' ένα φυσικό αίσθημα κυριαρχίας και δύναμης για να κατευθύνει την παραγωγή των έργων και συνάμα να έπιστατεί και να καθοδηγεί μεγάλο αριθμό σπουδαστών και βοηθών.

Ας δούμε τώρα σε αντιπαράθεση με την άπύλυτη προσήλωση, με τό ολοκληρωτικό δόσιμο πού ήταν κοινωνικός όρος για έναν chef d'école

ποιά εικόνα γυναίκας-ζωγράφου παρουσιάζουν τά έγχειρίδια καλής συμπεριφοράς και ή λογοτεχνία του 19ου αιώνα. Πράγματι ή υπογράμμιση ενός χαμηλού, μόλις έπαρκους και αυτο-υποβιβάζομενου επιπέδου έρασιτεχνισμού — ή αντιμετώπιση της τέχνης σαν να είναι κάτι ανάλογο με τό κέντημα ή τό πλέξιμο με τό βελονάκι, σαν τό καταλληλότερο συμπλήρωμα της καλής ανατροφής μιας νεαρής γυναίκας — αναχαίτιζε και έξακολουθεί να αναχαίτιζει κάθε αληθινή επίδοση από τη μεριά των γυναικών. Αυτή άκριβώς ή έμφαση μετατρέπει τη σοβαρή ένασχόληση σε επιπόλαιη ίκανοποίηση, πολυπραγμοσύνη ή έργασιοθεραπεία και τείνει μέχρι σήμερα να διαστρεβλώνει τη σύνολη ιδέα της τέχνης και τόν κοινωνικό της ρόλο.

Σ' ένα βιβλίο συμβουλών προς τίς γυναίκες — γραμμένο στά μέσα του 19ου αιώνα και ιδιαίτερα δημοφιλές στίς αγγλόφωνες χώρες — με τόν τίτλο *Ο οικογενειακός σύμβουλος και οικιακός οδηγός*, ή συγγραφέας, κυρία Ellis, συμβουλεύει σε σοβαρό τόνο τίς γυναίκες να μην επιδίδονται με όλες τίς δυνάμεις τους σ' ένα μόνο τομέα ούτε να καταβάλλουν υπερβολική διανοητική προσπάθεια. Γιατί «για μία γυναίκα έχει πολύ μεγαλύτερη αξία να τά καταφέρει σχετικά καλά σε πολλά πράγματα ταυτόχρονα παρά να διαπρέπει σ' ένα από αυτά. Στην πρώτη περίπτωση, ή γυναίκα γίνεται χρήσιμη και ικανή να ανταπεξέλθει με αξιοπρέπεια και άνεση σε κάθε πιθανή κατάσταση, ενώ στη δεύτερη τό μόνο πού μπορεί να έλπίζει είναι ότι θά έντυπωσιάσει για λίγο τόν κύκλο της· αφιερώνοντας όμως όλο τό χρόνο της σε μία δραστηριότητα, θά ύστερει αναπότρεπτα σ' όλες τίς άλλες. Η εύφυια, ή μάθηση και ή γνώση είναι θεμιτές μόνο στό μέτρο πού συμβάλλουν στην ήθική άρτιότητα της γυναίκας. Οτιδήποτε μπορεί να άπασχολήσει τό μυαλό της άποκλείοντας τη σκέψη άλλων πραγμάτων, οτιδήποτε μπορεί να άπομακρύνει τίς σκέψεις της από τούς άλλους και να τίς επικεντρώσει στον έαυτό της πρέπει να άποφεύγεται γιατί είναι καταστροφικό για την ίδια και για τούς άλλους.»⁸

Στά πλαίσια αυτής της αντίληψης ή κυρία Ellis εκθειάζει τη ζωγραφική γιατί θεωρεί ότι παρουσιάζει ένα βασικό πλεονέκτημα σε σχέση με τη μουσική: είναι μία ήσυχη άπασχόληση πού δέν ένοχλεί κανένα· έπιπλέον, άποσπά τό νοϋ από την ένδοσκόπηση και έξασφαλίζει στη γυναίκα τη γενική εκείνη εύθυμη διάθεση πού άποτελεί μέρος των κοινωνικών και οικιακών της υποχρεώσεων. Τέλος, είναι μία δραστηριότητα πού αναλαμπάνεται ή έγκαταλείπεται ανάλογα με τίς περιστάσεις και τίς προτιμήσεις της στιγμής χωρίς καμιά σοβαρή άπώλεια.⁹ Αυτή ή άποψη προστατεύει βέβαια τούς άντρες από ένα άνεπι-

θύμητο ανταγωνισμό στίς «σοβαρές» επαγγελματικές τους δραστηριότητες, ενώ ταυτόχρονα αφήνει ανέπαφα τὰ προνόμιά τους στήν οικογενειακή έστία καί τούς έπιτρέπει νά επιδιώξουν ανενόχλητο τήν πραγματοποίηση τών δικών τους καλλιτεχνικών φιλοδοξιών. Καί άς μή θεωρήσουμε ότι πρόκειται γιά μιά ξεπερασμένη κατάσταση πραγμάτων. Καθημερινά διαπιστώνουμε ότι, όπως στό 19ο αιώνα, ό έρασιτεχνισμός, ή κενοδοξία, ή έλλειψη σοβαρότητας, ή υπογράμμιση τής «κομψότητας» στό καλλιτεχνικά χόμπυ τών γυναικών τροφοδοτούν τήν αυτοπεποίθηση του έπιτυχημένου, επαγγελματικά στρατευμένου άνδρα που έπιτελεί «πραγματικό» έργο. Γιατί «πραγματικό» γυναικείο έργο είναι κατά βάση εκείνο που άμεσα ή έμμεσα ύπηρετεί οικογενειακούς σκοπούς. Κάθε άλλη ένασχόληση καταχωρείται στό κεφάλαια τής ψυχαγωγίας, του έγωισμού ή τής έγωπάθειας καί, σέ τελική ανάλυση, παραπέμπει σιωπηρά στό σύμπλεγμα του ευνουχισμού.

Έπιτυχίες

Τί συμβαίνει όμως μέ τίς ελάχιστες εκείνες ήρωικές γυναίκες που στίς διάφορες φάσεις τής ιστορίας τής τέχνης κατόρθωσαν παρ' όλα τά εμπόδια νά διαπρέψουν; Υπάρχουν όρισμένες κοινές ιδιότητες που τίς χαρακτηρίζουν ως ομάδα ή ως άτομα; Μολονότι δέν μπορούμε νά διερευνήσουμε τό θέμα διεξοδικά, μπορούμε νά επισημάνουμε μερικά ενδιαφέροντα γενικά στοιχεία: όλες σχεδόν οί καλλιτέχνιδες είτε είχαν πατέρα καλλιτέχνη είτε —στό 19ο καί στόν 20ο— συνδέονταν στενά μέ κάποιο διάσημο καλλιτέχνη. Αυτό τό χαρακτηριστικό ισχύει βέβαια καί γιά τούς άνδρες: αναφέραμε ήδη περιπτώσεις στίς όποιες πατέρας καί γιός ήταν ζωγράφοι. Όστόσο στίς γυναίκες τό φαινόμενο άποτελεί γενικό κανόνα, τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα. Από τή θρυλική γλύπτρια Sabina von Steinbach στόν 15ο αιώνα, στήν όποία, σύμφωνα μέ τήν τοπική παράδοση, οφείλονται οί παραστάσεις στήν είσοδο του Καθεδρικού Ναού του Στρασβούργου, ως τή Rosa Bonheur, τήν πιό διάσημη ζωγράφο ζώνων στόν αιώνα της —μέ ενδιάμεσα παραδείγματα τίς περίφημες ζωγράφους Marietta Robusti, κόρη του Tintoretto, τή Lavinia Fontana, τήν Artemisia Gentileschi, τήν Elisabeth Chéron, τήν Mme Vigée-Lebrun καί τήν Angelica Kauffman — όλες οί γνωστές καλλιτέχνιδες ήταν κόρες ζωγράφων. Στόν 19ο αιώνα ή Berthe Morisot συνδεόταν στενά μέ τόν Manet καί άργότερα παντρεύτηκε τόν άδελφό του, ενώ ή Mary Cassat έπηρεάστηκε σέ μεγάλο βαθμό από τήν

τεχνοτροπία του Degas που ήταν στενός της φίλος. Στό δεύτερο ήμισυ του δέκατου ένατου αιώνα ή ίδια ρήξη μέ τήν παράδοση καί ή άπόρριψη καθιερωμένων τεχνικών που επέτρεφαν στους άνδρες καλλιτέχνες νά κινηθούν προς διαφορετικές κατευθύνσεις άπ' ό,τι οί πατέρες τους έδωσαν εξίσου τή δυνατότητα στίς γυναίκες —μέ επιπρόσθετες βέβαια δυσκολίες— νά χαράξουν καινούργιους δρόμους. Άρκετές άπό τίς νεότερες καλλιτέχνιδες, όπως ή Suzanne Valadon, ή Paula Modersohn Becker, ή Kaethe Kollwitz ή ή Louise Nevelson, δέν προέρχονταν από οικογένειες καλλιτεχνών, άν καί πολλές άπό τίς πιό σύγχρονες καλλιτέχνιδες ήταν παντρεμένες μέ καλλιτέχνες.

Θά είχε ενδιαφέρον νά διερευνήσει κανείς τό ρόλο που έπαιξε ίσως στή δημιουργική εξέλιξη αυτών τών γυναικών ή ευμενής στάση ή καί ή άμεση ενθάρρυνση του πατέρα: λ.χ. ή Kaethe Kollwitz καί ή Barbara Hepworth αναφέρονται μέ ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη στήν ήθική στήριξη καί βοήθεια που είχαν άπό τόν πατέρα τους στήν καλλιτεχνική τους σταδιοδρομία.

Γιά τό πώς αντιμετώπισαν οί καλλιτέχνιδες τήν πατρική έξουσία καί γιά τίς πιθανές τους «έξεγέρσεις» μόνο υποθέσεις μπορούμε νά κάνουμε, καθώς δέν υπάρχουν πολλά στοιχεία γι' αυτό τό κομμάτι τής ζωής τους. Όστόσο ένα πράγμα είναι βέβαιο: γιά μιά γυναίκα ή έπιλογή μιάς σταδιοδρομίας, καί μάλιστα στήν τέχνη, προϋπέθετε καί προϋποθέτει άκόμη έναν κάποιο αντικοφορμισμό. Σέ τελική ανάλυση, όσες γυναίκες κατόρθωσαν νά διαπρέψουν στόν κόσμο τής τέχνης, τό κατόρθωσαν μόνο υίοθετώντας φανερά ή συγκαλυμμένα τίς «άνδρικές» ιδιότητες τής προσήλωσης καί συγκέντρωσης σ' ένα στόχο, τής αποφασιστικότητας καί έπιμονής, τής ολοκληρωτικής στράτευσης σ' ένα έργο ζωής που ύπηρετούσε τή δική τους άτομική ολοκλήρωση.

Rosa Bonheur

Θά έπιχειρήσουμε τώρα νά σκιαγραφήσουμε τήν προσωπικότητα μιάς άπό τίς πιό πετυχημένες καί άξίες ζωγράφους όλων τών εποχών, τής Rosa Bonheur (1822-1899) που τό έργο της, άν καί σήμερα πιά θεωρείται ξεπερασμένο, εξακολουθεί νά παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιά τό μελετητή τής τέχνης του δέκατου ένατου αιώνα καί τής ιστορίας του αισθητικού γούστου γενικά. Η Rosa Bonheur, ένμέρει εξαιτίας τής μεγάλης φήμης της, εκπροσωπεί τή γυναίκα καλλιτέχνη που εκφράζει μέ τόν πιό έντυπωσιακό τρόπο όλες τίς δυνατές συγχρούσεις, όλες εκείνες τίς έσωτερικές καί έξωτερικές αντιφάσεις, τίς τόσο χαρακτηριστικές γιά τό φύλο καί τό έπάγγελματά της.

Η έπιτυχία τής Rosa Bonheur υπογραμμίζει

τό ρόλο των θεσμών στην ανάδειξη του καλλιτέχνη. "Ας σημειωθεί ότι η Bonheur διάλεξε την καλύτερη εποχή για να γίνει καλλιτέχνης. Έμφανίζεται στά μέσα του δέκατου ένατου αιώνα όταν η μάχη ανάμεσα στην παραδοσιακή ιστορική ζωγραφική και σε μία λιγότερο επιτηδευμένη και πιο ελεύθερη τάση προς τη ρωπογραφία, την τοπιογραφία και τις νεκρές φύσεις κερδίζεται από τη δεύτερη. Εκείνα ακριβώς τα χρόνια συντελείται μία μεγάλη μεταβολή στο κοινωνικό και θεσμικό υπόβαθρο της τέχνης: με την άνοδο της αστικής τάξης παρατηρείται μεγαλύτερη ζήτηση μικρών πινάκων με θέματα της καθημερινής ζωής παρά μεγάλων συνθέσεων με μεγαλειώδεις μυθολογικές ή θρησκευτικές σκηνές. Στη Γαλλία εκείνης της εποχής, όπως στην Όλλανδία του 17ου αιώνα, η άσταθής οικονομική κατάσταση υποχρέωνε πολλούς καλλιτέχνες να ειδικεύονται σε ένα συγκεκριμένο θεματικό τομέα σε μία προσπάθεια να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους. Η απεικόνιση ζώων ήταν τότε πολύ δημοφιλής, και η Rosa Bonheur αποδείχτηκε η πιο πετυχημένη επαγγελματίας αυτού του είδους ζωγραφικής — αν εξαιρέσουμε ίσως τον Troyon, της σχολής του Barbizon, που γνώρισε τέτοια επιτυχία ζωγραφίζοντας αγελάδες, ώστε προσέλαβε άλλον ένα καλλιτέχνη για να τον βοηθά στην παραγωγή των πινάκων του.

Κόρη ενός εξαθλωμένου καθηγητή σχεδίου, η Rosa Bonheur εκδήλωσε πολύ νωρίς το ενδιαφέρον της για την τέχνη: για τις καλλιτεχνικές της τάσεις καθώς και για την ελευθερία του πνεύματος και της συμπεριφοράς της χαρακτηρίστηκε άμέσως αγοροκόριτσο. Μολονότι η στάση της απέναντι στον πατέρα της είναι κάπως διαφορετική, θεωρείται βέβαιο ότι εκείνος την ενθάρρυνε να ακολουθήσει καλλιτεχνική σταδιοδρομία. Ο Raimond Bonheur υπήρξε ενεργό μέλος της βραχύβιας κοινότητας των Σαινσιμονιστών που ίδρυσε γύρω στα 1930 ο στενός συνεργάτης του Saint-Simon, Enfantin, στο Ménilmontant. Μολονότι η Rosa Bonheur περιγελοῦσε αργότερα μερικές άπιθανες εκκεντρικότητες των μελών της κοινότητας και αποδοκίμαζε το επιπρόσθετο βάρος που έδινε στην ήδη καταπονημένη μητέρα της η αποστολική δράση του πατέρα της, φαίνεται πως το ιδεώδες της ισότητας των γυναικών που πρέσβευαν οι Σαινσιμονιστές — καταδικάζαν το γάμο, πρόβαλλαν σαν σύμβολο χειραφέτησης το ανδρικό ντύσιμο στις γυναίκες και ο πνευματικός τους ήγέτης, le Père Enfantin, άναζητούσε με κάθε δυνατό μέσο ένα θηλυκό Μεσσία για να μοιραστεί την εξουσία του —, αυτό λοιπόν το ιδεώδες της ισότητας την είχε ιδιαίτερα έντυπωσιάσει όσο ήταν ακόμη παιδί και δεν αποκλείεται να επηρέασε τη μετέπειτα πορεία της. Γιατί να

μήν είμαι περήφανη για τό φύλο μου; » έλεγε κάποτε σε μία συνέντευξη. « Ο πατέρας μου, αυτός ο ένθουσιώδης κήρυκας της επανάστασης, μου έπαναλάμβανε συχνά πως η αποστολή της γυναίκας σε αυτό τον κόσμο είναι να μεταρρώσει το ανθρώπινο γένος, πως είναι ο Μεσσίας του μέλλοντος. Στις θεωρίες του όφειλω την ύψηλή, την ανώτερη φιλοδοξία μου για τό φύλο που τόσο περήφανα εκπροσωπώ και που τη χειραφέτησή του θά την υποστηρίξω ως την τελευταία μου πνοή.»¹⁰ Όταν η καλλιτέχνης ήταν ακόμη πολύ νέα, ο πατέρας Bonheur της είχε έμφυσήσει τη φιλοδοξία να ξεπεράσει τη Mme Vigée-Lebrun, πρότυπο τότε της γυναικείας διασημότητας, και την είχε ενθαρρύνει με κάθε τρόπο στις πρώτες δειλές της προσπάθειες. Ταυτόχρονα η εικόνα του μαρasmus της μητέρας της, ύστερα από μία ζωή υπερβολικού μόχθου και οικονομικής αθλιότητας, πρέπει να επέδρασε στην απόφασή της να διατηρήσει με κάθε θυσία τον έλεγχο του πεπρωμένου της και να μή γίνει ποτέ διαμέσου του γάμου ή άμισθης δούλα συζύγου και παιδιών.

Σ' εκείνη την ανύποπτη ακόμη προφροϋδική εποχή, η Rosa Bonheur έξηγοῦσε στο βιογράφο της ότι δεν είχε θελήσει ποτέ να παντρευτεί επειδή φοβόταν ότι θά έχανε έτσι την ανεξαρτησία της — είναι τόσες πολλές οι νεαρές γυναίκες, πρόσθετε, που αφήνονται να οδηγηθοῦν στο βωμό σαν πρόβατα επί σφαγή! Την ίδια ώρα βέβαια που απέρριπτε τό γάμο για τον έαυτό της και υπονοούσε ότι κάθε γυναίκα που παντρεύεται χάνει αναπόφευκτα την ατομικότητά της, υποστήριζε, αντίθετα από τους Σαινσιμονιστές, ότι ο γάμος είναι «ένα μυστήριο άπαραίτητο στην όργάνωση της κοινωνίας».

Ενώ λοιπόν έμενε άσυγκίνητη στις προτάσεις γάμου που της έκαναν, είχε μία έντονη, μακροχρόνια και, άπ' ό,τι φαίνεται, έντελώς πλατωνική σχέση με μιάν άλλη καλλιτέχνηδα, τη Nathalie Micas, που της κάλυπτε δίχως άλλο την πολύ ανθρώπινη συναισθηματική της ανάγκη για συντροφιά και θαλπωρή. Ασφαλώς η παρουσία αυτής της εγκάρδιας φίλης δεν άπαιτούσε τις ίδιες θυσίες στην επαγγελματική της ζωή που θά είχε ύπαγορεύσει ένας γάμος. Όπως και να έχει τό πράγμα σε μία εποχή όπου τά μέσα άντισύλληψης ήταν πολύ περιορισμένα τά πλεονεκτήματα μιάς παρόμοιας διευθέτησης για γυναίκες που ήθελαν να αποφύγουν τον περισπασμό των παιδιών είναι προφανή.

Όστόσο, ενώ η Rosa Bonheur απέρριπτε άνοιχτά τον συμβατικό γυναικείο ρόλο της εποχής της, ταυτόχρονα παρουσίαζε τό ιδιότυπο εκείνο γυναικείο σύνδρομο που ώθει μέχρι σήμερα γυναίκες επαγγελματικά πετυχημένες να υιοθετοῦν επιδεικτικά κάποιο φανταχτερό «θηλυκό» στοιχείο

στό ντύσιμό τους ή νά διαλαλοῦν πανηγυρικά τίς μαγειρικές τους ικανότητες. Παρά τό γεγονός ὅτι πολύ νωρίς εἶχε κόψει τά μαλλιά της κοντά καί φοροῦσε ἀνδρικά ρούχα (ἀκολουθώντας τό παράδειγμα τῆς George Sand πού μέ τό διάχυτο ρομαντισμό της εἶχε ἔντονα ἐπηρεάσει τήν καλλιτεχνική της φαντασία), εἶχε τονίσει στό βιογράφο της, καί ἀναμφίβολα τό πίστευε εἰλικρινά, ὅτι ἀπλῶς ὑποκλινόταν στίς ἰδιαιτέρους ἀπαιτήσεις τοῦ ἐπαγγέλματός της. Διαφεύδοντας ἀγανακτισμένα τίς φήμες ὅτι σέ νεανική ἡλικία κυκλοφοροῦσε στούς ὁρόμους τοῦ Παρισιῦ ντυμένη σάν ἀγόρι, εἶχε προμηθεύσει στό βιογράφο της μιὰ δαγερροτυπία πού τήν ἔδειχνε στά δεκαῆξι της χρόνια ντυμένη σύμφωνα μέ ὅλες τίς λεπτομέρειες τῆς τότε κλασικῆς γυναικεῖας μόδας, μέ μόνη ἐξαίρεση τό κουρεμένο της κεφάλι πού τό ἀπέδωσε στό θάνατο τῆς μητέρας της: «ποιός θά μπορούσε τότε νά φροντίζει τήν κόμμωσή μου;» ἀναρωτιόταν.

Ἀπέρριπτε κατηγορηματικά τήν ὑπόδειξη ὅτι τά παντελόνια της ἦταν ἕνα τολμηρό σύμβολο χειραφέτησης. «Κατακρίνω τίς γυναῖκες, ἔλεγε, πού ἀπαρνοῦνται τό συνηθισμένο τους ντύσιμο, μόνο καί μόνο γιά νά ταυτιστοῦν μέ τούς ἄνδρες... Ἄν εἶχα διαπιστώσει ὅτι τά παντελόνια ταιριάζουν στό φύλο μου, θά εἶχα ἀπαλλαγῇ μιὰ γιά πάντα ἀπό τίς φούστες μου. Τοῦτο ὅμως δέν συμβαίνει, οὔτε συμβούλευσα ποτέ καμιὰ ζωγράφου νά φοράει ἀνδρικά ρούχα στήν κανονική της ζωή. Ἄν μέ βλέπετε ντυμένη μ' αὐτό τόν τρόπο, δέν σημαίνει καθόλου ὅτι ἔχω τήν πρόθεση νά κινήσω τό ἐνδιαφέρον γύρω μου, ὅπως προσπάθησαν τόσες γυναῖκες νά κάνουν, ἀλλά μόνο ὅτι αὐτή ἡ περιβολή διευκολύνει τό ἔργο μου. Θυμηθεῖτε ὅτι γιά μιὰ ὁλόκληρη περίοδο περνοῦσα τίς μέρες μου μέσα στά σφαγεῖα... Ἦμουν λοιπόν ὑποχρεωμένη νά δεχτώ ὅτι τά ρούχα τοῦ φύλου μου μέ ἐνοχλοῦσαν στή δουλειά μου. Γι' αὐτό ἀποφάσισα νά ζητήσω ἀπό τό διευθυντή τῆς ἀστυνομίας τήν ἄδεια νά φορῶ ἀνδρικά ρούχα. Αὐτά εἶναι ἀπλούστατα τά ρούχα τῆς δουλειᾶς μου καί τίποτε ἄλλο. Εἶμαι πρόθυμη ὅποιαδήποτε στιγμή νά φορέσω φούστα, δεδομένου μάλιστα ὅτι φτάνει νά ἀνοίξω ἕνα ντουλάπι γιά νά βρῶ ἕνα πλήρες σύνολο γυναικεῖας ἐξάρτυσης.»¹¹

Εἶναι χάπως θλιβερό τό γεγονός ὅτι αὐτή ἡ τόσο πετυχημένη καί διάσημη καλλιτέχνις —πού ἦταν ἀκούραστα δοσμένη στήν προσεκτική μελέτη τῆς ἀνατομίας τῶν ζώων· πού ἀναζητοῦσε ἐπιμελῶς τά μοντέλα της στούς πιό δυσάρεστους χώρους· πού παρήγε ἀδιάλειπτα καί γιά πολλά χρόνια ἔλαιογραφίες γιά ἕνα πλατύ κοινό· ἡ τόσο ἀποφασιστική, σίγουρη γιά τόν ἑαυτό της καί ἀναμφισβήτητη «ἀρρενωπή» στήν τεχντροπία της· ἡ τιμημένη μέ τό πρῶτο μετάλλιο στό παρισινό Salon· ἀξιωματικός τῆς γαλλικῆς Legion d'

honneur· ἀξιωματοῦχος τοῦ Τάγματος τῆς Ἰσαβέλλας τῆς Καθολικῆς καί τοῦ Τάγματος τοῦ Λεοπόλδου τοῦ Βελγίου· ἡ φίλη τῆς βασιλίσσας Βικτωρίας— ὑποχρεώθηκε στά ὥριμα χρόνια της νά ἀπολογηθεῖ γιά τήν ἐντελῶς λογική ἰδιοποίηση ἀνδρικών τρόπων συμπεριφορᾶς· ἀκόμη πιό θλιβερό εἶναι τό γεγονός ὅτι αἰσθάνθηκε ὑποχρεωμένη νά καταδικάσει δημόσια τίς λιγότερο σεμνές ὁμόφυλές της πού φοροῦσαν παντελόνια. Παρά τήν πατρική προτροπή καί τήν κοινωνική της ἐπιτυχία, ἐξακολουθοῦσε νά ἔχει συνειδησιακά προβλήματα γιατί εἶχε ἀπαρνηθεῖ μέ ὀρισμένο τρόπο τή θηλυκότητά της.

Οἱ δυσκολίες πού δημιουργοῦν στήν καλλιτεχνίδα οἱ —συγκαλυμμένες— ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας προστίθεται μέχρι σήμερα στίς δυσκολίες τοῦ ἔργου τους. Ἄς θυμηθοῦμε λ.χ. τή σύγχρονη διάσημη γλύπτρια Louise Nevelson καί πῶς συνδυάζει μιὰ πέρα γιά πέρα «μή θηλυκή» προσήλωση στό ἔργο της μέ τίς καταφανῶς «θηλυκές» ψεύτικες βλεφαρίδες της. Ἡ ἴδια ὁμολογεῖ ὅτι παντρεύτηκε στά δέκα ἐπτά της γνωρίζοντας ὅτι δέν μπορούσε νά ζήσει χωρίς νά δημιουργεῖ, μόνο καί μόνο «ἐπειδή ὁ κόσμος ἔλεγε ὅτι μιὰ γυναῖκα πρέπει νά παντρεύεται». Ἀκόμη καί στήν περίπτωση τῶν δύο αὐτῶν διακεκριμένων γυναικῶν —καί εἴτε μᾶς ἀρέσει *Τό ἀλόγοπάζαρο* εἴτε ὄχι, ὅπωςδῆποτε θαυμάζουμε τό ἐπίτευγμα τῆς Rosa Bonheur— ἡ συνύπαρξη ἐνός διαφορομένου ναρχισσισμοῦ καί μιᾶς ἐσωτερικευμένης ἐνοχῆς ἀμβλύνει καί ὑπονομεύει τήν τέλεια ἐκείνη αὐτοπεποίθηση, τήν ἀπόλυτη βεβαιότητα καί τόν (ἠθικό καί αἰσθητικό) αὐτοκαθορισμό πού ἀπαιτεῖ τό ἀνώτερο καί τό πιό νεωτεριστικό ἔργο τέχνης.

Συμπέρασμα

Ὑπογραμμίζοντας τίς *θεσμικές* ἢ δημόσιες (σέ ἀντίθεση μέ τίς *ἀτομικές* ἢ ἰδιωτικές) προϋποθέσεις τῆς δημιουργίας μεγάλης τέχνης, ἐλπίζουμε ὅτι δώσαμε ἕνα παράδειγμα γιά τή διερεύνηση ἄλλων περιοχῶν αὐτοῦ τοῦ κλάδου. Ἐξετάζοντας κάπως ἀναλυτικά μιὰ ἐπιμέρους περίπτωση στέρησης ἢ μειονεξίας —τό γεγονός ὅτι τά γυνᾶ μοντέλα δέν ἦταν προσιά στίς γυναῖκες πού σπουδάζαν τέχνη— ὑποδείξαμε ὅτι στήν πραγματικότητα ἦταν *θεσμικά* ἀδύνατο γιά τίς γυναῖκες νά διαπρέψουν σέ ἴση βάση μέ τούς ἄνδρες ἀνεξάρτητα ἀπό τό ὅποιο ταλέντο ἢ τή μεγαλοφυΐα τους. Ἡ ὑπαρξη ἐνός μικροῦ ἀριθμοῦ πετυχημένων ἂν ὄχι μεγάλων καλλιτεχνιδῶν σ' ὁλόκληρη τήν ἱστορία τῆς τέχνης δέν διαφεύδει μέ κανένα τρόπο αὐτό τό γεγονός, δεδομένου ὅτι ἀποτελεῖ τήν ἐξαίρεση πού ἐπιβεβαιώνει τόν κανόνα.

Αὐτό πού ἔχει σημασία εἶναι ὅτι οἱ γυναῖκες πρέπει νά ἀντιμετωπίσουν τήν πραγματικότητα

της ιστορίας τους και της σημερινής τους κατάστασης. Η μειονεκτική θέση μπορεί πράγματι να είναι μία δικαιολογία· δεν είναι όμως θεωρητικό αξίωμα. Οι γυναίκες μπορεί αντίθετα να χρησιμοποιήσουν τό γεγονός του περιθωριακού ρόλου τους ως πλεονεκτική σκοπιά για να αποκαλύψουν τη γενικότερη θεσμική και διανοητική ανε-

πάρκεια και την ίδια στιγμή που εξουδετερώνουν την ψευδή συνείδηση, να συμμετάσχουν στη δημιουργία θεσμών όπου η καθαρή σκέψη και τό αληθινό μεγαλείο θά αποτελούν κατακτήσεις έφικτές σέ κάθε άτομο — άνδρα ή γυναίκα — που έχει την τόλμη νά παίξει τό στοίχημα, νά δεχτεί τόν άγώνα μέ τό άγνωστο.

Άρθρο από τή συλλογή *Art and sexual Politics*, επιμ. Thomas Hess και Elizabeth Baker, Collier Book, Νέα Υόρκη 1973.

Linda NOCHLIN

(μετάφραση, Μαριλίτσα Μητσού-Παππά)

- 1 John Stuart Mill, «The Subjection of Women» (1869) στό *Three Essays by John Stuart Mill*, World's Classics Series, Λονδίνο, 1966, σ. 441.
- 2 «Women Artists», μία κριτική στό έργο του Ernst Guhe *Die Frauen in die Kunstgeschichte*, *The Westminster Review* (Αμερικάνικη έκδοση), 70 (Ιούλιος 1858) σ. 91-104.
- 3 Βλ. λ.χ. τίς θαυμάσιες μελέτες του Peter S. Walch για τήν Angelica Kauffmann ή τή διδακτορική του διατριβή «Angelica Kauffmann», Princeton University, 1967. Για τήν Artemisia Gentileschi βλ. R. Ward Bissell, «Artemisia Gentileschi - A New Documented Chronology», *Art Bulletin* 50 (Ιούνιος 1968) σ. 153-168.
- 4 Nikolaus Pevsner, *Academies of Art, Past and Present*, Cambridge, The University Press, 1940, σ. 96 κέ.
- 5 Γυναίκια μοντέλα έγιναν δεκτά στίς κρατικές σχολές τό 1875 στό Βερολίνο, τό 1839 στή Στοκχόλμη, τό 1870 στή

- Νάπολη και μετά τό 1875 στό Royal College of Art στό Λονδίνο. Pevsner, όπ. σ. 231.
6. Pevsner, όπ. σ. 231
7. Harrison C. White και Cynthia A. White, *Carvases and Careers : Institutional Change in the French Painting World*, Νέα Υόρκη, Wiley, 1965, σ. 51.
8. Mrs Ellis, «The Daughters of England : Their Position in Society, Character and Responsibilities», *The Family Monitor and Domestic Guide*, Νέα Υόρκη, 1844, σ. 35.
9. Mrs Ellis, όπ. σ. 38-39.
10. Anna Klumpke *Rosa Bonheur : Sa Vie, son oeuvre*, Paris, Flammarion, 1908, σ. 311.
11. Klumpke, όπ. σ. 308-309.
12. Αναφέρεται στό άρθρο της Elizabeth Fisher, «The Woman as Artist, Louise Nevelson», *Aphra* 1 (Άνοιξη 1970), σ. 32.

Ἡ φωνή τοῦ κυρίου τους

Ὅ,τι λένε καί ὅ,τι κάνουν οἱ γυναῖκες δέν εἶναι φεμινιστικό, ὅπως δέν εἶναι κάτι τέτοιο ὅ,τι οἱ ἄλλοι, οἱ τρίτοι, ὀνομάζουν φεμινιστικό ἀπ' αὐτά πού λένε οἱ γυναῖκες. Μοιάζει κάπως μέ ἀφορισμό αὐτό πού λέγεται παραπάνω ἀλλά στήν πραγματικότητα δέν εἶναι. Ἄς μή νομιστεῖ παράλληλα ὅτι ἔφτασε ἡ στιγμή νά δώσουμε τόν ὀρισμό τοῦ φεμινισμοῦ. Λέμε ν' ἀφήσουμε αὐτή τή χαρά στίς ἐγκυκλοπαίδειες τῶν χρόνων πού ἔρχονται. Ἐκεῖνο πού μπορούμε νά ποῦμε σχετικά εὐκόλα εἶναι ὅτι δέν ἀρκεῖ νά λέγεται ἢ νά γίνεται κάτι ἐν ὀνόματι τοῦ φεμινισμοῦ ἀκόμη κι ἀπό γυναῖκες μόνον, χωρίς τήν παρουσία ἀνδρῶν, γιά νά εἶναι φεμινιστικό.

Αὐτό πού ἔχει ἐπικρατήσει νά ὀνομάζεται σήμερα φεμινιστικό κίνημα ἔχει, μέσα στά σχετικά λίγα χρόνια ἀπό τήν ἐμφάνισή του, ἀναπτύξει, παρὰ τίς ἀντιφάσεις του, τίς διαφωνίες, τίς διαιρέσεις του, θεωρίες καί πρακτικές πού τό διαχωρίζουν σαφῶς ἀπό τίς διάφορες παραστάσεις πού δίνουν ἐγγαστρίμυθοι ἄντρες, ψευτικά ἀπόντες ἢ παρόντες στή σκηνή ἢ στήν αἴθουσα (παράδειγμα ἀπό τό διεθνή χώρο: ἡ συνάντηση τῶν γυναικῶν στήν Κοπεγχάγη στά πλαίσια τοῦ ΟΗΕ· καί ἀπό τόν ἐθνικό χώρο: τό «Συνέδριο τῶν γυναικῶν Μεσογείου» τῆς Ε.Γ.Ε., καί ἄλλα πολλά).

Τό σύγχρονο γυναικεῖο κίνημα, οἱ μορφές ὁργάνωσης καί ἔκφρασής του, οἱ προβληματισμοί του, τό ἐννοιολογικό του ὅπλοστάσιο, δέν χρωστᾶνε (τί νά κάνουμε, δέν εἶναι τά μόνα) τή γέννησή τους στή σύγχρονη ἐλληνική κοινωνία, πολὺ δέ λιγότερο στήν εὐθύγραμμη μετεξέλιξη τοῦ «φεμινιστικοῦ» (πρὶν ἐφευρεθεῖ ὁ ὅρος) στοχασμοῦ τῶν ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων: Ἀμαζόνων, Ξανθίππης, Ἀσπασίας, Φρύνης καί ἄλλων πού ἴσως πῆραν στή συνέχεια τή σκυτόλη, γιά νά τόν μεταφέρουν ὡς ἐμᾶς τρέχοντας πάνω στό στίβο τῆς γνήσιας (προσοχή ὅμως γιατί ὑπάρχουν καί ξενόφερτες ἀπομιμήσεις) παράδοσης¹

Τό γεγονός ὅτι ἡ ἱστορία δέν θά τοποθετήσῃ τήν ἀπαρχή τοῦ σύγχρονου γυναικεῖου κινήματος στή σύγχρονη μας ἐλληνική κοινωνία (οἱ ἔχθροί τοῦ ξενόφερτου ἄς μὴν ἀνατριχιάσουν, ἄς δείξουν ψυχραμία καί γιά νά παρηγορηθοῦν ἄς ψάξουν σέ ἀρχεῖα μπᾶς καί βροῦν μή-

1. Παραθέτουμε μεταφρασμένο ἐνδεικτικό ἀπόσπασμα ἀπό τό κείμενο «Women in education» πού ἡ Ε.Γ.Ε. (Ἐνωση Γυναικῶν Ἑλλάδας) παρουσίασε στό «Πρῶτο Μεσογειακό Συνέδριο Γυναικῶν» μέ θέμα «Ὁ ρόλος τῆς γυναῖκας στήν Ἐθνική ἀπελευθέρωση καί τήν ἀνάπτυξη»:

«1. Ἡ διάβρωση τῶν ἐλληνικῶν πολιτιστικῶν ἀξιών ἀπό τή Δυτική κοινωνία.

Οἱ πολιτιστικές ἀξίες καί παραδόσεις μίας χώρας συγκροτοῦν τό κοινωνικό περιβάλλον στό ὁποῖο τά πικρία μεγάλωνουν καί ἀναπτύσσονται. Ἡ Δυτική κοινωνία διάβρωσε τίς πολιτιστικές μας ἀξίες καί παραδόσεις σέ τέτοια ἔκταση πού οἱ γυναῖκες ἀντί νᾶ ἐλευθερωθοῦν ἔγιναν ὅλο καί περισσότερο ἐξαρτημένες. Ἐπιπλέον, καί κνῶρες καί γυναῖκες παγιδεύτηκαν σέ προκαθορισμένους ρόλους καί ἰδεολογίες πού ὑπηρετοῦν τό σύστημα. Ἡ κυταρχική οἰκογένεια, τό σχολεῖο καί ἡ ἐκκλησία διασώθηκαν μέ τή σήμερή τους μορφή γιατί μπῆκαν στήν ὑπηρεσία τοῦ συστήματος: τό στήριξαν καί τό διαφύλαξαν φορτώνοντάς μας μέ παρχακισμένη καί διαβρωμένη Χριστιανική παράδοση, πού δέν εἶχε καμιά σχέση οὔτε μέ τό ἐλεύθερο πνεῦμα τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας (sic) οὔτε μέ τήν ἐγγενή, στό γνήσια ἐπαναστατικό Χριστιανικό δόγμα, ἰσότητά καί ἐλευθερία (sic)».

Μέ τήν ἀφορμή τοῦ πρώτου παραθέτουμε κι ἕνα δεύτερο ἀπόσπασμα ἀπό «ριζικά» διαφορετική πηγή («Ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργείου Παιδείας πρὸς τίς Ἐπιθεωρήσεις Μέσης καί Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως γιά τήν προκήρυξη ἔτους ἐλληνικῆς παράδοσης») γιατί μᾶς ἤρθε μιά παράλογη ἰδέα τοῦ τύπου: Βρε μᾶς καί σ' αὐτό τόν τόπο ὅλοι συμφωνοῦνε ὅτι εἴμαστε πολὺ καλά ὅπως εἴμαστε καί ὅτι δέν πρέπει ν' ἀλλάξῃ τίποτα, μᾶ καί τό μέλλον μας εἶναι πίσω μας καί ὅτι ὁ καλύτερος εἶναι ὁποῖος τό ἀναζητᾷ πιὸ πίσω ἀπὸ τόν ἄλλο;

...«Ἀχιρόμαστε καί κηκρώνου- με γιὰ ὅτι ξεχωριστὰ δικό μας, ἐπει-

οή αυτό κρατεί, μέσα από τις αναπόφευκτες μεταβολές της κοινωνικής ζωής, στον στερεό άξονα της εθνότητας. Από τη θρησκεία ως τά ἔθιμα του σπιτιού, από τον κοινό βίο ως τὰ ἀγροτικά ἔργα, κτίσματα, επιπλώσεις, ὕφαντά, κοινωνικές σχέσεις, ἔθιμα χαράς καί λύπης, τέχνες, γλώσσα, τραγούδι, παραμύθι, παροιμία, ντύσιμο, χορός, ἱερὸ νόμο της ἑλληνικῆς ἀδελφότητος, διάρθρωση τῆς οἰκογένειας, ὅλα ἐνδεικτικὰ καταγραμμένα ἐδῶ συναποτελοῦν τὸν ἀτίμητο θησαυρὸ πού λέγεται Ἑλληνικὴ Παράδοση»...

Εἶθε λοιπὸν νὰ συνεχιστοῦν στοὺς αἰῶνες τῶν αἰώνων οἱ Πηνελόπες πού ὑφαίνουν καὶ περιμένουν, οἱ Ξανθίπες πού γκρινιάζουν ἀνόητα στὸ σοφὸ σύζυγό τους, οἱ Φρύνες πού ἐπιδεικνύουν τὰ κάλλη τους στοὺς ἔκπληκτους ἀλλὰ φανερά ἱκανοποιημένους δικαστές, οἱ Ἀσπασίες πού συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπιτυχημένου συζύγου τους ἀλλὰ καὶ οἱ Μαρίες πού συλλαμβάνουν μέ τὸν κρίνο (ἀλήθεια αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὸν γνήσιο ἐπαναστατικὸ Χριστιανισμό ἢ ἀπὸ τὸν ἄλλο τὸ διαβρωμένο ἀπὸ τὴ Δύση), οἱ ταπεινὲς καὶ μετаноοῦσες Μαγδαληνὲς μαζί καὶ τὰ ὕφαντά, οἱ ἐπιπλώσεις καὶ ἡ... οἰκογένεια!!

2. Δεῖτε ὅσες δὲν εἶδατε ἤδη τὴν παραληρηματικὴ ἐπιφυλλίδα τοῦ ἀνδρός στὴν Ἑλευθεροτυπία τῆς 8/5/81. Ἐχει τὸν τίτλο «Καλλιστεία καὶ φεμινισμός: Πόσο ἀπέχουν;» καὶ ὑπέρτιτλο -μὰ ἄλλη ἀποψη γιὰ τὸ γυναικεῖο ζήτημα». Μόλις τὸ διαβάσετε κάντε ὅ,τι νομίζετε.

πως ὁ Ἑνγκελς ἦταν ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ τ' ὄνομά του εἶναι σύντμηση τοῦ Ἑνγκελόπουλος), δὲν εἶναι τραγικὸ, γιατί ἔτσι κι ἄλλιως δὲν εἶναι ἀπὸ τὴ «φύση» ἀδύνατο νὰ ριζώσει καὶ νὰ πλουτιστεῖ καὶ ἐδῶ ἡ φεμινιστικὴ θεωρία καὶ πρακτικὴ τῇ στιγμῇ πού ἡ σχέση ὑποταγῆς καὶ ἐξάρτησης ἀνάμεσα στὰ δύο φύλα εἶναι γεγονός στὴν Ἑλλάδα ὅπως καὶ παντοῦ ἄλλου (πούθενά μὰ πούθενά δὲν ἔχει ἀκόμη ἀνατραπεῖ ἡ ἐξουσιαστικὴ σχέση. Ἔτσι καὶ κάτι τέτοιο εἶχε συμβεῖ θά τὸ ᾗχαμε μάθει!) καὶ τὸ μόνο πού διαφέρει κατὰ τὸπους εἶναι οἱ μορφές ἔκφρασης αὐτῆς τῆς ἱεραρχικῆς σχέσης.

Οἱ κοινωνικὲς προϋποθέσεις συλλογικῆς φεμινιστικῆς ἔκφρασης δὲν λείπουν στὴν Ἑλλάδα. Ἐκεῖνο ὅμως πού ἐπίσης ἀφθονεῖ εἶναι ἡ συνειδητὴ ἢ καὶ ἀσυνειδητὴ προσπάθεια ὑπαγωγῆς της στὰ «προοδευτικὰ» καθ' ἡμᾶς, στὴν «προοδευτικὴ» ἑλληνικὴ μας πραγματικότητα, δηλαδή ἡ προσπάθεια περιορισμοῦ καὶ εὐθυγράμμισής της μέ τὴν κυρίαρχη μίξερη «προοδευτικὴ» ἀντικυβερνητικὴ προπαγάνδα. Εὐτυχῶς πού τελευταῖα² ὁ πρό πολλοῦ ἀνεκδιήγητος κ. Μαῦρος (δημοσιογράφος, τῆς ἀξίας τοῦ δημοσιογράφου τῆς «Ἑλευθεροτυπίας») διεύρυνε μέ εὐστοχὴ ἐπιφυλλίδα του τὶς προοπτικὲς τοῦ φεμινισμοῦ πρὸς τὴ «σωστὴ» «λαϊκὴ» κατεύθυνση. Μεταξὺ ἄλλων ἀκατάληπτων, πού σ' ἓνα βαθμὸ ὀφείλονται σέ ἰδιαίτερα εἰδεχθεῖς νοηματικὲς καὶ συντακτικὲς ἐγκληματικὲς ἐνέργειες κατὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας (συντρέχει ὅμως ἴσως ἐδῶ ἡ ἐλαφρυντικὴ περίσταση τοῦ βρασμοῦ ψυχικῆς ὁρμῆς) μᾶς συνιστᾷ ἔμμεσα νὰ περιλάβουμε στοὺς στόχους τοῦ φεμινισμοῦ τὴν παρηγοριά καὶ τὴν τέρψη τῶν ἀδικημένων ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὴν.... κακούργα κοινωνία.

Πολύμορφη, πολύπλευρη καὶ ὑπουλη, ἀπὸ Μαύρους Γκριζοὺς καὶ Κατάμαυρους δημοσιογράφους ὅλου τοῦ φάσματος τοῦ ὑπανάπτυκτου Ἑλληνικοῦ τύπου, ἡ διαστρέβλωση καὶ ἡ γελοιοποίηση τοῦ φεμινισμοῦ, γίνεται ἀκατάπανστα πολὺ συνειδητὰ καὶ λίγο ἀσυνειδητὰ. Γενικεύοντας, θά λέγαμε ὅτι αὐτὸ πού παρατηροῦμε στὸ πεδίο τοῦ τύπου, πού, ὅπως εἶναι... φυσικὸ, κυριαρχεῖται ἀπὸ ἄνδρες (οἱ λίγες γυναῖκες πού ἔχουν διεισδύσει δὲν διακρίνονται, στή συντριπτικὴ τους πλειοψηφία, γιὰ τὴν ἀνεπτυγμένη γυναικεία τους δυνεῖδση) εἶναι ὅτι νιοθετεῖ τὸν ὅρο «φεμινισμός» γιὰ νὰ τοῦ προσδώσει ἀκίνδυνο, ὅσες φορές βέβαια δὲν πρόκειται γιὰ ἀπλῶς «φανταζι» ἢ «ἀλαλούμ», περιεχόμενο.

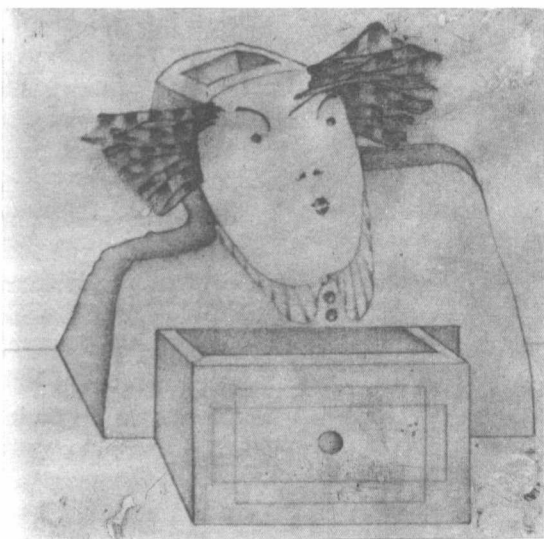
Ἐνα ἄλλο πεδίο, εὐγενῶς ἀλλὰ ὅχι καὶ χωρὶς ὑστεροβουλία, παραχωρημένο σέ γυναικεῖον, αὐτὴ τὴ φορά, φύλου «πρωταγωνίστριες», ὅπου ἐπίσης νιοθετεῖται ὁ ὅρος «φεμινισμός» ἢ «γυναικεῖο κίνημα», εἶναι τὸ πεδίο τῶν γυναικείων σωματείων, ὁργανώσεων, φορέων, ὅπως γενικά λέγονται. Ὑπάρχουν πολλοὶ τέτοιοι φορεῖς καὶ οἱ διαφορὲς μεταξύ τους εἶναι ποικίλες τοῦ τύπου: κομματικὲς, συντεχνιακὲς, χρόνου ἰδρύσεως, προσώπων

ιδρυτριών και άλλες εξίσου αίχμηρές και προσδιοριστικές για την ανάπτυξη του γυναικείου κινήματος. Όσο για τα κοινά χαρακτηριστικά τους θά λέγαμε ότι συμπεκνώνονται στο ότι δανείζουν τη φωνή τους, τη γυναικεία φωνή τους, για να μεταδοθεί πιο εύκολα μέσα απ' αυτή κάποιο μήνυμα προς τις άλλες γυναίκες, για κάποιες προοπτικές που άλλοι έπεξεργάστηκαν γι' αυτές. Όλες αυτές οι προοπτικές καταδικάζουν τις ένδεχόμενες ακρότητες, εξαλλοσύνες, ανατροπές, γιατί έτσι κι αλλιώς δεν χρειάζονται, αφού για τό καλύτερο έχουν προβλέψει είτε κάποιος σοσιαλισμός που θά κάνει μπράφ! την έπομενη των εκλογών είτε κάποιος άλλος που μπορεί για λόγους τακτικούς να περιορίζει τις απαιτήσεις του στο 17%, έχει όμως να επιδείξει κάμποσα ανά τον κόσμο ανάτυπα της έκδοχης που επαγγέλλεται.

Όσον αφορά τό οργανωτικό σχήμα των φορέων, είτε αυτοί φυτρώνουν κάτω από τον βαρύ ίσκιο των κομμάτων είτε όχι, είναι απελπιστικά όμοιο από τον ένα στον άλλο. Είναι οργανωμένοι οι φορείς σέ σωματεία, μέ κατατεθειμένο στο Πρωτοδικείο καταστατικό και διαθέτουν ήγεσία που τους εκπροσωπεί, στελέχη που πλαισιώνουν και μέλη που ψηφίζουν. Στην κορυφή της ήγεσίας ή περίξ βρίσκεται ή σύζυγος κάποιου αντίστοιχου άρχηγού και τά υπόλοιπα μέλη του προεδρείου είναι άλλες σύζυγοι γνωστών μέχρι διάσημων συζύγων (πεθαμένων ή ζωντανών) ή και κάτοχοι, κατά προτίμηση, πανεπιστημιακού διπλώματος. Τά στελέχη, τουλάχιστον όταν ό φορέας είναι δημιούργημα κάποιου κόμματος ή πεδίο κομματικού ανταγωνισμού, είναι αποσπασμένα από τό αντίστοιχο κόμμα και δουλεύουν «στο γυναικείο». Οι όπαδοί πάνε στίς συνελεύσεις, πολλές φορές μόνο την ώρα της ψηφοφορίας, πληρώνουν συνδρομή, άκουνε τίς διαλέξεις που οργανώνει τό προεδρείο για να τίς μορφώσει και μετέχουν σέ έν γένει έκδηλώσεις. Οι έκδηλώσεις αυτές θά απαριθμούν στην έκθεση των πεπραγμένων του περήφανου για την «πλούσια δράση του» άπερχόμενου διοικητικού συμβουλίου, και μετά... πηγαίνουν όλες μαζί στην άκρογιαλιά.

Τά θέματα πάνω στα όποια οι οργανώσεις κινητοποιούν συνήθως τά μέλη τους είναι αυτά που θεωρούνται ότι «πιάνουν» στίς γυναίκες λόγω φύσης, δηλαδή αυτά που τίς απασχολούν ως μητέρες, κόρες, συζύγους και άδελφές: ή ειρήνη, ή υγεία, ή περιθάλη, ή καθαριότητα, τά παιδιά, οι γέροι, ή άκρίβεια ειδικά στα μανάβικα, μπακάλικά και κρέας που περιέχονται «στή συνέχεια του χεριού τους» δηλαδή στο «πανερί της νοικοκυράς»³

Κεραίες άναμετάδοσης συνθημάτων και θέσεων των κομμάτων ή / και διεθνών οργανισμών και οργανώσεων, οι γυναικείοι φορείς, έχουν όλοι την έκτίμηση και τον απαιτούμενο σεβασμό όλων (μερικοί, βέβαια, όπως οι κ.κ. Κουμάντος, Θεοχαράτος ή Μαύρος τους

3. Ένδεικτικά αναφέρουμε τους «Άμεσους Στόχους» της Ε.Γ.Ε. έτσι όπως γράφονται στο γαλλόφωνο τρίπτυχο που υπήρχε στο τραπέζι με τα έντυπα του Συνεδρίου των Γυναικών της Μεσογείου (10-13 Οκτωβρίου 80)

Παιδαγωγοί σταθμοί

Καμπάνια αλληλεγγύης

Συμβουλευτικοί σταθμοί πάνω σε προβλήματα υγείας και νομικά προβλήματα

Παιδικές χάρτες

Ομάδες και προγράμματα της ελληνικής κοινότητας

Προστασία της τρίτης ηλικίας

Προστασία του περιβάλλοντος.

«μαλώνουν» καμιά φορά, πάντα όμως για τό καλό τους) αλλά και μεταξύ τους ποτέ δέν έκφράζουν άμεση δημόσια διαφωνία. Η αντίκρουση των ένδεχόμενα διαφορετικών θέσεων στο (όπως κακόγουστα έχει επικρατήσει νά λέγετε σέ διάφορους κύκλους) «γυναικείο», γίνεται μέσω των κομμάτων, πράγμα πού επιτρέπει κατά καιρούς κοινές διαμαρτυρίες άπέναντι στην κυβέρνηση, και νά λειτουργούν έτσι σάν δευτερεύουσας σημασίας κρίκοι λανθάνουσας διακομματικής συνεργασίας της αντιπολίτευσης σέ «καθημερινά» πρακτικά προβλήματα.

Τά παραπάνω όλίγα δέν είναι βέβαια άρκετά για νά εξαντλήσουν τό χαρακτήρα και την ιδεολογία των γυναικείων οργανώσεων, όπως και τίς επμέρους διαφορές τους· φτάνουν όμως για νά φανεϊ ότι ή διάχυτη τάση πού υπάρχει πρός την κατεύθυνση της νομιμοποίησης τους σάν «έλληνική» έκφραση του φεμινισμού, επιβεβαιώνει την μέχρι στιγμής άδιατάρακτη ικανότητα της νεοελληνικής κοινωνίας νά ένσωματώνει, ν' απορροφάει, γιατί όχι νά έξεντελίζει, κάθε έκφραση πού έμπεριέχει ρήξη πρίν αυτή ριζώσει και δώσει καρπούς.

Και για νά τελειώνουμε, τά προβλήματα πού προβάλλουν σάν γυναικεία οί αποκαλούμενες γυναικείες οργανώσεις είναι μέν προβλήματα αλλά δέν είναι γυναικεία. Δέν είναι τόσο γυναικεία ώστε νά στοιχειοθετούν ιδιαιτερότητα πού έμπεριέχει σπέρματα κινήματος.

Μαρίνα Παπαγιαννάκη

Τριάντα χρόνια μετά τήν έκδοση του Δεύτερου Φύλου:

Μία φεμινιστική συνάντηση στή Νέα Υόρκη

Τόν Σεπτέμβριο του 1979 πραγματοποιήθηκε στη Νέα Υόρκη μία διεθνής συνάντηση φεμινιστριών με πρωτοβουλία του Ίνστιτούτου Κοινωνικών Έπιστημών της Νέας Υόρκης. Σκοπός της συνάντησης υπήρξε η εξέταση της σημερινής πραγματικότητας των γυναικείων αγώνων και της εξέλιξης των θεωριών που τους προετοιμάζουν ή τους συνοδεύουν, τριάντα χρόνια μετά την πρώτη έκδοση του Δεύτερου Φύλου, του βιβλίου που υπήρξε σταθμός στην ιστορία της γυναικείας θεωρίας.

«Η συνάντηση γίνεται με αφορμή την τριακοστή επέτειο του Δεύτερου Φύλου», τόνιζαν οι διοργανώτριες στο κάλεσμά τους. «Θέλουμε να τιμήσουμε τό βιβλίο αυτό και ταυτόχρονα να εκτιμήσουμε ποιά ήταν η εξέλιξη της φεμινιστικής σκέψης μέσα στα τριάντα χρόνια που πέρασαν από την έκδοσή του. Σέ όλα τά μέρη της γης οι γυναίκες έμπνεύστηκαν από τό Δεύτερο Φύλο νά θέσουν σέ άμφισβήτηση την κοινωνική τους ύπόσταση και νά αγωνιστούν γιά νά την αλλάξουν. Δέ χωρά άμφισβόλία ότι η επανεξέταση του κόσμου από φεμινιστική σκοπιά συνεπάγεται την κυριολεκτική αντίστροφή του. Οί μέθοδοι, όμως, παραλλάζουν από τό ένα άτομο στό άλλο και από τή μία ομάδα στην άλλη. Έκείνο που μās ενδιαφέρει είναι νά εκτιμήσουμε τί σημαίνει φεμινισμός σήμερα, δέκα χρόνια μετά την πρώτη εμφάνισή του και τριάντα χρόνια μετά την έκδοση του Δεύτερου Φύλου».

Τίς μέρες της συνάντησης συγκεντρώθηκαν στη Νέα Υόρκη 900 γυναίκες. Οί συζητήσεις είχαν τή μορφή στρογγυλής τράπεζας και περιστράφηκαν γύρω από τά πιο διαφορετικά θέματα: Δαρμένες γυναίκες, φεμινιστική δράση στις χώρες του Τρίτου Κόσμου, εξέταση ποικίλων φιλοσοφικών προβλημάτων, σχέση εργατικού κινήματος-γυναικών, «φεμινιστικός σοσιαλισμός».

Οί διοργανώτριες είχαν φροντίσει νά στείλουν έκ των προτέρων σέ πολλές γυναίκες αντίγραφα όρισμένων εισηγήσεων που είχαν κρίνει σάν ιδιαίτερα σημαντικές, έτσι ώστε νά εξοικονομηθεί άρκετός χρόνος γιά τίς συζητήσεις. Κατά τή διάρκεια της συνάντησης, έκτός από τίς επί μέρους συζητήσεις, είχαν προβλεφθεί κοινές συνεδριάσεις όλων των παρευρισκομένων, μέ στόχο μία κατά τό δυνατόν συνολική ανταλλαγή απόψεων.

Στό κάλεσμά τους, οι γυναίκες που ανέλαβαν την πρωτοβουλία γιά τή διοργάνωση της συνάντησης, εξηγούσαν τους λόγους γιά τους όποιους επέλεξαν νά έντοπίσουν τό κύριο βάρος της συζήτησης στό πρόβλημα της θεωρίας: «Έκτός από την έπιθυμία μας γιά αντιπαράθεση των ποικίλων απόψεων, δώσαμε ιδιαίτερη έμφαση στην εξέταση της θεωρητικής πλευράς του φεμινισμού. Η πρόθεσή μας νά ασχοληθούμε περισσότερο μέ τή θεωρητική σκέψη προήλθε έν μέρει από την ίδια την αφορμή της συνάντησης —άπό την έπιθυμία μας νά τονίσουμε τή σημασία του Δεύτερου Φύλου— αλλά και από την πεποίθησή μας ότι η θεωρία είναι τμήμα της διαδικασίας συνειδητής μορφοποίησης ενός κινήματος. Άν, λοιπόν, έχουμε περιορίσει τίς παρεμβάσεις που σχετίζονται μέ τά πρακτικά πολιτικά προβλήματα ή μέ την καλλιτεχνική έκφραση, είναι άκριβώς γιατί θελήσαμε νά έκμεταλλευτούμε αυτή την εύκαι-

ρία για να ενθαρρύνουμε μία ειδική πλευρά του φεμινισμού: Τη συστηματική επανεξέταση του κόσμου. Είναι προφανές ότι αυτή η επανεξέταση θέλουμε να αφορά και να προκύπτει από την πολιτική και την προσωπική μας πρακτική, από τη ζωή και τη δουλειά μας».

Η συνάντηση προσέδωσε τελικά γυναίκες με πολύ διαφορετικές απόψεις. Την τελευταία ημέρα συνέβη ένα είδος θεωρητικοπολιτικού συμβιβασμού, κάτι που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί με δύο λόγια σαν ένα κοινό σχέδιο για «καλύτερη γνώση του αντιπάλου», για «ανάλυση των δυνάμεων που δουλεύουν ενάντια στις γυναίκες», για «εμβάθυνση και κατανόηση των ιστορικών εκείνων μηχανισμών που διαιωνίζουν την καταπίεση των γυναικών. Χωρίς αμφιβολία, οι γυναίκες που έφτασαν στη Νέα Υόρκη με τη βεβαιότητα ότι υπάρχει μία γυναικεία ιδιαιτερότητα, μία γυναικεία ουσία, όπως και εκείνες που πίστευαν ότι το κοινό στοιχείο που κάνει τις γυναίκες να αποτελούν μία ομάδα είναι η κοινή καταπίεσή τους, έφυγαν από τη συνάντηση με αμετάλλακτες τις φιλοσοφικές τους αντιλήψεις. Ωστόσο, οι συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν κατά τη συνάντηση κατέληξαν σε κάποια σύγκλιση που βρήκε σύμφωνες τις περισσότερες από τις παρερισκόμενες φεμινίστριες.

Νέες φεμινιστικές συναντήσεις που έχουν προγραμματιστεί έχουν αναλάβει να αναλύσουν τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι γυναίκες στη Νέα Υόρκη και —κυρίως— να εξετάσουν το ζήτημα της παγκοσμιότητας των γυναικείων αγώνων και των αντίστοιχων θεωριών. Και πιο συγκεκριμένα: Είναι δυνατό να μιλήσουμε σήμερα για μία θεωρία της γυναικείας καταπίεσης;

(Ακολουθούν σε περίληψη όρισμένες από τις εισηγήσεις που θεωρήσαμε αντιπροσωπευτικές).

Υπάρχει «κόσμος» της γυναίκας; Μερικές σκέψεις γύρω από τον αγώνα για το σώμα μας

Σύμφωνα με την S. De Beauvoir ο κόσμος δεν ανήκει στις γυναίκες με τον ίδιο τρόπο που ανήκει στους άντρες· κι αυτό λόγω πολιτιστικών και κοινωνικών συνθηκών:

«Όσο γι' αυτήν —τη γυναίκα— δεν καταπιάνεται με την ύλη αλλά με τη ζωή —και η ζωή δεν μπορεί να δαμαστεί με τη χρήση εργαλείων· δεν μπορεί κανείς παρά να παραδοθεί στους πιο μυστικούς της νόμους. Ο κόσμος δεν της φαίνεται σαν «ένα άθροισμα οργάνων» που τοποθετείται ανάμεσα στη θέληση και στους στόχους της, όπως λέει ο Heidegger· είναι αντίθετα κάτι το άκατάλυτο, που αντιστέκεται επίμονα, κυριαρχείται από το μοιραίο και διασχίζεται από μυστήριες ιδιοτροπίες».

Μιλώντας για «κόσμο» ή S. De Beauvoir χρησιμοποιεί το υπαρξιστικό έννοιολογικό πλαίσιο: Ο κόσμος δεν προκύπτει από μία φυσική σχέση των πραγμάτων, αλλά από την τάξη και την αξία που δίνουν στα πράγματα οι ανθρώπινες δραστηριότητες και στόχοι. Ο «κόσμος» είναι η ικανότητα των ανθρώπων να παράγουν νοήματα

που οργάνωνουν το περιβάλλον σ' ένα πλαίσιο όπου ανήκει το υποκείμενο.

Το απόσπασμα της S. De Beauvoir θέτει το ερώτημα, αν, πώς και σε ποιό βαθμό οι γυναίκες έχουν έναν «κόσμο» Ακολουθώντας την S. De Beauvoir ή Young ξεχωρίζει δύο μορφές κόσμου: τον «κόσμο της ζωής» (life-world) και τον «κόσμο του προγραμματισμού και της οργάνωσης» (project-world). Η Young δείχνει ότι οι γυναίκες είχαν μία μοναδική σχέση με τον «κόσμο της ζωής», που όμως δεν υπάρχει πια, ενώ ταυτόχρονα έχουν στερηθεί μία σημαντική θέση στον «κόσμο του προγραμματισμού», και άρα η σημερινή μας κατάσταση μπορεί να περιγραφεί σαν «απώλεια κόσμου» (worldlessness). Αυτή η απώλεια κόσμου σχετίζεται διπλά με την απώλεια της σωματικής αυτοδιάθεσης. Από τη μία, χάνοντας τον «κόσμο της ζωής» χάσαμε τον έλεγχο της ζωής και της υγείας του σώματός μας, από την άλλη ή αλλοτριώσή μας στον «κόσμο του προγραμματισμού» στηρίζεται στην στέρηση της αίσθησης του εαυτού μας σαν δυνατό, ρωμαλέου.

εύχρηστου σώματος, ίκανού νά πραγματοποιήσει τίς διαθέσεις του.

Τό κείμενο αυτό είναι ένας τρόπος νά επανατοποθετηθούν οί θεωρητικές βάσεις τής φεμινιστικής διεκδίκησης γιά τήν επανάκτηση του σώματος μας.

Οί ύπαρξιστές αντιλαμβάνονται τή συγκρότηση του κόσμου σάν επίτευξη καθαρά προσδιορισμένων σχεδίων, πού πηγάζουν από τήν ανθρώπινη έφευρετικότητα, συγκροτούν ένα προσανατολισμένο σύστημα από λειτουργικές αναφορές σέ πράγματα, δραστηριότητες κι ανθρώπους και πραγματοποιούνται μέσα από τήν προσπάθεια και τόν έλεγχο, τή θέληση νά υλοποιηθεί κάτι πού δέν υπάρχει ανεξάρτητα από τόν άνθρωπο.

Όμως ή σύλληψη ενός «κόσμου» δέν ακολουθεί αναγκαστικά τό «ύπερβατικό» σχήμα τής προπόλης και επίτευξης σχεδίων. Όπως αποδεικνύει ή S. De Beauvoir οί γυναίκες συγκροτούν τόν κόσμο τους μέσα από αναφορές σέ διαδικασίες ζωής και θανάτου όπως τό νά γεννάς, νά ξεγεννάς, νά φροντίζεις τά μωρά, τούς αρρώστους και τούς γέρους, νά κρατάς συντροφιά στους έτοιμοθάνατους και νά περιποιείσαι τούς νεκρούς· σάν τέτοιες μπορούν νά θεωρηθούν από μία άποψη και ή προετοιμασία του φαγητού και ή καλλιέργεια των φυτών.

Τό σύνολο των νοημάτων και βιωμάτων πού συνιστά αυτή ή μέριμνα γιά διαδικασίες ζωής και θανάτου είναι αυτό πού ή Young ονομάζει «κόσμο τής ζωής» σέ αντίθεση μέ τόν προηγούμενο «κόσμο του προγραμματισμού». Οί στόχοι και ή δομή του «κόσμου τής ζωής» δέν προσδιορίζονται μέσα από ένα προκατασκευασμένο σχέδιο αλλά από τήν προσαρμογή στις έπιταγές των φυσικών διαδικασιών. Τα σύνεργα και τά αντικείμενα πού περιλαμβάνει ο κόσμος τής ζωής δέ λειτουργούν σάν όργανα χειραγώγησης και έλέγχου αλλά σάν μέσα γιά τήν δημιουργία ενός περιβάλλοντος άνεσης, διατροφής και θεραπείας. Αντί γιά έπεξεργασία των στόχων, ύπολογισμό των μέσων και διατήρηση του έλέγχου, οί δραστηριότητες του κόσμου τής ζωής απαιτούν έπιδεξιότητα, ύπομονή, συνεργασία και γνώση μιās φυσικής διαδικασίας όπως ή γέννα, ο πυρετός και ή σωστή επέμβαση γιά τήν καλύτερη εξέλιξη της. Έτσι ή βασική μορφή του «κόσμου τής ζωής» δέν είναι ή επίτευξη αλλά ή μέριμνα.

Έπειδή καλλιεργεί τόν αυτόπροσδιορισμό, τόν έλεγχο και τήν εξουσία πάνω στα πράγματα, έπειδή οί δυνατότητές του είναι κατά βάση ανεξάντλητες και τά προϊόντα του ξεπερνούν τήν διάρκεια μιās ζωής, φτιάχνοντας έτσι μία ανθρώπινη ιστορία, ο «κόσμος του προγραμματισμού» διατηρεί τήν ύπεροχή του έναντι του «κόσμου τής ζωής».

Στίς περισσότερες κοινωνίες οί γυναίκες έχουν μία ύποδεέστερη θέση στον «κόσμο του προγραμματισμού», ιδιαίτερα σέ μεγάλα έργα όπως οί κατασκευές, ο πόλεμος, τό έμπόριο, ή διοίκηση. Αντίθετα στις περισσότερες κοινωνίες ο «κόσμος τής ζωής» είναι ο κόσμος τής γυναίκας. Οί άντρες είτε αποκλείονται από μερικές ή κι από όλες τίς δραστηριότητές του είτε έχουν μία θέση πού ύποκειται σ' εκείνη των γυναικών. Οί δραστηριότητες του «κόσμου τής ζωής» άφορούν συγκεκριμένα τό σαρικό, τό θνητό, τό εύάλωτο, τό φιλάσθενο του σώματος και έμπίπτουν έτσι σ' αυτό πού ή S. De Beauvoir μαζί μέ άλλους ονομάζει «τό έμφυτο» (σέ αντιδιαστολή μέ τό «ύπερβατικό» τής ανθρώπινης οργάνωσης). Και καθώς οί γυναίκες ταυτίζονται μ' αυτά τά χαρακτηριστικά, πού έμποδίζουν τήν επίτευξη τής οργάνωσης, κατέχουν τήν κυρίαρχη κυλτούρα τήν θέση του ΛΑΛΟΥ.

Έπειδή όμως οί φυσικές διαδικασίες συνδέονται μέ ιδιαίτερους θεσμούς, τελετουργίες, σύνεργα και αντικείμενα φαίνεται μία ανθρώπινη, επέμβαση στον «κόσμο τής ζωής» εξίσου σημαντική μ' εκείνη πού χαρακτηρίζει τόν «κόσμο του προγραμματισμού». Έτσι ή παραδοσιακή κυριαρχία μας στον «κόσμο τής ζωής», ενώ σπάνια μ'ς εξισώνει μέ τούς άντρες όσο άφορά τήν έλευθερία, τήν εξουσία και τό γόητρο, μ'ς δίνει μία όρισμένη, αξιοπρέπεια και δύναμη, μία ύποκειμενικότητα κι ένα περιβάλλον στο οποίο άνήκουμε.

Η S. De Beauvoir, λέει ή Young, δείχνει σωστά έναν κόσμο των γυναικών πού φτιάχνεται γύρω από τή σχέση τους μέ τή ζωή, κάνει όμως λάθος νά ύποθέτει ότι αυτός ο κόσμος προσδιορίζει τή σημερινή κατάσταση τής γυναίκας. Αν τά έχρη του διατηρούνται, ο «κόσμος τής ζωής» έχει σέ μεγάλο βαθμό έξχφνιστεί. Ήδη από τό 17ο αιώνα και ειδικότερα από τό 19ο, ή άνοδος του καπιταλισμού πού έμπορευματοποιεί τή μέριμνα γιά διαδικασίες ζωής και θανάτου συμπίπτει μέ τό πέραςμα του «κόσμου τής ζωής» στήν άρσενική κυριαρχία, τήν αναδιάρθρωσή του κατά τά πρότυπα του σχεδίου μέ σημαντικότερη έκφραση τό σύστημα τής σύγχρονης ιατρικής. Στήν ίδια περίοδο μειώνεται ή θέση των γυναικών σέ παραγωγικές επιχειρήσεις και γενικότερα στον «κόσμο του προγραμματισμού». Η άπώλεια του «κόσμου τής ζωής» σήμαινε ταυτόχρονα τό χάσιμο του έλέγχου και τής γνώσης πάνω στις διαδικασίες τής ζωής, του σώματός μας, τίς τεχνικές αντισύλληψης, έκτρωσης κλπ. Η γνώση αυτή διαμορφωνόταν μέσα από τίς έμπειρίες μας.

Έτσι, προτείνει ή Young, πρέπει νά δούμε τήν άλλοτρίωση του σώματός μας μέσα από ένα συνολικό ιστορικό πλαίσιο και τόν άγώνα γιά τήν άνάκτηση του έλέγχου του σάν μία πλευρά του άγώνα ενάντια στήν καπιταλιστική πατριαρχία πού

έχει ιδιοποιηθεί και αναδιαρθρώσει όλες τις ανθρώπινες πρακτικές γύρω από τις διαδικασίες ζωής.

Η δεύτερη πλευρά του αγώνα για το σώμα μας είναι η σωματική ικανότητα που συνδέεται με τον «κόσμο του προγραμματισμού».

Σύμφωνα με τον υπαρκτιστή φαινομενολόγο Merleau-Ponty η αίσθηση της σωματικής ικανότητας βρίσκεται στη βάση της εμπειρίας ενός κόσμου και προσδιορίζει το πεδίο και τα όριά της. Η ανθρώπινη ελευθερία είναι κατ' αρχήν η ελευθερία της κίνησης, η αίσθηση της ευκίνησής και η ελεγχόμενη δύναμη του σώματος.

Ενώ το ανθρώπινο σώμα έχει μία φυσική ροπή να δομάσει και να αναπτύξει τις ικανότητές του, οι κανόνες της θηλυκότητας καταστέλλουν την δυναμική του γυναικείου σώματος. Η καλλιέργεια μιάς αίσθησης του σώματός μας σαν ωραίο αντικείμενο για παρατήρηση και διακόσμηση, απαιτεί την κατάπνιξη μιάς αίσθησης του σώματός μας σαν δυνατό, ενεργό υποκείμενο που κινείται προς τα έξω για να ανταποκριθεί στις επιταγές του κόσμου. Η σωματική ύπαρξη των γυναικών τείνει να προβάλλει ένα «δέν μπορώ» αντί για ένα «μπορώ», γεγονός που εμποδίζει τη συμμετοχή μας στον «κόσμο του προγραμματισμού».

Στην υπαρκτιστική αντίληψη οι σχέσεις και οι αναφορές, που οργανώνουν τα πράγματα σ' ένα επιχειρησιακό σύστημα, απορρέουν από την κίνηση του σώματος που αποκαθιστά μία σύνδεση ανάμεσα στο «έδω» που είμαι εγώ και στο «έκει» που είναι οι στόχοι μου.

Όμως η θηλυκή σωματική συμπεριφορά δημιουργεί μία περιορισμένη αίσθηση του χώρου σέ πολλές γυναίκες. Βιώνουμε το σώμα μας περιφραγμένο και ριζωμένο σέ μία θέση κι όχι σημείο άφετηρίας ενός έκτεταμένου κόσμου που μάς προσφέρεται και στον οποίο μπορούμε να κινηθούμε. Είναι σαν να διακρίνουμε έναν κλειστό χώρο στον οποίο μπορούμε να κινηθούμε από έναν άλλον που μπορούμε να παρακολουθούμε, αλλά που δεν έχει σχέση με την δυναμική του σώματός μας. Είναι ο κόσμος των αντρών στον οποίο οι γυναίκες απλώς έχουν την θέση τους. Η αναστολή αυτή επεκτείνεται και πιο πέρα από τις φυσικές δυνατότητες αφού είναι δύσκολο να έχει κανείς μία αίσθηση αυτοπεποίθησης για τις πιο αφηρημένες διανοητικές και τεχνικές του ικανότητες από τη στιγμή που έ-

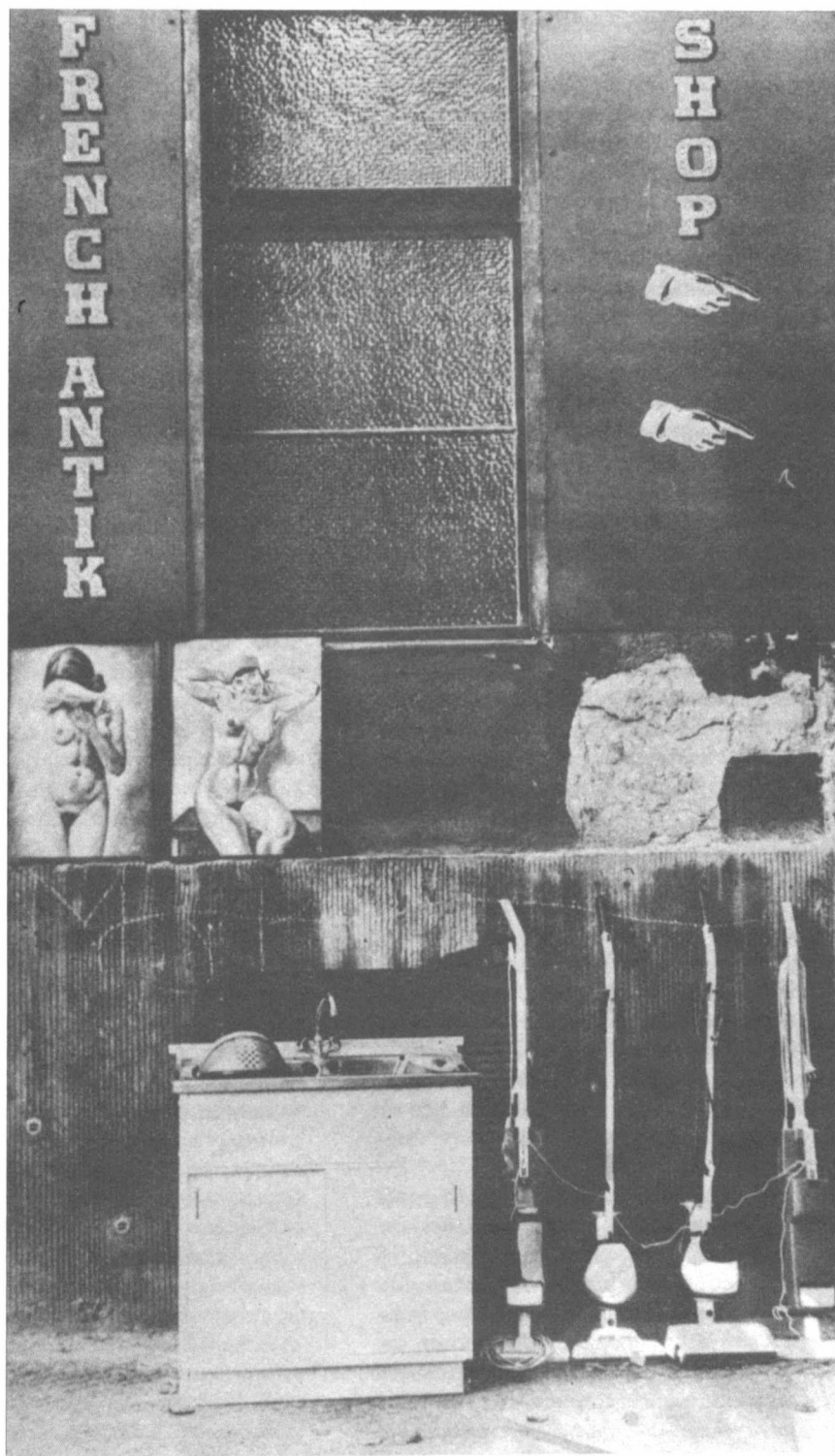
χει εσωτερικεύσει μία αίσθηση σωματικής ανικανότητας.

Όπως άλλωστε λέει η S. De Beauvoir η αντίληψη της μηχανικής αιτιότητας πηγάζει κυρίως από την εμπειρία του σώματος όταν αντιμετωπίζει και κινεί την ύλη. Ακόμα πολλές από τις τεχνικές ικανότητες που βρίσκονται στο επίκεντρο του σύγχρονου «κόσμου του προγραμματισμού» εξαρτώνται από τις δυνατότητες στο χώρο που απορροούνται μαζί με την δυναμική του σώματός μας.

Ετσι ο γυναικείος αθλητισμός, η αυτοάμυνα και η συμμετοχή σέ τυπικά «άνδρικά» επαγγέλματα που στηρίζονται στην σωματική δύναμη δεν εντάσσονται στον αγώνα για «ίσα δικαιώματα» αλλά είναι βασικές πλευρές του αγώνα για να ελευθερώσουμε το σώμα μας και να ξεπεράσουμε την ύποταξη και άλλοτρίωσή μας από τον σύγχρονο «κόσμο του προγραμματισμού». Κι αυτόν τον αγώνα πρέπει να τον δούμε σ' ένα ιστορικό πλαίσιο. Το ιδανικό της θηλυκότητας και οι περιορισμοί του σώματος έχουν υπάρξει και σέ άλλους πολιτισμούς, αφορούσαν όμως συνήθως τις γυναίκες της αριστοκρατίας ή άλλες ειδικά επιλεγμένες ομάδες γυναικών. Οι περισσότερες κοινωνίες δεν είχαν την ευχέρεια να αφήσουν ανεκμετάλλευτη την σωματική δύναμη των γυναικών στην εργασία, το ταξίδι ακόμα και την άμυνα. Μόνο πρόσφατα η ιδέα της θηλυκότητας που θεωρεί το σώμα της γυναίκας εύθραυστο, ευπαθές, παθητικό έχει γίνει μία γενικευμένη πολιτιστική παραδοχή που περιορίζει την σωματική δυναμική των περισσότερων γυναικών και την έκτοπιζει στο περιθώριο του σύγχρονου κόσμου.

Σ' ένα οικονομικό σύστημα που πρέπει να υποκατασχεθεί τους δυνάμει παρκαγωγικούς εργατές του, η εργασία μας προσδιορίστηκε σαν δευτερεύουσα. Και η Young τελειώνει: χωρίς να υποστηρίξω ότι οι γυναίκες ήταν απαλλαγμένες από την καταπίεση στις παραδοσιακές κοινωνίες, νομίζω ότι ο κόσμος της σύγχρονης κοινωνίας μάς ανήκει λιγότερο απ' ότι μάς ανήκε ο κόσμος παλιότερων κοινωνιών. Αυτή η «απώλεια κόσμου» συνδέεται —μέσα απ' την απώλεια του «κόσμου της ζωής» και την υποβάθμιση της θέσης μας στον «κόσμο του προγραμματισμού και της οργάνωσης» — με δύο πλευρές της άλλοτρίωσης και της καταστολής του σώματός μας, οι οποίες έχουν αναγνωρίσιμες ιστορικές ρίζες.

Iris Marion Young

Κανείς Δέ γεννιέται γυναίκα

Μιά φεμινιστική ύλιστική προσέγγιση καταστρέφει την αντίληψη που χαρακτηρίζει τις γυναίκες «φυσική» ομάδα. Μιά λεσβιακή κοινωνία καταστρέφει στην πράξη τό τεχνητό (κοινωνικό) γεγονός που όρίζει τις γυναίκες «φυσική» ομάδα, αποκαλύπτοντας πώς ο διαχωρισμός από τούς άντρες του όποίου αντικείμενο ύπήρξαν οι γυναίκες είναι πολιτικός και δείχνοντας πώς ξαναδημιουργηθήκαμε ιδεολογικά ως «φυσική» ομάδα. Όπως έλεγε ή Simone De Beauvoir «Δέν γεννιέται κανείς αλλά γίνεται γυναίκα. Καμία βιολογική, ψυχολογική ή οικονομική τύχη δέ συνεπάγεται τό κοινωνικό πρόσωπο του ανθρώπινου θηλυκού· ό πολιτισμός παράγει αυτό τό πλάσμα, μεταξύ άρσενικού και ευνούχου, που περιγράφεται σαν γυναίκειο».

Τά παραπάνω δέν έμποδίζουν έντούτοις πολλές φεμινίστριες και λεσβίες - φεμινίστριες νά πιστεύουν πώς ή βάση της γυναικείας καταπίεσης έκτός από ιστορική είναι *και βιολογική*. Έρμηνεύουν, δηλαδή, κάθε ιστορική περίοδο (μητρικό δίκαιο, προϊστορία) και μέ τή βιολογική προδιάθεση κάθε φύλου: π.χ. τήν αναπαραγωγική ικανότητα της γυναίκας μέ ό,τι συνεπάγεται αυτή, τή φυσιολογική βία του άντρα κλπ. Καταλήγουν μέ αυτό τόν τρόπο πολλές φορές νά αντιστρέφουν τήν παραδοσιακή ιεραρχία χαρακτηρίζοντας τούς άντρες βιολογικά κατώτερους από τις γυναίκες, έξαιτίας π.χ. της βιολογικά αναπόφευκτης βίας τους. Φυσιολογούν έτσι τήν ιστορία και τά κοινωνικά φαινόμενα που εκφράζουν τήν καταπίεσή μας, περιορίζοντας τις δυνατότητες άλλαγής.

Μιά φεμινιστική ύλιστική προσέγγιση δείχνει πώς αυτό που θεωρούμε αίτία ή άφετηρία της καταπίεσης δέν είναι άλλο από τή σφραγίδα που έχει επιβάλλει ό καταπιεστής, και ή όποία δέν προϋπάρχει της καταπίεσης. Η φυλετική, δηλαδή, διάκριση δέν άνήκει σέ μία φυσική τάξη πραγμάτων αλλά σέ μία κοινωνικοοικονομική και άντιστοιχεί αυτή σέ ένα πλέγμα σχέσεων μέσα από τό όποιο ξαναερμηνεύονται τά φυσικά χαρακτηριστικά.

Η άρνηση της έτεροφυλοφιλίας από τή μεριά μας σήμαινε τή συνειδητή ή άσυνειδητή άρνηση ταύτισης μέ τόν άνδρικό ή τό γυναικείο ρόλο. Η κατηγορία, λοιπόν, που μάς άπευθυνόταν ότι προσπαθούσαμε νά μοιάσουμε στους άντρες ήταν παράλογη, και γιατί άρνούμενες τήν ταύτιση μέ τόν άντρα άρνιόμασταν τήν οικονομική, ιδεολογική και οικονομική του δύναμη και γιά ένα άλλο λόγο· και νά θέλει μία γυναίκα δέν μπορεί νά

μοιάσει στόν άντρα γιατί δέν μπορεί ποτέ ν' αποκτήσει τή συνείδηση του φύλου του, συνείδηση κάποιου που διαθέτει τουλάχιστον δύο φυσικές «σκλάβες» στη διάρκεια της ζωής του. Άκριβώς μία ύψη της λεσβιακής καταπίεσης συνίσταται στό νά κάνει άπρόσιτες τις γυναίκες μεταξύ τους άφου οι γυναίκες άνήκουν στους άντρες. Άρα οι λεσβίες πρέπει νά είναι κάτι άλλο· ούτε άντρες ούτε γυναίκες, κοινωνικά προϊόντα κι όχι «φυσικά» μία που δέν ύπάρχει «φύση» στην κοινωνία.

Πρόσφατα, έντούτοις, πολλές λεσβίες προσπάθησαν νά μετατρέψουν τήν παραδοσιακή ιδεολογία σέ έναν ύμνο του θηλυκού βιολογικού δυναμικού, επιστρέφοντας σέ μία έκδοχή του κλασικού «γυναικείου μύθου». Μιά παρόμοια άποψη τοποθετεί έμάς τις γυναίκες ν' άγωνιζόμαστε στό έσωτερικό της τάξης μας όχι γιά τήν κατάργησή της αλλά, αντίθετα, γιά τήν ένίσχυσή της. Τό διαφορούμενο του όρου φεμινίστρια συνοψίζει τό πρόβλημα. Για άλλες ό όρος μοιάζει νά σημαίνει «κάποια που άγωνίζεται γιά τις γυναίκες σαν τάξη και τήν έξαφάνισή της» γι' άλλες «κάποια που άγωνίζεται γιά τή γυναίκα και τήν υπεράσπισή της», γιά τό μύθο, άρα, και τήν ένίσχυσή του. Ό όρος όμως, μου φαίνεται, διαλέχθηκε όχι γιά νά ταυτιστούμε μέ τόν όρισμό του καταπιεστή, αλλά γιά νά δηλώσουμε τήν ιστορική πορεία του κινήματός μας και νά τονίσουμε τήν πολιτική του σύνδεση μέ τό παλιότερο γυναικείο κίνημα. Τό έρώτημα, λοιπόν, θά έπρεπε νά τεθεί σ' εκείνο τό κίνημα, στό όποιο άν και οι γυναίκες άγωνίζονταν γιά τούς έαυτούς τους ως ομάδα— μέ βάση τά κοινά τους χαρακτηριστικά— δέν μπορούσε, όμως, νά λύσει τις θεωρητικές άντιφάσεις στό θέμα φύση/πολιτισμός, γυναίκα/κοινωνία, γεγονός που τό όδήγησε σέ άδιέξοδο. Η άλογη άρχή «ισότητα στη διαφορά», που ξαναγεννιέται σαν ιδέα, τό όδήγησε πίσω στην παγίδα του γυναικείου μύθου.

Μένει, επομένως, σέ μάς νά όρίσουμε τήν καταπίεση μέ ύλιστικούς όρους, νά όρίσουμε δηλαδή τις γυναίκες ως τάξη—που σημαίνει ότι οι κατηγορίες «γυναίκα» και «άντρας» είναι πολιτικές και οικονομικές κατηγορίες, άρα όχι αιώνιες— και νά ξεκινήσουμε διακρίνοντας τις «γυναίκες» τάξη, προϊόν κοινωνικών σχέσεων, από τή «γυναίκα» μύθο ό όποιος άρνείται τις «γυναίκες» ως προϊόν σχέσης έκμετάλλευσης.

Η συνείδηση της τάξης δέν είναι αντίθετη στην άτομικότητα, από τή στιγμή που κανένα άτομο δέν μπορεί νά όριστεί μόνο μέ βάση τήν καταπίεση που ύφίσταται. Άντιμετωπίζουμε, έπο-

μένως, την ανάγκη να ορίστούμε επίσης σαν άτομικά υποκείμενα της ιστορίας, παρά την καταπίεση, να αποκτήσουμε ταυτότητα· γιατί κανένας αγώνας δεν είναι δυνατός χωρίς ταυτότητα και έσωτερικό κίνητρο. Τό θέμα αυτό του ατομικού υποκειμένου ο Μαρξισμός τό έχει αγνοήσει με τή δικαιολογία πώς τά άτομα σαν προϊόντα κοινωνικών σχέσεων δεν μπορεί παρά να έχουν «άλλοτριωμένη» συνείδηση· αντίθετα, μπορούν να έχουν ταξική συνείδηση ή οποία αναφέρεται σε ξέχωρα υποκείμενα, μόνο όμως όσο αυτά συμμετέχουν στίς γενικές συνθήκες έκμετάλλευσης. Για τίς γυναίκες ή αντίληψη αυτή είχε δύο συνέπειες: τίς πρόλαβε από τό να συγκροτηθούν ως τάξη για μεγάλο χρονικό διάστημα, αφού θεωρούσε τίς σχέσεις άντρων / γυναικών «φυσικές» και κάλυπτε τόν καταμερισμό εργασίας μεταξύ τους αγνοώντας τήν ταξική φύση σύγκρουση.

Η ταξική, όμως, συνείδηση δεν άρκει· παράλληλα, εξακολουθεί να υπάρχει και ή έννοια του υποκειμένου. Πρέπει, λοιπόν, να καταλάβουμε πώς οί δύο αυτές έννοιες λειτουργούν σε σχέση με τήν ιστορία μας. Η συνειδητοποίηση από μεριάς μας ότι αποτελούμε αντικείμενα καταπίεσης μάς μεταβάλλει σε υποκείμενα με τήν έννοια του γνωστικού υποκειμένου· και ή συνειδητοποίηση αυτή δεν είναι μόνο μία αντίδραση στην καταπίεση αλλά μία έννοιολογική επανεκτίμηση της κοινωνίας.

Ο πρώτος ίσως όρος για τήν αλλαγή είναι να υπάρχουμε σαν άτομα όπως υπάρχουμε σαν μέλη μιάς τάξης. Χωρίς τόν όρο αυτό κανένας με-

τασχηματισμός δεν είναι δυνατός. Ίσχύει όμως και τό αντίστροφο· ή ανάγκη, δηλαδή, της ταξικής συνείδησης χωρίς τήν οποία δεν υπάρχουν ατομικά υποκείμενα αλλά μόνο άλλοτριωμένα άτομα. Εμείς οί γυναίκες, προκειμένου να λύσουμε τό έρώτημα του ατομικού υποκειμένου με ύλιστικούς όρους θά πρέπει να δείξουμε πώς τά «υποκειμενικά», «ατομικά» και «ιδιωτικά» προβλήματα είναι στην πραγματικότητα κοινωνικά προβλήματα.

Έχοντας όμως αποδείξει τήν ταξική φύση των προβλημάτων παραμένει ή ανάγκη ενός νέου υποκειμενικού προσωπικού όρισμού του ατόμου ή οποίους να ξεπερνά τίς κατηγορίες άντρας/γυναίκα.

Να καταστρέψουμε τή «γυναίκα» δέ σημαίνει απόρριψη του λεσβιασμού μιά πού ή λεσβία βρίσκεται έξω από τήν κατηγορία αυτή· γιατί αυτό πού «κάνει» τή γυναίκα είναι ή προσωπική της εξάρτηση από έναν άντρα (κι αυτό σε αντίθεση με τήν απρόσωπη εξάρτηση από ένα αφεντικό) και γιατί ή λεσβία δεν είναι γυναίκα ούτε οικονομικά ούτε ιδεολογικά ούτε πολιτικά. Επιπλέον σκοπός μας είναι ή καταστροφή της έτεροφυλοφιλίας ως πολιτικού συστήματος πού βασίζεται στή γυναικεία καταπίεση, και τό όποιο παράγει τό σύστημα σκέψης της διαφοράς ανάμεσα στα φύλα για να τήν έρμηνεύσει. Πέρα ή μέσα στην ταξική συνείδηση, τήν έπιστήμη / έμπειρία, θά πρέπει να αγωνισθούμε για να υπάρξουμε ως αυτόνομες ολότητες μιά πού έχοντας απόρριψει τό βασικό όρισμό, μείναμε χωρίς στοιχεία ταυτότητας.

Monique Wittig

Έλευθερία αναπαραγωγής: Πέρα από «τό δικαίωμα των γυναικών να διαλέγουν»

Η φεμινιστική άποψη για τήν έλευθερία αναπαραγωγής βασίζεται σε δύο ουσιαστικές ιδέες πού προέρχονται από διαφορετικές φιλοσοφικές παραδόσεις. Η πρώτη πού συνδέεται με τόν Μαρξισμό αποτελεί «ιστορικό και ήθικό έπιχείρημα» και αναφέρεται στην κοινωνική θέση της γυναίκας και τίς κοινωνικά καθορισμένες απαιτήσεις και ανάγκες πού ή θέση αυτή συνεπάγεται. Η δεύτερη αναφέρεται στή βιολογική σύνδεση γυναικείου σώματος, σεξουαλικότητας και αναπαραγωγής, αποτελεί δέ προέκταση της γενικής αρχής τηςωματικής άκεραιότητας και του αυτοκαθορισμού· ή ιδέα αυτή μοιάζει να βασίζεται στην έννοια των «φυσικών δικαιωμάτων» και συνδέεται με τή φιλελεύθερη άστική παράδοση. Στο άρθρο αυτό γίνεται μιά προσπάθεια να αναλυθούν ή καταγω-

γή και οί θεωρητικές συνέπειες των δύο αυτών ιδεών και να έντοπιστούν μερικές αντίφάσεις μεταξύ τους, ειδικότερα όπως αυτές εκφράστηκαν και εκφράζονται μέσα στο γυναικείο κίνημα, (π.χ. στο αίτημα των γυναικών για μεγαλύτερο έλεγχο πάνω στα θέματα αναπαραγωγής ταυτόχρονα με ένα δικαιότερο μοίρασμα των ευθυνών μεταξύ άντρων και γυναικών).

Η μαρξιστική άποψη σύμφωνα με τήν οποία ή βιολογική αναπαραγωγή καθεαυτή είναι κοινωνική δραστηριότητα —γιατί προϋποθέτει κοινωνικές σχέσεις συνεργασίας, μεταξύ άντρων και γυναικών ειδικότερα, μέσα από σεξουαλικές και τεχνοποιητικές πρακτικές— μπορεί να επεκταθεί στην ανθρώπινη σεξουαλικότητα γενικά. Όλες δηλαδή οί μορφές σεξουαλικών σχέσεων, όμοφυ-

λόφιλες ή έτεροφυλόφιλες, είναι κοινωνικές, προϋποθέτουν άμοιβαιότητα, συνειδητή ήρθρωση και άναπαραγωγή της έπιθυμίας. Η ποικιλία, άλλωστε, πού χαρακτηρίζει τη σεξουαλική και τη μητρική έμπειρία ιστορικά, πιστοποιεί την κοινωνική παρεμβολή σ' αυτούς τούς «φυσικούς» τομείς. Πολύ μεγαλύτερη ποικιλία, παρατηρείται, εύλογα, στίς μεθόδους άντισύλληψης, έκτρωσης, άνατροφής τών παιδιών πού συμβαίνουν μέσα σ' ένα όρισμένο πλέγμα κοινωνικών σχέσεων και κάτω από την πίεση συγκεκριμένων ύλικών συνθηκών, τά όποια και όροθετούν τίς «φυσικές άναπαραγωγικές διαδικασίες».

Είναι, άρα, λαθεμένη ή διχοτόμηση φύσης/κοινωνίας και κατά προέκταση ή διχοτόμηση βιολογικής/κοινωνικής λειτουργίας της γυναίκας. Κάθε «φυσική» διαδικασία στήν όποια συμμετέχουν τά άτομα ως βιολογικά όντα έχει κοινωνική διάσταση· άκριβώς ό όρος «κοινωνικές σχέσεις άναπαραγωγής» —σχέσεις κατεξοχήν άνταγωνιστικές— ύπονοεί ότι οί κοινωνικές διαιρέσεις άνταναγκούν τούς θεσμικούς και πολιτιστικούς κανόνες μέ βάση τούς όποιους εκφράζονται ή άνθρώπινη βιολογία, σεξουαλικότητα και άναπαραγωγή.

Συνεπώς, για νά αναλύσουμε την έννοια της «έλευθερίας άναπαραγωγής» πρέπει νά λάβουμε ύπόψη τά προηγούμενα· ότι, δηλαδή, και ή βιολογία ύπόκειται στήν άνθρώπινη παρέμβαση και στήν ιστορική άλλαγή, πού σημαίνει πώς ό γυναικεϊός έλεγχος στους όρους και στίς συνθήκες άναπαραγωγής είναι **κοινωνικά καθορισμένη άνάγκη**, μιά πού οί γυναίκες κυρίως φέρουν τό βάρος αυτής της λειτουργίας. Άκόμα όμως κι αν φανταστεί κανείς μιά άλλη κοινωνική κατάσταση μέ διαφορετικό καταμερισμό εύθυνών, τό έρώτημα παραμένει άφού ό έλεγχος στίς αποφάσεις πού συνδέονται μέ την άναπαραγωγή δέν άφορά μόνο «τήν προστασία μητέρων και παιδιών» αλλά και τη σεξουαλικότητα και τό ίδιο τό γυναικειό κορμί.

Άνάλογο μέ τό «δικαίωμα αυτοκαθορισμού» και «τό δικαίωμα έλέγχου πάνω στό κορμί» πού έχουν στηρίξει μιά από τίς απόψεις για την έλευθερία άναπαραγωγής —και πού έχουν τίς ρίζες τους στόν 17ο αιώνα— είναι τό σύγχρονο αίτημα για τό «δικαίωμα προστασίας της ιδιωτικής ζωής του καθένα». Όσο και αν οί έννοιες αυτές είναι, από μιά σκοπιά, άρνητικά φορτισμένες ως άκοινωνικές και άποκλειστικές, μπορούν νά αποκτήσουν θετικό περιεχόμενο πού ταυτίζεται περίπου μέ τό «δικαίωμα άτομικού αυτοκαθορισμού». Αύτή, άλλωστε, ή φιλελεύθερη ιδέα τροφοδότησε τό φεμινισμό του 18ου και 19ου αιώνα· θά πρόσθετα ότι ή ίδια δέν έρχεται σέ άντίθεση μέ τη μαρξιστική θεωρία για την όποια ή ιδέα του άτόμου ιστορικά καθορισμένου, συγκεκριμένου και ξεχωριστού στίς άνάγκες του πρέπει νά διακριθεί από

την **ίδεολογία** του άτομισμού. Την έννοια της άτομικής εύτυχίας σάν τελικού στόχου κάθε έπαναστατικής διαδικασίας την έχουν έπεξεργαστεί πολλοί μαρξιστές θεωρητικοί, συνδέοντας την μερικές φορές άμεσα μέ τό σωματικό αυτοέλεγχο, την κατάκτηση της άμεσότητας στή σχέση μας μέ τό σώμα, τη διαθεσιμότητα, όρους για τη συνειδητή κοινωνική και πολιτική δραστηριότητα. Αυτό τό θέμα άρχής βρίσκεται στή βάση της διεκδίκησης τών φεμινιστριών για έλεγχο στήν άναπαραγωγή.

Η ιδιαίτερη, όμως, σχέση της γυναίκας μέ τό ζήτημα της άναπαραγωγής δέν είναι άποτέλεσμα της βιολογικής της λειτουργίας μόνο, αλλά της βιολογικής λειτουργίας έρμηνευμένης από την κοινωνική και πολιτισμική όργάνωση. Αυτό σημαίνει ότι δέν είναι άναπόφευκτο για τίς γυναίκες νά ύφίστανται τίς σοβαρότερες συνέπειες μιάς άθέλητης έγκυμοσύνης μέ άποτέλεσμα την άναστολή της *δικής τους* σεξουαλικής και άναπαραγωγικής έκφρασης· κάτι τέτοιο άπορρέει άπλά από την κοινωνικά έγκυρη σημασία της μητρότητας στή ζωή τών γυναικών.

Η έπιθυμία και τά προβλήματα πού σχετίζονται μέ την έκτρωση είναι μιά *έμπειρία πού μοιράζοντας όλες οί γυναίκες*, μιά έμπειρία πού διαπερνά τίς τάξεις· ή άτομική, συνεπώς, θεωρία και πρακτική του έλέγχου τών γεννήσεων προέρχεται από μιά βιολογική, θηλυκή ιδιότητα πού είναι βασικότερη από την ταξική. Αυτό δέ σημαίνει ότι μπορεί κανείς νά άποσπάσει τό θέμα της σεξουαλικότητας από την ταξική προέλευση. Η πολιτική στό ζήτημα της άναπαραγωγής, ιστορικά, από τη μιά είχε σάν γενικευμένο στόχο και άντικείμενο τό γυναικειό κορμί και τη χρησιμοποίησή του, από την άλλη χαρακτηριζόταν έντονα από ταξικές και φυλετικές διακρίσεις. Έντούτοις, παραμένει προβληματική ή άρχή του δικαιώματος τών γυναικών νά έλέγχουν τό κορμί τους, ως κύρια άρχή της έλευθερίας άναπαραγωγής, κι αυτό για δύο λόγους.

Άν οί φεμινίστριες έχουν διεκδικήσει για τίς γυναίκες τόν πρώτο λόγο στίς αποφάσεις πού σχετίζονται μέ την άναπαραγωγή, γιατί αυτές σάν κορμιά αλλά και σάν δυνάμει μητέρες ύφίστανται τίς κοινωνικές συνέπειες και την εύθύνη της άνατροφής, δέν μπορούμε, όμως, νά μήν όροθετήσουμε αυτό τό δικαίωμα. Δέν μπορούμε νά παραβλέψουμε τίς ένδεχόμενες εθιμικές και κοινωνικές άξίες πού παρεμβαίνουν στίς αποφάσεις και οί όποιες μπορούν νά μετατρέψουν την παραπάνω άρχή σέ άπόλυτο δικαίωμα (π.χ. νά έχουν οί γυναίκες τό δικαίωμα νά κρατήσουν ή όχι τό έμβρυο, άνάλογα μέ την προτίμηση του φύλου).

Σοβαρότερος όμως είναι ό πολιτικός κίνδυνος αυτής της άρχής· έρμηνευμένη μέ κάποιον

τρόπο μπορεί νά στραφεί έναντίον μας ένισχύοντας τήν άποψη πώς κάθε αναπαραγωγική δραστηριότητα είναι ιδιαίτερη, βιολογικά καθορισμένη μοίρα τής γυναίκας.

Ο κίνδυνος προκύπτει από τήν έννοια των «δικαιωμάτων» γενικά, πού συστατικό τους στοιχείο είναι ή στατικότητα, ή δυνατότητα άναγωγής τους σέ άπόλυτες αξίες, ανεξάρτητες από τίς κοινωνικές συνθήκες· αυτά δέν προκαλούν τήν κοινωνική δομή καθεαυτή. Στή συζήτηση γιά τά δικαιώματα προβληματικό δέν είναι τό περιεχόμενο αλλά ή μορφή, ή τάση δηλαδή νά θεωρούνται άπομονωμένα, διακριτά άγαθά καί όχι μέρος ενός έπαναστατικού προγράμματος. Ή έννοια, δηλαδή, του δικαιώματος είναι διαφορετική από τήν έννοια τής ανάγκης πού αναφέρθηκε προηγούμενα καί ή όποία εξαρτάται άμεσα από τήν ύπαρξη συγκεκριμένων ατόμων σέ συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες.

Τό έρώτημα είναι: πώς λύνεται ή φαινομενική αντίφαση μεταξύ του «δικαιώματος των γυναικών νά έλέγχουν» καί τής ανάγκης νά μήν όρίζονται από αυτόν τόν έλεγχο τής αναπαραγωγής. Ύποστηρίζω πώς οί δύο άρχικές ιδέες πού αναφέρθηκαν είναι συμπληρωματικές καί όχι έναλλακτικές ή άλληλοαποκλειόμενες· δέν πρέπει, όμως, νά τίς δούμε μέ μόνιμο στατικό περιεχόμενο πού σάν άποτέλεσμα έχει τήν αναπαραγωγή του παραδοσιακού, φυλετικού καταμερισμού καί τήν επίκυρωση τής θέσης τής γυναίκας σάν τροφού κυρίως, στό όνομα του έλέγχου. Σέ μιά κοινωνία, ό-

μως, όπου οί γυναίκες κατέχουν τήν κατώτερη θέση, οικονομικά, πολιτικά καί νομικά, μιά πολιτική πού τονίζει τή συμμετοχή του άντρα στήν άνατροφή των παιδιών μπορεί νά λειτουργήσει μέ τρόπο πού νά άφαιρεί από τίς γυναίκες τόν έλεγχο πάνω στά παιδιά τους, πού είναι τό έλάχιστο πού τούς άναγνωρίζεται (ειδικά στήν περίπτωση χωρισμένων, όμοφυλόφιλων). Από τήν άλλη όταν ή γυναίκα όρίζεται κυρίως από τό φυλετικό καταμερισμό εργασίας γύρω από τήν άνατροφή, μιά πολιτική πού συγκεντρώνεται μονομερώς στίς αύξημένες καί βελτιωμένες παροχές καί ύπηρεσίες, θά διευκολύνει τά βάρη τής μητρότητας, θά λειτουργήσει όμως παράλληλα ένισχύοντας τίς ύπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις αναπαραγωγής (π.χ. στή Ρωσία, Η.Π.Α. Τσεχοσλοβακία ή έλευθερία τής έκτρωσης άπαλλάσσει περισσότερο τόν άντρα από τήν ευθύνη του).

Τά παραπάνω δέ σημαίνουν πώς πρέπει νά έγκαταλείψουμε παρόμοιες μεταρρυθμίσεις ή άγώνες. Θά έπρεπε μάλλον νά τά έντάξουμε σ' ένα συνολικό έπαναστατικό φεμινιστικό πρόγραμμα πού νά προκαλεί τήν ύπάρχουσα φυλετική διαίρεση καί τό όποιο νά μή βασίζεται σέ άπλά άτομικά μέτρα αλλά σέ πλατιά κοινωνικά. Ακόμα, όμως, καί σέ ένα τέτοιο πρόγραμμα ή άρχή του «έλέγχου πάνω στό κορμί» τόσο γιά τούς άντρες όσο γιά τίς γυναίκες θά παραμένει σημαντική. Ή έννοια του ατόμου, σωματικά άχέραιου, θά είναι ουσιαστική στόν όρισμό τής κοινωνικής συμμετοχής καί ευθύνης.

Rosalind Pollack Petchesky

Πώς ή σχέση μητέρας/κόρης έπηρεάζει τό θέμα τής άπελευθέρωσης των γυναικών

Ή πιό πρωτότυπη όψη του σύγχρονου φεμινισμού είναι ότι ή καταπίεση των γυναικών δέν μπορεί νά εξηγηθεί μόνο μέ βάση τίς κοινωνικές πολιτισμικές καί οικονομικές συνθήκες τής ζωής τους. Ύπάρχει μιά άόρατη ψυχολογική όψη τής καταπίεσης, πού θά έπρεπε νά έρευνηθεί προκειμένου νά εξηγηθούν οί αιτίες τής άποτυχημένης συγκινησιακής ανάπτυξης των γυναικών —άκόμα καί εκεί πού ή οικονομική καί πολιτισμική εξέλιξη είναι σημαντική. Όσα περιγράφονται παρακάτω άποτελούν διαπιστώσεις μιās ομάδας τριάντα γυναικών, δημοσίων υπαλλήλων, οί όποιες συναντιόντουσαν επί δύο χρόνια, μέ κύριο θέμα τό «ρόλο του ύποσυνείδητου στό γυναικείο κίνημα».

Αν ό φεμινισμός στή Δύση, έχει, πιθανά, συμβάλει στό νά αύξησει τίς άπαιτήσεις πού έχουν οί γυναίκες από τούς έαυτούς τους —καί αυτό σ' ένα ποιοτικό μάλλον επίπεδο—, δέν άναιρείται έντούτοις μιά βασική άνασφάλεια πού χαρακτηρίζει τή ζωή όλων, καί των πιό «άπελευθερωμένων». Τό γεγονός αυτό μάς ώθησε νά φάξουμε αύτή τήν περιοχή τής γυναικείας ταυτότητας. Κάτι τέτοιο μάς φαίνεται άπαραίτητο, αν καί όχι άρκετό, γιά νά εκφράσουμε νά καταλάβουμε καί νά κρίνουμε τήν άσυνείδητη συνηγορία μέ τούς άντρες —τή σύνθετη όηλαδή σχέση εξάρτησης/ ανεξαρτησίας, θέμα αύτής τής εισήγησης. Ή άντικειμενική κυριαρχία των άντρών νομιμοποιεί τήν πεποίθηση

πώς αυτοί είναι ή μοναδική αίτια της εξάρτησης. Η έμπειρία των γυναικών στην ομάδα έδειξε τό αντίθετο· παρά την άπουσία τους αναπτύχθηκαν και εκεί οι ίδιες άκριβώς σχέσεις. Ακόμα κι όταν έλειπε, δηλαδή, μία έρωτικο-συναισθηματική κατάσταση, δέν έπαυαν νά δημιουργούνται οι όροι για μία ισχυρή κι ανεξέλεγκτη εξάρτηση, ή οποία κατέληγε σέ τέτοια συναισθηματική έμπλοκή ώστε μέ κάθε αναφορά κάποιας στή συγκινησιακή της ζωή, νά αναδύονται στίς ύπόλοιπες όλες οι φοβίες της παιδικής τους ήλικίας. Οι φοβίες αυτές έnsαρκώνονταν έκλεκτικά σέ μία από τίς παρούσες· οι διαφορές ήλικίας —υπήρχαν γυναίκες από 25-50 έτών— εύνοούσαν την άναπαραγωγή των οικογενειακών σκηνών, των σχέσεων μάνας-κόρης, μοναδικές μορφές θηλυκότητας πού γίνοντουσαν άντιληπτές.

Η ανάλυση αυτών των δύο ρόλων μάς βοήθησε νά ανακαλύψουμε τούς διαφορετικούς τρόπους —άπό τούς πιο φανερούς ως τούς πιο καλυμμένους— μέ τούς οποίους εκφράζονται. Τό υλικό εργασίας αποτελούσαν φράσεις πού λεγόntonσαν και όποιες μάς έπιτρέψαν νά έντοπίσουμε τά συμπτώματα των δύο πιο κοινότοπων στάσεων: μία πρώτη έπιθετική και διεκδικητική, της κόρης, και μία άλλη μοιρολατρική και έλαφρά εκδικητική, της μάνας, όπως τά δυο αυτά πρόσωπα όρίζονται στην κοινωνία μας. Τό κοινό στίς δύο στάσεις ήταν ή συνέπεια μέ την όποία ή ίδια γυναίκα αντιδρούσε σέ διαφορετικές καταστάσεις, στή ζωή της ή στην ομάδα, στοιχείο πού απείλησε πολλές φορές την ομάδα εξουδετερώνοντας κάθε δυνατότητα συζήτησης· οι οικογενειακές σκηνές δηλαδή άναπαράγοντουσαν εκεί κι όδηγούσαν σέ αδιέξοδο. Ο προσανατολισμός της κουβέντας προς ή δυναμική της οικογένειας διευκόλυνε την κατάσταση και επέτρεψε συγχρόνως μερικές ουσιαστικές παρατηρήσεις πάνω στίς συναισθηματικής φύσης απαιτήσεις των γυναικών, πού συνοψίζονται στα εξής: νά έχει ό άλλος συγκεντρωμένη την προσοχή του σέ μάς, νά μαντεύει τίς έπιθυμίες μας, νά υποφέρει για μάς. Οι σχέσεις, από την άλλη, μέσα στην ομάδα αποκάλυπταν ή σχέση μέ ή μητέρα στή διάρκεια της παιδικής ήλικίας και τίς σχέσεις πού έχουμε μέ τά άτομα πού την υποκαθιστούν σήμερα στή συναισθηματική της λειτουργία. Βασικά χαρακτηριστικά των σχέσεων αυτών είναι ή άνευ όρων αγάπη, ή εξαρτημένη συμβίωση, τό άναντικατάστατο: Καταρχήν μόνο ή μητέρα, πολιτισμικά όρισμένη, άνταποκρίνεται μέ ιδανικό τρόπο σ' ένα έπιβλημένο καθεστώς φροντίδας των άλλων, ακόμα κι όταν αυτό της είναι δυσάρεστο· ύστερα τό σώμα της μητέρας στην έγκυμοσύνη, και ό ρόλος της ως αποκλειστικής τροφού στην παιδική ήλικία, έπιτρέπουν μία σχέση στην όποία κάτι προσφέρεται χωρίς νά ζητιέ-

ται. Έέλος, στό συγκινησιακό σύστημα πού ισχύει, τό μέτρο της αγάπης τό δίνει ό πόνος πού αισθάνεσαι ή προκαλείς στον άλλο· γιατί συστατικό στοιχείο μίας σχέσης πού βασίζεται στην ανάγκη νά δέχεται ή νά παρέχεις φροντίδα, είναι ό πόνος, πού προέρχεται από τό φόβο μήπως εκλείψει ή πηγή φροντίδας ή τό φόβο μήπως χάνοντας τό άντικείμενο της φροντίδας χαθεί και τό νόημα της ύπαρξής σου, τό νά είσαι, δηλαδή, άπαραίτητη σέ κάποιον.

Αν τά δύο πρότυπα θηλυκότητας μητέρα-κόρη έναλλάσσονταν στή συμπεριφορά κάθε γυναίκας, ένα από αυτά είναι πάντα κυρίαρχο, όρίζοντας και τον αντίστοιχο τύπο εξάρτησης. Ο τύπος της εξάρτησης πού αντιστοιχεί σ' ότι ονομάζω πρότυπο της κόρης συνδέεται μέ ή στέρηση της αποκλειστικής αγάπης της μητέρας στην παιδική ήλικία. Η δυσάρεσκα πού προκαλούσε ό προσανατολισμός μέρους της αγάπης της προς τον πατέρα, συνεπαγόταν την ασύνειδη άρνηση της φυσικής και ψυχικής έπιθυμίας γι' αυτήν. Οι άνάγκες και οι έπιθυμίες πού της άπευθύνονταν άρχικά, μετατοπίστηκαν πρώτα προς τον πατέρα και ύστερα προς τον άντρα. Ο γυναικείος άναγωνισμός, σέ σχέση μέ τούς άντρες, θυμίζει έντονα την παλιά οικογενειακή σκηνή της διεκδίκησης της μητέρας. Η περιορισμένη αυτοεκτίμηση των γυναικών προέρχεται μερικά από την πεποίθηση ότι δέν είναι άξίες της αποκλειστικής αγάπης της μητέρας. Μέ αυτό τό αίσθημα μειονεξίας ξεκινάμε ή ζωή, έτοιμες, συχνά, νά ύποταχθούμε σ' ό,τι θά μάς εξασφάλιζε την αγάπη και έπιδοκιμασία του συμβολικού της υποκατάστατου, του άντρα· δέν μπορούμε, δηλαδή, νά δούμε τούς έαυτούς μας ανεξάρτητα από την έπιδοκιμασία του, πόσο μάλλον πού ή αγάπη του συντηρεί την ψευδαίσθηση ότι ή χαμένη σχέση μέ ή μητέρα θ' αποκατασταθεί.

Αυτό πού ονόμασα *μητρικό* πρότυπο δέν είναι παρά ή άλλη όψη του νομίσματος· ή ανάγκη νά σέ περιποιούνται, τό αίσθημα άνασφάλειας άντικαθίσταται έδω από την ανάγκη νά περιποιηθείς, νά είσαι άπαραίτητη. Αυτός όμως ό ρόλος έπειδή επενδύεται μέ την μόνη, κοινωνικά άποδεκτή έξουσία πού διαθέτουν οι γυναίκες εγκαταλείπεται πολύ δυσκολότερα άπ' ότι ό πρώτος. Η πραγματική όμως φύση, του μητρικού ρόλου δέν είναι προφανής· ό καταμερισμός εργασίας πού συνοδεύεται από την άυστηρή ιεράρχηση αυτού πού φροντίζει και αυτού πού δέχεται ή φροντίδα, είναι άπαραίτητος στή διατήρηση της οικογένειας μέ ή σημερινή μορφή. Έξάλλου ή δύναμη πού μοιάζει νά κατέχει αυτός πού περιποιείται συνεπάγεται τον αποκλεισμό του για πάντα στό ρόλο αυτό. Όποια παραβαίνει τό νόμο μοιάζει νά έναντιώνεται στή φύση μία πού ή φροντίδα παρουσιάζ-

ζεται σάν τήν πιό αὐθόρμητη κίνηση τοῦ ἀνθρώπου.

Πῶς ἡ κίνηση τῆς τροφοῦ ἔχει γίνει ἡ κύρια παγίδα τῶν γυναικῶν μένει νά ἀνακαλυφθεῖ. Οἱ ὑποθέσεις εἶναι μερικές γιατί ἀφοροῦν μόνο τίς πιό ὑποτιμημένες ὀφειές τῆς μητρότητας· καί ἡ κολακευτική φύση τῶν δύο ρόλων μητέρας / κόρης συνδέονται μέ τίς ὀφειές αὐτές. Καί τά δύο πρόσωπα διατηροῦν τήν ἀξία τους ἀντικαθιστώντας τίς ἀνάγκες τους μέ τήν προσπάθεια νά γίνονται ἀπαραίτητες, ἀναντικατάστατες. Ἡ ἔκπτωση στούς ἑαυτούς τους εἶναι τό ἀντίτιμο πού πληρώνουν γιά νά ὑπολογίζονται σάν παρουσίες.

Μετά ἀπό προσεκτική παρατήρηση διαπιστώνουμε ἐπίσης ὅτι οἱ γυναῖκες δέν εἶναι μόνο στήν ὑπηρεσία τοῦ ἄντρα ἀλλά καί τῆς μητέρας· στή σχέση τους μαζί της ὑπῆρχε πάντα ἡ ἀπαιτήση ν' ἀντισταθμίσουν πόν πόν τῆς μητέρας ἐξαιτίας τοῦ ἄντρα. Αὐτό σήμαινε ὅτι τό πρόβλημα τῆς μητέρας τίς ἐμπόδιζε νά ἐκδηλώσουν τίς ἀνάγκες τους. Σάν ἀντίδραση ἐπωμίσθηκαν ὅλες τίς συγκινησιακές εὐθύνες τῆς οἰκογένειας συνήθως χωρίς νά ἀναρωτιοῦνται ἂν τό ἐπιθυμοῦσαν. Ὁ ἐκβιασμός ἀπό τήν ἀνάγκη τῶν ἄλλων, ὁ φόβος μήν ἀντικατασταθοῦν, τίς ὁδήγησε νά παραιτηθοῦν προσωπικά, διαιωνίζοντας ἔτσι τήν ἐξάρτηση. Ὁ μόνος τρόπος ν' ἀποκαλυφθεῖ ἡ φύση αὐτοῦ τοῦ ρόλου εἶναι νά καταλάβουμε πῶς δέν ἀντιπρο-

σωπεύει πραγματική δύναμη, μιά πού δέν ἀφήνει περιθώρια νά ἐκφραστοῦν οἱ πραγματικές ἀνάγκες. Ὁ ἐγκλωβισμός ὅμως συγκινησιακός ἢ κοινωνικός ὑπάρχει. Ἄν ἡ ἀπόρριψη τῆς κόρης εἶναι εὐκολή τῆς μητέρας δέν εἶναι γιατί τότε ἡ μόνη ταύτιση πού ἀπομένει εἶναι ἡ ταύτιση μέ τόν πατέρα, πού εἶναι ἀδύνατη. Στό κοινωνικό πεδίο οἱ ἐναλλακτικές λύσεις εἶναι: «νά εἶσαι καλή σάν τοὺς ἄντρες» νά πετύχεις δηλαδή τήν πλήρη αὐτονομία, εἰκόνα πού κρύβει πίσω της ἐκεῖνη τῆς «δυνατῆς» μητέρας ἢ νά διεκδικήσεις τή «θηλυκότητα» πού κρύβει πίσω της τό ρόλο τῆς ὑποταγμένης κόρης. Ἡ ψευδαίσθησή μας ὅμως τῶν φεμινιστριῶν, ὅτι μπορούσαμε νά ἀποκαταστήσουμε μιά σχέση μέ τήν μητέρα, ἀνεξάρτητη ἀπό τό νόμο τοῦ πατέρα, ἀποκαθιστώντας ταυτόχρονα τήν ταυτότητά της ὡς γυναῖκας, καταστρέφεται ὁλοκληρώματα. Αὐτό συμβαίνει παράλληλα μέ τήν ἐπίγρουσα ἀνάγκη νά μπορέσουμε νά ξεπεράσουμε τήν ἀγωνία μας νά τήν εὐχαριστοῦμε. Ὁ φόβος ἄρνησης τῆς μητέρας, μαζί μέ σημαντικό κομμάτι τοῦ ἑαυτοῦ μας μᾶς κάνει προσεκτικές στό χωρισμό αὐτό.

Τό ἐρώτημα πού μπαίνει εἶναι πῶς λειτουργεῖ ἡ εἰκόνα τῆς μητέρας μέσα μας· ἡ ἀπάντησή σ' αὐτό εἶναι ὅρος γιά νά βροῦμε καί τή δικιά μας ἀνεξάρτητη ταυτότητα, ἀνακαλύπτοντας συγχρόνως καί τή δικιά της.

Manuela Fraire

Τά Δημοψηφίσματα για την έκτρωση στην Ιταλία

Ιταλία, μία χώρα που η έπιρροή της εκκλησίας απαγόρευε μέχρι το '71 την προπαγάνδα υπέρ των αντισυλληπτικών, που μόλις το '74 ίσχυσε το διαζύγιο και που το Μάιο του '78 ψηφίστηκε νόμος που νομιμοποιεί τις εκτρώσεις. Νόμοι που, παρά τους περιορισμούς που επιβάλλουν, θεωρήθηκαν νίκη του γυναικείου κινήματος και των προοδευτικών δυνάμεων.

Τρία μόλις χρόνια μετά την ψήφιση του νόμου 194 «περί έκουσας διακοπής της κύησης», οι Ιταλοί καλούνται να απαντήσουν σε δύο δημοψηφίσματα που αφορούν την κατάργησή του.

Η ιστορία αρχίζει πρίν δύο χρόνια, όταν το Ριζοσπαστικό Κόμμα συγκεντρώνει υπογραφές για τη διεξαγωγή 8 δημοψηφισμάτων, καταργητικών ή διορθωτικών των νόμων περί: δημοσίας τάξεως, ποινής καταναγκαστικών έργων, όπλοφορίας, στρατιωτικών δικαστηρίων, απαγόρευσης του κυνηγιού, πολιτικών αδικημάτων, αποστρατιωτικοποίησης των τελωνειακών σωμάτων, ελεύθερης χρήσης χασίς και μαριχουάνας, πυρηνικών εγκαταστάσεων και της κατάργησης 14 άρθρων του νόμου 194.

Παράλληλα μέσα από «περιέργες» συγκυρίες το καθολικό «Κίνημα για τη Ζωή» κινητοποιεί τις χριστιανικές συνειδήσεις προκειμένου να διασωθεί η ζωή — φυσικά του έμβριου. Η θεαματική χαμπάνια των εκπροσώπων του Κινήματος, από την οποία δέ λείπουν βέβαια επίσκοποι και παπάδες, μέ λειτουργίες, όλονυχίες, αναθέματα, αλλά και δημόσιες συνεντεύξεις και επίδειξη έμβρύων μέσα σε φορμόλη, παρακινεί στην έπιστροφή στη γονιμότητα, στην απαγόρευση της αντισύλληψης. Τό επόμενο βήμα είναι ένα είδος «αντιπρότασης» στό δημοψήφισμα του Ριζοσπαστικού Κόμματος, που έφράζει ούτε λίγο ούτε πολύ την ανάγκη κατάργησης όλων των νομοθεσιών που συμβάλλουν στό φόνο ανθρώπινων υπάρξεων (όχι όμως και της ποινής θανάτου). Η πρότασή τους σχετικά μέ την έκτρωση αφορά ακόμα και την έκπτωση των προγενέστερων συνταγματικών διατάξεων που βλέπουν σαν αίτια διακοπής της κύησης τόν ύφιστάμενο κίνδυνο για την ψυχική υγεία της γυναίκας.

Τόν περασμένο Φλεβάρη τό Συνταγματικό Δικαστήριο αποφασίζει μέ άμφισβητούμενα κριτήρια τό θεμιτό της διεξαγωγής των πέντε πρώτων δημοψηφισμάτων καθώς και των δύο περί έκτρωσης, απορρίπτοντας τά υπόλοιπα· ή ψηφοφορία όρίζεται για τίς 17 Μαΐου του 81. (Κάποιες κοινοβουλευτικές «μεταρρυθμίσεις» στό μεταξύ άποτρέπουν και τό δημοψήφισμα για τά στρατιωτικά δικαστήρια).

Η πλειοψηφία του πολιτικού κόσμου τάχθηκε ενάντια στην κατάργηση του νόμου 194, για την υπεράσπιση του «αυτοπροσδιορισμού της γυναίκας», για έκτρωση «ελεύθερη και μέ περίθαλψη», δημιουργώντας έτσι τό «μέτωπο των δύο ΟΧΙ». Τό Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα αποφεύγει να προπαγανδίσει έπίσημα τη γραμμή του αλλά βουλευτές του και ό ίδιος ό Γραμματέας δηλώνουν ότι θά ψηφίσουν την πρόταση του «Κινήματος για τη Ζωή». Ίδια βέβαια είναι και ή θέση του φασιστικού κόμματος. Στόν αντίποδα βρίσκεται τό Ριζοσπαστικό κόμμα που καταγγέλλει την άνελευθερία του νόμου, τόν απόλυτο κρατικό έλεγχο ό όποιος υποθάλλει την αυθαιρεσία των γιατρών, και μάχεται για την κατάργηση των πιό περιοριστικών του άρθρων. "Αν ή πρόταση του Ριζ. κόμματος υπερψηφιζόταν προβλέπεται, τυπικά τουλάχιστον, ή δυνατότητα πραγματοποίησης επέμβασης μέσα στα όρια των 90 ήμερών από τη σύλληψη ακόμα και

από αντίλικες για τις όποιες, σύμφωνα με τον ισχύοντα νόμο, χρειάζεται ή συναίνεση του δικαστικού επιτρόπου αφού άκουστεί ή γνώμη των γονέων. Συγχρόνως όμως θά σήμαινε καί τήν κατάργηση τών διατάξεων πού άφορούν τό ιατρικό προσωπικό καί τά νοσηλευτικά ιδρύματα μέσα στά όποία πρέπει νά πραγματοποιείται ή επέμβαση. Θά σήμαινε επίσης τήν κατάργηση τών ποινών πού προβλέπονται για τήν παράβαση τών νόμιμων διαδικασιών ή τήν πραγματοποίηση της επέμβασης έξω άπ' τά νοσηλευτικά ιδρύματα, νοσοκομεία καί έξουσιοδοτημένες ιδιωτικές κλινικές

Θά έπαυε νά ισχύει ή υποχρέωση της γυναίκας νά άποτανθεί στά νοσοκομεία — ή διορθωτική πρόταση έμπεριέχει τή δυνατότητα έκτρωσης σέ όποιοδήποτε χώρο, υγειονομικό κέντρο ή ιδιωτική κλινική. Ο κίνδυνος όμως βρίσκεται στό γεγονός ότι συγχρόνως θά έπαυε νά ισχύει ή υποχρέωση του νοσοκομείου νά επέμβει για τή διακοπή της κυησης, δίνοντας ελεύθερο πεδίο στό σαμποτάζ καί στίς αντιρρήσεις των καλοθελητών, περιορίζοντας τά μίνιμουμ ασφάλειας πού περιέχει ή σημερινή νομοθεσία. Οί φόβοι για τή δημιουργία ελεύθερης αγοράς της έκτρωσης πού προκύπτουν από τήν κατάργηση του κρατικού έλέγχου, δέ θά μπορούσαν νά καθησυχαστούν από τή θέληση για «ελεύθερη καί αποποινικοποιημένη έκτρωση».

Καί τό έρώτημα είναι ποιές θά 'ταν εκείνες οί διαδικασίες πού θά επέτρεπαν ψήφισι νέων νόμων καί ρυθμίσεων πού θά μπορούσαν νά περιφρουρήσουν τήν ελεύθερη άτομική βούληση.

Ρυθμίσεις λοιπόν πού άπευθύνονται στίς γυναίκες, στό όνομα των γυναικών, για τον αυτοκαθορισμό τους, για τήν άυτονομία τους, για τήν ελευθερία καί τήν προστασία τους, για τή διάσωση του πολύτιμου άγαθού της μητρότητας, για τή διαφύλαξη των ήθών καί τήν υπεράσπιση της ζωής.

Τό ίδιο τό γυναικείο κίνημα διχάζεται ανάμεσα στά «ναί» καί στά «όχι», βλέπει νά συνθλίβεται ένα δικαίωμά του πού τό θεωρούσε κεκτημένο μέσα στην κάλπη μέ πράσινα (ψηφοδέλτια του «Κινήματος για τή Ζωή») καί πορτοκαλιά (του Ριζοσπαστικού Κόμματος) χρώματα. Ο χάρτης του φεμινιστικού κινήματος είναι άρκετά άνομοιογενής κι αντιστοιχεί στην γενική αίσθηση ότι οί καιροί των μεγάλων διεκδικήσεων καί των μαζικών εκδηλώσεων έχει περάσει.

Τά κινήματα του Μιλάνου καί της Ρώμης πού μπορούν νά χαρακτηριστούν σάν «ιστορικά» άρνούνται τή θεματική της έκτρωσης, θεωρώντας την σάν παλινδρόμηση σέ σχέση μέ τό σημερινό βαθμό ανάπτυξης του κινήματος. Άνάλογες θέσεις διατυπώνουν οί γυναίκες των κυριότερων ομάδων πού δημιουργήθηκαν στό διάστημα μεταξύ 72-74, υποστηρίζοντας ότι ο νόμος 194 δέν τους άνήκει, δέν αντιστοιχεί στίς πραγματικές ανάγκες των γυναικών, καί ότι τό πραγματικό πρόβλημα είναι νά μήν ύπάρχει ή ανάγκη της έκτρωσης. Χρησιμοποιούν τή νομοθεσία μία καί οί έναλλακτικές λύσεις είναι μηδαμινές. Η αλήθεια είναι ότι «τό δικαίωμα στην έκτρωση είναι τό πιό θλιβερό άπ' όλα τά δικαιώματα» καί οί φεμινίστριες θά 'θελαν νά θεωρείται κεκτημένο καί κανείς πιά νά μήν ξαναμιλήσει γι' αυτό. Τά πράγματα όμως εξέλισσονται άλλιώς...

Διαφορετική είναι ή τοποθέτηση των γυναικείων ομάδων των συνοικιών. Η δράση τους περιστρέφεται κυρίως γύρω από τά τοπικά κέντρα καί μέ τήν ευκαιρία «της επίθεσης της εκκλησίας στό νόμο 194» οργάνωσαν έπιτροπές για τον «αυτοπροσδιορισμό της γυναίκας». Στόχος τους δέν είναι μόνο ή υπεράσπιση του νόμου, «περιοριστικός αλλά μέ θετικά στοιχεία», αλλά καί ή επανατοποθέτηση των κύριων θεμάτων του φεμινισμού. Οί γυναίκες των έπιτροπών των συνοικιών μαζί μέ αυτές πού πολιτικοποιήθηκαν μέ τό δημοψήφισμα για τό διαζύγιο (1974) —καί πού βρίσκονται στην πλειοψηφία τους στρατευμένες στά κόμματα της άριστερας— άποτελούν τή μεγαλύτερη δύναμη των «όχι» καί στά δύο δημοψηφίσματα. Η σύνδεσή τους μέ τούς άνδρες των κομμάτων (μαζί φώναζαν για τό δικαίωμα στην έκτρωση) μπορεί νά έρμηνευθεί μέ δύο τρόπους: σωστή έμπλοκή του εργατικού κινήματος στον άγώνα για τις ανάγκες των γυναικών ή απαλλοτρίωση άπ' τή μεριά των άνδρων μιας πολιτικής στιγμής πού άνήκει στίς γυναίκες. Εξάλλου οί φεμινίστριες υποστηρίζουν πώς τό σύνθημα «ελεύθε-

ρη, και κάτω από ιατρική επίβλεψη» έκτρωση αποδεδειγμένη στους άνδρες από κάθε εύθυνη μέσα στη σχέση του ζευγαριού.

Τέλος, οι γυναίκες του Ριζοσπαστικού κόμματος έχουν ταχθεί στον αγώνα προάσπισης του δημοψήφισματός τους, εξακοντίζοντας αφορισμούς σ' όσες γυναίκες «παγιδεύτηκαν στο μύθο της κρατικής καταστολής».

Για μία ακόμη φορά το πρόβλημα παραμένει ιδεολογικό ή ηθικό χωρίς να παίρνει υπόψη του την πραγματικότητα. Για παράδειγμα: στη βόρεια Ιταλία πραγματοποιείται μία νόμιμη έκτρωση για κάθε τρεις τοκετούς —πρίν, σέ κάθε γέννηση αντιστοιχούσε μία παράνομη έκτρωση—. Οι καθολικές (για την Ελβετία τουλάχιστον οι στατιστικές λένε ότι κάνουν έκτρωση πολύ περισσότερες καθολικές από τις γυναίκες άλλων θρησκευμάτων) αλλά και οι φεμινίστριες, αθόρυβα αλλά σταθερά, γεννούν όλο και λιγότερα παιδιά. Κι αυτό όχι γιατί μπορούν να ανατρέξουν στη νόμιμη έκτρωση (κατά την Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας οι παράνομες εκτρώσεις στην Ιταλία πρίν από τον Ιούνιο του '78 έφταναν τό 1.500.000 τό χρόνο· τό 1980 οι νόμιμες εκτρώσεις ήταν κατά τι περισσότερες από 300 χιλιάδες· τό 1980 οι Ιταλίδες γέννησαν 22 χιλιάδες μωρά λιγότερα απ' τό 1979) αλλά γιατί συλλαμβάνουν όλο και λιγότερο. Οι αιτίες μπορούν ν' αναζητηθούν είτε στην επέμβαση του διαβόλου, είτε στην αντισύλληψη και στη λιγότερο παθητική και ύποταγμένη σεξουαλικότητα.

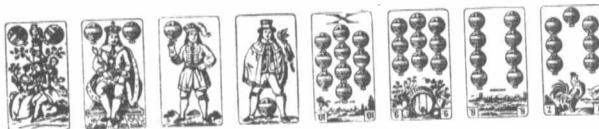
Βέβαια οι παράνομες εκτρώσεις δέν εξαλείφθηκαν. Πολιτισμικές και γεωγραφικές συνθήκες (τό περίφημο πρόβλημα Βορρά-Νότου), οι προκαταλήψεις, οι φόβοι, αλλά και ή εκκλησία και οι γιατροί - αντιρρησίες για λόγους συνείδησης συνεργούν ακόμα και τώρα στους θανάτους από παράνομες εκτρώσεις. Ο θεσμός της μαμής, των ομαδικών ταξιδιών στο Λονδίνο και στη Ζυρίχη, ή των βοτάνων, ανάλογα μέ την κοινωνική θέση της καθεμιάς, δέν έχει σβήσει.

Πίσω απ' όλα αυτά κρύβεται όπως πάντα ένα πολιτικό παιχνίδι. Πέρα από τη σύγχυση, πού δημιουργούν τά ίδια τά δημοψηφίσματα, πέρα από τά αποτελέσματα, δίνεται ή ευκαιρία στά κόμματα νά παραδώσουν μαθήματα φιλελευθερισμού ή ηθικής. Σέ περίπτωση καταψήφισης του δημοψηφίσματος του Κινήματος για τή Ζωή, τό Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα, του Πάπα χοροστατούντος, δέν θά έχει νά χάσει και πολλά πράγματα, μία και τό πρόβλημα τίθεται σάν ηθικό κι όχι σάν πολιτικό. Στην αντίθετη περίπτωση ή ιδεολογική νίκη θά είναι λαμπρή. Μ' αυτή την έννοια ή ψήφος για τήν έκτρωση δέν ισοδυναμεί μέ μία ψήφο υπέρ ή κατά του Χριστ. Κόμματος, πράγμα πού συνέβαινε τό '74 για τό διαζύγιο.

Όσο για τό Ριζοσπαστικό κόμμα, ο άρχηγός του Marco Panella δήλωσε πρόσφατα ότι προκειμένου νά καταργηθεί ό νόμος, τά μέλη του διατίθενται νά ύποστηρίξουν τό δημοψήφισμα των υπερχάτων τής ζωής.

Μιά λοιπόν πού γενικά οι γυναίκες δέν ασχολούνται μέ τήν πολιτική απόφαση ή πολιτική ν' ασχοληθεί μ' αυτές. Ερήμην τους, στην πλάτη τους ή καλύτερα στην κοιλιά τους.

(παρουσίαση, Μαρριάννα Κονδύλη)

Ένα γράμμα από τό Βέλγιο

Προκαταβολική δήλωση: τά παρακάτω δέν έκφράζουν παρά τήν υπογράφουσα.

1. Ποιά εἶναι τά βασικά φεμινιστικά κέντρα στίς Βρυξέλλες. Νά ἐξηγήσω πρώτα ὅτι δέν ἐντάσσω στόν ὄρο φεμινιστικά κέντρα τίς διάφορες ομάδες πού συνδέονται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μέ τά διάφορα πολιτικά κόμματα (ὑπάρχει π.χ. ἕνα Ἐνοποιημένο φεμινιστικό κόμμα, τό P.F.U.) ἢ μέ τίς συνδικαλιστικές ὁργανώσεις.

Τό φεμινιστικό κίνημα, σάν κίνημα τελείως αὐτόνομο ὁργανώθηκε στό Βέλγιο κατά τό τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 1960. Θά ἀναφερθῶ μόνο σέ τρία φεμινιστικά κέντρα τῶν Βρυξελλῶν, ἐπειδή αὐτά τά τρία συσπειρώνουν τήν πλειοψηφία τῶν βελγίδων φεμινιστριῶν, κι ἀκόμα ἐπειδή τά ἔζησα καί/ἢ τά ζῶ ἀκόμα ἀπό κοντά καί τά ξέρω. Δέ θ' ἀναφερθῶ ἐπομένως σέ ομάδες πού ὑπάρχουν στά πανεπιστήμια, ομάδες γιά τίς κακοποιημένες γυναῖκες, καφενεῖα, βιβλιοπωλεῖα, τό ἐλεύθερο ραδιόφωνο (Klet Mariette), ομάδες γιά τήν υἰγεία, καί ἄλλες πού ἀποτελοῦν μέρος τοῦ φεμινισμοῦ.

Οἱ τρεῖς βασικές συσπειρώσεις τῶν φεμινιστριῶν στίς Βρυξέλλες εἶναι:

- τό Σπίτι τῶν γυναικῶν (29, rue Blanche, 1050 Bruxelles)
- τό GRIF: ομάδα ἔρευνας καί πληροφόρησης γιά τό φεμινισμό, πού τώρα ὀνομάζεται «Πανεπιστήμιο γυναικῶν» (1a place Quetelet, 1000 Bruxelles)
- Τό Féminaire, κέντρο ἔρευνας καί πληροφόρησης γιά τό ριζοσπαστικό φεμινισμό (1 rue Richir, 1030 Bruxelles)

Περιγράφοντας τίς τρεῖς παραπάνω συσπειρώσεις, μπορεῖ νά δοθεῖ μιὰ σχηματική εἰκόνα τῶν τριῶν βασικῶν μορφῶν πού ἔχει πάρει ὁ φεμινισμός στό Βέλγιο καί νά φανοῦν οἱ δύο βασικές τάσεις του: ρεφορμισμός ἢ ἐτεροφεμινισμός καί ριζοσπαστικός φεμινισμός.

Τό Σπίτι τῶν γυναικῶν καί τό GRIF ἔχουν ἀρκετά κοινά σημεῖα. Οἱ χῶροι πού διαθέτουν καί τό προσωπικό πού ἀπασχολεῖται (μόνο γυναῖκες, φυσικά) πληρώνονται ἀπό τό Κράτος (πού χρηματοδοτεῖ γενικά κάθε σύλλογο ἢ ἔνωση μέ κοινωνικοπολιτιστικούς στόχους). Ἐκδίδουν τακτά ἔντυπα καί δελτία. Διαθέτουν δομές ὑποδοχῆς, ἐστιατόρια, βιβλιοθήκες κλπ. Ἡ γενική τάση εἶναι φεμινιστική (αὐτή ἡ λέξη πάντως ἀποτελεῖ κοινοτοπία στό Βέλγιο) αὐτόνομη, δίχως ὅμως συγκεκριμένη πολιτική γραμμή. Ἔτσι ἕνας φιλεύσπλαχνος πλουραλισμός συσπειρώνει σ' αὐτή τήν κίνηση ὁπαδούς τοῦ νεοφεμινισμοῦ (πού βασιζέται στήν ἰδεολογία τῆς φύσης: διεκδικώντας τή «φυσική» διαφορά τῶν φύλων, τό γυναικεῖο λόγο, τήν καινούργια θηλυκότητα), ἀστές ρεφορμίστριες, λεσβίες καί ἄλλες.

Πρέπει νά τονιστεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ φεμινισμός στό Βέλγιο ξεκινάει ἀπό τή βάση. Δέν ἀποτελεῖ καθόλου ἔργο τῶν διανοούμενων. Ἀντίθετα οἱ διανοούμενες γυναῖκες εἶναι μικρή μειοψηφία στό κίνημα (με ἐξαίρεση τό GRIF). Ἀκόμη ἡ συμμετοχή στό κίνημα καλύπτει ἡλικίες ἀπό 25 ὥς 45 χρονῶν καί πάνω.

Οί διαφορές ανάμεσα στο Σπίτι των γυναικών και το GRIF είναι βασικά οι ακόλουθες. Το GRIF οργανώνει κυρίως μία δουλειά έρευνας και προβληματισμού μέ σεμινάρια, διαλέξεις, δημόσιες συζητήσεις κλπ. Το Σπίτι των γυναικών οργανώνει περισσότερο «πρακτική» δουλειά, καθημερινή υποδοχή γυναικών, τηλεφωνική υπηρεσία για τα προβλήματά τους, παρέχει συμβουλές (ιατρικές, νομικές κλπ.), οργανώνει διαλέξεις (π.χ. Kate Millet και Ti-Grace Atkison), καλλιτεχνικές παραστάσεις (π.χ. το φεμινιστικό συγκρότημα Jam Today, Ρόκ έναντίον του σεξισμού), προβολές κινηματογραφικών έργων, γιορτές. Αποτελείται από καμιά τριανταριά διαφορετικές ομάδες (βιασμός-βία, έκτρωση, πορνογραφία, ομοφυλόφιλες, για ν' αλλάξουν τα σχολικά βιβλία, γαλλικά τραγούδια, υδραυλικές γνώσεις, αγγλόφωνες φεμινίστριες, ανάλυση transactionnelle, γλωσσικά μαθήματα, αυτοάμυνα, ηλεκτρολογικά κ.ά.)

Τά υλικά μέσα μπορεί νά φαίνονται σημαντικά, αν τά συγκρίνουμε μέ τήν Αθήνα, δέν έμποδίζουν όμως μία γενική ύφεση (ανάλογη μ' αυτή των γειτονικών μας γαλλίδων). Ο φεμινισμός αυτός πού δέ στηρίζεται σέ μία συγκεκριμένη πολιτική ανάλυση (παρά ίσως μόνο στά συνθήματα του Μάη του 1968, πού είναι πιά ξεπερασμένα στή χώρα μας), μετατρέπεται όλο και περισσότερο σ' ένα είδος κοινωνικής πρόνοιας, μέ διεκδικήσεις μισθολογικές στο πλευρό των συνδικάτων κτλ. Γίνονται συζητήσεις για άφισες, διαδηλώσεις, δίκες κ.ά., δίχως όμως βαθιά ανάλυση για τό γιατί και τό πρός τί. Η αυτοσυνείδηση περιορίζεται τελικά σ' ένα επίπεδο άρκετά έπιφανειακό (κι αυτό είναι ίσως ιδιοτυπία στή χώρα μας, έπειδή λείπουν οι διανοούμενες —γυναίκες δηλαδή πού μπορούν νά πάρουν κάποια απόσταση και νά κάνουν ανάλυση πριν προτείνουν μία θεωρία και μία στρατηγική) καμιά γραμμή σοβαρού προβληματισμού δέ διαφαίνεται. Πχ. τό ιδεολογικό επίπεδο των συζητήσεων στο Σπίτι των γυναικών βρίσκεται δυστυχώς στο χαμηλότερο σημείο. Είναι ωστόσο φανερό ότι τό σπουδαιότερο θετικό χαρακτηριστικό του βελγικού φεμινισμού είναι ή μαζική παρουσία γυναικών από τίς λιγότερο προνομιούχες κοινωνικές τάξεις. Η άπουσία διανοούμενων στο κίνημα έξηγείται από όρισμένους παράγοντες πού δέ θά αναλύσω εδώ. Οί γυναίκες πού δουλεύουν καθημερινά στο Σπίτι των γυναικών και στο GRIF είναι κυρίως άνεργες πού τοποθετήθηκαν εκεί από τό δημόσιο και πληρώνονται από τό κράτος. Επιλέγονται μέσα σέ γενική συνέλευση ανάμεσα σέ υποψήφιας πού παρουσιάζονται. Οί περισσότερες δέν έχουν ιδιαίτερα φεμινιστικά κίνητρα, ούτε έμπειρία στο κίνημα. Η άρχή νά προσλαμβάνονται γυναίκες «έπειδή» τό Κράτος προσφέρει τήν οικονομική δυνατότητα, άρχίζει νά άμφισβητείται από μία μικρή μειοψηφία. Από τή μία ή κοινωνική εργασία πού άπαιτείται είναι τεράστια και δέν είναι δυνατό νά βγει πέρα από έθελόντριες, από τήν άλλη ή φεμινιστική πολιτική γραμμή, πού ήδη από τήν άρχή δέν ήταν και πολύ σαφής, τώρα είναι τελείως συγκεχυμένη.

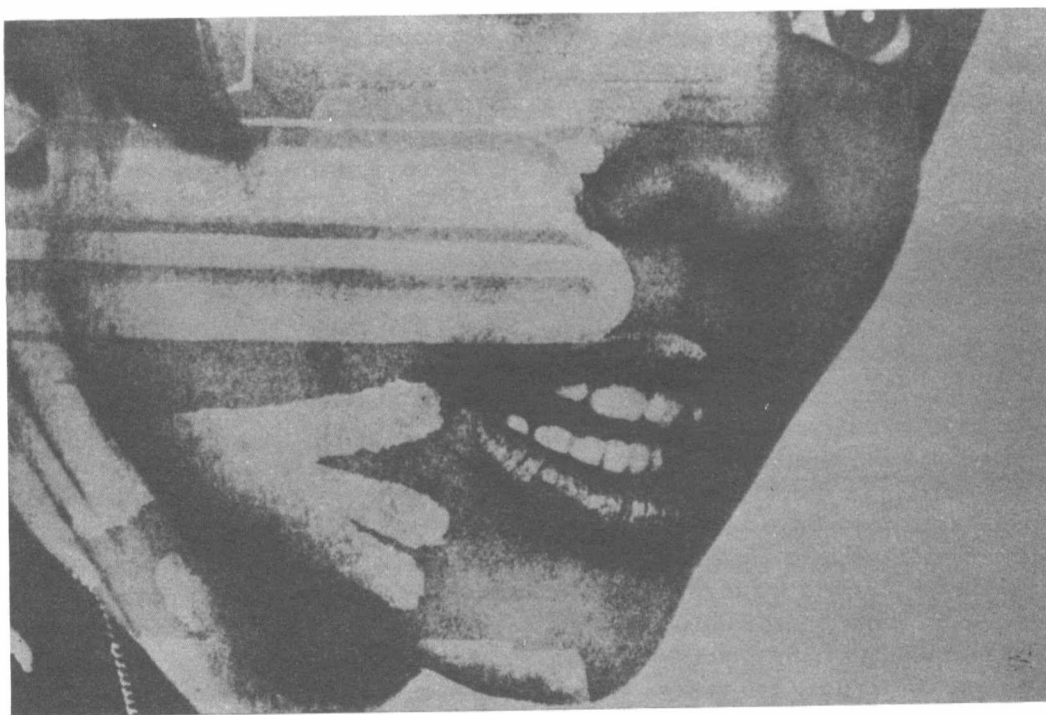
Μία μειοψηφία (άριθμητικά) πού άπαρτίζουν από τίς άρχές του 1970 οί λεσβίες φεμινίστριες, στίς όποιες έχουν σήμερα προστεθεί κι άλλες, συσπειρώθηκε στο Féminisme, πού είναι κέντρο έρευνών και πληροφόρησης πάνω στο ριζοσπαστικό φεμινισμό. Τά μέλη του είναι μόνο έθελόντριες. Η άπαρχή τής ανάλυσής τους βρίσκεται στή διαπίστωση τής άνικανότητας του φεμινισμού νά λύσει τίς θεμελιώδεις αντιφάσεις πού άφορούν τήν καταπίεση των γυναικών (και μάλιστα τήν αντίφαση ανάμεσα στο πολιτικό και τό ιδιωτικό). Ονομάστηκαν ριζοσπάστριες λεσβίες, για νά διαφοροποιηθούν από τίς άλλες, εκείνες πού ως χτές ονομάζονταν φεμινίστριες και σήμερα λέγονται «έτεροφεμινίστριες». Μέ τή θεωρητική τους ανάλυση και μέ τήν πρακτική τους άρνούνται νά υποταγούν, ακόμα και στήν καθημερινή ζωή, στον ιδιωτικό συσχετισμό δυνάμεων άντρας-γυναίκα. Αυτή ή άρνηση δέν είναι κατάρα, ούτε τυχαία έπιλογή. Είναι άντικειμενικά μία επαναστατική πολιτική πρακτική. Η άρνηση αυτή άφορά ένα θεσμό καταπιεστικό για όλες τίς γυναίκες, δηλαδή τήν έτερο-

κοινωνικότητα (πού είναι ή πατριαρχική λογική τής συμπληρωματικότητας τών ανδρών μέ τίς γυναῖκες ἐξαιτίας τής βιολογικῆς τους διαφορᾶς: νατουραλιστική ιδεολογία). Ἡ ἄρνηση αὐτή δέν εἶναι ἀποτέλεσμα ὁρμῆς, οὔτε ἀπευθύνεται στό βιολογικό ἄρρεν. Στήν καταπίεση τῆς τάξης τών ἀντρῶν ἀπαντοῦν μέ τήν ἀντίσταση στήν καταπίεση, μέ τήν ἐπιλογή τῆς ὕπαρξης ἐκτός καταπίεσης, ἀκόμα καί στήν ἰδιωτική ζωή, πού εἶναι βαθιά πολιτική. Δέν τούς ἀρκεῖ πιά ὁ φεμινισμός (έτεροφεμινισμός). Πράγματι, ἂν ὁ φεμινισμός περιέχει τήν ἰδέα τῆς καταπίεσης τών γυναικῶν, ὁ ριζοσπαστικός λεσβιασμός θέτει τά θεμέλια αὐτῆς τῆς καταπίεσης (τήν έτεροκοινωνικότητα) καί διαμορφώνει μιᾶ στρατηγική ἀντίστασης. Οἱ ριζοσπάστριες λεσβίες προτείνουν μιᾶ πολιτική ἀνάλυση μέ τούς ὅρους «τάξεις τών φύλων» (πρβλ. τά ἄρθρα...) Ἄν πράγματι τοποθετηθοῦμε διαλεκτικά ἀπέναντι στό πρόβλημα, μέ βάση τόν ὅρο τάξη, ἀντιμετωπίζοντας τήν ὕπαρξη μιᾶς δυναμικῆς καταπίεσης (καί ὄχι ἀντιμετωπίζοντάς τη σάν στατική), συμπεραίνουμε ὅτι ὅλες οἱ γυναῖκες ἀνήκουν στήν ἴδια τάξη.

Νά λοιπόν μερικές εἰκόνες του βελγικοῦ φεμινισμοῦ. Τό κίνημα εἶναι φανερό ὅτι ἀλλάζει μορφή τῇ στιγμῇ αὐτή. Ἄς περιμένουμε τό καινούργιο του πρόσωπο.

πολύ φιλικά

Dominique MISSON

Χρονικό

Στό προηγούμενο τεύχος είχαμε αναφερθεί στή σύσταση του Συντονιστικού των γυναικείων ομάδων και στά κυριότερα προβλήματα που παρουσίασε ή λειτουργία του. Στίς αρχές του καλοκαιριού τό Συντονιστικό αποφάσισε μετά από διάφορες συζητήσεις τή διοργάνωση ενός γυναικείου διήμερου. Ένώ, όμως, δημιουργήθηκαν ξεχωριστές ομάδες για τήν επεξεργασία των θεμάτων που θά άπασχολουσαν τό διήμερο (σεξουαλικότητα, οικογένεια, αὐτονομία, βία, καλλιτεχνική ομάδα), στήν πορεία τής δουλειάς προέκυψαν συγκεκριμένες διαφωνίες που όδήγησαν τελικά στήν άμφισβήτηση του πλαισίου τής εκδήλωσης και στήν έμμεση ματαίωσή της. Οί σημαντικότερες διαφωνίες περιστρέφονταν γύρω από τό πρόβλημα τής αὐτονομίας του γυναικείου ζητήματος, τή συμμετοχή ή όχι των άντρων και τό οργανωτικό πλαίσιο του διήμερου (ένα ακόμη «φεστιβάλ», ανάμεσα στα τόσα άλλα;)

Οί αντίθεσεις αυτές —που σπάνια εκφράστηκαν ρητά— όδήγησαν στήν οὐσιαστική διάλυση του Συντονιστικού (Όκτώβριος). Από τίς ομάδες, άλλες συνέχισαν νά λειτουργούν και άλλες διαλύθηκαν. Μερικές γυναίκες από τό Συντονιστικό αποφάσισαν στό μεταξύ νά διοργανώσουν μόνες τους τό διήμερο, τό όποιο πραγματοποιήθηκε στίς 8-9 Νοεμβρίου στα γραφεία του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων. Τά θέματα που συζητήθηκαν τίς δυό αυτές μέρες ήταν ή αὐτονομία του γυναικείου κινήματος, ή σχέση των γυναικείων ομάδων μέ τήν Άριστερά, ή οικιακή εργασία, ή βία σέ βάρος των γυναικών και ή σεξουαλικότητα. Έκτός από τίς συζητήσεις, στό διήμερο παρουσιάστηκε ένα μονόπρακτο και μία παράσταση Καραγκόζαϊνας.

Στήν εκδήλωση συμμετείχαν πολλές γυναίκες. Οί διοργανώτριες δέν είχαν προετοιμάσει συγκεκριμένες εισηγήσεις και είχαν αποφασίσει νά περιοριστούν σέ μερικές νύξεις γύρω από κάθε θέμα. Έτσι, μερικές συζητήσεις προχώρησαν ικανοποιητικά, ενώ κάποιες άλλες δέν μπόρεσαν νά ξεπεράσουν τά προβλήματα επικοινωνίας που προκαλούσε από τή μία ό μεγάλος αριθμός των παρευρισκομένων γυναικών και από τήν άλλη τό γεγονός ότι οί γυναίκες αυτές δέ γνωρίζονταν μεταξύ τους. Δέν είναι τυχαίο ότι οί συζητήσεις που αντιμετώπισαν τίς μεγαλύτερες δυσκολίες ήταν εκείνες που σχετιζόνταν άμεσα μέ τήν προσωπική έμπειρία τής καθεμιάς.

Τήν ίδια εποχή όρισμένες γυναίκες που εκρίναν άρνητική τήν έμπειρία του Συντονιστικού, αλλά που θεωρούσαν άναγκαία τή συνέχιση τής συνεργασίας των αὐτόνομων γυναικείων ομάδων, αποφάσισαν νά αποκτήσουν ένα δικό τους στέκι, ένα Σπίτι των Γυναικών, χώρο αντιπαράθεσης απόψεων, δουλειάς, αλλά και διασκέδασης. Για τή δημιουργία του Σπιτιού των Γυναικών (Ρωμανού Μελωδού 4), συνεισέφεραν μεμονωμένες γυναίκες και διάφορες ομάδες (ομάδα αὐτονομίας, αὐτόνομη ομάδα όμοφυλοφίλων γυναικών, ομάδα γυναικών Νέας Σμύρνης, Σκούπα).

Στό Σπίτι των Γυναικών λειτουργούν ομάδες μέ διάφορα θέματα (βιασμοί, αὐτονομία, αντισύλληψη, αὐτοάμυνα, αὐτογνωσία). Περίπου μία φορά τή βδομάδα (συνήθως κάθε Δευτέρα) πραγματοποιούνται συζητήσεις, στίς όποιες συμμετέχουν όλες οί γυναίκες. Τά προβλήματα που έχουν άπασχολήσει τίς γενικές αυτές συγκεντρώσεις είναι κατά κύριο λόγο τά οικονομικά και οργανωτικά ζητήματα του Σπιτιού, καθώς και διάφορα θέματα τής επικαιρότητας.

Είναι αλήθεια ότι οί γυναίκες που λειτουργούν στα πλαίσια του Σπιτιού έχουν αναλώσει μέχρι σήμερα πολύ χρόνο για τή συζήτηση των πρακτικών προβλημάτων (οικονομικό, συντήρηση) και έχουν αποφύγει νά ασχοληθούν διεξοδικά μέ τά οὐσιαστικότερα προβλήματα του χώρου. Η λειτουργία αυτή σχετίζεται μέ τόν τρόπο που δη-

μιουργήθηκε τό Σπίτι (έκφραση μιᾶς ἄρκετά ἄοριστης ἐπιθυμίας, ἔλλειψη ἐπεξεργασίας συγκεκριμένων στόχων), ἀλλά καί μέ τή γενικότερη φάση στήν Ἑλλάδα: ἀναδίπλωση σέ μικρές ομάδες μέ κάποιο συγκεκριμένο ἀντικείμενο, ἔντονη κινητικότητα, ἐγκατάλειψη τῆς λογικῆς πού ἐπικρατοῦσε ὡς πρόσφατα (συνδικαλιστικοῦ τύπου δουλειά πρὸς τὰ ἔξω, προσέλκυση ἄλλων γυναικῶν), ἀλλά καί μιὰ ὑπαναχώρηση τοῦ «μαχητικοῦ» φεμινισμοῦ καί τῶν διεκδικήσεών του.

Στά τέλη Νοεμβρίου ἡ ομάδα γυναικῶν Νομικῆς ἀπέκτησε τό δικό της χώρο στήν ὁδὸ Δερβενίων 17, ὅπου λειτουργοῦν τρεῖς ομάδες δουλειᾶς. Τὸν Μάρτη, ἡ ομάδα Νομικῆς κυκλοφόρησε τό ἕκτο κατὰ σειρά δελτίο της.

Οἱ δραστηριότητες τῶν γυναικείων ομάδων στά πλαίσια τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς Παγκόσμιας Μέρας τῆς Γυναίκας (8 Μαρτίου) ὑπῆρξαν φέτος ἄρκετά περιορισμένες. Ἡ «μηχανοκίνητη» πορεία πού προετοίμαζε ἡ Κίνηση Δημοκρατικῶν Γυναικῶν σέ συνεργασία μέ διάφορες αὐτόνομες ομάδες ἀναβλήθηκε τὴν τελευταία στιγμή λόγω σεισμών. Στίς 12 Μαρτίου ομάδες γυναικῶν διοργάνωσαν ἔκθεση ὕλικου στά Προπύλαια. Τὴν ἴδια ἡμέρα ἔγινε μιὰ γενικοῦ περιεχομένου συζήτηση στὴ Νομική, στήν ὁποία συμμετεῖχαν ἄρκετές γυναῖκες. Στίς 13 Μαρτίου πραγματοποιήθηκαν δύο πορεῖες: Μία πορεία ὀρισμένων γυναικείων ομάδων (περιοχὴ Ὁμόνοιας) καί μία πορεία τῆς Ὁμοσπονδίας Γυναικῶν Ἑλλάδας (ἀπὸ τό Πνευματικὸ Κέντρο ὡς τὴ Βουλὴ).

Ἀπὸ τὴν ἐκδοτικὴ δραστηριότητα στό χώρο τοῦ γυναικεῖου κινήματος θὰ θέλαμε, τέλος, νὰ ὑπενθυμίσουμε τὴν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ *Σφήγγα* (Ἰούλιος 1980)· τό τρίτο κατὰ σειρά βιβλίο τῆς Ἐκδοτικῆς Ὁμάδας Γυναικῶν, Ὁ βιασμός ἑνὸς ἄντρα, τῆς Μάρτα Τικχάνεν (Αὐγούστος 1980)· τὴν μπροσούρα τῆς Ἐπαναστατικῆς Πάλης Γυναικῶν (Φθινόπωρο 1980)· τό περιοδικὸ *Καθρέφτης* πού ἐκδίδεται ἀπὸ τὴν ομάδα γυναικῶν τοῦ Βιολογικοῦ (Δεκέμβριος 1980)· τό σχετικὸ ἀφιέρωμα τοῦ *Θούριου* «Ἐνα νέο φεμινιστικὸ κίνημα γεννιέται (Μάρτιος 1981)· τό τελευταῖο βιβλίο τῆς Ἐκδοτικῆς Κίνησης Γυναικῶν, *Ἡ ἐξέγερση ἀρχίζει ἀπὸ παλιά* (Ἰούνιος 1981).

10 Μαΐ,

διεθνὴς ἡμέρα τῆς μητέρας.

ὕμνου τῆς μητρικότητας

περιφρονοῦν τὴν μητέρα.

Γιὰ τὴν μητρικότητα εἶναι στηριγμένη στὴν ὑποταγὴ καί τὸν εὐνουχισμό μας· ἀρχίζει καί τελειώνει μέ τό πλύσιμο, πότισμα, τάϊσμα τοῦ παιδιοῦ: μέ τὴν προσφορὰ μας εἴτε στό παιδί εἴτε στό κοινωνικὸ σύνολο μέ τὴν ἀναπαραγωγὴ — πού δὲν ἔχει νὰ κάνει τίποτα μέ τὴν χαρὰ, πού θὰ μπορούσαμε νὰ πάρουμε ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία μέ τὰ παιδιά μας, ἂν δὲν ἦταν ὅλη ἡ εὐθύνη γιὰ τὴν ἀνατροφή τους ριγμένη μονάχα στοὺς ὤμους μας.

Ἡ ἐπαγγελματικὴ ζωὴ καί ἡ μόρφωσή μας δὲν ἔχουν καμιὰ ἀξία παρὰ μόνον ὅταν προορίζονται γιὰ τοὺς ἄλλους. Ἐμεῖς γιὰ μᾶς, δὲν ὑπάρχουμε. Ὑπάρχουν οἱ ἄλλοι: σύζυγος, φίλος, ἀδελφός, πατέρας, παιδιά καί μεῖς γιὰ νὰ τοὺς φροντίσουμε. Οἱ προσωπικὲς μας ἀνάγκες πρέπει νὰ παραγκωνιστοῦν γιὰ νὰ εἴμαστε ἀξίες τοῦ ἀπρόσωπου κομματιάσματός μας. Ἀπομονωμένες καί κομματιασμένες διοχετεύουμε τὴν ἐνεργητικότητά μας σέ μηχανοποιημένες, ἐπαναλαμβανόμενες φροντίδες. Χωρὶς καμιὰ δυνατότητα ἀναζήτησης τῆς κοινωνικῆς μας ταυτότητας. Ἡ κοινωνικὴ μας ἀπομόνωση καί προσωπικὴ στέρηση μεταφέρονται στά παιδιά μας: ἀπαιτοῦμε ἀπ' αὐτὰ μέ τὴν ὑποταγὴ τους σέ μᾶς τὴ δική μας δικαίωση καί ἀναγνώριση. Διοχετεύουμε σ' αὐτὰ τὸν δικό μας εὐνουχισμό. Τὰ φορτώνουμε μέ ὑπερβολικὴ προστασία, ἀγάπη ἐπιζητώντας νὰ διατηρήσουμε μ' ἑνα ἄορατο ὁμῶς λῶρο τὴν ἐξάρτησή τους ἀπὸ μᾶς.

Μᾶς δίνουν νὰ μεγαλώσουμε τὰ παιδιά, ἀλλὰ δὲν ἔχουμε κανένα νομικὸ δικαίωμα νὰ ὑπερασπίσουμε τὰ συμφέροντά τους.

Ἐμεῖς ἐκτελοῦμε αὐτὰ πού ἀποφασίζουν ἄλλοι: ὁ πατέρας, ὁ ἐπίτροπος, τό συγγενικὸ συμβούλιο, ὁ ἐμβρυωρὸς γιὰ τίς ἔγκυες χήρες.

Τὰ παιδιά:

- παίρνουν τό ἐπώνυμο τοῦ πατέρα τους
- ἔχουν κατοικία τὴν οἰκία τοῦ πατέρα τους
- δὲν ἔχουν κανένα δικαίωμα στὴ δική μας σύνταξη καί ὑγειονομικὴ περίθαλψη.

Χρειάζεται πατρικὴ ἐξουσιοδότηση γιὰ:

- νὰ γραφτοῦν στό σχολεῖο
- νὰ ἀποκτήσουν διαβάτηριο.

Οἱ ἀνύπαντρες μητέρες εἴμαστε κατὰ παραχώρηση τοῦ νόμου μητέρες. Εἴμαστε «λιγώτερο μητέρες». Ἡ μητρικότητα χάνει ἀμέσως τὴν «ιερότητά» της καί γίνεται ἀμάρτημα.

Στό πρόσωπο της ανύπαντρης μητέρας παύει νά ισχύει τό σχήμα γάμος-μητέρα-οικογένεια. Ἡ γυναίκα πού ἐπιλέγει ἕναν τέτοιο τρόπο ζωῆς ἀρνεῖται ρόλους, δομές, καθιερωμένες ἀξίες.

Ἡ ανύπαντρη μητέρα ἀμφισβητεῖ.

Ξεφεύγει ἀπό τόν ἔλεγχό τους.

Θέλουν νά ἐλέγχουν τίς γυναῖκες:

να παραμένουμε ἄβουλες χωρίς καμμιά δυνατότητα ἐπιλογῆς μέ ποιόν, ποτέ καί ἂν θέλουμε νά γεννάμε παιδιά. Νά παραμένουμε γεμάτες ἄγνοια γιά τή λειτουργία του κορμιού μας καί δέσμιές της: μέ ἔλλιπέστατη γνώση γιά τήν ἀντισύλληψη, μέ ἐνοχές πού στηρίζονται στό φέμμα καί τήν ὑποκρισία ἐνός μύθου: ἔκτρωση=ἐγκλημα.

Κάθε χρόνο μᾶς γιορτάζουν μέ λουλούδια καί στεφάνια σάν τούς ἀφανεῖς ἥρωες.

Ἵμνούν τήν μητρότητα μέ ὠραία καί πα χειά λόγια, περιφρονοῦν τήν μητέρα.

Ἰδιωτεύσαμε ἀλλά δέν ἀποβλακωθήκαμε.

αὐτόνομη ομάδα γυναικῶν Νέας Σμύρνης.

αὐτόνομη ομάδα γυναικῶν ἐνάντια στή βία καί τό βιασμό

ἐπιτροπή ἀγῶνα γιά τήν ἀλλαγὴ τοῦ Οἰκογενειακοῦ Δίκαιου

Κίνηση Δημοκρατικῶν Γυναικῶν.

Ἡ 8 τοῦ Μάρτη εἶναι ἡ μέρα τῆς γυναίκας, μιά μέρα πού ἔχει καθιερωθεῖ πολλὰ χρόνια καί γιορτάζεται σ' ὅλο τόν κόσμο.

Ἀλλά γιά τή γυναίκα πού περνᾶ τίς 360 μέρες τοῦ χρόνου, ὅλη της τῆ ζωῆ

● μέσα στοὺς τέσσερις τοίχους τοῦ σπιτιοῦ

● μέσα στή σιωπὴ καί τῆ μοναξιά

● πού ἡ αὐτοθυσία γιά τόν ἄντρα της καί τό παιδί της, τήν στερεῖ ἀπό κάθε προσωπική εὐχαρίστηση καί δικαίωμα

● πού καθημερινὰ συνθλίβεται καί προσαρμόζεται σ' ἕνα πρότυπο ὑπακοῆς, παθητικότητας, ὑποχωρητικότητας

● πού πρέπει νά εἶναι ὁμορφη, προκλητική, ἐνῶ συγχρόνως τό ἴδιο της τό σῶμα τῆς εἶναι ξένο καί δέν ἀποτελεῖ τίποτα ἄλλο παρά τό ἀντικείμενο τῆς ἀντρικῆς ἐπιθυμίας καί ἀπόλαυσης

● πού ζεῖ τῇ σεξουαλικότητά της μέσα στή ντροπὴ, στό φόβο, στήν ἄγνοια

● πού εἶναι σ' ὅλη της τῆ ζωῆ οἰκονομικά ἐξαρτημένη ἀπό κάποιον ἄντρα

● πού δέν ἔχει δικαίωμα στή δουλειά γιατί ἡ μοναδική δουλειά πού τήν καταξιώνει εἶναι αὐτὴ τῆς νοικοκυρᾶς καί τῆς μάνας

● πού οἱ νόμοι τήν ἀγνοοῦν καί τήν ἐξευτελίζουν

Πῶς μπορεῖ ἡ μέρα τῆς γυναίκας νά εἶναι γιορτή; Νά γιορτάσει τίς; Τήν ἀπουσία της καί τήν καταπίεσή της; Νά ὅμως πῶς τώρα πιά μπορούμε καί γιορτάζουμε τῇ μέρα τῆς γυναίκας.

Γιατί ἔχουμε πράγματα πού μᾶς δίνουν χαρά. Ἔχουμε τό δικό μας κίνημα.

Τό κίνημα γιά τήν ἀπελευθέρωσή μας. Ἐνα κίνημα πού τό φτιάχνουμε σιγά-σιγά, πού ἐνώνει ὅλες τίς γυναῖκες. Νέες καί μεγαλύτερες, παντρεμένες καί ανύπαντρες, ἐργαζόμενες καί νοικοκυρές, γυναῖκες ἀπό κάθε τάξη.

● Γιορτάζουμε γιατί γιά πρώτη φορά βασιζόμαστε στίς δικές μας δυνάμεις. Δέν ἔχουμε πιά ἐμπιστοσύνη στίς ὑποσχέσεις κανενός, γιατί ξέρούμε ὅτι ἂν καί πήραμε μέρος σ' ὅλους τούς κοινωνικούς ἀγῶνες, πάντα στό τέλος μᾶς ἐξέχασαν.

● Γιορτάζουμε τῇ θέλησή μας, ν' ἀλλάξουμε τῇ ζωῇ μας.

● Γιορτάζουμε τῇ νέα δύναμη πού παίρνει ἡ μία ἀπὸ τήν ἄλλη

● Γιορτάζουμε γιατί μπορούμε τώρα πιά ν' ἀρνηθοῦμε τά ψέματα πού μᾶς λένε καί νά φάσουμε τῇ δικιά μας ἀλήθεια.

● Γιορτάζουμε, γιατί πιστεύουμε ὅτι ὁ ἀγῶνας μας εἶναι ἀγῶνας γιά ἕναν νέο κόσμο, πού θά χωράει κι ἐμᾶς.

Ἐμεῖς οἱ γυναῖκες τῆς Ε.Κ.Ο.Ν Ρήγας Φεραῖος καί τοῦ Κ.Κ.Ε. ἐσωτ. ἀγωνιζόμαστε γιά ἕνα σοσιαλισμὸ μέ ἀνθρώπινο πρόσωπο. Ὁ σοσιαλισμὸς ὅμως αὐτός πού ὀνειρευόμαστε ἐμεῖς ἡ αὐτός πού μᾶς ὑπόσχονται ἄλλοι, δέν θά περιέχει καί τήν δικιά μας ἀπελευθέρωση, ἂν ἀπὸ τώρα ὅλες οἱ γυναῖκες δέν ὀργανώσουμε τό δικό μας αὐτόνομο γυναικεῖο κίνημα.

Γιατί χωρὶς αὐτό, κανεὶς δέν μᾶς ἐγγυᾶται ὅτι ὁ καινούργιος κόσμος θά εἶναι καινούργιος γιά μᾶς.

Ἡ τελευταία χρονιά ἔδειξε ὅτι ἕνα φεμινιστικὸ κίνημα γεννιέται καί στή χώρα μας γιά πρώτη φορά. Ἀς ἐνταχθοῦμε λοιπὸν ὅλες οἱ γυναῖκες, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τήν ἡλικία μας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τό ἂν δουλεύουμε ἢ εἴμαστε νοικοκυρές, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τῇ μορφωσῇ μας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τό ἂν ζοῦμε στήν Ἀθήνα ἢ σὲ πῶς μακρινὸ χωριό, σ' αὐτό τό νέο κίνημα, πού εἶναι τό δικό μας.

Ἀς δημιουργήσουμε παντοῦ γυναικεῖες ομάδες κι ὀργανώσεις διεκδικώντας τα ἰδιαίτερα δικαιώματά μας, ἀπελευθερώνοντας τὸν ἑαυτὸ μας ἀπὸ προκαθορισμένους ρόλους καί πρόσωπα.

Ἀς ἀγωνιστοῦμε τώρα.

Ἀς ἀγωνιστοῦμε ὅλες μαζί.

Ἐμεῖς οἱ γυναῖκες ἔχουμε μιά τεράστια κοινωνική δύναμη. Ὁ ἀγῶνας μας ὁδηγεῖ ὄχι μόνο στή δική μας κοινωνική ἀπελευθέρωση, ἀλλὰ σὲ μιά κοινωνία οὐσιαστικὰ ἀνθρώπινη, γνήσια δημοκρατική, χωρὶς καταπιεστές καί καταπιεσμένους.

Οἱ γυναῖκες τοῦ Ρήγα Φεραίου καί τοῦ Κ.Κ.Ε. ἐσωτ.

ΘΕΛΟΥΜΕ ΝΑ ΖΗΣΟΥΜΕ

8 Μάρτι: Διεθνής Μέρα των γυναικών

Και απ' αυτή τη μέρα, έχει αφαιρεθεί το πραγματικό της νόημα. Αντί για μέρα αγώνα και πάλης εμφανίζεται σά γιορτή, όπου «εορταζόμενες» είναι οι γυναίκες όλου του κόσμου και φυσικά και μεις στην Ελλάδα. Μας «παραχωρούν» μία μέρα για να ξαναθυμηθούμε και να ξαναπούμε για μία άλλη φορά τὰ καθημερινά και καυτά μας προβλήματα, αλλά και για να μάς τὰ ξαναπουν, να μάς «έξυμνήσουν» για τις ικανότητές μας να είμαστε συγχρόνως σύζυγοι, μητέρες και εργαζόμενες μη παραλείποντας βέβαια να μάς τονίσουν ότι εξακολουθούμε να είμαστε γυναίκες δηλαδή —γι' αυτούς— πολίτες β' κατηγορίας.

Και αυτοί που έχουν συμφέρον να γιορτάζουμε και όχι να παλεύουμε δεν είναι άλλοι από την άστική τάξη και τὸ κράτος της, που οι αγώνες για τὴ διεκδίκηση τῶν προβλημάτων μας ἔρχονται σὲ σύγκρουση μ' αὐτὴν καὶ ἀμφισβητοῦν τὴ θέση που μέχρι τὰ τώρα ἔχουμε ἡμεῖς οἱ γυναίκες στὴν κοινωνία: θέση που ἄλλοι διάλεξαν γιὰ μᾶς καὶ μᾶς τὴν ἐπιβάλλανε.

Γι' αὐτὸ ἡμεῖς οἱ γυναίκες δὲ γιορτάζουμε. Γιὰ ποῖο πράγμα ἄλλωστε νὰ γιορτάσουμε; Οἱ ρόλοι μας εἶναι καθορισμένοι. Δὲν ἐλέγχουμε τίποτα ἀπὸ τὴ ζωὴ μας. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ σῶμα μας (ἀφοῦ ἀπὸ τὴ μιὰ ὁ ἔρωτας ἔχει ταυτιστεῖ μὲ τὴν ἀναπαραγωγὴ καὶ αὐτὴ μέσα στὰ πλαίσια τῆς «ἀγίας οἰκογένειας» καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἔκτρωση εξακολουθεῖ νὰ εἶναι παρὰνομη φτάνοντας καὶ τὶς 12.000 δρχ. καὶ εἰς μέθοδες ἀντισύλληψης σκόπιμα συσκοτισμένες) μέχρι καὶ αὐτὸ τὸν ἀπλό περίπατό μας, πού τὴ μέρα εἶναι δύσκολος γιὰτὶ γινόμαστε ἀντικείμενο πολυποικίλων πειραγμάτων καὶ τὸ βράδυ ἔχει καταντήσει νάναι ἀδύνατος, ἀφοῦ οἱ βιασμοὶ ὅσο πᾶνε καὶ αὐξάνουν.

Καὶ ἂν πεις γιὰ τὶς δουλειές μας —παρ' ὅλο πὺ προσπαθοῦν νὰ μᾶς πείσουν ὅτι ἀνεβήκαμε πολλὰ σκαλοπάτια, ἀφοῦ οἱ περισσότερες πᾶσαμε νὰ εἴμαστε μόνο νοικοκυρές ἀλλὰ καὶ ἐργαζόμενες— καὶ κεῖ εξακολουθοῦμε νὰ εἴμαστε κατώτερες, ἀφοῦ ἀμοιβάμαστε λιγότερο ἀπ' ὅτι οἱ ἄντρες καὶ ἂς κάνουμε τὴν ἴδια δουλειά, ἂς πού (ὅταν δὲ δουλεύουμε σὲ ἐργαστάσια) βρίσκουμε πῶς εὐκολὰ κάποια θέση στὶς λεγόμενες γυναικείες ἐργασίες (νοσοκόμες, δακτυλογράφοι), γιὰτὶ αὐτές ταριάζουν στὴ «φύση μας».

Καὶ τί νὰ πεις βέβαια γιὰ τὴ ζωὴ μας μέσα στὴν οἰκογένεια. «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς οἰκογένειας καὶ ἀποφασίζει περὶ παντός ὅτι ἀφορὰ τὸν συζυγικὸν βίον». Αὐτὰ γράφει τὸ οἰκογενειακὸ δίκηο. Καὶ μεις ἀπὸ τὸ πρῶ ὡς τὸ βράδυ νὰ ἔχουμε τὴ φροντίδα τῶν παιδιῶν μας, νὰ τρέχουμε μ' ἕνα ξεσκονόπανο ἀπὸ δωμάτιο σὲ δωμάτιο γιὰ νὰ διατηροῦμε τὸ σπίτι μας καθαρὸ, νὰ ἔχουμε ἔτοιμο τὸ φαγητὸ γιὰ τὰ παιδιὰ καὶ τὸν ἄντρα μας, νὰ κάνουμε τὰ φῶνια, νὰ σιδερώσουμε νὰ πλένουμε... Καὶ τί μᾶς μένει μετὰ ἀπ' ὅλα αὐτὰ; ἕνα βράδυ, πὺ πέφτουμε κατὰκοπες καὶ κουρασμένες στὸ κρεβάτι, ἔχοντας στὸ μυαλό μας τί δουλειές πρέπει νὰ κάνουμε τὴν ἄλλη μέρα. Ἀλλὰ καὶ κεῖ ἔχουμε νὰ ἐκτελέσουμε ἕνα καθήκον... τὸ συζυγικὸ. Καὶ δὲν πρέπει νὰ τὸ ἀρνηθοῦμε, ὅσο κουρασμένες καὶ ἂν εἴμαστε, ὅτι προβλήματα καὶ ἂν ἔχουμε. Πρέπει νὰ εὐχαριστήσουμε τὸ ἕτερον ἡμισὺ μας πὺ κοπιᾶζει γιὰ νὰ φέρει λεφτὰ καὶ νὰ ζῶμε καλά. Ἦναι ἡμεῖς... τί κάνουμε... φιλοπράγματα... τί εἶναι νὰ κάνεις ἕνα φαῖ... τί εἶναι ν' ἀσχολεῖσαι μὲ τὰ παιδιὰ σου... Ἦξ' ἄλλο αὐτὰ πρέπει νὰ κάνουμε, γι' αὐτὰ εἴμαστε ἄξιες.

... Ἡδὰ μπορούσαμε νὰ γεμίσουμε χαρτιά καὶ χαρτιά γράφοντας τὰ προβλήματά μας. Ὅμως δὲν θέλουμε νὰ τὰ πούμε γι' ἄλλη μιὰ φορά, θέλουμε καὶ πρέπει ν' ἀρχίσουμε ν' ἀγωνιζόμαστε γι' αὐτὰ.

Γι' αὐτὸ ἡ 8 Μάρτι γιὰ μᾶς εἶναι μιὰ ἀφορμὴ νὰ διαμαρτυρηθοῦμε ἐναντία στὴν καθημερινὴ καταπίεση καὶ ἐκμετάλλευσή μας πὺ ὅλοένα ἐντείνεται μέσα στὴ γενικότερη κοινωνικὴ καὶ οικονομικὴ κρίση πὺ περνᾶμε. Εἶναι μιὰ ἀφορμὴ νὰ ἀκουστεῖ καὶ ἡ δικὴ μας φωνὴ ἔστω καὶ ἐξασθενημένη γιὰτὶ ὅσο ἡμεῖς οἱ γυναίκες δὲν ἐνδιαφερόμαστε ἐνεργᾶ γιὰ τὰ προβλήματά μας, ἄλλοι τὰ παίρνουν καὶ τὰ παρουσιάζουν ὅπως αὐτοὶ θέλουν, τὰ διαστρεβλώνουν καὶ ὁμηγοροῦν πάνω σ' αὐτὰ.

Ἀπὸ τὴ μιὰ ἡ κυβέρνησή, παρουσιάζει σάν «παραχωρήσεις» μερικὲς τροποποιήσεις στὸ οἰκογενειακὸ δίκηο πὺ ὅλες μας ξέροντες ὅτι αὐτές ἔχουν ἤδη καθιερωθεῖ στὴν καθημερινὴ μας ζωὴ. Δημαγωγεῖ καὶ προσπαθεῖ νὰ μᾶς πείσει πὺς ἐνδιαφέρεται γιὰ τὰ προβλήματά μας. Σὲ συγχροδία μὲ τὴν κυβέρνησή τύπος, τηλεόραση, ραδιόφωνο «ἀσχολοῦνται» μ' ἐμᾶς, μὲ τὰ προβλήματά μας, παρουσιάζοντάς τα ὅπως αὐτοὶ θέλουν.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ γυναίκες ὁργανώσεις τῶν κομμάτων ἔχουν ἀρχίσει νὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὰ προβλήματά μας γιὰτὶ πρῶτα καὶ κυρίως ἐνδιαφέρονται γιὰ τοὺς φήφους μας καὶ μετὰ γι' αὐτὰ. Δὲν εἶναι τυχαῖο πὺς προτιμήσανε, ἐνῶ ὑπάρχουν τόσο καυτὰ προβλήματα νὰ κάνουν συγκεντρώσεις καὶ νὰ μᾶς παρσύρουν στὸ ν' ἀσχολοῦμαστε ἂν ἡδὰ προστελοῦν ἢ ὅ' ἀφαιρεθοῦν μερικὲς λέξεις ἀπ' τὶς τροποποιήσεις τοῦ οἰκογενειακοῦ δίκηου. Τὰ καυτὰ προβλήματά μας θέλουν ἀγώνα γιὰ νὰ λυθοῦν. Ἀγώνα πὺς ἡ μᾶς φέρει ἀντιμέτωπες μὲ τὴν κυβέρνησή καὶ τὸ κράτος της, ἐνῶ οἱ συμπληρώσεις ἢ ἀφαιρέσεις τοῦ οἰκογενειακοῦ δίκηου ἢ οἱ συγκεντρώσεις γιὰ τὸ γιορτασμὸ τῆς γυναικῆς κανένα ὄχι βλάπτουν καὶ δὲν ἐνοχλοῦν.

Γιὰτὶ ὅμως τόσο μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ μᾶς; ἀπλοῦστατα, ἡ δυσἀρέσειά μας ὀξύνεται, ὅλο καὶ περισσότερες ἐνδιαφερόμαστε ὅλο καὶ περισσότερο γιὰ τὰ προβλήματά μας. Γι' αὐτὸ τρέχουν νὰ προλάβουν νὰ μιλήσουν γιὰ μᾶς καὶ νὰ μᾶς ὑποκαταστήσουν.

Ἦμεῖς ὅμως πρέπει νὰ μιλήσουμε.

Ἦμεῖς πρέπει ν' ἀγωνιστοῦμε γιὰ τὴ λύση τῶν προβλημάτων μας. Μόνο ἔτσι θὰ κατορθώσουμε νὰ κατακτήσουμε μερικὰ πράγματα καὶ νὰ τὰ διατηρήσουμε.

ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΠΑΡΟΥΜΕ ΤΗ ΖΩΗ ΣΤΑ ΔΙΚΑ ΜΑΣ ΧΕΡΙΑ, ΓΙΑΤΙ ΘΕΛΟΥΜΕ ΝΑ ΖΗΣΟΥΜΕ. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ παλαίψουμε.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΠΑΛΗ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

8 ΜΑΡΤΗ, ΜΕΡΑ ΠΑΛΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Η 8 Μάρτη καθιερώθηκε στις αρχές του αιώνα μας σαν μέρα πάλης για την απελευθέρωση των γυναικών, σ' ανάμνηση της μεγάλης εργατικής απεργίας γυναικών στο Σικάγο.

Η μαζική εισόδος στην παραγωγή γυναικών τη δεκαετία '50 και '60, η ανάληψη από το κράτος μιάς σειράς «σπιτικών» εργασιών (γενίκευση της χρήσης έστιάτοριων, παιδικοί σταθμοί κ.λ.π.) σέ συνδυασμό με την κρίση θεσμών και αξιών που ανέδειξε ο Μάης του '68 είχαν σαν αποτέλεσμα την εμφάνιση ενός σχετικά μαζικού και ριζοσπαστικού γυναικείου κινήματος κυρίως στις χώρες της Δυτ. Ευρώπης.

Τά τελευταία χρόνια και στή χώρα μας άρχισαν νά εμφανίζονται τά πρώτα δείγματα ανάπτυξης μιάς παρόμοιας ριζοσπαστικοποίησης, που εκφράστηκε με τή δημιουργία και δράση πολυποίκιλων γυναικείων ομάδων, με μιά ένταση της εκδοτικής δραστηριότητας γύρω από τό ζήτημα της γυναικείας καταπίεσης, με τήν ευαίσθητοποίηση των οργανώσεων και κομμάτων της άριστεράς. Όπωςδήποτε υπάρχει μιά σημαντική καθυστέρηση σέ σχέση με τά κινήματα στή Δ. Ευρώπη και οί γυναικείες οργανώσεις και ομάδες που υφίστανται, όσες δέν είναι κομματικές σφραγίδες, βρίσκονται ακόμα σέ ένα στάδιο έσωστρέφειας και θεωρητικής διερεύνησης του προβλήματος.

Όμως σιγά-σιγά αρχίζει νά γίνεται συνείδηση (που εκφράστηκε με κάποιες μαζικές κινητοποιήσεις για τό Οικογενειακό Δίκαιο κ.λ.π) ή αναγκαιότητα μεταστροφής της πολιτικής πρακτικής των ομάδων, ή αναγκαιότητα νά ανοίχτει ένα διεκδικητικό μέτωπο που από τή μιά πλατύνει τήν έπιρροή του κινήματος και από τήν άλλη είναι αναγκαίος όρος για τό προχώρημα της θεωρίας μέσα από τή διαλεκτική ένότητα με τήν πράξη. Σ' αυτή τήν κατεύθυνση είναι αναγκαία ή αξιολόγηση στόχων μέσα από μιά πλατιά συζήτηση των ομάδων και ό συντονισμός στή δράση και ή συζήτηση σέ μιά πιο μόνιμη βάση, που αποτελούν όρους όχι μόνο για τήν αξιοπιστία και τήν αποτελεσματικότητα αλλά και για τό πολιτικοϊδεολογικό προχώρημα και τήν όμοιογενοποίηση του κινήματος.

Αν ή πάλη για τό Οίκ. Δίκαιο τήν περασμένη περίοδο χαρακτηρίστηκε από κάποιον νομικισμό, αυτό δέν σημαίνει ότι τό πρόβλημα της κατάκτησης στοιχειωδών άστικοδημοκρατικών δικαιωμάτων και της πλήρους νομικής, πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής εξίσωσης των γυναικών δέν είναι ουσιαστικό και επίκαιρο. Παράλληλα μιά σειρά άλλα ζητήματα όπως ή πάλη ενάντια στο σεξισμό και τόν εξευτελισμό του γυναικείου σώματος από τά πορνό μέχρι τή διαφύμηση και μέχρι τις κατεστημένες κοινωνικές σχέσεις, ή πάλη για έλεύθερες και δωρεάν εκπρώσεις και διάδοση της αντίσυνληψης, για τό δικαίωμα στή δουλειά, για τήν ανάληψη απ' τό κράτος της «σπιτικής» δουλειάς που μάς φυλακίζει, θά πρέπει νά αποτελέσουν κεντρικούς άξονες της δραστηριότητας του γυν. κινήματος.

Ακόμα ή αναζήτηση της στρατηγικής και ταχικής ένότητας με τά άλλα κοινωνικά κινήματα και κυρίως με τό απελευθερωτικό κίνημα της εργατικής τάξης, όχι μόνο θά δυναμώσει τήν πάλη ξεπερνώντας τή διαίρεση των κατεπιεσμένων που συνειδητά επιδιώκει ή άστική τάξη αλλά και μέσα από τήν άλληλεπίδραση θά βοηθήσει τή συνείδηση τόσο του γυναικείου όσο και των άλλων κινήματων.

12/3/81 ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΩΝ ΔΙΕΘΝΙΣΤΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ (έλλ. τμ. της 4ης Διεθνούς)

Γυναίκες, ΟΛΕΣ ΤΗΝ ΗΜΕΡΗ, 12 Μάρτη 6 μ.μ.

ΣΤΑ ΠΡΟΗΓΙΑ

ΟΛΕΣ ΣΤΗΝ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ - ΠΙΚΕΤΟΦΟΡΙΑ

για τήν 8η του Μάρτη - Διεθνή μέρα της Γυναίκας

Γιά ν' απαιτήσουμε όλες μαζί

- Ειρήνη, Έθνική ανεξαρτησία
- Ισότητα στήν δουλειά, στήν οικογένεια, στή ζωή

Γυναίκες,

Μέ τήν ευκαιρία της 8ης του Μάρτη, Διεθνή μέρα της Γυναίκας, και του 2ου Πανελλαδικού Συνεδρίου Γυναικών, που διοργανώνει τήν άνοιξη του 81, ή Όμοσπονδία Γυναικών Ελλάδας, σας καλεί ν' αγωνιστούμε για:

- Μιά ειρηνική, ισότιμη, καλύτερη ζωή

Ίση άμοιρή για ίση δουλειά ● Έμφαση στην άναπροσαρμογή μισθών και ήμερομισθίων ● Έξασφάλιση του δικαιώματος για δουλειά ● Σύνταξη στά 55 ● Προσωπική σύνταξη στήν αγρότισσα ● Επίδομα γηραιών και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη στήν νοικοκυρά ● Προστασία της μητρότητας ● Άμεση, πλήρη και ουσιαστική άνατροφοδοτική πολιτική στήν οικογένεια ● Νά υπογράψει ή κυβέρνηση τή Διεθνή Σύμβαση της Κοπεγχάγης για τήν κατάρτιση των διακρίσεων σέ βάρος των γυναικών. ● Μέτρα για τήν καταπολέμηση της διαφθοράς των ναρκωτικών και του άποπροσανατολισμού και διασυρμού της γυναίκας από τόν τύπο και τά μέσα μαζικής ενημέρωσης ● ΣΤΟΠ στους πυρηνικούς εξοπλισμούς ● Έξω ή Ελλάδα από τό ΝΑΤΟ

Η Ο.Γ. Ε.ν. ιδιαίτερα συμπαραστέκεται, τίς μέρες αυτές, στις γυναίκες και τά παιδιά των σεισμοπλήκτων περιοχών. Καλεί τά μέλη της και όλες τίς γυναίκες σέ αγωνιστική κινητοποίηση για:

- άμεση και ουσιαστική άνακούφιση των σεισμοπαθών
- άμεση λήψη μέτρων για τήν προστασία των παιδιών των περιοχών αυτών.

ΓΥΝΑΙΚΕΣ, αγωνιστήτε για τά δικαιώματά σας, ελάτε μαζί μας, στον άγώνα για ειρηνική, ισότιμη, καλύτερη ζωή.

Ελάτε ΟΛΕΣ μαζί, νά επιδώσουμε ΣΤΗΝ ΒΟΥΛΗ τήν Ημέρη 12 του Μάρτη, 6 μ.μ.

ΔΙΑΒΗΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ

ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

- ΟΧΙ ΣΤΗ ΒΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟΥΣ ΒΙΑΣΜΟΥΣ
- ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΕΙΝΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΜΑΣ ΝΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΜΕ ΑΦΟΒΑ ΤΗ ΝΥΧΤΑ
- Η ΠΟΛΗ ΕΙΝΑΙ ΚΑΙ ΔΙΚΗ ΜΑΣ

Καθημερινά

- Μας στερούν κάθε δυνατότητα αὐτορρητισμοῦ, ἐλευθέρης ἔκφρασης καὶ κίνησης, γνωριμίας μετ' ὁρμήμας, ἀμφισβήτησης.

Μας μαθαίνουν:

- νὰ εἶμαστε ὑπάκουες, ἄβουλες, χωρίς γνώμη καὶ προσωπικότητα· κάθε ὥρα, πρόθυμα ἀντικείμενα ἡ-δονῆς καὶ φροντίδας γιὰ τοὺς ἄλλους
- νὰ ὑπάρχουμε μόνο μέσα ἀπὸ τοὺς ἄλλους, μέσα ἀπὸ τὴν προσφορά μας στὸν ἄντρα-πατέρα-σύζυγο-φίλο, παιδιὰ.
Εἰμεις γιὰ μᾶς ὁ ἐν ὑπάρχουμε.
- νὰ νιώθουμε ἔνυχες ὅταν δὲν ἀνταποκρινόμαστε στὰ πρότυπα ἄντρα-γυναίκας πού μᾶς ἔχουν ἐπιβάλλει.
- νὰ ἀποδεχόμαστε ἀδιαμαρτύρητα σέ φυσικὴ κατάσταση τὸν καθημερινό μας ἀκρωτηριασμό-βιασμό τῆς προσωπικότητάς μας.

Σὲ κάθε προσπάθεια ἀμφισβήτησης καὶ διεκδίκησης τῆς αὐτοδιάθεσής μας ἀντιμετωπίζουμε τὴν κοινωνικὴ περιθριοποίηση.

Μὲ γλευασμό, εἰρωνία, ἐτικέτες, ὅπως «ἀφύσικες», «ἀνώμαλες» προσπαθοῦν νὰ μᾶς ἐπαναφέρουν στὸν «φυσι-κὸ μᾶς ρόλο».

Ὁ βιασμός εἶναι καθημερινός· γιὰ γιὰ μᾶς τίς γυναῖκες βιασμός δὲν εἶναι μόνο ὁ σεξουαλικός βιασμός. Βιασμός εἶναι:

- ὁλόκληρη ἡ διαπαιδαγώγησή μας
- τὸ νὰ μᾶς βάζουν χέρι στὸ αὐτοκίνητο, τὸ δρόμο, τὴ δουλειά.
- τὸ νὰ χρειάζομαστε τὴν παρουσία τοῦ «ἄντρα-προστάτη» γιὰ νὰ κυκλοφοροῦμε ἄφοβα.
- τὸ νὰ προσαρμόζουμε τὸ ντύσιμό μας ἔτσι πού νὰ μὴ θεωρηθοῦμε προκλητικές.
- τὸ νὰ κατακερματίζεται τὸ κορμί μας στὶς διαφημίσεις, τὰ πορνό.
- τὸ νὰ καθορίζεται ἡ σεξουαλικότητά μας ἀπὸ τὴ θέληση τοῦ ἄντρα-σύζυγου ἢ φίλου.
- ὁ τρόπος πού μᾶς ἀντιμετωπίζουν ἡ ἀστυνομία, ὁ ἱατροδικαστής, τὸ δικαστήριο, ὅταν καταγγέλουμε τὸ σωματικὸ μᾶς βιασμό.
- ὁ τρόπος πού παρουσιάζεται τὸ γεγονός ἑνὸς σωματικοῦ βιασμοῦ ἀπὸ τὸν Τύπο.

Ἡ βία σέ μᾶς τίς γυναῖκες εἶναι πιὸ αἰσθητή τῇ νύχτᾳ ὅπου:

- μόνο τὸ γεγονός πὺς κυκλοφοροῦμε μόνες θεωρεῖται πρόκληση.
- ὀρισμένες περιοχές καὶ ὁδὸι ἀνήκουν ἀποκλειστικά στοὺς ἄντρες.
- οἱ πράξεις βίας πάνω μας εἶναι πιὸ συχνές:

Γυναῖκες

χρειάζεται νὰ ἀγωνιστοῦμε γιὰ νὰ ἀλλάξει ἡ νοοτροπία πού θέλει:

- ἐμᾶς ἀντικείμενα καὶ δίνει στοὺς ἄντρες τὸ δικαίωμα
- νὰ μᾶς χρησιμοποιοῦν γιὰ τὴν ἐκτόνωσή τους
- τὸ δικαίωμα γιὰ νὰ μᾶς βιάζουν.
- νὰ μᾶς λένε αἰσχρολόγα
- νὰ μᾶς ἀκολουθοῦν
- νὰ μᾶς βάζουν χέρι
- νὰ μᾶς βιάζουν σωματικά

Ὅλες στὴν πρεῖα ὁ ἱαμαρτυρίας

τὴν Πέμπτη 25 τοῦ Ἰουνίου, ὥρα 8.30 τὸ βράδυ

στὰ Προπύλαια.

- ΟΧΙ στὴ βία καὶ τοὺς βιασμούς
- Τὸ κορμί μας ἀνήκει σέ μᾶς
- Ἡ νύχτα εἶναι καὶ δική μας
- Νὰ σπάσουμε τὴ σιωπὴ πού μᾶς ἐπιβάλλουν.

Όμάδα Γυναικῶν Νομικῆς

Γυναικεία φύση: ἄγχη καὶ παράνοια

...Μιλήσαμε πολλές φορές για τὰ προσωπικά μας... Δέν τὰ καταφέραμε πάντοτε. Πολλές φορές οἱ συζητήσεις ἦταν σχετικά ἐπιφανειακές, ἀνώδυνες ἴσως. Μιλούσαμε λίγο για πολλά. Δέ βασανιζόμασταν πάνω σέ αὐτό πού μᾶς προβλημάτιζε. Τίς πιά πολλές φορές, οἱ συζητήσεις δέν ἐβγάζαν πουθενά. Χανόμασταν μέσα σέ διάφορα προβλήματα, πεταγόμασταν ἀπό δῶ κι ἀπό κεῖ, μᾶς ξέφευγε ἡ οὐσία. Ἦταν κουτσομπολιό; ἀδυναμία νά συγκεντρωθοῦμε στό «θέμα»; ἡ γενικό πρόβλημα καί φυσική ἀπόρροια τοῦ ἄσχοπου τῶν προσωπικῶν συζητήσεων; Τό τελευταῖο μᾶς φοβίζει περισσότερο. Δέν ἔχουμε ἀκόμα ὅλες πειστεῖ πῶς εἶναι ἀνάγκη νά ἀρθρώσουμε ἕνα λόγο προσωπικό. Ὅμως φοβάμαι ὅτι τό ἴδιο συνέβαινε καί στίς «πιό γενικές θεωρητικές συζητήσεις». Παρόλο πού τό ἀντικείμενο ἦταν ἀρκετά συγκεκριμένο κι οἱ περισσότερες εἶχαμε μιά σχετική τριβή μέ τέτοιες συζητήσεις, οἱ δυσκολίες πού ἀντιμετωπίζαμε ἦταν οἱ ἴδιες. Ἀδυναμία νά ἐκφραστοῦμε, νά συγροτήσουμε τή σκέψη μας, νά βγάλουμε συμπεράσματα, νά κάνουμε συγκρίσεις. Καί πάνω ἀπ' ὅλα, ἄπλετος, πολλές φορές ἀνόητος συναισθηματισμός, μέ τήν εὐκολή πρόφαση τῆς «γυναικείας φύσης».

Πραγματικά τὰ τελευταῖα χρόνια μιλήσαμε πολύ για διαφορετικότητα. Μέσα ἀπό μιά τέτοια διαδικασία, ἀρνηθήκαμε τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἀντρικῆς φύσης. Δέν μπορέσαμε ὅμως —παρόλο πού τό θέλαμε— νά ἀντιμετωπίσουμε μέ εὐλιχρίνεια καί ὠριμότητα τή «θηλυκότητά μας». Ὅμως τώρα ὅλο καί περισσότερο νιώθουμε τό βάρος νά μᾶς συνθλίβει.

Εἴμαστε γυναῖκες —πάντα μπλεγμένες συναισθηματικά, πάντα διστακτικές, δειλές, χωρίς πρωτοβουλία.

Εἴμαστε γυναῖκες — ἄγχωνόμαστε συχνά καί για τό τίποτα... Ἀφηνόμαστε... Ἀξόνα τῆς ζωῆς μας, πού γύρω του περιστρεφόμαστε σάν σώματα ἐτερόφωτα: οἱ σχέσεις, δηλαδή ὁ ἄντρας. Σπάνια τολμάμε: νά τὰ παρατήσουμε καί νά φύγουμε μόνες μας για κάπου. Νά ζωγραφίσουμε, νά γράφουμε, νά κάνουμε κάτι πού νά ἀναφέρεται σέ μᾶς. Νά ἀπαιτήσουμε τό χρόνο, πού μᾶς ἀνήκει καί πού συνεχῶς νιώθουμε νά μᾶς φεύγει ἢ νά μᾶς τόν κλέβουν. Νά σταματήσουμε νά δικαιολογοῦμε κάθε τί πού κάνουμε ἢ πού εἴμαστε.

Ἡ ὑπερξιακή ἀγωνία πού ὅλο καί περισσότερο μᾶς κατακτᾷ ἔχει ἀνάγκη ἀπό πράξεις τολμηρές. ΤΩΡΑ. Οἱ γενικές ἐπαγγελίες τοῦ παρελθόντος, δέν φτάνουν πιά ὥς τὰ αὐτιά μας. Ἐξατμίστηκαν καθ' ὁδόν. Γυναικεία φύση; ἄγχος φροντίδες, ὑστερία. Μέσα ἀπό τούς αἰῶνες κουβαλάμε τό βάρος τους, για νά τό δώσουμε στίς γενιές τοῦ αὔριο. Εἶναι ἡ μοίρα μας, πού πλέκεται σέ βάρος μας, σέ χρόνο ἀνύποπτο —τότε πού δέν μπορούμε νά τήν καταλάβουμε παρά μόνο νά τή δεχτοῦμε— μέσα στόν κύκλο τῆς οἰκογένειας.

...Οἰκογένεια..., φάντασμα τοῦ παρελθόντος;..., ὄχι ἀκριβῶς. Δέν μιλάμε βέβαια για τίς πολυμελεῖς οἰκογένειες τῆς «καλῆς ἐποχῆς» μέ στενοῦς δεσμούς ἀνάμεσα στά μέλη καί σοβαρή ἐπιρροή πάνω τους. Ἡ σημερινή οἰκογένεια, συρρικνωμένη ὅλο καί περισσότερο, ἐξακολουθεῖ νά εἶναι σημαντική. Σημαντική, γιατί στηρίζει συναισθηματικά τὰ μέλη τῆς. Εἶναι «μιά ὁαση σχέσεων καί ἀνθρωπιᾶς» σέ μιά κοινωνία ὅπου τό ἀνθρώπινο εἶδος, δέν ἔχει ἀκόμα ἰσορροπήσει στήν πραγματικότητα τοῦ αὐτοματισμοῦ καί τῆς ἐμπορευματοποίησης.

Κι ἡ γυναίκα;... Κολόνα ἀνέκαθεν τῶν ἐσωτερικῶν σχέσεων ἐξακολουθεῖ νά στηρίζει, μένοντας ἔξω ἀπό τὰ «κύματα τῆς ἱστορίας». Δέν πῆρε μέρος στό «θαῦμα τοῦ χρυσοῦ αἰῶνα», δέν κατάκτησε τήν οἰκουμένη, δέν πολέμησε, δέν ἔγραψε, δέν δημιούργησε. Ὅταν καί ὅπου ἔκανε κάτι ἀντιμετώπισε συνέπειες πού τίς πιά πολλές φορές σήμαιναν θάνατο. Ἡ γυναικεία φύση ταυτίστηκε μέ τὰ μικροπροβλήματα τῆς μίσης πραγματικότητας. Ἡ ὑπαρξή τῆς περιορίστηκε στά ταπεινότερα ἐνδιαφέροντα τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους —ἐπιβίωση, ἀναπαραγωγή— σ' αὐτά πού δέν χωρίζουν τόν ἄνθρωπο ἀπό τὰ ὑπόλοιπα ζῶα, ἐνῶ ὅ,τι «ἐξευγενίζει» καί «ἀνυψώνει» τό ἀνθρώπινο «μεγαλεῖο»: οἱ τέχνες, τὰ γράμματα, ἡ φιλοσοφία, ἡ πολιτική ἀπασχόλησαν ἀποκλειστικά καί μόνο τό ἀνδρικό γένος.

Γεννηθήκαμε γυναῖκες σέ τέτοιες οἰκογένειες. Μεγάλωσαμε για νά στηρίζουμε, νά πονᾶμε, νά καταλαβαίνουμε, νά συμπαραστέκομαστε, νά θυσιαζόμαστε... Ὅμως «σπουδάσαμε» κι ὅλας. Δουλεύουμε ἢ πρόκειται νά τό κάνουμε. Φανταστήκαμε κάποτε κάποιους κόσμους διαφορετικούς...

Μήπως ζητάμε τήν τέλεια γυναίκα πού ξέρομε, ἀπό μικρές τό μάθαμε, πῶς βρίσκεται πάνω στή χρυσή τομή... Μήπως τό ἀνομολόγητο ψάξιμο τῆς χρυσῆς τομῆς, εἶναι ἡ αἰτία τῆς παρανοίας μας;...

Διάβασα κάποτε: «Γότε καθώς πρέπει κυρίες τής μέσης άστικής τάξης άπαιτούσαν μεταρρυθμίσεις, τώρα κάθε άλλο παρά καθώς πρέπει κυρίες τής μέσης άστικής τάξης άπαιτούν επανάσταση. Ή έμφαση πού δίνεται τώρα είναι διαφορετική». (Από τήν είσαγωγή τής Germaine Greer στο «Γυναίκα ευνούχος»).

Άλλά ποιά είναι ή επανάσταση σήμερα;

Άρχισαν κάποιες γυναίκες —και για λογαριασμό μας τελικά— νά άπαιτούν μεταρρυθμίσεις χωρίς τήν συνείδηση τής άδυναμίας κατάκτησης μιάς ολοκληρωτικής ισότητας μέσα στον καπιταλισμό, ένα σύστημα πού στηρίζονταν κύρια (σήμερα πιά όχι τόσο φανερά) στην άνιση μεταχείριση των άτόμων. Μέ τό σοσιαλιστικό φεμινισμό ένας μεγάλος άριθμός των φεμινιστριών είδε έναν νέο δρόμο πού στόχευε στην άλλαγή τής θέσης μας σαν φύλο μέ τήν ταυτόχρονη ή προηγούμενη άλλαγή του οικονομικού συστήματος, αναγνωρίζοντας πώς τό σύστημα αυτό μέ όλες του τίς προεκτάσεις και έπιρροές στο κοινωνικό, φυλετικό, συναισθηματικό και σεξουαλικό επίπεδο ήταν άν όχι ή μόνη αλλά όπωσδήποτε ή βασική κινητήρια δύναμη όλων των άνισων και καταπιεστικών σε βάρος μας λειτουργιών.

Γιατί τά πολύ πρόσφατα χρόνια (έδω άρχίζουμε νά μιλάμε και για μάς) φαίνεται ότι τό ζήτημα κεντράρεται πολύ στο σεξουαλικό θέμα και κατ' επέκταση στο θέμα των έρωτικών σχέσεων μας μέ τους άλλους; Αυτό πού δέν συμβαίνει άκόμα έπίσημα στίς διαδηλώσεις, στά φυλλάδια κ.λ.π., συμβαίνει σίγουρα σε επίπεδο «συναισθηματικού ένδιαφέροντος» στίς κουβέντες των αυτόνομων ομάδων και σ' όσες βέβαια άπ' αυτές έχουμε καταφέρει νά μιλήσουμε γι' αυτά. Έτσι κρυφά-σιγά. Ένα είναι σίγουρο σαν ά-πάντησι: Ότι ένα κίνημα πού άπό ένα σημείο τής πορείας του και μετά, έδειξε πώς δέν έχει καθόλου ό-ρεξη ν' άσχολείται μέ όσα δέν «καίνε» πραγματικά τίς γυναίκες σ' όλο τόν κόσμο και έπομένως νά φθεί-ρεται μ' αυτά (κάθε τι άλλωστε πού κάνουμε χωρίς ούσιαστικό ένδιαφέρον πάντα μάς φθείρει), ένα τέ-τοιο κίνημα λοιπόν, είναι φυσικό νά ρίχνει τόσο βάρος στο ζήτημα των ανθρώπινων σχέσεων, μιάς και αυτό είναι πραγματικά ένα σπουδαίο σημείο αναφοράς μιάς «γυναικείας ζωής», άσχετα άπό τή φεμι-νιστική ή όχι ταυτότητα αυτής τής ζωής. Έδω βέβαια δέν θά ρωτήσουμε άν πρέπει οί σχέσεις νά είναι και τό μοναδικό σημείο αναφοράς τής χαράς ή τής λύπης μας, ή μήπως πρέπει τά πράγματα νά είναι... κά-πως άλλως. Έκείνο πού ένδιαφέρει είναι μήπως ή πορεία πού άκολουθούμε είναι λίγο αντίστροφη και πιθανά λανθασμένη;

Λέμε δηλαδή οί γυναίκες όταν τό τοιμάμε, πώς ή ποιότητα των σχέσεων μας, κύρια των έρωτι-κών είναι κάτι πού μάς άπασχολεί έντονα και δέν ντρεπόμαστε γι' αυτό. Ό τύπος του άντρα πού δέν θέ-λει νά παραδεχθεί πώς μιά καριέρα ή ένα σπόρ δέν είναι τά μόνα πράγματα πού γεμίζουν μιά ζωή, μάς είναι άπό αντιπαθητικός μέχρι και αδιάφορος, δέν μάς πηγαίνει και δέν τόν άκολουθούμε. Έμείς άπ' τήν άλλη πασιζούμε και για μιά ποιότητα στίς σχέσεις. Μιλώντας όμως για ποιότητα σχέσεων μιλάμε και για ποιότητα ζωής; Κι άν ή ποιότητα ζωής είναι μόνο ή ποιότητα στίς σχέσεις, τότε τήν ποιότητα στη δουλειά, στη διασκέδαση, στη δημιουργία, σε ποιά ποιότητα θά τίς έντάξουμε; Παραβλέποντας όλα αυτά άπαιτούμε ποιότητα σχέσεων. Τίς σχέσεις μήπως δέν τίς καλλιεργούν άτομα; Πώς θέλουμε νά παίρνουμε χαρά άπό τή μόνιμη ή τήν περιστασιακή, τή φιλική ή τήν έρωτική σχέση μας, όταν άπό που-θενά άλλου δέν παίρνουμε χαρά;

Στό σχολείο μάθαμε νά 'μαστε ή τουλάχιστον προσπαθούσαμε νά 'μαστε καλές σε όλα τά μαθήμα-τα, άσχετα άν μερικά άπ' αυτά μάς άρεσαν ή όχι. Έτσι βρισκόμαστε μπροστά στο περίεργο φαινόμενο του άγοριού πού ήταν πρώτος στην Άλγεβρα και πάτος στα Νέα Έλληνικά, για τόν άπλούστατο λόγο ότι τά Νέα Έλληνικά δέν του άρεσαν. Κανείς δέν τόν πίεζε πολύ νά είναι πρώτος σ' όλα, ίσως μάλιστα έχαιρε και εκτιμήσεως γιατί ριχνόταν μέ πάθος σ' αυτό πού του άρεσε και καθόλου χρόνο ή προσπάθεια δέν έρριχνε σ' όλα τ' άλλα. Αυτός ό ίδιος ό μαθητής του Γυμνασίου θά συνεχίσει (μέ μιά φυσική εξέλιξη των πραγμάτων) μέ τόν ίδιο τρόπο στην έπιλογή των σπουδών του, στο Πανεπιστήμιο σαν φοιτητής, στην δουλειά του σαν έπαγγελματίας. Όταν σε κάποια στιγμή νιώσει νά τόν καταιπνίζει αυτό πού κάνει, είναι ίκανός νά αφήσει ένα... Πολυτεχνείο π.χ. και νά παίξει κιθάρα στον υπόγειο ή ν' αγοράσει ένα κα-βαλέτο ή άπλούστατα νά μήν κάνει τίποτε ώσπου νά βρεί «κάτι άλλο». Στο βάθος όλοι τόν εκτιμάμε γι' αυτό, οί φίλοι σίγουρο είναι ότι θά τόν ώθήσουν σε κάτι τέτοιο...

Άς θυμηθούμε τώρα πόσες άπό τίς συμμαθήτριες στο γυμνάσιο κινήθηκαν έτσι. Νιώσαμε ύπο-χρεωμένες —οί μισές— για μιά καλή έπίδοση σε ΟΛΑ και οί άλλες μισές —για τίποτε. Οί πρώτες, μετά τήν παράλογη προσπάθειά μας νά άκολουθήσουμε τά «πρέπει» και όχι τά «θέλω», στο τέλος ξεχάσαμε ποιά ήταν τά πραγματικά «θέλω» μας. Οί πιο πολλές βρεθήκαμε συμβατικά μέσα στίς διάφορες σχολές (πόσες φοιτήτριες έχουμε δει νά παθιάζονται μέ τά νομικά, άς πούμε), τίς τελειώνουμε χωρίς κανένα ού-σιαστικό ένδιαφέρον για τόν τομέα τής έπιστήμης πού σπουδάσαμε και μετά αίσθανόμαστε ύποχρεω-μένες νά δουλέψουμε πάνω σ' αυτόν τόν τομέα, γιατί πάλι ΕΤΣΙ ΠΡΕΠΕΙ.

Οί άλλες μισές έγκατάλειψαν άπό ωρίς τήν όποιαδήποτε προσπάθεια νά βρουν άπό τότε, άπ' τό σχολείο, (έστω κι αυτό τό μίζερο έλληνικό σχολείο) κάτι πού τίς ένδιέφερε, τελειώσανε τό γυμνάσιο για-τί έπρεπε, και παντρεύτηκαν γιατί ... «έ, άφού δέν τής άρεσαν τά γράμματα τήν παντρεύσαμε». Γάμος ή γράμματα: τό μεγάλο δίλλημα, θαρρείς και σ' όσες μάς άρεσαν τά γράμματα κάναμε μιά τρύπα στο νε-

ρό(!). Πού βρίσκεται τώρα τό λάθος μας; Έστω πώς μέχρι τά 18 μας δέν είχαμε τό θάρρος ή τήν ανάλογη συνειδητοποίηση νά πούμε ΟΧΙ στίς όρέξεις τών γονιών ή τοῦ σχολείου καί νά θυμηθοῦμε πώς ἔχουμε τίς δικές μας προτιμήσεις. Μέσα στό Πανεπιστήμιο ὅμως, ἐκεῖ πού κάπου ὅλες παθιαστήκαμε(;) μέ τήν περίφημη «ἀλλάγή», καμιά μας δέν βρέθηκε νά σκεφτεῖ καί τήν ἀλλάγή τῆς δικιάς της ζωῆς. Καμιά δέν εἶπε π.χ. «Τί θέλω ἐγώ στή Νομική, οὔτε τούς νόμους θέλω νά μελετᾶω οὔτε στά δικαστήρια θέλω νά μπαينوβγαίνω, οὔτε πτυχιούχος Δημόσιος Ὑπάλληλος θέλω νά γίνω. Λοιπόν χαίρετε». (Αὐτό τό «χαίρετε» εἶναι σήμερα ἀκόμα σπάνιο καί ἐξαιρετικό φαινόμενο. Νά ὅμως πού καί αὐτές οἱ λίγες ἐξαιρέσεις... τυχαίνει νά εἶναι ἀπό τή μεριά τών ἀντρῶν(!).) Καί μεῖς ἀκόμα πιό πολύ πού εἴμαστε μέσα στό φεμινιστικό κίνημα, γιατί ἐμεῖς τουλάχιστον δέν τό 'παμε; Αὐτό τό κίνημα πού στοχεύει ν' ἀλλάξει τίς ζωές τών γυναικῶν, δέν ἀκουσα ὡς τώρα νά προτείνει στίς γυναῖκες νά παρατήσουν ὅ,τι δέν τίς γεμίζει καί νά κάνουν κάτι πού πραγματικά θέλουν. Δέν εἶναι μόνο τό Νοικοκυριό αὐτό πού πρέπει ν' ἀφήσουμε, δέν εἶναι μόνο ἡ παντρεμένη ἢ ἡ νοικοκυρά αὐτές πούχουν συμβιβαστεῖ. Εἶναι καί ἡ ἀρχιτεκτόνισσα πού 'θελε νά γίνει ζωγράφος καί ἐπιστημονικοποίησε τό πάθος της, εἶναι καί ἡ δικηγόρινα πού 'θελε νά γίνει συγγραφέας καί ὅλες ἐμεῖς πού φαντάζουμε προνομιοῦχες γιατί ... μᾶς ἀρέσαν τά γράμματα. Εἶναι κι αὐτή πού δέν βρίσκει τό θάρρος νά σπάσει μιά σχέση πού τήν φθείρει, αὐτή πού πάει στά μπάρ καί στά φίλμ πού συχνάξει τό «κύκλωμα», πού ἀκούει ρεμπέτικα ἐπειδὴ ὁ φίλος της πηγαίνει σέ ταβέρνες, κι ἐκείνη πού φτιάχνει πανῶ ἢ πιάνει ντουντούκες ἐπειδὴ κατὰγεται ἀπό ἀριστερή οἰκογένεια.

Βγαίνοντας λοιπόν ψυχικά κουρελιασμένες ἀπ' ὅλα τά προηγούμενα —πολλές φορές δέν τά καταλαβαίνουμε καν— πέφτουμε στό δεύτερο χάος, στό χάος τών σχέσεων μας. Ξεχνάμε ποιές εἴμαστε, πόσο ἐλάχιστα ἐλεύθερα ἔχουμε ζήσει, πόση λίγη ποιότητα, ἡρεμία καί ζωντάνια εἶχε ἡ μέχρι τώρα ζωή μας καί ἀπαιτοῦμε ποιοτική, ἐλεύθερη, ἡρεμὴ καί... παθιασμένη σχέση. Ποιές εἶναι αὐτές οἱ ἐλεύθερες, ποιοτικές, ἡρεμες γυναῖκες πού θά μεταφέρουν ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα στίς σχέσεις τους; Πῶς θά δράσουμε ἐλεύθερα 8-10 μ.μ. ὅταν σ' ὅλη τήν ὑπόλοιπη μέρα μας δροῦμε τόσο ἀνελεύθερα; Θέλουμε πάθος καί ἐνδιαφέρον στήν ἐρωτική μας ζωή, ἀλλά σ' ὅλη τήν ὑπόλοιπη ζωή μας κινούμαστε μεταξύ ἀδιαφορίας καί βαρεμάρας.

Καί οἱ φεμινίστριες διασπᾶμε νοητά τίς ζωές μας σέ δέκα κομμάτια, ἀφήνουμε τά ἐννιά καί πιάνουμε τό ἓνα: Σχέσεις. Προσπαθοῦμε νά τό καλλιεργήσουμε, νά τό παλέψουμε, θαρρεῖς καί ἡ ζωή μας δέν εἶναι ἐνιαία, εἶναι αὐτά τά δέκα ξεχωρά κομμάτια πού μπορεῖς νά τά φτιάξεις... «κατ' ἀρέσκειαν». Στους ἄντρες μοιάζει νά μή γίνεται πολύ αὐτό. Δέν ἱκανοποιοῦνται μόνο μέ μιά καλή σχέση (ἂν μπορεῖ νά ὑπάρξει τέτοια σύμφωνα μέ τά προηγούμενα). Πνίγονται ἂν δέν εἶναι εὐχαριστημένοι καί μ' ἄλλα πράγματα στή ζωή τους. Καί ἐδῶ πού πρέπει ἡ ἐλευθερία νά ὀρίζεται μέ βάση καί τήν κάποια κατάσταση τών ἀντρῶν, δέν ὀρίζεται. Ἐκεῖ πού δέν πρέπει (σκληρότητα, στυγνός ἐπαγγελματισμός) ὀρίζεται. Εἶναι πολύ πιθανό ν' ἀκούσεις «γιατί καί μεῖς νά μὴν πειράζουμε στό δρόμο;» (δειγμα κατ' ἐξοχήν ἀνελεύθερης συμπεριφορᾶς), παρὰ ν' ἀκούσεις «γιατί νά μὴν τολμήσουμε καί μεῖς ἓνα νέο ἀνοιγμα στή ζωή μας;». Μήπως τελικά φοβόμαστε τό ἀδιέξοδο ἂν τό τολμήσουμε; Ἀλλά τί ἔχουμε νά χάσουμε; Τήν ἀσφάλεια τών χρυσιμῶν ἀλυσίδων μας;

Ἀκόμα κι ὁμοφυλόφιλες, φεμινίστριες καί μή, πού 'χουν τό θάρρος νά πάρουν τήν πιό σημαντική ἀπόφαση γιά τή ζωή τους, νά δηλώνουν καί νά ζοῦν σάν ὁμοφυλόφιλες, δέν φαίνονται νά ἐνδιαφέρονται γιά ὅλα τά ὑπόλοιπα. Φοβοῦνται κι αὐτές ὅπως καί ὅλες οἱ γυναῖκες νά γκρεμίσουν τή σάπια ὑποδομή, καί πάνω ἐκεῖ κοιτάμε νά χτίσουμε κάτι καλό πού θά μᾶς κάνει νά νιώσουμε ἐλεύθερες, ἐνῶ τά θεμέλια τρίζουν. Πάνω κάτω εἴμαστε ὅλες στό ἴδιο σημεῖο: Φτιάχνουμε ὑστερικές καί ἐξαρτημένες σχέσεις πού δέν μοιάζουν καθόλου μέ τίς σχέσεις πού φανταστήκαμε καί ἐπιθυμήσαμε καί βέβαια... ἀποροῦμε γι' αὐτό.

Ἡ λύση εἶναι κάπου πιό βαθιά μας καί ἐκεῖ πρέπει νά φάξουμε. Μ' αὐτά δέν προτείνω καθόλου νά ξεχάσουμε τά «μὲν» (κάθε ἀγῶνα πρὸς τά ἔξω) καί νά πιάσουμε τά «δέ» (κλεισμένες στά δωμάτια μας, νά κινήσουμε διαδικασίες λήψης ριζοσπαστικῶν ἀποφάσεων γιά τή ζωή μας). Ἀλλά μιάς καί ἀπορρίπτουμε τό στήσιμο ἑνός πεδίου μάχης πάνω στό ἀντρικό πρότυπο, νά στήσουμε ἓνα πεδίο μάχης ἐσωτερικό. Νά ἀντιπατάξουμε μέσα μας τίς μίζερες καί δημιουργικές δυνάμεις μας, γιά νά δοῦμε πῶς θά νικήσουν σίγουρα οἱ δεύτερες. Νά πείσουμε τούς ἑαυτοὺς μας ἢ μᾶλλον νά ξαναθυμηθοῦμε πῶς τό φεμινιστικό κίνημα εἶναι ἀπελευθερωτικό κίνημα καί νά σκεφτοῦμε τί σημαίνει πραγματικά ἀπελευθέρωση καί πόσο τήν ἔχουμε ἀνάγκη. Τότε εἶναι πού θά «ριχτοῦμε» πρὸς τά ἔξω μέ πραγματικό ἐνδιαφέρον (ἀκόμα καί ἐδῶ μᾶς λείπει), πού δέν θά μᾶς φαίνονται βαρετές οἱ διεκδικήσεις, πού δέν θά μᾶς ἀρκοῦν οἱ ἐκτονωτικές κουβεντούλες μεταξύ μας. Γιά νά τό νιώσουμε πιά, πόσο παράλογο εἶναι νά ζητᾶν τά πολιτικά κόμματα γιά μᾶς ἰσότητα καί ἀπελευθέρωση, ὅχι γιά ἄλλο λόγο, ἀλλά ἐπειδὴ: κάνει ἐλιγμούς ὁ καπιταλισμός γιά νά ζήσει σάν σύστημα, ἐλίσσονται καί τά κόμματα γιά νά ἐπιζήσουν τουλάχιστον στίς συνειδήσεις τῶν μελῶν τους. Τί σχέση ἔχει ἡ δικιά μας ἀπελευθέρωση ὅπως τήν ὀρίσαμε(;) παραπάνω, μ' αὐτά τά τελευταῖα σχήματα; Φανταστεῖτε ἓνα κάποιο ΚΚΕ νά ρίξει τό σύνθημα: «ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΝΤΕ ΤΟ ΚΕΦΙ ΣΑΣ». Γιατί ... περὶ αὐτοῦ ὁ λόγος.

ΛΟΓΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΟΣ

Ἡ ἀνάγκη νά ἐκφράσουμε, νά δηλώσουμε, νά ὀρίσουμε τίς ἐμπειρίες μας εἶναι μιά πραγματικότητα-

τα για μας σήμερα.

Ήραγε είναι μία ανάγκη τυχαία ή συμπτωματική; Απόρροια των επί μέρους συνθηκών της ζωής της κάθε μιάς; Ανάγκη να εξωτερικεύσουμε μερικά πράγματα, όντας σε παρεμφερή στάδια, στηρίζοντας έτσι ή μία την άλλη, δικαιώνοντας την πρακτική της κ.λ.π.;

Αλλά ποιά είναι η πραγματικότητα μας σήμερα; Πιστεύουμε ή δουλεύουμε για ένα γυναικείο κίνημα που στην Ελλάδα ακόμα δεν έχει διαμορφωθεί σε μαζικό κίνημα, δεν υπάρχει μία σχηματισμένη, ολοκληρωμένη προβληματική και ανάλυση των δεδομένων της γυναικείας πραγματικότητας στην Ελλάδα και της δυναμικής της εξέλιξης.

Έλλειψη παραγωγής μιάς ελληνικής θεωρίας και πρακτικής πάνω στα παγκόσμια γυναικεία προβλήματα, ένα κούτσυμα στη θεωρία και πρακτική.

Από την άλλη, οι περισσότερες βρισκόμαστε σε μία «πολιτική απομόνωση», απομάκρυνση σωματικά και ψυχικά από τις πολιτικές διαδικασίες που μας φορτώνει ένα πρόσθετο άγχος συν τού πρόβλημα του πολιτικού προσδιορισμού του γυναικείου κινήματος.

Πέρα απ' αυτά, η κάθε μία έχει δυνάμει ορισμένη «απόσταση», έχει δοκιμάσει να κάνει «μικρές επαναστάσεις» και έχει συνειδητοποιήσει κάποια αδιέξοδα στις σχέσεις με τους άνδρες, στις σχέσεις με τις γυναίκες σε σχέση με τον εαυτό της.

Μέσα από μία σταδιακή αποξένωση από τον πολιτικό λόγο, φάχνουμε για μία πιο προσωπική επικοινωνία και κάπου εκεί αρχίζει η όδυνηρή διαδικασία της μετατροπής του παμπάλαιου γυναικείου κούτσυμολογικού και φλυαρίου σε ένα λόγο αναστάσιμο. Λόγο, που παρ' όλα του τα κενά, τα διαστήματα, τις αντιφάσεις και ελλείψεις έχει την τάση να προχωρήσει σε βάθος, να θίξει τα απόρρητα και τα δύσκολα —και μακάρι να πονέσει.

Με τού να εκφράσουμε την εμπειρία μας, τα βιώματά μας, κάνουμε πράξη αυτό που λέμε, ότι (δηλ.) τού σύστημα και η ιδεολογία του περνά στην προσωπική ζωή του καθένα και την διαμορφώνει. Μιλώντας δείχνουμε τα αποτελέσματα της κοινωνικοποίησής μας.

Κάθε μία, μία ξεχωριστή περίπτωση, αλλά πόσα κοινά φανερά ή αναγνωρίσιμα. Τα βιώματά μας είναι τα ζωντανά δεδομένα του προβλήματος που θέλουμε να λύσουμε. Η εμπειρία μας μπορεί και πρέπει να γίνει ή αφετηρία για να ψάξουμε τον εαυτό μας, να ανακαλύψουμε το περιβάλλον μας, να διαμορφώσουμε θεωρία και πρακτική αληθινά δική μας, απόρροια των πραγματικών μας αναγκών.

Ο βιωματικός λόγος όσο δύσκολο κι αν άρθρώνεται μέχρι τέλους, μας δίνει τη διάσταση της πραγματικότητάς μας όχι μόνο μ' αυτά που λέγονται, αλλά και μ' αυτά που σιωπούνται.

Έχουν μία ιδιαίτερη λειτουργικότητα αυτές οι γυναικείες κουβέντες. Η συλλογική εξωτερικεύση της ενοχής μας, η διερεύνηση των αιτίων των παθών και πόθων μας, είναι ο μόνος δρόμος να βρείς τον εαυτό σου έξω από σχήματα αλλοτινά και τωρινά.

Αυτά που θέλουμε δεν είναι η παραγωγή μιάς θεωρίας, αλλά τού να αλλάξουμε τη ζωή μας. Και για να την αλλάξουμε, θα πρέπει να τη γνωρίσουμε μέσα από τα διαδοχικά της είδωλα που καθημερινά προβάλλονται από παντού σαν «ζωή» μας.

Και πάλι δύο κομμάτια

Υποτίθεται ότι υπάρχει μία όλο και αυξανόμενη μερίδα γυναικών που έχοντας συνειδητοποιήσει τη θέση της λόγω του φύλου της, αντιδρά σ' αυτό και αυτοπροσδιορίζεται διαφορετικά και ανεξάρτητα από τα δοσμένα πρότυπα. Αυτό σε πρώτη φάση σημαίνει ότι ξεπερνά την κλασική σχιζοφρένεια που χαρακτηρίζει τη γυναίκα στην προσπάθειά της να ανταποκριθεί στο πρότυπο παρθένας-πόρνης.

Έστω λοιπόν ότι υπάρχουν κάποιες τέτοιες γυναίκες, μεταξύ των οποίων και εμείς σαν φεμινίστριες που έχουμε κατά την κοινή «προοδευτική» άποψη λύσει τα προβλήματά μας. Ποιά βαθμίδα όμως απελευθέρωσης πρέπει να έχουμε κατακτήσει, ώστε να θεωρούμε τον εαυτό μας ολοκληρωμένο άνθρωπο, ένα ενιαίο σύνολο που δρά βασικά κινούμενο σ' ένα βασικό άξονα χωρίς να αναγκάζεται να τεμαχίζεται κάθε φορά που οι αποφάσεις του χαράζουν τό δρόμο της ζωής του; Πότε θα φτάσουμε να κάνουμε ένα βήμα μπροστά χωρίς να καταρρακωνόμαστε απ' όλες τις δυνάμεις που μας τραβάν από δω κι από εκεί. Μέσα στην ομάδα μας διαπιστώσαμε ότι η διαδικασία της απελευθέρωσής μας όχι μόνο δεν έχει λήξει, μά έχει πολύ δρόμο ακόμα.

Το πρόβλημα δέ, από απλής απόρριψης κάποιων προτύπων που ήταν στην αρχή, έγινε ακόμα πιο περίπλοκο και δισεπίλυτο. Γιατί απορρίψαμε μόν τους ρόλους του αδύναμου, άβουλου, εξαρτημένου θηλυκού, δεν δεχτήκαμε όμως απ' την άλλη τους ρόλους του κυρίαρχου, επιβλητικού αρσενικού. Τού να βρεθούμε κάπου αλλού, κάπου που θεωρητικά και πρακτικά δεν έχει ακόμα προσδιοριστεί, είναι μόν γοητευτικό σαν ιδέα, όχι όμως και τόσο εύκολο να εφαρμοστεί στην καθημερινή πρακτική. Κάθε φορά που προκύπτουν προβλήματα του τύπου επαγγελματικής σταδιοδρομίας ή κοινωνικών δραστηριοτήτων βρισκόμαστε στριμωγμένες ανάμεσα σε δυο λύσεις. Μία που μας φοβίζει γιατί κάτι μας θυμίζει απ' αυτό που οι άλλοι περιμένουν από μας να κάνουμε σαν γυναίκες. Και μία άλλη που κι αυτή φαίνεται να μας σπρώχνει στον κόσμο των αρσενικών, διαχωρίζοντάς μας από τις άλλες γυναίκες, για να γίνουμε ή

«φωτεινή εξαίρεση» πού βεβαίως θά έπιβεβαιώνει τόν κανόνα.

Τίποτα λοιπόν δέν είναι άρκετά ίκανοποιητικό και βρισκόμαστε πάλι μπροστά σέ μιά κατάσταση έσωτερικού διχασμού πού μάς όδηγεί σέ σπασμωδικές κινήσεις πρós τή μιά ή τήν άλλη κατεύθυνση.

Και βέβαια τό πρόβλημά μας είναι νά καταφέρουμε νά μήν απομονώσουμε τούς έαυτούς μας από τίς άλλες γυναίκες, όχι γιά κάποιους φιλανθρωπικούς λόγους, αλλά γιατί άπλούστατα έτσι δέν θά καταφέρουμε ποτέ νά ισορροπήσουμε έμείς οί ίδιες. Τό ζήτημα είναι νά βρίσκουμε κάθε στιγμή τό λεπτό-κείνο σημείο όπου ή ευαισθησία δέν θά είναι άδυναμία και ή δύναμη δέν θά είναι έξουσία. Και όταν δέν βρίσκουμε τόν τρόπο νά στεκόμαστε άκριβώς εκεί —και δέν τόν έχουμε βρει ακόμα— δέν μπορούμε νά μιλάμε γιά λυμένο πρόβλημα και δέν έχουμε στά χέρια μας τήν προοπτική μιάς νέας ζωής πού θά δώσει ό ουσιαστικά «γυναικείος τρόπος». Μετά από τήν άνάγνωση τής Mitchell, τής Greer και τής Millett έχουμε τήν εντύπωση πώς ακόμα μάς μένουν νά προσδιορίσουμε πολλά κι όχι άσήμαντα. Ζητήματα, λιγότερο ίσως καθημερινά και περισσότερο «έγκεφαλικά», καθοριστικά όμως γιά τή δυνατότητα συμβολής του φεμινιστικού κινήματος στίς ουσιαστικές αλλαγές τής ζωής.

Διαστάσεις, διαταγμοί και διχασμοί

Ξεκινήσαμε νά φτιάξουμε γυναικείες ομάδες, πιστεύοντας πώς έτσι θά λύνουμε όχι μόνο τά προβλήματά μας, αλλά θά βρίσκαμε τόν έαυτό μας. Και κατά συνέπεια, θά καταχτούσαμε μιά άλλη ποιότητα στίς σχέσεις μας. Όχι τά κλασικά γυναικεία μίση, οί ανταγωνισμοί και οί αντιζηλίες, αλλά ειλικρίνεια, συντροφικότητα, κατανόηση. Μ' άλλα λόγια σχέσεις ουσιαστικές, όχι μίζερες.

Τό κατά πόσο λύσαμε τά κάποια «είδικά» προβλήματα ή άποκτήσαμε καλύτερη σχέση μέ τόν έαυτό μας, είναι ζήτημα πολύ ύποκειμενικό. Αυτό όμως πού είναι εύχρινές και δέν χρειάζεται έπεξήγηση, είναι ό τρόπος πού αντιμετωπίζουμε ή μιά τήν άλλη. Άποκτήσαμε διάθεση νά φάξουμε τίς σχέσεις μεταξύ μας, νά τίς προχωρήσουμε, νά υπάρξουμε μέσα σ' αυτές ζεστά και ανθρώπινα. Και τό πιθανότερο είναι πώς κάτι έχουμε καταφέρει.

Λειτουργώντας μέσα στίς ομάδες μας αφήσαμε τόν έαυτό μας νά εκφραστεί όπως αίσθάνεται, χωρίς προσχήματα. Φιλία ή κακία, κριτική, θυμός, αλλά πάντα μιά αγάπη και μιά ασφάλεια, πού είναι άποτέλεσμα τής κοινής συνειδητοποίησης και πορείας. Αισθανόμαστε πιό κοντά, δρούμε πιό αυθόρμητα, δημιουργούμε. Άλλά όλα αυτά, όντας απομονωμένες από τά καθημερινά μας περιβάλλοντα και τούς ανθρώπους πού συναναστρεφόμαστε. Άφήνοντας κατά μέρος τήν υπόλοιπη ζωή μας, κάποιες φορές τή βδομάδα ζούμε σ' ένα πλαίσιο έντελώς διαφορετικό. Πού φέρνει τή σφραγίδα μας και περιέχει τά σπέρματα τής καινούργιας ποιότητας πού προσπαθούμε νά διαμορφώσουμε. Γι' αυτήν τήν ποιότητα μιλάμε και αυτή θέλουμε νά περάσουμε σ' όλη τήν άλλη ζωή μας. Στή σχέση μέ τήν οίκογένεια, τούς φίλους, τούς συνάδελφους, τό φίλο μας.

Σ' αυτό άκριβώς τό σημείο ξεκινάνε οί δυσκολίες. Είναι προβληματικό τό πώς θά μεταφέρουμε αυτό πού βιώνουμε σάν γυναίκες μέσα στίς ομάδες, πολλές φορές άκατόρθωτο ίσως και μάταιο. Συνειδητοποιούμε πώς κάτι άλλαξε, πώς μέσα μας υπάρχει κάτι άλλιότιχο πού μάς άναστατώνει, αλλά δέν μπορούμε νά σηκώσουμε τό βάρος του και νά τό στηρίξουμε. Βλέπουμε πολλές φορές, πώς αυτές οί ίδιες σχέσεις πού μάς τονώνουν, όταν τό περιβάλλον διευρυνθεί χαλαρώνουν ή δέν εκφράζονται όπως θά θέλαμε. Ή κάθε μιά από μάς έξακολουθεί νά έχει τή ζωή της και νά λειτουργεί μ' έναν άλλον τρόπο άπ' αυτό πού μπορούμε νά φανταστούμε στίς κοινές μας συναντήσεις. Δείχνει ένα κομμάτι του έαυτού της, πού ίσως νά είναι άπό τά πιό αυθεντικά της, αλλά στό πρώτο άνοιγμα παύει νά είναι ευδιάκριτο. Τό μεταξύ μας δέσιμο χωρίς νά 'ναι πλασματικό, είναι τρομακτικά εύθραυστο. Άρκει μιά και μοναδική παρέμβαση τρίτου ανθρώπου γιά νά διαλυθεί — πρós στιγμή— ό δεσμός μας και νά επανέλθουμε στίς καθιερωμένες λειτουργίες. Δέν θέλουμε νά συγκρατούμαστε, όμως ό φόβος του ανθρώπου πού θά μάς άποδοκιμάσει, πού ίσως μάς κατανοεί αλλά δέν νιώθει, ό φόβος του πώς τελικά θά κριθούμε άπό τίς άλλες γυναίκες, —φεμινίστριες ή όχι— είναι ίκανός νά μάς γυρίσει πίσω. Οί κινήσεις τότε είναι σπασμωδικές, έλλιπείς, αυτό τό ζωντανό πού νιώθουμε δέν καταφέρει νά έρθει στήν έπιφάνεια.

Ή σύνδεση αυτών των τρόπων επικοινωνίας μέ τήν καθημερινότητά μας, μάς βάζει ένα ακόμα πρόβλημα και ταυτόχρονα μάς διχάζει. Ξέρουμε πώς πρέπει νά υπάρξουμε μέ τούς άλλους ανθρώπους, όχι όμως μέ τούς ίδιους όπως και πρίν όρους. Πρέπει νά μιλήσουμε τήν ίδια γλώσσα μαζί τους γιά νά μπορέσουμε νά συνεννοηθούμε. Πρέπει νά πλησιάσουμε ό ένας τόν άλλο γιά νά μπορέσουμε νά προχωρήσουμε. Δέν ξέρουμε τόν τρόπο γι' αυτό διατάζουμε. Δημιουργούμε άποστάσεις πού δέν καλύπτονται μέ τά συνηθισμένα μέσα, άκριβώς γιατί αυτά τά μέσα δέν μάς καλύπτουν πιά. Και τότε φαίνεται σάν νά έχουμε δυό έαυτούς, έναν πού άγωνίζεται και παλεύει και έναν πού παραδίνεται γιατί δέν μπορεί νά τά βγάλει πέρα ή πού έφησυχάζει.

Επιλέξαμε έναν καινούργιο τρόπο νά ζούμε και δέν θά θέλαμε νά μένουμε στίς προσδοκίες. Ό φεμινισμός γιά μάς δέν είναι άπλή άσχολία, αλλά υπόθεση ζωής. Επιδιώκουμε άρμονικές σχέσεις κι όμως έξ αίτίας αυτής τής έπιλογής, είμαστε υποχρεωμένες σέ διαρκείς άγώνες δρόμου. Συνεχίζουμε νά παραινουμε, νά διχαζόμαστε και νά τεμαχίζουμε τόν έαυτό μας. Αυθεντικές μέ τίς γυναίκες τής ομάδας,

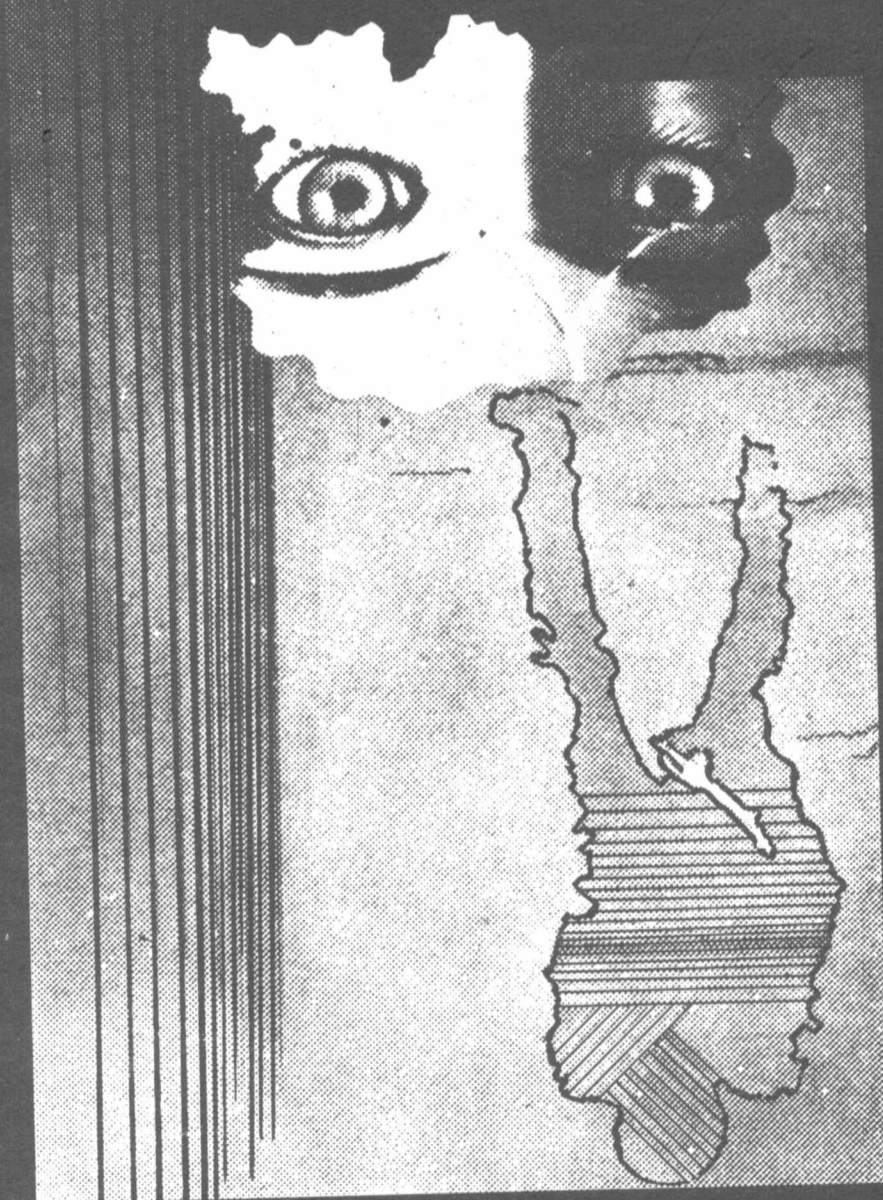
συγκρατημένες στους υπόλοιπους κοινωνικούς κύκλους. Η ισότητα φεμινίστρια ἴσον γυναίκα καὶ γυναίκα ἴσον φεμινίστρια δὲν ἰσχύει ἀκόμα. Παρ' ὅλες τίς διακηρύξεις μας ἐξακολουθοῦμε νὰ παίζουμε ἱκανοποιητικά τοὺς ρόλους πού μάθαμε ἀπὸ μικρές, μόνο καὶ μόνο γιατί δὲ βρήκαμε μέ τί νὰ τοὺς ἀντικαταστήσουμε. Ρόλους πού ἔχουμε μερικά φθείρει τῇ λειτουργία τους, ἀλλά ἀπέχουμε πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ τοὺς καταστρέψουμε. Ὁ παραλογισμὸς τοῦ συστήματος φαίνεται γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά νὰ ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀδυναμία μας νὰ ἐπικοινωνήσουμε. Πάντα ζοῦμε κάτι λιγότερο ἀπ' αὐτὸ πού θὰ μπορούσαμε καὶ ἡ αἰσθησι τοῦ χαμένου νὰ μὴ σβῇ παρὰ σπάνια. Κι αὐτὸ γιατί οἱ ἄλλοι ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι δύσπιστοι ἀπέναντί μας καὶ ἐμεῖς νὰ ἀπολογούμαστε γιὰ τὴ δραστηριότητα καὶ τὴ ζωὴ μας σάν φεμινίστριες. Δὲν πατάμε σταθερὰ στὰ πόδια μας γι' αὐτὸ καὶ θέλουμε σταθερὰ νὰ πείθουμε γιὰ τὴν ὀρθότητα αὐτῆς τῆς ἐπιλογῆς. Ἴσως εἶναι κι αὐτὸς ἓνας τρόπος γιὰ νὰ πείσουμε τὸν ἑαυτὸ μας πὼς ἀξίζει τὸν κόπο νὰ συνεχίσουμε. Ἄν καὶ δὲν ἔχουμε τὴν αὐταπάτη πὼς μόνες θ' ἀλλάξουμε αὐτὴν τὴν παράλογη τάξη πραγμάτων, ἐν τούτοις δὲν ἀναπτύξαμε ὅσο ἔπρεπε τίς δυνάμεις μας γιὰ νὰ κατακτήσουμε πράγματα πού ἦταν σίγουρα ἐφικτά. Τὸ πρόβλημα μιᾶς ἐνιαίας συμπεριφορᾶς εἶναι γιὰ ὅλες πολὺ σημαντικό καὶ ἡ ἐκβασή του πιθανὰ καθοριστική. Γιατί ἂν δὲν καταφέρουμε νὰ ξεπεράσουμε αὐτὴ τὴν ἀδυναμία ἢ θὰ ἀπομονωθοῦμε ἢ θὰ παίζουμε διπλὸ παιχνίδι. Θὰ παραμεῖνουμε μέ κάποιον ἰδεῶδες στό κεφάλι, μιὰ κατάσταση πού κάποτε ὀνειρευτήκαμε. Ἡ θ' ἀποσυρθοῦμε ἀπαγορευμένες γιὰ κάτι πού προσπαθήσαμε καὶ «πάλι δὲν ἔγινε τίποτα». Καὶ φυσικά κάπου κάπως θὰ βολευτοῦμε καὶ μεῖς.

Καὶ στίς δύο περιπτώσεις, χαμένες εἴμαστε ἐμεῖς καὶ μόνο. Κι ἴσως γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν θ' ἀξίζει νὰ παραδεχτοῦμε μιὰ ἀμφίβολη ἥττα, σέ μιὰ μάχη πού δὲν ἔχει ἀκόμα κριθεῖ.

Δεκέτω 6. Μαρτίου 1981

ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΜΑΣ ΕΙΝΑΙ ΝΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΜΕ ΑΦΟΡΑ ΤΗ ΝΥΧΤΑ ΓΥΝΑΙΚΕΣ

ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ
ΠΡΟΤΥΛΑΙΑ 25 ΙΟΥΝΗ 8,30 το βράδυ
ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΟΜΑΔΑ ΠΡΟΤΟΒΟΥΛΙΑΣ
ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΒΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟΥΣ ΒΙΑΣΜΟΥΣ

